

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Кафедра всесвітньої історії
Національний університет водного господарства
та природокористування (м. Рівне)
Кафедра публічного управління, адміністрування
та інформаційної діяльності
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Кафедра історії та етнології України

Матеріали Всеукраїнської наукової онлайн конференції
здобувачів вищої освіти та молодих вчених

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ»

(м. Житомир, 5 жовтня 2023 р.)

Збірник наукових праць

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Кафедра всесвітньої історії
Національний університет водного господарства
та природокористування (м. Рівне)
Кафедра публічного управління, адміністрування
та інформаційної діяльності
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Кафедра історії та етнології України

Матеріали Всеукраїнської наукової онлайн конференції
здобувачів вищої освіти та молодих вчених
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ»
(м. Житомир, 5 жовтня 2023 р.)

Збірник наукових праць

Житомир
ЖДУ ім. І. Франка
2023

УДК 94(100):378.22
М 54

Затверджено Вченою радою Житомирського державного університету
імені Івана Франка (протокол № 19 від 27 жовтня 2023 р.)

Редакційна колегія збірника:

Голова редакційної колегії:

к. і. н., доц. Гуцало Л. В.

Заступник голови редколегії:

к. і. н., доц. Власюк І. М.

Члени редакційної колегії:

д. і. н., проф. Стародубець Г. М.

д. і. н., проф. Буравський О. А.

Відповідальний секретар редколегії:

к. і. н., доц. Маркевич О. В.

Рецензенти:

Стельникович С. В., доктор історичних наук, доцент
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Суліменко О. Г., кандидат історичних наук, доцент
Поліський національний університет (м. Житомир)

М 54 **Матеріали Всеукраїнської наукової онлайн конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Актуальні проблеми всесвітньої історії» (м. Житомир, 5 жовтня 2023 р.):** збірник наукових праць. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2023. 282 с.

Збірник сформовано за матеріалами Всеукраїнської наукової онлайн конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Актуальні проблеми всесвітньої історії» (м. Житомир, 5 жовтня 2023 р.). У ньому вміщено наукові розвідки здобувачів вищої освіти та молодих вчених історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка, інших вищих навчальних закладів України, присвячені актуальним проблемам світової та вітчизняної історії і культури.

УДК 94(100):378.22

***Редакція може не поділяти точки зору авторів тез.
Відповідальність за викладений матеріал, правильність фактів,
посилань, наведених у тезах, несуть їх автори.***

© Житомирський державний університет
імені Івана Франка, 2023
© Колектив авторів, 2023

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ №1. Проблеми давньої, середньовічної та нової світової та вітчизняної історії і культури

Мирослава Бондарчук. Археологічні дослідження пірамід Гізи: сучасний стан та подальші перспективи	8
Варвара Рутковська. Толлундська людина як археологічна пам'ятка	11
Віра Войтенко. Латенська культура українського Закарпаття	14
Роман Нестерук. Поселення трипільської культури в Україні	16
Ангеліна Петрук. Кургани скіфського часу на території України (на прикладі курганів Приазов'я)	19
Назарій Новицький. Підводні археологічні дослідження Ольвії	21
Олексій Мельниченко. Городища древлян	24
Анастасія Щипська. Демонологічні елементи в свідомості українців	27
Яна Марчевська. Відголоски язичництва давніх слов'ян у сучасному неоязичництві	30
Сніжана Богатко. Середньовічна медицина у боротьбі з «чорною смертю»	32
Андрій Марков. Імператриця Матильда (1102-1167 рр.): множина владних ролей для жінки у середньовіччі	34
Марина Колесюк. Реформування Османської імперії за правління Сулеймана I	37
Тетяна Новорок. Історичний портрет Роксолани: на основі художньої та наукової літератури	40
Андрій Черкащенко. Битва під Жовтими водами: великий початок боротьби за незалежність	43
Олена Басенко. Вплив козацького бароко на розвиток освіти в Києво-Могилянській академії XVII-XVIII ст.	45
Ірина Ковтун. Поділи Речі Посполитої: перебіг подій та історичне значення	48
Дарина Пигина. Перша опіумна війна: перетворення Китаю в напівколонію західних держав	51
Дмитро Лампіга. Громадянська війна в США: відміна рабства	54
Юлія Сереженко. Боротьба жінок Великої Британії за соціально-політичне рівноправ'я в останній третині XIX століття	57
Анастасія Стаднік. «Реставрація Мейджі» – відновлення правлячої династії	59
Василь Кішлар. Японо-китайська війна та її роль в політиці «самопосилення» Китаю	62
Інна Котолюз. «Весна народів» і українські землі	65
Надія Рухер. Технологічний прогрес: зростання технічних культур у другій половині XIX ст.	68
Анастасія Гайчук. Розвиток цукрової промисловості в Україні у XIX ст.	70
Ірина Балашова. Виробнича та підприємницька діяльність єврейства	

смуги осілості та її вплив на соціально-політичне життя Правобережної України у ХІХ ст.	74
Анастасія Сидорук. Події польського повстання 1830-1831 рр. на території Правобережної України	77
Владислав Романенко. Феномен регіонального менонітського підприємництва (на прикладі заводу «Лепп і Вальман» м. Олександрівськ (Запоріжжя))	80
Борисюк Світлана. Розвиток духовних навчальних закладів на території України у ХІХ ст.	82
Анастасія Кустинець. Театр корифеїв. Поширення аматорського театрального руху в Україні на рубежі ХІХ – ХХ ст.	86
Анастасія Жиганюк. Особливості розвитку професійної освіти на території України у ХІХ столітті	89

СЕКЦІЯ № 2. Проблеми світової історії та культури у ХХ – ХХІ ст.

Максим Кірсанов. Шлях до встановлення тоталітарних режимів: відмінні сценарії і спільні риси	92
Анна Кокоша. Зовнішньоекономічне співробітництво СРСР та Німеччини в 1922-1933 рр: реалізація торговельних зв'язків	95
Олексій Чухомець. Проугорська публіцистична діяльність віконта Ротерміра 1927 р. та її вплив на Закарпаття	98
Дмитро Терещук. Розвиток римо-католицької церкви Польщі у міжвоєнний період (1918-1939 рр.)	101
Дар'я Вербська. «Німецька операція» сталінського режиму (друга половина 1930-х – червень 1941 р.)	103
Назарій Лойко. Сухий закон у США в 20-х роках ХХ століття	106
Дяченко Ольга. Ставлення СРСР до громадянської війни в Іспанії 1936-1939 рр.	109
Олексій Царук. Становище окупованих територій СРСР під управлінням Третього рейху та його союзників у роки Другої світової війни	111
Ярослав Бедренко. Російський колабораціонізм в роки Другої світової війни	114
Ганна Бевз. Трагедія Хіросіми та Нагасаки: джерельна база проблеми	116
Катерина Остапенко. Жінки в радянському ГУЛАГу	119
Сергій Польовий. Державна політика СРСР щодо національних меншин	121
Сергій Тичина. Миротворчі зусилля ООН під час холодної війни	124
Катерина Чаусова. Військово-блоковий статус ФРН та НДР в контексті «холодної війни»	126
Марина Дика. «Празька весна» – трагічна сторінка в історії Чехословаччини	129
Олександр Афанасьєв. Суспільно-політичні процеси у Польщі та Чехословаччині в 1970-х – 1980-х рр.: спільне та відмінне	131

Мирослава Грабовська. Реформи консервативного уряду Маргарет Тетчер	134
Олександр Меліхов. Реформування галузі охорони здоров'я як ключовий напрям внутрішньої політики президентів-демократів у США в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.	136
Ангеліна Семенюк. Молодіжний рух хіпі у США	140
Тетяна Ткач. Значення декларації Японії і СРСР 1956 року щодо врегулювання територіального питання	142
Ришард Шарненков. «Рейганоміка» та її роль у формуванні американської економічної моделі	145
Яна Домбровська. Криза авторитарного режиму Т. Живкова	147
Сафонов Кирило. Ідея самостійного економічного розвитку африканських держав на прикладі Лівії в другій половині ХХ – початку ХХІ століття	150
Олександр Ляшенко. Радянська політика у справі виведення військ із Афганістану (1990-1991)	152
Роман Мащенко. Соціально-політичні наслідки аварії на АЕС «Фукусіма-1»	155
Володимир Рахвальський. Система пріоритетів зовнішньої політики США	158
Станіслав Кавецький. Практики дистанційного залучення закордонних туристів польськими гмінами на початку ХХІ століття	160
Марина Лозова. Країни Балтії в ЄС: здобутки і проблеми	163
Тетяна Грабарчук. Сучасна зовнішня політика Польщі в контексті відносин з Україною	167
Ангеліна Петрук. Зовнішня політика Азербайджану наприкінці 90-х років ХХ ст.	170
Роман Семенчук. Наймасштабніша битва сучасності – «битва за Мосул»	173

СЕКЦІЯ № 3. Проблеми історії та культури України ХХ – ХХІ ст.

Людмила Данильчук. Різноманітність документів представлених у газеті «Рада» у 1907 р.	177
Анастасія Гаврилюк, Наталія Юхимець. Діяльність Державної думи 1906-1917 років та її вплив на історію	179
Романа Яремчук. Діяльність українських бібліотек у Західній Україні у 1910-на початку 1920-х рр.	182
Олена Мордас. Відзначення 100-річчя з дня народження Т. Шевченка у Києві. Газета «Рада» (лютий-березень 1914 р.)	184
Кушнір Олександр. Рівненщина в Першій світовій війні (1918-1921)	187
Кирило Сафонов. Зовнішньополітичні відносини УНР та БНР у роки війни за державність (1918-1919 рр.)	188
Микола Бондарчук. Боротьба радянської влади з проституцією на Житомирщині на початку 1920-х років	190

Анна Власюк. Селянське господарство в Україні напередодні впровадження НЕПу	193
Ганна Миколюк. Голодомор в Україні у світлі досліджень сучасних американських істориків	195
Ілля Шамало. Відображення арештів польських депутатів українського походження у газеті «Діло»	199
Оксана Рязанова. Державна політика історичної пам'яті про Великий терор в Україні	200
Дарина Бачманюк. Відображення діяльності українських депутатів у парламенті Польщі наприкінці 1938 – на початку 1939 рр. на сторінках газети «Діло»	203
Ігор Обуховський. Уманський котел 1941 року	206
Валентина Власюк. Роль Світового Конгресу Українців у підтримці України в умовах російської агресії 2022-2023 рр.	209
Олена Смоліговець. Вплив російсько-української війни на мусульманські громади в Україні	212
Іван Лакуста. Меморіалізація пам'яті папи Івана Павла II в Україні	214
Вікторія Хотинська. Роль УГКЦ у становленні та розвитку української діаспори в Канаді (1991 – 2023 рр.)	217
Аліна Конончук. Сучасний стан еміграційних процесів в Україні	220
Богдана Васевич. Роль архівів у вивченні історії у ХХІ ст.: проблеми та перспективи	223
Людмила Бровко. Етнопедагогіка як важливий чинник творення українського етносу	225

СЕКЦІЯ № 4. Актуальні проблеми методики навчання історії

Яна Башманівська. Навчання у співробітництві як спосіб практичної реалізації засад гуманістичної педагогіки	229
Ганна Миколюк. Методика застосування технології проблемного навчання при вивченні історії в школі	232
Ярослав Гусаківський. Використання аудіовізуальних та мультимедійних засобів на уроках історії	234
Богдан Оніщук. Використання іноваційних технологій при підготовці до уроку історії	237
Андрій Ткачук. Класифікація, види та типи засобів наочності при навчанні історії	240
Віктор Дереча. Значення групової форми роботи на уроках історії для соціалізації школярів	242
Ольга Кулін. Нормативно-правові документи щодо військово-патріотичного виховання	244
Віталій Гарячий. Переваги і недоліки використання інформаційно-комунікативних технологій у викладанні історії	246
Ілона Зав'язун. Проблема інтерпретації навчальних текстів на уроках історії	249

Артем Семененко. Проблеми дистанційного навчання в сучасних умовах	252
Ярослав Гнатюк. Урок як елемент та основна форма навчання і виховання учнів	254
Оксана Тимченко. Вимоги до сучасного уроку всесвітньої історії	257
Валерія Колосович. Урок-змагання як одна з нетрадиційних форм організації контролю знань учнів	260
Анастасія Семененко. Викладання історії в школі для учнів 8-х класів з використанням інформаційних технологій	263
Альона Талько. Вимоги до підручника з всесвітньої історії	265
Богдана Єрмоленко. Інтерактивність навчання в історичному освітньому процесі: використання інтелектуальних карт у 8 класі	267
Софія Іжук. Традиційні та інноваційні технології на уроках історії і громадянської освіти у 5 класі: формування національно-історичної свідомості	270
Ганна Ясельна. Вплив епідемії COVID-19 та російсько-української війни на освітній процес у закладах середньої освіти в Україні: стан та виклики	274
Вікторія Невмержицька. Групові форми роботи учнів на уроках історії	277

СЕКЦІЯ № 1

ПРОБЛЕМИ ДАВНЬОЇ, СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ТА НОВОЇ СВІТОВОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ

Мирослава Бондарчук
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: ст. викл. *М. В. Хададова*)

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІРАМІД ГІЗИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ

Одними із найвизначніших та загадкових археологічних пам'яток світу є піраміди Стародавнього Єгипту. Серед них можна виділити некрополь Гізи, до якого входять піраміди Хефрена, Мікери та Хеопса, декілька менших пірамід цариць та монументальна скульптура – Великий Сфінкс. Зокрема піраміда Хеопса або ж Велика піраміда – єдина пам'ятка із «Семи чудес світу» збережена до наших днів та найвища (140 м) з відомих пірамід. Протягом століть дослідники, археологи та історики намагалися розгадати та зрозуміти їхню конструкцію, призначення та символіку. Незважаючи на значний прогрес у дослідженнях пірамід Гізи, ця тема залишається багатою на загадки і нерозгадані аспекти. Історія їх досліджень сягає своїм початком у XIX ст. та триває понині.

Аналізуючи історіографію даного питання можна виділити декілька головних аспектів. По-перше, на жаль, в Україні сходознавство, а точніше – єгиптологія, перебуває на початковому етапі розвитку. Ґрунтовних, систематизованих та уніфікованих праць доволі мало, а якщо конкретно про некрополь Гізи – то швидше за все можна говорити про десятки чи одиниці. Тому, при вивченні цього питання, увага буде зосереджуватися саме на іноземних джерелах. По-друге, зважаючи на двохсотлітню історію археологічних досліджень є досить велика кількість матеріалу. Однак, це переважно будуть свого роду археологічні звіти, статті про нові відкриття. Але серед них все ж можна виділити праці, що цілісно висвітлюють археологічні дослідження пірамід Гізи. Серед них праці Марк Ленера, Зав'єра Дорміона, Міхаеля Хайдекера, Захі Хавасса, Мирослава Бартоломея [4].

Серед відомих дослідників, що досліджував піраміди Гізи та систематизував відому інформацію – археолог, єгиптолог Захі Хавасс. Будучи інспектором Департаменту старожитностей Єгипту, а згодом - генеральним секретарем створеної на базі департаменту Вищої ради старожитностей, він грав важливу роль у координації археологічних досліджень на Гізьському плато. Захарі Хавасс і його команда активно працювали над розкриттям та обліком археологічних розкопок у різних частинах плато. Він зібрав потужну базу

даних, в якій систематизував інформацію про роботи, здійснені в Гізі, включаючи розкопки, знахідки та відкриття [1].

Однією з найбільших джерельних баз про піраміди Гізи є «The Giza Project». Це проєкт ініційований Гарвардським університетом і відкритий в 2011 році. Цифровий архів, що зберігає інформацію багатьох міжнародних установ по дослідженнях пірамід Гізи. Зокрема науковці проєкту звернули увагу на тривалий процес археологічних досліджень Гізи, таким чином поєднуючи відомі матеріали та результати.[2]

Ця наукова стаття має на меті проаналізувати сучасний стан археологічних досліджень пірамід Гізи та визначити перспективи подальших досліджень у цій області. Зокрема, розглянути розвиток археологічних досліджень цих структур впродовж історії, починаючи з ранніх досліджень і закінчуючи сучасними проєктами та можливості майбутніх археологічних досліджень пірамід Гізи, включаючи нові методи та підходи, які можуть допомогти розкрити більше секретів цих давніх споруд.

Зважаючи на вік пірамід та їх розміри, розташування, то можна дійти до висновку, що вони не були таємницею. Багато європейських та арабських дослідників знали про існування цих пам'яток. Так, наприклад, Геродот в своїй праці «Історія» припускав, що піраміди будувалися рабами і також існувала річкова система, по якій доставлялися блоки для будівництва.

Однак перші дослідження починаються з приходом в Африку Наполеона Бонапарта, що відбулося на межі XVIII та XIX ст. Разом з ним прибула група вчених, перед якими стояло завдання описувати природні та культурні ландшафти Єгипту, включаючи його історію. Результати були видані у вигляді 23-томної праці «Description de l'Égypte», що включають деякі з найдавніших наукових документів про Гізу, її ландшафт і деякі з її пам'яток.

Перша половина XIX ст. характеризується дослідженнями таких діячів як Джованні Батсіта Кавілья, Вільям Говард Вайз, Джон Шей Перрінг. Вони дослідили ряд пірамід, Сфінкса. Детально записували свої дії, однак недоліком їх досліджень було використання пороху та динаміту для пошуку виходів з пірамід. У 1942 році відбулася прусська експедиція на чолі з Карлом Лепсіусом. Провівши в Гізах 3 місяці, він разом з іншими дослідниками створили велику колекцію ілюстрацій, 12 томів «Denkmaeler aus Aegypten und Aethiopian» (Пам'ятки Єгипту та Ефіопії), що публікувалися з 1849 по 1856 рік [3].

Наступним етапом стали дослідження Огюста Марієта, однак важливіше було створення Служби антикваріатів (Service des Antiquités) в 1958 році, яку він очолив. Під кінець століття було проведено найточніший на той момент огляд пірамід. До цього був залучений Вільям Петрі.

Початок XX ст., дослідження Джеймса Квібелла та Лоренцо Доу Ковінгтона. Вони розкопали гробниці мастаби в Гізі, які передували будівництву королівських пірамід. Однак, інтерес до розкопок зростає, тому методом жеребкування в 1903 році було визначено, що дослідники Джордж Рейснер (США), Георг Штайндорф (Німеччина) та Ернесто Скіапареллі (Італія) будуть проводити розкопки в різних пірамідах та прилеглих територіях. Згодом в 1905 році ділянка Скіапареллі, який згорнув дослідження була передана

Джорджу Рейснеру. Протягом 1905-10 рр. Георг Штайндорф і Уво Хельшер розкрили весь храм піраміди Хефрена і провели перші систематичні розкопки та дослідження храму в долині Хефрена. Однак в 1911 році Штайндорфа переводять в Судан, а його місце займає Герман Юнкер. Провівши в Гізі сім польових сезонів, Юнкеру вдалося зробити ряд відкриттів, а з найвідоміших – знахідка гробниці Хеміуну, ймовірного архітектора Великої піраміди.

В 1928 році німецька концесія була передана єгипетському вченому Селіму Хуссану. Протягом 10 років він проводить дослідження в районі Центрального поля та Сфінкса. Приблизно в цей час свої дослідження проводив Ахмед Фахрі (1932-1934 рр.) та Абдель Монеїм Абу-Бакр (1945-1975 рр.)

Нове відкриття сталося в 1950 році. Тоді під керівництвом Камалія ель-Маллаха було знайдено, а в 1954 - ідентифіковано великий кедровий човен, або як називають його - сонячний човен Хуфу [3].

Дослідження Абдель-Азіз Салеха та Карла Кромера в першій половині 1970-х рр. доводять теорії про існування промислових поселень поблизу пірамід.

В 1990 активно розвиваються археологічні дослідження Захі Хавассі. Протягом 30 років йому вдається виявити на Західному кладовищі Гізи понад сімдесят гробниць, відкрити раніше невідому супутникову піраміду царя Хуфу.

Протягом 1979-1983 рр. Джеймс Аллен і Марк Ленер організували перше комплексне та систематичне дослідження Сфінкса та його найближчих околиць. На додаток до створення найдетальнішої масштабної документації та найповнішого розуміння історії пам'ятника на сьогоднішній день, результати кампанії виявляться безцінними для майбутніх зусиль зі збереження та реставрації Сфінкса. Однак, заслуга Марка Ленера полягає у створенні організації Ancient Egypt Research Associates (AERA) – вона займається дослідженням, картографуванням, розкопками, аналізом археологічних пам'яток, на основі чого потім реконструюють стародавній ландшафт і повсякденне життя єгиптян, які будували та керували пірамідами Гізи, храмами та Сфінксом [5].

На межі століть до досліджень починають залучати і сучасну техніку. Так, було створено ряд безпілотних пристроїв для дослідження повітряних шахт у Великій піраміді.

Один із крайніх масштабних проєктів по дослідженню пірамід – Scan Pyramids. Це міжнародна місія під керівництвом Каїрського університету та французького Інституту НІР (Збереження інноваційної спадщини). Цей проєкт спрямований на сканування пірамід, щоб виявити наявність невідомих внутрішніх пустот і структур. Він поєднує в собі кілька неруйнівних методів, які можуть допомогти краще зрозуміти структуру пам'яток, а також процеси й методи їх будівництва. Наразі команда використовує інфрачервону термографію, мюонну томографію, 3D моделювання та методи реконструкції [6]. Проєкт був запущений в 2015 році, за цей час зроблено декілька значних відкриття, зокрема на початку березня 2023 року – в піраміді Хеопса над головним входом був знайдений коридор довжиною 9 м і шириною 2,1 м. Дослідники покладають великі надії на результати дослідження.

Визначаючи перспективи подальших досліджень, варто зауважити, що тепер постає проблема збереження пірамід. Існує арабське прислів'я «Все боїться часу, а час боїться пірамід». Нині, поступово воно втрачає свою актуальність, адже під впливом кліматичних чинників піраміди руйнуються. Розвиток науки з часом покаже чи вдасться зберегти ці пам'ятки. Однак поки є можливість, варто сприяти новим відкриттям. Майбутні дослідження сприятимуть детальнішому вивченню багатьох історичних та культурних аспектів Стародавнього Єгипту.

Список використаних джерел та літератури:

1. Захі Хавасс. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Zahi-Hawass> (дата звернення: 25.09.2023)
2. The Giza Project. About The Giza Project. URL: <http://giza.fas.harvard.edu/about/>(дата звернення: 25.09.2023)
3. The Giza Project. Archaeology at Giza. URL: <http://giza.fas.harvard.edu/archaeology/>(дата звернення: 25.09.2023)
4. Robinson A. Archaeology: The wonder of the pyramids. *Nature* 550, 330–331 (2017). URL: <https://doi.org/10.1038/550330a>(дата звернення:)
5. Ancient Egypt Research Associates. URL: <https://aeraweb.org/about/>(дата звернення: 25.09.2023)
6. ScanPyramids. URL: <http://www.scanpyramids.org/index-en.html> (дата звернення: 25.09.2023)

Варвара Рутковська

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викл. *М. В. Хададова*)

ТОЛЛУНДСЬКА ЛЮДИНА ЯК АРХЕОЛОГІЧНА ПАМ'ЯТКА

В ході археологічних досліджень часто виявляються рештки людей які відносяться до різних археологічних періодів. Частіше за все це кістяки, або їх фрагменти – окремі кістки, та зуби. Ці знахідки містять багато інформації, яку можливо отримати завдяки сучасним фізико-хімічним та генетичним дослідженням. Але ця інформація часто фрагментарна і не дає нам повного уявлення про умови життя, стан здоров'я і причини смерті давньої людини, про що можна було б дізнатися в ході дослідження м'яких тканин тіла. Тому велике значення мають знахідки так званих болотяних мумій. Хімічний склад болотяного середовища допомагає законсервувати і зберегти м'які тканини людського тіла протягом довгого часу. І, відповідно, такі знахідки більш інформативні. Серед «болотяних мумій» особливе місце займає «Толлундська людина».

8 травня 1950 року у торф'яному болоті за 10 км на захід від Сількеборга у Данії було знайдено тіло чоловіка. Це сталося під час видобування торфу, щоб використовувати його у подальшому у якості палива. цьому брали участь брати Віґто та Еміль Гойґорд та їх родичі, що й знайшли толлундську людину. Тіло було настільки добре збереженим, що вони спочатку подумали, що це нещодавня жертва вбивства, через що одразу сповістили поліцію. А вже приблизно в той самий час зник безвісти школяр з Копенгагена у центральній частині Ютландії, тому було припущено, що це виявлено саме його труп. Проте в процесі дізнання поліція дізналася, що тіло було знайдено на глибині 2,5 м, а на місці не спостерігалось жодних слідів свіжих розкопок, стало зрозуміло, що цю справу потрібно передати Сількеборському музею [4].

Тіло лежало приблизно за 60 метрів від твердої землі на боці у позі ембріона, пригорнуте до себе, ніби спало. Одразу було видно мотузку на шиї. Було очевидно, що зроблено важливе відкриття, тому послали за відомим датським археологом Петером Вільгельмом Глобом. Це вже була не перша знахідка болотяних тіл у цій місцевості, адже за дванадцять років до цього у цьому ж болоті було знайдено тіло жінки з Еллінга. А взагалі таку назву людина з Толлунда отримала тому, що ті хто її знайшли, були з маленького села Толлунда, розташованого поблизу болота. Вірогідно, це була ідея саме Глоба, який повідомив про це в місцеві газети [4].

У ході подальших досліджень виявлено, що на толлундській людині була шкіряна шапка з овечої шкіри та вовни, застібнута під підборіддям шкіряним ремінцем та гладкий шкіряний пояс навколо талії. На шиї було туго затягнута шкіряна плетена петля. Крім цього тіло було голим. Найкраще зберігалася саме голова. Його волосся було підстрижене до 1-2 см, за рахунок чого повністю ховалося під шапкою. Зараз воно виглядає рудим, проте колір вірогідно змінився під впливом болотяного середовища, а справжній колір його волосся невідомий. На підборідді була коротка щетина близько 1 мм завдовжки, що свідчить про те, що він зазвичай голівся, проте в останню добу свого життя не зробив цього [2, с. 30].

Його вік був приблизно 40 років, а зріст біля 162 см, що мало навіть для того часу. Ймовірно, тіло зморщилося у болоті. За допомогою радіовуглецевого методу датування були встановлені приблизні роки його смерті – 405-480 р. до н.е. По археологічній періодизації, прийнятій в країнах Скандинавії, характеризується як доримський залізний вік. Обстеження та рентген показали, що найкраще зберігалася саме голова, що не була пошкоджена. Також добре збереглися серце, легені та печінка. Специфіка такої гарної збереженості тіла лежить у кислотності торфу, викликаній сфагнумом та холодному скандинавському кліматі, через який органічні рештки людей гарно зберігаються [3].

За допомогою ізотопного аналізу, який був взятий із волосся, вдалося визначити переміщення толлундської людини у інтервалі до року. За його результатами можна припустити, що він останній рік свого життя провів у Данії і за останні 6 місяців, можливо, пройшов 30 км. За першим розтином 1950 року причиною смерті людини з Толлунда послужило не удушення, а повішення.

Тому що під підборіддям та з боків ший залишилися видимі борозни, а на потилиці, де був вузол петлі, їх не було. Повторна експертиза 2002 року підтвердила це. Адже хоч й шийні хребці не були пошкоджені, як це часто буває під час повішення, язик був розтягнутий, що вважається ознакою такою смерті. За думкою вчених, толлундська людина була принесена у жертву, а не була страчена у якості злочинця, про що свідчить положення тіла та закриті очі та рот [2].

Досить цікаво те, що була досліджена й остання їжа толлундської людини. Оглянуто було його шлунок та кишківник. Там виявлено кашу, що була виготовлена із культивованого та дикого зерна і насіння, видів яких було близько 40, серед них був ячмінь, льон та дикі бур'яни. Остання трапеза чоловіка відбулася за 12-24 години до смерті. Це була досить типова їжа для людини залізної доби. Вона була досить калорійною, містила близько 1350 калорій, що є половиною добової норми, що каже про те, що чоловік не голодував. Через те, що в останньому прийомі їжі не було знайдено м'яса або свіжих фруктів, доцільним є припущення, що смерть людини з Толлунда наступила взимку або ранньою весною, коли не було доступу до цих продуктів [5]. Обидві стопи та великий палець правої руки також добре зберіглися й знаходяться у формаліні для подальшого вивчення. У 1976 році експерти з поліції проаналізували відбиток пальця, що робить його одним з найдавніших збережених відбитків в історії [1].

Зараз тіло виставлено в музеї у Сікельборзі у Данії. Через те, що у 1950-х рр. не було достатніх технологій для збереження тіла, вченими було запропоновано просто відрізати голову, а інші частини тіла не зберегти. Тіло було висушено, тканина зникла, залишивши лише кістки. У 1987 останки було реконструйовано, використавши скелет за основу. Зараз у музеї оригінальна голова прикріплена до копії тіла [2, с. 55].

Отже, не дивлячись на те, що у Данії було знайдено понад 500 останків людей у болотах, що датуються добою залізного віку, людина з Толлунда є одним з найбільш добре збережених та власне найвідомішим у світі. Це допомагає сучасним вченим краще вивчити вигляд, життя та побут людей залізного віку з притаманною їм специфікою. Це дуже важлива знахідка, її та подібні їй треба намагатися зберегти в якнайкращому стані для подальших досліджень.

Список використаних джерел та літератури:

1. "Finger-Prints". The Tollund Man—A Face from Prehistoric Denmark. Silkeborg Museum (2004). URL: <http://www.tollundman.dk/fingeraftryk.asp> (дата звернення: 29.09.2023).
2. Glob P. The Bog People: Iron-Age Man Preserved. New York : New York Review of Books, 2004. 216 p. (дата звернення: 29.09.2023).
3. Plicht, J V. D., Sanden V. D. Dating bog bodies by means of 14C-AMS. Journal of Archaeological Science. 2004. Vol. 31, no. 4. P. 471–491. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jas.2003.09.012> (дата звернення: 29.09.2023).

4. The discovery of Tollund Man. Museum Silkeborg (2004). URL: <http://www.museumsilkeborg.dk/the-discovery-of-tollund-man> (дата звернення: 29.09.2023).

5. The last meal of Tollund Man: new analyses of his gut content / N. H. Nielsen et al. *Antiquity*. 95th ed. 2021. P. 1195–1212. URL: <https://doi.org/10.15184/aqu.2021.98> (дата звернення: 29.09.2023).

Віра Войтенко

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викл. *М. В. Хададова*)

ЛАТЕНСЬКА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКАРПАТТЯ

Закарпаття у III столітті до нашої ери опинилось на шляху поширення латенської культури, яку пов'язують з кельтами. Вперше пам'ятки вказаної культури були досліджені біля швейцарського селища Латен археологом-любителем Фердинандом Келлером у 50-х роках XIX ст. В ході подальших досліджень виявилось, що ареал латенської культури включає в себе території від Британських островів на заході і до Карпат на сході, від Скандинавії на півночі до Альп на півдні. Отже латенська культура належала різним європейським племенам, які поєднані певною специфікою ремісничого виробництва, поховальним обрядом та декоративно-прикладним мистецтвом.

Пам'ятки вказаної культури в Україні досліджували та продовжують досліджувати В. Бідзіля, Е. Балагурі, Й. Кобаль, Г. Казакевич, В. Котигорошко та інші.

Найбільш відомими поселеннями Латенської культури на території України є Галіш і Ловачка, які розташовані недалеко від міста Мукачеве. Їх почав досліджувати археолог-аматор Тиводар Легоцький ще у 1860-х роках, після чого дослідження даних пам'яток не проводилося приблизно до 1930-х років. Тоді було виявлено близько двох десятків жител та декілька інгумаційних поховань. Далі пам'ятка знову була забута на довгий період часу, а її верхній культурний шар був знищений сільськогосподарськими роботами. У 1962 році розкопки відновилися. Їх проводила археологічна експедиція Інституту археології АН УРСР. В ході дослідження культурного шару на місцях жител виявлено найбільшу кількість металевих виробів, серед яких є знаряддя праці (сокири, ковадла, ковальські кліщі та ін.), прикраси (фібули, поясні ланцюги, браслети), військове спорядження та кінська зброя (меч із псевдоантропоморфним руків'ям, ножі, наконечники списів), побутові предмети (замки, ланцюг для підвішування казанка, зернотерки). Близько третини всього обсягу матеріальних знахідок складала кераміка, переважно фрагментована, та 36 цілих ліпних і гончарних посудин [3, с. 134-135].

У Ново-Клиновому в 1962 році експедиція ІА АН УРСР під керівництвом Василя Бідзілі дослідила цілий комплекс латенського часу, який спеціалізувався на видобутку та обробці заліза. Всього знайдено тринадцять пунктів, які об'єднані між собою територією та матеріальними залишками. На пагорбі, який місцеві прозвали «Галом домб» (Пагорб мертвих), знайдено залишки стінок сиродутних горнів, які були випалені до червоного кольору. Також комплекс налічує три великі робочі площі, які відрізнялись між собою розмірами. Серед знахідок велика кількість так званих шlachних «козлів», або чушок - невеликих металургійних конгломератів. На цій пам'ятці культурний шар в основному містить залишки чорної металургії, тобто уламки стінок горнів, деревне вугілля, шлак від заліза, а також саму залізну руду[2, с. 21-30].

Під Ужгородом були досліджені три поселення. Перше поселення було відкрите в 1942 році випадково на території цегельного заводу. Там знайшли залишки вогнищ, а також велику кількість графітованого та сіроглиняного посуду. Вже у 1951 році дослідили залишки землянок з вогнищами, з яких походили фрагменти кераміки та уламки зернотерок. Друге поселення, хоч і відносилось до ранньослов'янського часу, в нижніх культурних шарах містила залишки латенської кружалної кераміки. На третьому поселенні також присутні латенські матеріали, зокрема в східній частині пам'ятки. Серед знахідок кухонний ніж, наконечник стріли, ліпна і гончарна кераміка, дуже подібна до тієї, що була в поселенні Галіш-Ловачка [4, с. 245].

Поховальних пам'яток латенської культури відомо досить мало. Практично не лишилося відомостей про розкопки XIX ст. Залишилися лиш описи деяких поховань у публікаціях Т.Легоцького. Наприклад, у 1864 році було виявлено поховання чоловіка, рештки якого у витягнутому положенні поміщені у кам'яний ящик. Поруч з кістяком було 30 монет – імітацій грецьких тетрадрахм. Основний курганний могильник Легоцький розкопав у 1868 році, однак матеріали з нього не збереглися до наших днів. Є свідчення, що там були виявлені тілоспалення з кремацією на місці[1, с. 96].

В подальшому поховальні пам'ятки виявлено поблизу села Куштановиця. У 1931 році чеський археолог Я. Бем разом із місцевим краєзнавцем Я. Янковичем проводили розкопки Куштановицького комплексу, який складався з 16 курганів. Одинадцятий курган належав латенській культурі, про що свідчив інвентар, типовий для центральноєвропейської частини Латен. Майже у самому центрі була виявлена урна із прахом, а у східній частині кургану знайдено спалене вугілля. Також у похованні були присутні прикраси - фібули, ланцюжки, кільце від поясного ланцюжка[5, с. 154].

Також серед латенських пам'яток є декілька випадкових знахідок та скарбів, які були виявлені під час якихось сільськогосподарських чи просто земельних робіт. Поблизу села Мала Бігань були виявлені ритуальні та ювелірні речі латенського періоду: гладкостінний браслет з блакитного скла, ножний браслет та дві статуетки. Одна із бронзових фігурок мала форму кабанчика, деякі його деталі реалістично пророблені, тваринка зображена у динаміці. Друга статуетка зображає ідола без одягу, скоріш за все в процесі якогось ритуалу: права рука у фігурки піднята над головою і торкається

волосся, а ліва зігнута в лікті і знаходиться на грудях. У фігурки гарно пророблене довге волосся, заплетене в косу, яка звисає з правого плеча.

Неподалік села Гараздівка у 1957 році було знайдено горщик пізньолатенського часу, наповнений монетами. Цей горнець знайшли на глибині 0,5 метра, навколо нього спостерігались залишки вогнища, зруйновані стінки жител та велика кількість ліпної та гончарної кераміки. Монети достатньо масивні і товсті є імітацією тетрадрахм Філіпа II Македонського [2, с. 46].

Отже, носії латенської культури опинилась на території Закарпаття у III столітті до нашої ери. Пам'ятки, залишені ними являють собою значний культурний кельтський осередок на території України. Найбільш інформативними археологічними пам'ятками на території України є поселення Галіш-Ловачка, с. Новоклинове, Ужгород, могильники поблизу Галіш-Ловачки та Куштановиці, речові скарби та ін. Завдяки археологічним дослідженням цих кельтських осередків Закарпаття ми маємо уявлення про житлобудування, ремесла та матеріальну культуру населення даного регіону України у ранньому залізному віці.

Список використаних джерел та літератури:

1. Балагурі Е. Звіт про розкопки та розвідки в Ужгородському, Мукачівському, Березівському та Виноградівському районах. Ужгород, 1970. 156 с.
2. Бідзіля В. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. Київ, 1971. 184 с.
3. Казакевич Г. Пам'ятки латенської культури Закарпаття: проблеми хронології та етнічної атрибуції. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2013. Вип. 24. С. 132 – 145.
4. Котигорошко В. Верхнє Потисся в давнину. 1000000 років тому – X сторіччя н.е. Ужгород: Карпати, 2008. 432 с.
5. Kobal J. Manche Probleme der La Tène Kultur des oberen Theißgebietes (Karpatoukraine). *Acta Archaeologica Carpathica*. 1996. P. 139-184.

Роман Нестерук

здобувач вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викл. **М. В. Хададова**)

ПОСЕЛЕННЯ ТРИПЛІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Культурно-історична спільність Кукутені – Трипілля, що зародилася в Середньому Подніпров'я на межі неоліту та енеоліту залишила по собі самотні зразки керамічного посуду, знакову систему, писемність та унікальні релігійно-міфологічні вірування. Не менш цікавим для сучасних дослідників є

вивчення питання побудови трипільських поселень та жител а також їхньої інтер'єрної складової.

Перші трипільські селища на території сучасних Румунії та України з'являються близько V тис. до. н. е. Поселення засновувалися як правило неподалік знайдених родовищ міді та суміжних металів. Вони займали незначну площу, в кожному нараховувалося від 5 – 6 до 10 будівель різного призначення, в залежності від місцевості. В такому селищі,могло проживати від кількох десятків до сотні осіб [3, с. 301].

Справжній бум по дослідженню трипільських поселень відбувся в середині XX ст., після того як були здійснені аерофотознімки центральних областей УРСР. На знімках були виявлені великі плями, що за обрисами нагадували древні поселення, площами від кількох десятків до сотень гектарів. Нині таких поселень на території України виявлено близько сотні [1, с. 9].

Трипільці знайшовши місцину з вигідними для себе природно – географічними умовами, поступово розбудовували там своє селище. Будівництво поселень площею в 20 – 30 га потребувало вирубування десятків дерев, а для будівництва протоміст кількох сотень якщо не тисяч. Поселення в плані овальної форми. Посеред селища, завжди розташовувалася невелика площа, де вірогідно розміщувалася худоба. Від цієї площі, в різні сторони розходилися вузькі вулички, на яких власне і розташовувалися акуратні садиби трипільців.

В трипільців виділялося декілька типів жител – наземне глинобитне й так звана «ковганка». «Ковганки» являли собою заглиблені на кілька метрів в землю невеличкі споруди, які склалися власне з житлової частини та ям. За формою нагадували вісімку або трійку. Усередині, розташовувалося вогнище з лівої сторони від входу (іноді з правої) і до того ж не одне. Стіни такої будови були пологими а підлога не рівною [5, с. 65].

Фактично кожен житлово - господарський комплекс був призначений для проживання лише однієї родини. Поріг дому робили з глини як власне і піч на якій готували їжу. Вона розташовувалася з правої сторони від входу. Зафіксована наявність вхідних дверей (але не повсюдно), а в окремих випадках зустрічаються отвори в стінах, що нагадують вікна. Усі стіни таких жител, як всередині так і ззовні, розмальовувалися вохрою різноманітних відтінків.

Наземні глинобитні житла являли собою будівлі, відносно невеликої площі від 40 до 80 квадратних метрів. Підлогою такому житлу слугувала деревина обмашена глиною. Стіни теж були дерев'яними, вимашувалися а згодом і обпалювалися вогнем. Нерідкістю була наявність другого поверху. Дах був двосхилим та накривався звичайною соломою. Обов'язковим інтер'єрним об'єктом був вітвар та глинобитна лежанка [8, с. 109].

Серед найбільш відомих та детально досліджених поселень Трипільської культури на території України є Софіївка, Трипілля, Бернашівка, Троянів, Немирів, Майданецьке тощо.

На одній і тій же місцевості трипільці жили по 50 – 70 років. Коли цикл проживання в тій чи іншій місцевості добігав кінця, навколишнє середовище через активну економічну діяльність виснажувалося і більше не приносило

такої кількості дарів та родючості як раніше, то трипільці просто спалювали свої селища, міста та вирушали на пошуки інших більш привабливіших та багатших земель.

Не можна не згадати й про селища - гіганти (площами до 300 - 400 га). Їх прийнято називати протомістами, через те що в них могло проживати за різними даними від 2 – 3 до 10 а той 25 тисяч осіб, в залежності від місцевості). Існує дві основні причини їх виникнення.

Перша полягає в агресивних діях сусідніх племен. Це нібито змушувало трипільців які проживали в невеликих селищах, об'єднуватися в більші громади заради спільного захисту. На думку деяких науковців саме так, з часом і розрослися невеличкі селища в протоміста. Однак при розкопках таких поселень не було знайдено жодних елементів які б вказували на наявність хоча б якихось оборонних фортифікацій.

Згідно другої гіпотези, протоміста стали одним з наслідків бурхливого соціально – економічного розвитку трипільської спільноти. Вони поступово починають відігравати роль ремісничих центрів і відповідно з часом розбудовувалися ще більше й більше [4, с. 7-8].

До протоміст нині відносять Майданецьке, Доброводи, Тальянки, Веселий Кут, Косенівку, Небелівку. Фактично для кожного такого протоміста характерний один спосіб побудови – еліптичний. Для них як власне і для звичайних селищ наявна кільцева забудова жител. Забудова як правило велася лінійно, невимушено та ще й кварталами [2, с. 52 - 53].

Особливою рисою побудови таких селищ – гігантів була наявність двоповерхових будівель. Причому в деяких містах навіть фіксується кількісна перевага двоповерхових жител над звичайними. Житлові споруди в таких містах, в основному не перевищували розмірів 12 х 5. Кількість жител варіювалася від 1000 до 2000 [7].

Каркас будівель незмінно залишався глиняним а за підлогу слугувала земля встелена грубо обтесаним деревом і вимащена та добряче обпалена глиною. Фактично обов'язковим елементом інтер'єру були глинобитна лежанка, піч, подекуди й було вівтарне приміщення. Під підлогами деяких житлових споруд було знайдено черепи биків, яких скоріш за все використовували в певних релігійних обрядах. На території таких гігантських поселень віднайдено кілька невеличких вівтарів розмірами не більше ніж 4 х 3, причому кожен з них розташовувався в окремих районах міста [6].

Отже, архітектурний комплекс Трипілля – Кукутені як і будь – якої іншої культурно – історичної спільноти доби неоліту та енеоліту є унікальним. У ході дослідження трипільських поселень постійно виявляються цікаві та важливі аспекти домобудівництва цієї землеробської цивілізації. Трипільці та їх поселення показали високий рівень суспільної організації та його вміння пристосовуватися до різних природно - географічних умов.

Список використаних джерел та літератури:

1. Відейко М. Трипільські протоміста. Історія досліджень. Київ: Фоліо, 2002. 340 с.

2. Відейко М. Шмаглій М. Трипільські протоміста. *Археологія*. 1993. №3. С. 52-63.
3. Енциклопедія Трипільської цивілізації. Київ: Держ. підприємство Книжкова палата України ім. І. Федорова. 2004. Т. 1. Кн. 1. 703 с.
4. Ільків М. Причини виникнення поселень-гігантів трипільської культури. *Буковинський історико - етнографічний вісник*. 2004. Вип. 6. С. 7-10.
5. Колесников О. Трипільське домобудівництво. *Археологія*. 1993. №3. С. 63-74.
6. Круц В. Чабанюк В. Досліди з трипільського домобудівництва. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині*. 2007. Вип. 11. С. 30-37.
7. Мойсеєнко В. Трипільські протоміста і світова цивілізація. *Дзеркало тижня*. 2003. № 29. С. 6.
8. Шатіло Л. До проблеми трипільського домобудівництва. *Археологія*. 2010. №4. С. 108-111.

Ангеліна Петрук
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: ст. викл. **М. В. Хададова**)

КУРГАНИ СКІФСЬКОГО ЧАСУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ КУРГАНІВ ПРИАЗОВ'Я)

Скіфи, що проживали на території сучасної України з VII до III-II ст. до н.е. залишили по собі значну кількість курганів – могил. В деяких з цих поховальних пам'яток виявлено значну кількість артефактів, що мають величезну цінність. Навіть на державному рівні вирішується проблема з тим, як зберегти ці унікальні поховання, здійснюється проблема повернення предметів культури, викрадених російською федерацією в ході війни. Тому кургани скіфського часу, які завжди приваблювали чорних археологів та загарбників залишається актуальною і досі. Особливо важливими для нас є пам'ятки Приазов'я, оскільки саме зараз ця територія перебуває під окупацією і доля скіфських курганів є невідомою.

Серед провідних дослідників, що вивчали кургани слід відзначити А. Деміну, О. Ромашко, Ю. Болтрика, О.Фіалко та ін.

Метою нашого дослідження є аналіз основних курганів скіфського часу на території України (на прикладі курганів, що розташовані на Приазовській височині).

Приазовська височина входить до українського кристалічного масиву. Саме тут характерні часті виходи кристалічних порід, особливо гранітів, які є найбільш помітними у басейні р. Кальчик, притоки р. Кальміус і розділяє між собою Приазовську височину та Донецький кряж. Саме значна кількість

гранітних родовищ та вапняку і стали ресурсом для створення кам'яних елементів, типу кrepid, кромлехів та стел. Досить часто їх використовували скіфи як вимостку та перекриття при спорудженні могильних ям. Тому на цій території майже всі великі кургани, окрім Мелітопольського, мають кам'яні конструкції. Проте Кальміуський регіон має свої особливості за кількістю та характером курганів. Загалом на цій території налічується двадцять пам'яток, дев'ять з яких були споруджені у скіфський період. Решта ж становить поховання скіфського часу у курганах доби бронзи, або ж це ті пам'ятки, про які немає чіткої інформації. З дев'яти курганів сім мають не тільки крепиди, а й трапляються кромлехи та стели [2, с. 169].

Наприклад, у кургані Двогорба Могила є залишки брил вапняку у його західній частині, а у східній наявний гранітний шар. Біля рову, у західній частині насипу було знайдено окремий великий камінь із світло – сірого граніту, що має сліди обробки. Саме тому його інтерпретують як заготовку під антропоморфну стелу. З усіх боків курган охоплювали три концентричні ряди каміння, що утворювали кромлех. Вважається, що у давнину на цьому кургані стояла антропоморфна скіфська статуя із каменю. Під насипом було знайдено поховання, у якому лежали 5 кістяків, вірогідно слуг, недалеко від них розташовувались ями з інвентарем, серед яких особливо цікавим є бронзовий казан на одній ніжці, всередині якого були кістки ягняти, та 19 грецьких амфор із гострим дном та залишки дерев'яної колісниці. В центрі майданчика була вирита вхідна яма, від якої відходили у сторони дві камери, де був похований багатий скіф. На жаль, ця пам'ятка була пограбована ще в давнину, при дослідженні було знайдено грабіжницький лаз [4, с. 106].

Кургани №5 і №7 біля с. Кременівка розташовані на відстані до п'яти метрів один від одного. Хоча раніше їх розглядали як єдиний культовий комплекс, зараз же більшість дослідників розглядає їх як дві різні окремі пам'ятки, що мають окреслені межі та власний набір артефактів. У центральній частині п'ятого кургану було знайдено кам'яну конструкцію, що мала овальну форму, розміри якої складала 14 × 17 м. Максимальна висота знахідки сягала 1,75 м, у розрізі мала вигляд неправильно зрізаного конусу. Зазначається, що щільно викладене гранітне каміння мало гострі грані. Це вказує на те, що його видобували у кар'єрі. Поховання розграбовано, проте залишилися уламки червоноглиняної амфори. Курган №7 мав відкрите кільце гранітного каміння, що сягав у діаметрі 15 м. із зовнішнього краю і 10 м. по внутрішньому, маючи значні розриви у південній та північній частинах. У цьому кургані було знайдено значну кількість уламків амфор та металевих предметів, виявлено чорнолакову миску. Виявлено було і бронзовий казан з вертикальними ручками на вінцях. Головною ознакою цього виробу є круглий відкритий напівсферичний корпус [3, с. 35].

Із просуванням на захід у більшості курганів зникають кам'яні конструкції. Уже у Бердянському кургані кrepidа була відкритою і мала вигляд кам'яного кільця, оточуючи нижню частину насипу. Всередині навколо центрального поховання розташовувалася вимостка із гранітного каменю, внутрішні схили якої досягали 1–1,5 м. На дні головної камери було зроблено

настил прямокутної форми, на якому було покладено «царя», біля входу поховано охоронця та виночерпія. Курган також було розграбовано в давнину, проте залишилися бронзові кнеміди (поножі) та кілька золотих бляшок, залізний панцир, меч, наконечник списа, амфори та посудини та два бронзових казани з кістками тварин. Наявна також бічна могила завглибшки 6,3 м, в якій було знайдено залишки поховальної колісниці, зокрема її фрагменти із заліза, бронзи та дерева. У ній були поховані жінки та охоронець. В долівці камери археологи виявили чотири схованки, де було знайдено 103 наконечники стріл, залізний ніж, бронзові нащічники, бляшки, дзвіночки, залізні вудила та бронзові псалії. Містилися і чотири бронзові навершя із зображенням оленя. Також було виявлено 19 амфор, чотири скіфоси (один чорнолаковий, решта червонофігурні), а також червонофігурний кратер уламки кераміки [1, с. 30].

Таким чином, хоча ці пам'ятки здебільшого є розграбованими, проте саме вони дозволяють нам визначити основні особливості поховального обряду у скіфів, методи спорудження поховальних комплексів, зокрема з використанням каменю, дослідити матеріальну культуру.

Список використаних джерел та літератури

1. Болтрик Ю. Місце Бердянського кургану в системі поховальних пам'яток Скіфії. *Археологія і давня історія України*. 2016. Вип. 2. С. 27-32.
2. Деміна А. Скелі, море і кургани: пам'ятки скіфського часу в ландшафті Північного Приазов'я. *Археологія і давня історія України*. 2018. Вип. 1 (26). С. 169-176.
3. Ромашко О. Скіфські бронзові казани Північного Причорномор'я з вертикальними ручками. *Проблеми історії та археології України*. 2010. Вип. 2. С. 35.
4. Україна: хронологія розвитку / НАН України. Інститут історії України. Том 1. К.: КРІОН, 2009. 608 с: іл.

Назарій Новицький

здобувач вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викл. **М. В. Хададова**)

ПІДВОДНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЛЬВІЇ

Підводна археологія сьогодні є молодою галуззю археології, вона неодноразово змінювала свої методологічні засади зважаючи на потреби занурень. Акваланг дозволив дослідити раніш не доступні для археологів пам'ятки, які з різних причин знаходяться під водою. Серед них городища і поселення, затонулі кораблі, човни, тощо.

Одною з найактуальніших проблем для вивчення затоплених територій є античні пам'ятки Північного Причорномор'я. Протягом двох тисяч років рівень вод піднявся принаймні на 4 м, що частково або повністю затопило ряд поселень [1, с. 83]. Зважаючи на особливості розміщення пам'ятки, унікальні умови дослідження її археологи мають дотримуватися методик польових досліджень. Створення методики досліджень затоплених частин Ольвії розпочалося з робіт Крижицького і Блаватського.

Є декілька факторів, що впливають на дослідження підводної частини Ольвії. В першу чергу, це те, що частина знаходиться в Лимані, який у літку починає квітнути, що зводить прозорість води до мінімуму. Проводячи свої експедиції в різні пори року найбільш зручнішим обрали квітень та початок травня, коли вода була прозора, температура не дуже холодна (7-11°C), а видимість могла сягати 2 метрів. Щодо іншого часу, то вже з середини травня починав активно квітнути лиман, а осінній час відзначався частими штормами, що ускладнювало роботу. Ще одним важливим фактором були малі глибини для занурювання (до 4 метрів). В першу чергу процес ускладнюється безпосередньо зануренням, що вже на перших 2 метрах є важкою справою та має свій вплив на легені людини. Вони за довгий час не можуть долати тиск. Тому часто у складі археологічної експедиції є професійні дайвери з відповідною підготовкою. Також використовують систему відео нагляду Aqua-Vu, коли відеокамера працює поряд з аквалангістом, а в човні археолог спостерігає на моніторі роботу.

В Ольвії використовувався відповідний монітор, який був захищений від сонячного світла ковпаком. Проте зазвичай подібні дії потрібні лише тоді, коли група під водою не має спеціальних знань і підготовки, та потребує постійної координації керівника на поверхні. Так при дослідженні Ольвії непрофесійні аквалангісти складали 50% усієї експедиції. Для досліджень враховувався і практичний досвід археологічних досліджень аквалангістів, а ці навички можливо було набути лише при роботі з наземними пам'ятками. Це забезпечило якісну роботу групи, яка була практично ізольована під водою. Керівник групи мав чітке розуміння контексту об'єктів що досліджуються та знав аналогії матеріалів, які були добуті при розкопках [2, с. 6].

Під час роботи аквалангіст знаходиться в майже нерухомому стані, тому щоб уникнути переохолодження використовувалися спеціальні гідрокостюми і обмежувався час роботи до однієї години, робота проводилася позмінно. Для уникнення ризику порушення культурного шару під час дослідження, археологи мали спеціальний робочий комбінезон в разі потреби залягання на саме дно. Для роботи також враховували найефективніші години, коли води були спокійні і чисті, зазвичай це був час з 6 до 10 ранку або вже ввечері з 17:00 до 18:30. Ефективна була праця окремими групами. Таким чином завжди на поверхні був страхуючий, а в групі був керівник, який вів свій щоденник і записував стан аквалангістів. Не зважаючи на те, що до початку робіт в Ольвії детально були проаналізовані усі матеріали попередніх експедицій, робота на об'єкті починалася з вивчення умов залягання пам'яток і їх особливостями [3, с. 3].

Огляд поверхні відбувався з допомогою трасувальних шнурів, використовувався планшет для фіксації характеру ґрунту, важливі місця позначалися буями, тощо. Активно використовувалося гідроакустичне і геофізичне обладнання, хоча й гідролокатор з малою глибиною пам'яток в Ольвії себе не виправдав.

Пристаюючи до розкопок варто було розуміти, що поселення майже всі були зруйновані і розмиті, а культурне нашарування було винятком. Основні знахідки приносили наземні розкопки. Майже вся територія мала розмиті культурні нашарування приблизно в 1 м. Перед початком розкопок було проведено фотофіксацію місця і зйомку для відтворення топографічного плану. Використовувалися квадрати 2x2 м, а використання мотузки було відкинуто в зв'язку з загрозою зачеплення аквалангіста. Розкопки проводилися пошарово з використанням ежектора, який викачував на поверхню ґрунт з мілкими частинками в сито для їх подальшого аналізу. При дослідженні розкопу "Кліф-2" в 2010-2011 рр. квадрати розкопу були обмежені по контуру дамбою з мішків з піском, обгорнутих в поліетилен, відкачувалася вода та проводилися розкопки сухопутним методом. Для більш точного дослідження пам'ятки важливим було створення ГІС (геоінформаційної) системи з залученням усіх способів дослідження. А для їх ефективного використання було задіяно тахеометр, проте були і недоліки з його використанням, адже дослідження не могло бути проведене на глибині більше 2 м [2, с. 15].

Щоб зафіксувати необхідні об'єкти на більшій глибині використовують буї з GPS-приймачами. Для фіксації об'єктів на більшій глибині використовувалися буї над ними та зняття координати GPS-приймачами. Підводне фотографування є дуже важливим, адже має свою специфіку залежить від умов (освітлення або прозорість тощо). Використовують і спосіб послідовної зйомки, а надалі склеюють фото в панорамному знімку. Сьогодні ж найбільш зручним є спосіб з дзеркальною фотокамерою або покоління бездзеркальних камер з ширококутовою насадкою.

Хоч і найкращий час для зйомок був з 10 по 14 години, умови експедиції зводили його на ранок, адже штиль дозволяв розкопкам не піднімати муль. При зйомці аквалангіст має почувати себе вільно, інколи зйомка виконувалася при роботі ежекторів коли була необхідність постійно очищення об'єкту від наносів. В Ольвії видимість під водою була мінімальною при дослідженням в 2005 та 2010-12 рр., що змушувало використовувати для фотографування спеціальні скляні трапеції з дистильованою водою, хоч і така зйомка дозволяла робити лише окремі малі фотографії. Під час підводних досліджень була знайдено ряд унікальних речей, які вимагали особливі умови для консервування, особливо зважаючи, що під час його підйому відбувається різка зміна його фізико-хімічного оточення, та має дуже негативний вплив. Тому в цьому разі були проведені швидкі дії для первинної консервації і мобільної передачі предметів в лабораторію [1, с. 87].

Підсумовуючи, варто зазначити, що незважаючи на досить молодий вік, підводна археологія довела свою результативність. З метою удосконалення методики археологічних досліджень під водою опрацьовуються нові підходи,

які виробляються відповідними науковими центрами. Зокрема їх практичне впровадження можна спостерігати під час дослідження підводних частин Ольвії

Список використаних джерел та літератури:

1. Букатов А. О., Рейда Р. М., Хохлов М. В. Вплив гідрофізичного чинника на стан підводних археологічних пам'яток. *Археологія*. 2010. №3. С. 111-118.
2. Воронов С. О. Методика досліджень підводної культурної спадщини України. Науково-методична документація. Київ, 2005. 28 с.
3. Conservation of Underwater Archaeological Finds—Manual Zadar, 2011. 94 p.
4. Green J. Maritime Archaeology: A Technical Handbook. *Elsevier Academic Press*, 2004. 490 p.
5. The Oxford Handbook of Maritime Archaeology. Oxford: Oxford University Press, 2011. 1240 p.
6. Underwater Archaeology: The NAS Guide to Principles and Practice. Portsmouth: Nautical Archaeology Society, Blackwell Publishing, 2009. 240 p.

Олексій Мельниченко

здобувач вищої освіти II курсу магістратури
історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук, доц. **І. М. Власюк**)

ГОРОДИЩА ДРЕВЛЯН

Метою дослідження є аналіз городищ древлян як важливих археологічних слов'янських пам'яток.

Територія древлян не була описана літописом, відомо тільки, що плем'я знаходилось по сусідству з полянами, на північний-захід від Києва і центром був Іскоростень. А.А. Шахманов допускає, що область древлянського розселення заходила на лівий берег Дніпра, а на думку В.А. Пархоменка, Київ, на початках був містом древлян і згодом був завойований полянами.

Однак вирішальну роль розселення древлян відіграють курганні матеріали, такі дослідження проводив В.Б. Антонович. За його дослідженнями встановлено, що древлянська земля окреслювалась в зоні від середньої течії Случа на заході до правобережжя Дніпра на сході і від басейна Ужа на півночі до лівих приток верхньої Росі на півдні [1].

Древляни мали розвинуту племінну, тобто напівдержавну, організацію. Перші древлянські «гради» виникли у VIII ст. В X ст. в союзі племен Древлянської землі місцеві князі підпорядковувались своєму верховному князю Малу, а столицею Древлянської землі був Іскоростень. Загибель же племінних центрів «градів» була закономірністю у процесі перелому старих

патріархальних відносин і утвердженні нової ранньофеодальної централізованої держави.

Головними функціями східнослов'янських «градів» і древлянських, зокрема, були політична та військова функції. В них концентрувалась місцева знать, що контролювала надходження та перерозподіл додаткового продукту з підвладної сільської округи. Відзначимо, що не ремесло і торгівля, а виробництво сільськогосподарської продукції були основою для розвитку міст. Втрата ж права участі у збиранні та перерозподілу додаткового продукту з округи призводила до занепаду племінного центру. [4, с. 80].

У VIII—X ст. древляни використовували для потреб власної оборони і невеликі за площею городища ранньозалізного часу. Так, М.П. Кучера вважав, що в основі городища IX—XIII ст. біля с. Гульськ на Случі лежать укріплення ранньозалізного часу. Ця думка дістала додаткове підтвердження після наших розкопок 1990 р., коли на поселенні, що примикає до городища, були досліджені комплекси милоградської культури [3].

На основі культурних нашарувань IX-X ст. древляни створили не менше як два десятки укріплених пунктів на кінець I тисячоліття, з них поступальний розвиток показують лише п'ять. У 10 ст. повністю припиняють існування укріплення в шести пунктах – Бараші, Бежів, городище на р. Церем, Маренин, Несолонь та Олевськ. Зазначимо, що літописний Іскоростень до середини X ст. це був головний центр Древлянської землі. У XI ст. більшість «градів» перестають функціонувати через фізичне усунення місцевої племінної знаті від участі у перерозподілі землі після походів полян. У цей час продовжують життя всього – п'ять-вісім городищ.

XII ст. стало відродженням фортифікаційного будівництва Древлянщини. У XII – XIII ст. продовжують існувати городища – Грубське, Іванків, Овруч, Фрузинівка, Яроповичі, що виникли в IX-X ст.; Городець, Гульськ, Коростень, де у XI ст. інтенсивність життя значно скоротилась. У XII-XIII ст. оживають укріплення IX-X ст., що повністю занепали у XI ст.: Малин, Мирополь, Новоград-Волинський, Пилиповичі, Райки. У той же час на Древлянщині зникає 16 укріплень, що не існували до XII ст.: Бельківці, Городище на р. Свинолужа. Городище на р. Кодинка, Городське, Соколова Гора, Зарічани, Корчівка Лелів, Леніно, Медвин, Норинськ, Рудня-Городище, Сингури, Станишівка. Степок, Корець. До них слід додати ще два літописні центри - Ушеськ та Мичеськ, не ідентифіковані поки що з жодним із городищ.

Таким чином, в XII – XIII ст. існувало 31 городище древлян, а в середині XIII ст. практично всі перестають функціонувати. Зазначимо, що розвиток протягом всієї історії, починаючи з IX ст., демонструє лише Овруч, адміністративний центр спочатку Древлянської, а потім як один із центрів Київської землі; і два-три “гради” (Грубське, Яроповичі), які стали ключовими фортецями в боротьбі з печенігами на кордоні із лісостепом [2, с. 49].

Древлянські будівельники вибирали ділянки зі складним рельєфом, використовуючи на максимум його особливості для оборонних дій. Такими були високі мисові виступи корінних берегів рік з крутими схилами, природні останці в заплавах або місце, що з одного боку мало річку або балку. Потім біля

підніжжя мису зводили оборонні споруди – рів та вал, а схили підрізали для створення їх крутизни.

Більшість древлянських городищ були мисовими простого типу, маючи один укріплений майданчик, а що мали декілька укріплених майданчиків — належать до складного типу. Характер ранніх дерево-земляних фортифікаційних споруд до сьогодні досі не з'ясований і потребує досліджень. Ми схилиємось до загального фортифікаційного будівництва східних слов'янських племен того часу. Наприклад, при будівництві валів не зводили суто земляний насип, а спочатку готували зруби, які тільки потім засипали землею, значно збільшуючи крутизну укосу. Також конструкції всередині валу завжди слугували основою для наземних, що виходили назовні у вигляді захисної бойової стінки.

Що стосується древлянських городищ XII – XIII ст., то вони вивчені краще, ніж ранні. Широке застосування дерев'яних конструкцій поєднувалось з елементами оборонного будівництва давньоруських фортець, що базувались на слов'янських укріпленнях кінця 1 тис. н. е., коли формувалися загальні правила устрою оборонних споруджень. Наприклад, по всьому периметру площадки городища проходив оборонний вал з подвійною лінією зрубів засипаних землею. Зовнішня лінія складалася з клітей, розташованих на краю плато дитинця, вона являла собою нібито єдину будівлю. Розривалось коло будівель у частині дитинця, де був в'їзд на городище. Другий ряд клітей було побудовано з інтервалами, він прилягав до першого, а поперечні стіни для обох рядів були спільні. Усі кліті першого ряду були житлами, а другого – будівлями господарського призначення. Отже, оборонні споруди будувались за затвердженим планом.

Головними функціями східнослов'янських «градів» і древлянських, зокрема, були політична та військова функції. В них концентрувалась місцева знать, що контролювала надходження та перерозподіл додаткового продукту з підвладної сільської округи. Відзначимо, що не ремесло і торгівля, а виробництво сільськогосподарської продукції були основою для розвитку міст. Втрата ж права участі у збиранні та перерозподілу додаткового продукту з округи призводила до занепаду племінного центру [5, с. 72].

Отже, можна виділити два десятки укріплених поселень древлян кінця 1 тис. н. е. Саме «гради» представляють собою найдавніший тип східнослов'янських міст, де знаходилась правляча еліта – князі, «мужи лучьшие», дружина. Функціями городищ були: адміністративно-політична, редиструбутивна та культова. Втрата функційної приводила місто до загибелі.

Наприкінці X-XI ст. на Древланській землі фортифікаційне будівництво не велося, адже київські князі зайнялись боротьбою з кочівниками на півдні і туди були перекинуті матеріальні та людські ресурси. Вже у XII ст. коли ситуація стабілізувалась, відбувся економічний підйом — почалась колонізація внутрішніх територій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Древляни та їх князівство. URL: <https://spadok.org.ua/kyyivska-rus/drevlyany-ta-yikhnye-knyazivstvo> (дата звернення: 20.09.2023)
2. Звіздецький Б. А. Про кордони Древлянської землі. *Археологія*. 1989. № 4. С. 47-58.
3. Про деякі особливості древлянських городищ. URL: <https://www.ovruch.info/pro-deyaki-osoblyvosti-drevlyanskyh-horodysch-viii-x-st-zvzdetskyj-b-a/> (дата звернення: 25.09.2023)
4. Звіздецький Б. А. Про час виникнення та соціальну типологію древлянських градів IX – X ст. *Український історичний журнал*. 1990. № 3. С. 77-87.
5. Звіздецький Б. А. Городища IX – XIII ст. на території літописних древлян. Київ: Інститут археології НАН України, 2008. 176 с.

Анастасія Щипська
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: докт. філософії,
ст. викл. **О. М. Перепелюк**)

ДЕМОНОЛОГІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

На Великдень, Зелені свята українці роблять те, що робили їхні матері, бабусі та багато поколінь до них, навіть не запитуючи «навіщо?». Демонологія та християнство стали невід’ємною частиною українського ества, щоденного побуту, популярної культури. Сьогоднішня війна змусила багатьох заглянути в своє коріння, щоб зрозуміти, ким вони є і чому вони роблять, як роблять. Аналіз української демонології – це спроби зрозуміти, звідки беруть начало традиції, які нас виховували і які сформували нас як особистостей; що керувало нашими предками, коли вони приймали буденні рішення. Нашою метою є дослідити ті самі відбитки, які накладає демонологія на українську свідомість.

XIX – XX ст. – це пік інтересу до народних вірувань в Україні. На початку XIX ст. створюється два університети: 1805 р. – в Харкові, 1834 р. – в Києві. Студентські товариства цих закладів стали осередками вивчення, поширення і аналізу народних вірувань. Для студентів було актуальним питання про механіку формування національної свідомості – вони бачили її витoki у прадавніх релігійних підвалинах. Харківський прогресивний аналіз зібраних демонологічних даних пов’язаний з іменами Г. Успенського, І. П. Котляревського. У XIX ст. з’являється багато досліджень про народну демонологію українців. Цьому є кілька досить ґрунтовних пояснень: по-перше, народ зберіг власне демонічні вірування у своєму житті, оскільки ті були частиною побуту народу, а не національної ідеології; по-друге, для дослідження демонології було достатньо збору фактичного матеріалу з усних джерел,

аналізувати і узагальнювати його – у демонології було більше можливостей. В період СРСР відбувається стирання меж між білоруською, російською та українською демонологіями. В доробках дослідників цього часу формуються нібито спільні образи тих чи інших істот. Наприклад, русалку приписували усім трьом народам, хоча в білорусів русалки як такої не існує, вони мають кікімору, яка живе в лісі, а російська «русалка» була жителькою полів, а не води, як приписували спільному образу. В воді жила лише українська русалка, що є цілком логічним, бо за В. Галайчуком, русалкою могла стати та, що втопилася під час русалчиного тижня (найчастіше саме утопленики ставали русалами чи русалками) [1, с. 83]. В цьому є велика проблема, що без стирання меж була неможлива публікація роботи, а опублікована робота з викрученими образами істот має значно меншу цінність.

Найперше, чому демонологічні вірування не зникли під час християнізації Русі-України – вони не були частиною офіційного культу. Так Анічков пише, що «Володимирові боги» були забуті, бо вони становили стовпи, на яких радше трималась гілка влади, аніж власне народний побут [2, с.9]. Християнство завдячує своєю живучістю саме асиміляції з демонологією. Церква перебирала свята та демонічні ритуальні дні, даючи їм нову назву: сатурналії – Різдво, святкування весни – Великдень, Русалії – Зелені свята, тощо. Однак це «переймання» не обійшлося без більш суттєвих викривлень, аніж лише перейменування. Наприклад, в демонологічному уявленні про мерців є такий компонент як повернення їх на землю на ті дні, які сьогодні звуться чистим понеділком, Великоднем і Святвечором [3, с. 398]. Люди вірили, що в ці дні мерці збираються в церкві і ходити туди заборонено, а як хто піде, то мертва розірвуть його, а душу заберуть з собою. Не дивлячись на ці вірування, церква з корисних цілей почала запрошувати людей на освячення і служби саме в згадані вище дні. Д. Щербаківський у статті «Сторінка з української демонології (вірування про холеру)» підтвержує той факт, що на початку ХХ ст. демонологічна традиція тримається дуже спільно церковної, власними записами з народознавчої експедиції. Зокрема зауважимо епізод, що стався в м. Сутче на Пінщині (етнічна українська територія), де Д. Щербаківський став свідком обряду обперізування церкви намітками, кінці яких заводилися всередину до престолу задля подолання холери, захисту церкви і люду. Тоді в м. Сутче одним з перших помер піп, тому власне обрядовість лежала на жінках міста. Боролися з холерою і захищали церкву діями, промовляннями, які не характерні молитві і будь-якому іншому тексту церковного призначення [4, с. 541-542]. Це пряме свідчення використання демонологічного ритуалу для захисту християнської православної церкви. І те, і інше стало невід'ємною частиною побуту і свідомості українців завдяки асиміляції. Говорячи про колядки та щедрівки, також маємо на увазі зв'язок між демонологією та християнством. Ці сакральні пісні нині співаються на Різдво та Щедрий Святвечір, однак вони мають абсолютно повністю демонологічне коріння і вертепи транслюють його. Колядка по своїй суті раніше – звертання до покійників, оскільки була віра, що в цей день під час святкування сатурналій стираються будь-які межі між світом живих і мертвих.

Люди вірили в силу щедрівок проти нечисті, тому під час піків епідемії холери, зокрема в Галіції, вдови і дівчата святково одягались, ходили по селу і щедрували, а нащедровані гроші потім йшли на молебінь, свічки і поховання [4, с. 545].

Перше, про що думають батьки, коли народилася дитина, то про її хрещення. Баби, родичі усі закликають до того, щоб зробити те чимскоріш, бо кажуть, що інакше дитинка буде постійно плакати та хворіти. Таке вірування пов'язано з тим, що племета могла підмінити людську дитину на свою, яка буде кусати і виснажувати матір, пити з неї сили; і нібито хрещену дитину племета підмінити вже не може [1]. З дитинства повторюють, що не можна спати ні ногами, ні головою до дверей. Перше пов'язане з тим, що чорти можуть витягти людину за ноги вночі в пекло, а друге – з віруванням про упирів. О. Франко писала одній жінці: «Все упирі лягають головою до дверей, а ногами – до образів – по тому їх і пізнати можна» [5, с. 513]. Найбільше вірувань пов'язано з похоронами та посмертним життям українців. Окремо варто виділити Дзеркальницю – демоницю, що живе в дзеркалі. Коли в хаті правлять поминки, вона намагається транслювати подобу покійника, яку пам'ятає, щоб заспокоїти сім'ю. Однак живих це дуже лякає, тому пішла традиція закривати всі дзеркальні, блискучі поверхні тканинами і рушниками. Інвентарем до похоронної обрядовості є свічка, свячена вода, розп'яття та інші атрибути, котрі покликані спростити перехід душі до Бога. Біблія каже, що тільки від Бога залежить, приймати чи ні душу. Сьогодні священники радять вкладати свічку до рук покійника, щоб вони могли самі знайти дорогу до раю в темряві – що є демонологічним поясненням, яке суперечить Біблії. Чи можна це вважати обманом Бога з подачі церкви? Питання досить цікаве.

Загалом, побутові традиції, що мають демонологічне коріння і відображені в нашій свідомості, різняться залежно від регіонів. При цьому, ми маємо спільні для всієї України обряди, які були перейняті церквою, переінакшені, однак виконують досі свою архаїчну функцію.

Список використаних джерел та літератури:

1. Галайчук В. Українська міфологія. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 288 с. С. 83-115.
2. Пономарьов А. Царина народної уяви та її класичні розробки. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*: збірка / Пономарьов А., Косміна Т., О. Борjak. Київ: Либідь, 1991. С. 5-24.
3. Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*: збірка / Пономарьов А., Косміна Т., О. Борjak. Київ: Либідь, 1991. С. 398.
4. Щербаківський Д. Сторінка з української демонології (вірування про холеру). *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*: збірка / Пономарьов А., Косміна Т., О. Борjak. Київ: Либідь, 1991. С. 540-553.
5. Франко І. Спалення упирів в с. Нагуєвичях в 1831 р. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*: збірка / Пономарьов А., Косміна Т., О. Борjak. Київ: Либідь, 1991. С. 512-526.

Яна Марчевська
здобувачка вищої освіти
2 курсу історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ВІДГОЛОСКИ ЯЗИЧНИЦТВА ДАВНІХ СЛОВ'ЯН У СУЧАСНОМУ НЕОЯЗИЧНИЦТВІ

Неоязичництво є так званим рухом опору християнству, його традиціям та цінностям. У наш час неоязичництво широко представлено різними напрямками та рухами в США, Західній та Східній Європі.

Неоязичництво є новітнім релігійним рухом, в основу віровчення і культу якого покладено «фрагменти давніх вірувань і обрядів, мета яких полягає у збереженні і відродженні первинної духовності за умов впливу тотальної модернізації» [1, с. 232].

Метою дослідження є проведення паралелей між язичництвом давніх слов'ян та неоязичництвом.

У незалежну Україну неоязичництво проникло з діаспори, і в 1993 р. в Україні офіційно була заснована перша спільнота язичників («рідновірів»). У 2001 р. відбулося об'єднання на офіційному рівні рідновірівських громад. Характерною рисою цього руху є те, що він зароджувався в колах науковців, етнографів, не маючи широкої суспільної бази. Одним з перших авторів ідеї відродження неоязичництва в Україні можна вважати Володимира Шаяна. Він у 1943 р. створив нелегальну релігійно-політичну організацію за визволення України від «візантійсько-християнського рабства» [5].

Дослідженню українського неоязичництва, зокрема, присвячені роботи Т. Бернарчика, Г. Лозко. Представники неоязичництва мають на меті відновити давні вірування слов'ян. Згідно класифікацій з релігієзнавства, язичницькі культу відносять до нетрадиційних новітніх культів. Язичників поділяють на монотеїстів та політеїстів [3, с. 8-22]. Язичництво відносять до політеїстичного типу релігій. За класифікацією Гегеля релігійні вірування слов'ян відносять до «природних». Період язичництва був доволі тривалим і ще довгий час навіть після запровадження християнства язичництво довгий час залишалось основною релігією давніх слов'ян. Слов'яни вшановували тварин. У східних слов'ян це були кабан-вепр та ведмідь, а у західних відоме вшанування коня. Також слов'яни сакралізували гаї, дерева, але слов'янські боги це найвищий рівень їх вірувань. Є думка про те, що слов'яни дуже довго йшли до того, щоб вищою формою релігії були боги. Вважається, що деякі боги у слов'ян виникли вже під впливом християнства. Вже наприкінці язичницького періоду у західних і східних слов'ян спостерігається створення локальних систем богів, які мають свою ієрархію та храми.

Колективний характер життя слов'ян у родовому суспільстві зумовив, що вся людська спільнота сприймалася єдиним цілим з природою. Окремий

представник слов'ян не міг вижити поза колективом, а отже поза уявленнями про світ. Це призвело до неможливості формування індивідуальної свідомості і в подальшому, відділенні її від колективної. Отже, у слов'ян язичництво було масовим явищем [4].

В українському неоязичництві відсутня організаційна єдність, різні течії мають різні погляди і часто не підтримують одна одну, спостерігаються відцентрові тенденції. На відміну від язичництва неоязичництво ще розвивається, і система ритуалів неоязичників ще перебуває на етапі формування. Сучасні неоязичники є носіями міського менталітету. На думку дослідника В. Шнірельмана «під неоязичництвом слід розуміти загальнонаціональну релігію, штучно створювану міською інтелігенцією зі стародавніх локальних вірувань та обрядів з метою відродження національної духовності» [5].

Якщо проводити паралелі між богами, яким поклонялись язичники і тими, яким поклоняються неоязичники, то бачимо продовження сакралізації одних і тих самих богів. Слов'янські неоязичники ведуть свій рід від сина Дажбога-Арія. Отже походження слов'ян від арійців дозволяє використовувати неоязичники тексти, справжність яких ще не доведена на науковому рівні. Чітко розвинений політеїзм, який самі неоязичники пояснюють як «багатопроявність Божественної істоти знайшла своє відображення в постатях багатьох Богів» [2, с. 36]. Сакральними текстами слов'янських неоязичників стали: «Велесова книга», «Слов'янські веди». За базу свого віровчення неоязичники взяли язичництво, але вся відтворена ними атрибутика – переважно їхні домисли. Не сприймали неоязичництво індіанці, які змогли зберегти язичництво та у яких немає культурного розриву з цими віруваннями [6].

На основі даного аналізу можна зробити наступні висновки: запозичуючи релігійні звичаї, неоязичники не намагаються зрозуміти культуру самого язичництва та його цінності, а створюють нову ідентичність. Неоязичництво не є інструментом наближення до стародавніх традицій язичництва, воно є інструментом, що дистанціює певну групу людей від християнської віри. Таким чином намагання відтворити язичництво провокує створення нових культів, які лише на перший погляд мають відповідність з язичництвом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Черній А.М. Релігієзнавство. Посібник. Київ: Академвидав, 2003. 352 с.
2. Лозко Г. С. Посібник. Рідновіра. Миколаїв 2020. 36 с.
3. Новітні та нетрадиційні релігії. Містичні рухи у суспільно-політичній сфері України: Монографія. Київ: Видавництво Європейського ун-ту, 2002. 331 с.
4. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства / пер. з англ. Р. Ткачук та Ю. Терези. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
5. Колодний А. Рідна Українська Національна Віра. Київ: Світ знань, 2002. URL: https://kolodnyj2009.wordpress.com/2009/03/16/run_vira/ (дата звернення: 20.09.2023)

6. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ: Довіра, 1993. 414 с.

Сніжана Богатко
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. М. Кравчук**)

СЕРЕДНЬОВІЧНА МЕДИЦИНА У БОРОТЬБІ З «ЧОРНОЮ СМЕРТЮ»

Чума, якщо розглядати її із медичної сторони, то – це захворювання, з різноманітними шляхами передачі [7, с. 265]. З історичної ж сторони чума або ж «чорна смерть», «чорний мор» - це пандемія бубонної чуми. Назва хвороби походить від її симптомів, до яких відносились чорні плями на тілі, з'являються пухлини та кровохаркання [1, с. 157]. Арабською мовою слово «джума» означає біб, що також відноситься до симптомів і полягає у збільшенні лімфатичних вузлів [7, с. 265]. Проте сам термін «чорна смерть» не використовувався до середини XVI ст. [13, с. 616].

Медицина середньовіччя була на низькому рівні розвитку. Лікарі не знали причин і природи хвороб, були беспорядні навіть перед легкими захворюваннями. Зазвичай лікуванням займався цирульник, що проводив кровопускання [8, с. 97].

З XII ст. у Західній Європі почали відкриватись університети, де готували різних фахівців, зокрема й лікарів [3, с. 4]. Ці університети здебільшого були пов'язані з монастирями, так як їх навчальні плани контролювала церква, а більшість викладачів були ченцями [12, с. 81]. В університетах давали поради, щодо боротьби з епідемією, наприклад у Парижському університеті на медичному факультеті в «Compendium de epidemia» закликали: палити в приміщеннях та громадських місцях цвіт ромашки й ладан, утримуватися від споживання домашньої птиці, смаженого м'яса, найнебезпечнішої оливкової олії. Не можна було лягати спати пізніше, ніж займеться зоря та втримуватися від статевих відносин. Схоже оголошення робив медичний факультет у Монпельє [5, с. 68].

Також, можна зазначити, що у Львові лікуванням займалися не тільки в монастирях і храмах, а й існували так звані жерці-лікувальники. До них відносились люди, які практикували традиційні форми лікування. Хоч і основне місце й тут посідали цирульники, все ж були знахарі, волхви, повитухи, костоправи, зелійники-травознаї, зубоволоки, відуни, кудесники та потворники. Проте ці люди не могли боротися з інфекційною хворобою народною медициною [2, с. 20].

Поряд з цим люди через недовіру до лікарів займались самолікуванням. Ілюструє цю ситуацію Петрарка, який описував медицину так: «здорових кидав у недугу, а хворих – у смерть, а лікарі вмюють лише молоти язиком, а не лікувати, від чого вони ненависні здоровим і смертоносні хворим» [12, с. 82].

Одним із засобів проти хвороби стало те, що всі судна, котрі прибували зі сходу затримували на рейді протягом 40 днів, аби простежити за станом команди корабля. Від італійського «*quaranta giorni*», що означає сорок днів, такий захід отримав назву – карантин [6, с. 90]. Якщо ж на кораблі знаходили ознаки хвороби, то цей корабель спалювався разом із товаром [11].

Найдієвіші способи використовували у Венеції й Празі, де почали знищувати щурів, хворі ізолювалися за містом, а їхній одяг спалювався, медики почали розуміти, що хвороба могла передаватися через дотик. Там слідували за чистотою, як вулиць, так і води. Навіть тих хто доглядав за хворими, потім відокремлювали й закривали на 10 днів [11, с. 84]. Проте виникали проблеми з так званим «отруєнням приміщень», в яких вже помирали люди від чуми, їх знезаражували різними методами: залишали посеред кімнати молоко, клали кілька великих, очищених цибулин, яка б мала ввібрати інфекцію протягом 10 днів, потім її потрібно було б закопати [6, с. 91]. Даремно використовували проти «чорної смерті» оббрикування оцтом грошей, а для обеззараження помешкання і речей застосовували розчин сірки [8, с. 98].

Також, було прийнято, що той хто прийшов до хворого повинен був тримати в одній руці палаючий факел, в іншій – «амброве яблуко для нюхання», а в закритому роті яку-небудь протиотруту, бідніші люди використовували часник [6, с. 90]. До методів боротьби з чумою відносився і запах козла, який був досить ефективним, тому що відлякував бліх [9, с. 76]. Одночасно з цим люди носили захисні маски, які мали вид пташиної голови з дзьобом, що містив речовину із сильним запахом [8, с. 98]. Так, виникає «чумний лікар», уперше їх найняв у 1348 р. Папа Римський Климент VI для лікування жителів Авіньйону. Без жодної кваліфікації, часто за цю роботу брались студенти медики, які не довчилися або ж люди взагалі без медичних знань [4].

Гюї де Шольяк радив припикати відкриті рани бубонів розпеченою кочергою, цей спосіб був досить дієвим, звісно якщо людина від болю не сходила з розуму чи не вмирала від серцевого нападу [6, с. 91]. Шольяк отримав дозвіл Папи Римського на це лікування і навіть сам переніс чуму тавилікувався займаючись самолікуванням, за допомогою методу припалювання. Пізніше він написав трактат «*Chirurgia Magna*», який став одним із найголовніших посібників із медицини протягом 300 років для європейських лікарів [10].

Отже, рівень медицини у середині XIV ст. був досить низьким, а знання про хворобу, способи передачі та її лікування досить примітивні та неефективні. У боротьбі з чумою мав місце метод ізоляції хворих. Епідемія показала обмеженість медичних знань і стимулювала подальший розвиток медицини та самих епідеміологічних досліджень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків : у 2-х т. Високе і пізнь Середньовіччя. Чернівці : Наші книги, 2010. Т. 2. 615 с.
2. Бенюх Н. Ф. Історія фармації Галичини (XIII – XX ст.). Львів, 1999. 216 с.
3. Братусь В.Д., Фомін П. Д. Сторінки виникнення й розвитку хірургії в Україні. Хірургічні школи. Кафедри хірургії. Тернопіль : ТДМУ, 2005. 248 с.
4. Верховський В. Кримський слід Чорної смерті. *Кримська світлиця*. 2017. № 22. URL: <https://crimea-is-ukraine.org/svitlytsa/chuma> (дата звернення: 02.09.2023).
5. Верхратський С. А. Історія медицини. Київ : Здоров'я, 2011. 352 с.
6. Коваленко Д. Ю., Гальченко С. І. «Чорна смерть» (1346 – 1353 років) методи боротьби з нею. *XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених*. 2019. С. 90-91.
7. Козько В. М., Соломенник Г. О., Юрко К. В. Інфекційні хвороби : підручник / за ред. В. М. Козька. Київ : ВСВ «Медицина», 2019. 312 с.
8. Крижановська О. О., Крижановський О. П. Історія середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя: курс лекцій: навч. посібник для студ. гуманітарних спец. вищ. навч. закладів. Київ : Либідь, 2006. 368 с.
9. Лобачова Т. Чума у Ренесансній Флоренції. *Libra*: зб. наук. праць кафедри історії стародавнього світу та середніх віків. Одеса, 2019. С. 72-79.
10. Мораєв В. (2020, 1 травня). Не тільки COVID-19. Чума, холера, тиф, "іспанка" - хвороби в історії людства // Історія без міфів [Відео]. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=nJtRY_-ozfc (дата звернення 03.09.2023)
11. Ніцой А. Геополітичні наслідки епідемій: з літописної історії України й Європи. *Український інтерес*. 13 березня 2020. URL: <https://uain.press/articles/geopolitychni-naslidky-epidemij-z-litopysnoyi-istoriyi-ukrayiny-j-evropy-1200656> (дата звернення: 02.09.2023).
12. Шегедин М. Б., Мудрик Н. О. Історія медицини та медсестринства. Тернопіль : Укрмедкнига, 2003. 328 с.
13. Noymer A. Contesting the Cause and Severity of the Black Death: A Review Essay. *Population and Development Review*. Vol. 33, No. 3 (Sep., 2007). Pp. 616-627.

Андрій Марков

здобувач вищої освіти

III курсу історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О.А. Мельничук**)

ІМПЕРАТРИЦЯ МАТИЛЬДА (1102-1167 РР.):

МНОЖИНА ВЛАДНИХ РОЛЕЙ ДЛЯ ЖІНКИ У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Вагомою ознакою доби Середньовіччя було домінування чоловіків у суспільному житті держави. Їх очолювали королі, князі, імператори; на посадах релігійних – Папи, єпископи, абати тощо. Інше питання – жіноча стаття.

Тоді ще не склалась стала традиція успадкування жінками керівних посад у державі, а сама ж стать ігнорувалась при порядку престолонаслідування. У XII ст. в Англії відбувся прецедент: король Генріх I (1100-1135 рр.) після втрати сина та бездітного шлюбу у 1127 р. організував складання клятви вірності своїй дочці Матильді. Важливим питанням того часу було визначення місця та ролі жінки як очільниці держави.

Метою дослідження є розгляд різних ролей, які могла відігравати імператриця Матильда в якості правительки Англії у Середньовіччі, а саме королеви-регент, королеви-консорт та одноосібної правительки, їх переваги та недоліки.

В українській історіографії означена проблема не знайшла належного висвітлення. Виняток складає публікація В. Лук'янюка, в якій означені події побіжно розглядаються в контексті історії англійської Анархії 1135-1154 рр. [2]. Натомість іноземна історіографія, зокрема англійська, присвятила цій проблематиці значно більше уваги, про що свідчать праці С. Абернеті (S. Abernethy) [3], Х. Бассет (H. Bassett) [4], С. Харді (C. Hardee) [5], С. Кок-Карлсон (S. Kok-Carlson) [6] тощо.

До норманського завоювання Англії право престолонаслідування було невпорядкованим. Англійський трон передавався за чоловічою лінією. За відсутності спадкоємців чоловічої статі одного покоління успадкування могло проходити через законних спадкоємців жіночої статі. Управління жіночою спадщиною здійснювалося опікуном, якщо вона була неповнолітньою, або ж її чоловіком – після одруження, який від її імені виконував пошану перед лордом. Враховуючи важливість жіночої спадковості, англійський король міг не звертати уваги на шлюби для вдів і спадкоємиць [4].

У 1120 р., поблизу Ла-Манша, затонув корабель із спадкоємцем Генріха I – Вільгельмом. Після бездітного шлюбу із Аделізою Лувенською, Генріх відкликає свою доньку Матильду зі Священної Римської імперії та оголошує дівчину своєю спадкоємицею. Англійський хроніст Вільгельм Ньюбурзький в «Історії Англії» пише: «На скликаний ним [Генріхом I – Прим.] раді він змусив єпископів, графів, баронів і всіх значних людей принести клятву, що королівство Англія (...) перейде до його онуків, яких вона народить. [1]. Проте усі клятви, дані її батьку дворянством, були порушені у 1135 р., коли племінник Генріха I Стефан Блуа, «захопив королівство, і в цьому його підтримали прелати та ноблі» [1]. Матильда почала боротьбу за престол у 1139 р.

Імператриця Матильда як очільниця Англії могла реалізовувати своє право на управління державою в якості королеви-консорт, королеви-регент або ж одноосібної королеви. Кожен з обраних шляхів мав свої переваги та недоліки.

Роль королеви-консорта (точніше, імператриці) Матильда пережила ще за часів шлюбу з імператором Священної Римської імперії Генріхом V (1111-1125 рр.), коли виконувала його обов'язки в Італії. Джерела свідчать, що імператриця «видавала хартії, вирішувала судові справи та служила заступницею між своїм чоловіком і його васалами» [5, р. 6-7]. Після смерті імператора, Матильду видали заміж за сина Фулька V Анжуйського Жоффрау. Шлюб із Жоффрау був не досить перспективним для Матильди, як королеви

Англії. По-перше, як зазначає Сьюзен Абернеті, шлюб Матильди та Жоффруа був нестабільним, через бурхливий характер подружжя [3]. По-друге, Жоффруа постійно використовував авторитет своєї дружини, щоб збільшити власний. Його військові здібності та титул графа Анжуйського забезпечили територіальну владу та політичний статус у володіннях, але на більшу частину здобутків його надихнула саме Матильда. Найвизначнішим із його досягнень було завоювання Нормандії. Седі Кок-Карлсон зазначає: «король Генріх I не вважав Жоффруа придатним для правління нормандським герцогством, тому, хоча землі були обіцяні в посаг, він так і не отримав жодних прав на землю» [6, р. 3-4]. По-третє, англійські барони після вторгнення Жоффруа до Нормандії навряд чи б визнали його та Матильду своїми правителями, адже анжуйці були на боці Франції у англо-французьких відносинах [4].

Матильда у ролі королеви-регента загалом була б перспективною ідеєю, адже жіноче правління могло служити переходом між поколіннями, як, наприклад, королева Уррака (1109-1126 рр.), яка передала у 1126 р. престол синові Альфонсо VII, чи у X ст. княгиня Ольга (945-964 рр.) зреклася князівського столу на користь свого сина Святослава. Але в Англії такий сценарій був би досить ризикованим. За інформацією Х. Бассет, син Матильди, майбутній Генріх II, був малолітнім і тривалість регентства могла потенційно загрожувати англо-нормандській стабільності, до того ж батько Матильди Генріх I не намагався побудувати платформу, на якій можна було б встановити її регентство [4]. Клятви баронів було просто недостатньо. Вони вважали, що в англійському законодавстві немає положення про правління жінки, тому у 1135 р. вони підтримали Стефана Блуазького, незважаючи на те, що цим порушили свою клятву Генріху I [3].

Останній варіант – одноосібне правління Матильди. Майбутня королева могла піти за кастильським досвідом. Але на відміну, від Урраки, яка могла оцінити ситуацію та втілити свої рішення в дію, Матильді не вистачало цього прагнення до успіху [4]. Середовище, в якому діяла Матильда, було таким, у якому не існувало жорстких правил, що стосуються успадкування жінок. Хоча жінки могли й успадковували землі та іншу власність від своїх батьків і чоловіків, контроль над самими спадкоємицями залишався в руках короля чи сюзерена [5, р. 9]. А тому у цьому випадку підтримка Матильди, як королеви, повністю могла залежати від її чоловічого оточення.

Отже, дослідження ролей імператриці Матильди в контексті Середньовіччя Англії вказує на важливі аспекти її життя та влади. Матильда стала об'єктом уваги середньовічного англійського суспільства, коли Генріх I оголосив її своєю спадкоємицею. Вибір ролі королеви-регента, королеви-консорт чи одноосібної королеви не був простим завданням. Роль королеви-консорт Матильда вже виконувала в Італії. Однак шлюб з Жоффруа Анжуйським міг заважати стабільності Англійського королівства. Роль королеви-регента була б перспективною, але через малоліття її сина Генріха ця ідея не була реалізована. Через перебіг громадянської війни, неусталені традиції жіночого успадкування престолу та значний вплив чоловіків у владі

імператриця Матильда не змогла реалізуватись також як одноосібна правителька Англії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Rerum anglicarum libri quinque, Recens seu è tenebris eruti, & in studiosorum gratiam in lucem dati: Auctore Gulielmo Neubrigensi. Cum rerum memorabilium luculentissimo Indice. *Internet Archive*: website. URL: https://archive.org/details/bib_fict_4102709/page/n7/mode/2up (date of access: 23.06.2023).
2. Лук'янюк В. Початок англійської Анархії. *ЦДБІ*: веб-сайт. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1201Q/> (дата звернення: 18.06.2023).
3. Abernethy M. Empress Matilda, Lady of the English. *Medievalists.net*: website. URL: <https://www.medievalists.net/2013/04/empress-matilda-lady-of-the-english/> (date of access: 25.06.2023).
4. Bassett H. Empress Matilda - a study of succession, gender & power in the twelfth century. *Academia.edu*: website URL: https://www.academia.edu/13540292/Empress_Matilda_a_study_of_Succession_Gender_and_Power_in_the_Twelfth_Century (date of access: 24.06.2023).
5. Hardee C. The softness of her sex: Matilda's role in the english civil war of 1138-1153: Senior Thesis. Liberty University, 2012. 28 p. URL: <https://digitalcommons.liberty.edu/honors/316> (date of access: 20.06.2023).
6. Kok-Carlson S. Empress Matilda: always the consort, never the queen. *Young historians conference*. Portland, 28 April 2016. Portland, 2016. P. 1–10. URL: https://pdxscholar.library.pdx.edu/younghistorians/2016/oralpres/7?utm_source=pdxscholar.library.pdx.edu/younghistorians/2016/oralpres/7&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (date of access: 19.06.2023).

Марина Колесюк

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. М. Кравчук**)

РЕФОРМУВАННЯ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЗА ПРАВЛІННЯ СУЛЕЙМАНА І

Визначний лідер Сходу XVI ст. Сулейман І – правитель Османської імперії у 1520-1566 рр., був сином Селіма І Грізного та Айше Хафси Султан. Сулейман І здійснив значний внесок у реформування держави, завдяки чому його часто називають «Законодавцем». Саме під час його правління Османська імперія досягла апогею свого розвитку.

Мета дослідження – з'ясування ролі та значення його реформ для піднесення Османської імперії.

За правління Сулеймана I було запроваджено значні зміни у правовій системі Османської імперії. Правова система відображала релігійний характер, де мусульманське право мало перевагу над іншими. Так, християни та євреї, які склали значну частину населення імперії, мали обмежені права і належали до статусу дхіммі, але забезпечувалися свободою віросповідання та виконання релігійних обрядів. Розуміючи, що сусідами країни є представники різних релігійних конфесій, він дещо послабив шаріатські закони. Також було закріплено принцип віротерпимості до християн та юдеїв, які проживали на території Османської імперії.

Султан також зіграв певну роль у захисті єврейських підданих своєї імперії на наступні століття. Наприкінці 1553 р., за пропозицією свого улюбленого лікаря і стоматолога, іспанського єврея Мойсея Гамона, султан видав фірман, який офіційно засуджував кровні наклепи на євреїв [8, с. 164].

У своїх указах султан часто посилатиметься на нові правові звичаї та давні закони підкорених народів (адем і кадимо). Це було мотивовано бажанням та економічними міркуваннями уникнути заворушень серед завойованого населення [2, р. 175].

Основний закон, на який спиралися в імперії середини XVI ст., був Канун-наме (1540 р.). Султан доручив підготовку зведення законів судді муллі Ібрагіму з Алеппо, який мав глибокі знання. Кодекс, що вийшов в результаті його праці, був названий «Мултека-уль-усер», тобто «Злиття морів». Саме в цих рамках Сулейман I, підтриманий своїм великим муфтієм Ебуссуудом, намагався реформувати законодавство, щоб адаптуватися до імперії, яка швидко змінювалася. Закон складався з основних трьох частин, у яких призначалися кримінальні та адміністративні покарання за відповідні злочини, було визначено порядок винесення рішень про призначення тілесних покарань та страт, визначено права та обов'язки, що покладаються на власників земельних наділів, прописано порядок визначення та призначення податків, а також права та обов'язки населення, з якого збиралися ці податки [1, р. 20-21].

Також змін зазнало кримінальне право. В Османській імперії воно мало свої особливості, які відрізнялися від класичного мусульманського права. Було запроваджено обмеження на страту та покарання. Під час правління Сулеймана застосування тортур та каліцтв стало не таким жорстким, як за правління його предків-султанів: він не практикував болісних страт. Винуватців злочину не катували перед стратою, як це було за попередників Сулеймана.

Наступною реформою була військова. Зокрема, Сулейман I запровадив систему збору призовників, що дозволяла формувати великі армії, а також змінив систему професійних військ, що була доволі новим для того часу. Крім того, він запровадив нові методи бою, такі як використання тяжкої артилерії та удосконалення кавалерії. Військові посади здобувалися заслугами на полі бою, а не шляхетним походженням. Під час бою польові командири можуть замінити генералів, якщо цього вимагають обставини [9].

Тимарна система була важливою складовою політичної та економічної системи Османської імперії під час правління Сулеймана I. Він розширив тимар, або систему надання земельних надбань воєначальникам за їхню службу

в армії. Тимаріотами в Османській імперії були ті, хто отримав землю за несення будь-якої державної служби. Завдяки тимарній системі держава вирішувала два завдання: винагороджувала сипахів за військову службу і забезпечувала їх силами дотримання порядку на місцях. Вони отримували частину податків з цих земель та зобов'язувалися забезпечити певну кількість вершників для воєнних походів. Сулейман покращив цю систему, роблячи її більш справедливою та ефективною [5, с. 57].

Не менш важливими у системі реформ були соціально-економічні. Під час правління Сулеймана I становище райатів (селян) в Османській імперії зазнало певних змін. З одного боку, було забезпечено великий ступінь соціальної стабільності та законності, зокрема, завдяки впровадженню «Кодексу Райя», який містив усі закони та норми оподаткування, причому кріпацтво поєднувалося зі статусом, близьким до статусу європейського орендаря з фіксованими правами. Насправді доля райя під «турецьким ярмом» була навіть кращою, ніж доля кріпаків у низці християнських країн. Юридично райя були вільними, але на практиці існувало багато обмежень, прив'язували селян до землі, сипахи контролювати їхню діяльність цілою системою штрафів і покарань [8, с. 95].

Селянин мав виплачувати поземельний податок харадж. «Однак для того, щоб не завдавати труднощів райя, замість десятинного розміру прийнято брати приблизний харадж, пропорційно обкладенню садових денюмів: з одного денюма землі в деяких вілаєтах 5 акче, в деяких – 10 акче, а в інших - 3 акче». Цей податок був двох типів: «харадж-і-мукасем» та «харадж-і-муваззаф». Перший з них визначався родючістю землі та збирали його після збирання врожаю; другий розраховувався залежно від розмірів земельної ділянки. Але, крім того, вони сплачують у скарбницю спеціальний подушний податок — джизію [6, с. 215].

Одним з найбільш важливих процесів реформування системи судочинства, завдяки цьому створено два окремих суди – суд для цивільних справ (мехкеме), і суд для кримінальних справ (адліє). Султан також підтримував незалежність суддів і їх непідконтрольність адміністрації. Завдяки цьому звичайні піддані, райяти, стали мати більший доступ до судів і можливість захисту своїх прав. Запровадження нової системи судочинства забезпечило більшу прозорість та справедливість в рішеннях судів, і сприяло підвищенню довіри громадян до правосуддя і влади загалом [8, с. 15].

Під заступництвом Сулеймана Османська імперія вступила в золотий вік свого культурного розвитку. Зокрема, він значно розширив систему освіти. Сулейман I запровадив значні зміни в ієрархію османського медресе. Вищі медресе забезпечували освіту університетського статусу, випускники якої ставали імамами або вчителями. Освітні центри часто були однією з багатьох будівель, що оточували двори мечетей, інші включали бібліотеки, лазні, столові, резиденції та лікарні для громадськості [4, с. 208].

Медресе Сулейманіє, які були засновані під час правління Сулеймана I стали другим за величиною навчальним закладом Османської імперії. Вони були реорганізовані. У них почали викладати різні науки, особливо медицину, математику тощо. За наказом, освіта в османських медресе поділялась на два етапи. Перший – це освіта в галузі права, теології та літератури в медресе, а

другий – освіта в галузі математики та медицини в медресе Сулейманіє. Це сприяло підвищенню рівня освіченості османських підданих [7, с. 201].

Отже, за правління Сулеймана I в країні були здійснені політико-правові, військові, соціально-економічні та освітні реформи. Вони відіграли ключову роль у піднесенні Османської імперії. Правління Сулеймана I стало періодом стабільності, розквіту та культурного розмаїття, що сприяло зміцненню позицій імперії на міжнародній арені.

Список використаних джерел та літератури:

1. Greenblatt M. Suleyman the Magnificent and the Ottoman Empire. New York: Benchmark Books, 2003. 310 p.
2. Kinross P. The Ottoman centuries: The Rise and the Fall of the Turkish Empire. New York: Morrow, 1979. 151 p.
3. Mansel P. Constantinople: City of the World's Desire, 1453–1924. London: St. Martin's Griffin. 1998. 544 p.
4. McCarthy J. The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923. London: Routledge. 1997. 362 p.
5. Живачівський А., Жерноклеєв О. Криза тимарної системи в Османській імперії XVI–XVII ст.: причини та наслідки. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2010. Вип. 17. С. 55-61.
6. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: Навчально-методичний посібник / Упорядники: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград, 2012 . 344 с.
7. Іналджик Г. Османська імперія: Класична доба, 1300–1600. Київ, 1998 . 284 с.
8. Ковальчук М. Становище рабів та характер рабства в Османській імперії. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 48. С. 11-17.
9. Махун С. Сулейман I Пишний: «лагідне ягнятко» із залізною рукою, 2007. URL: https://web.archive.org/web/20130613040129/http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/suleyman_i_pishniy_lagidne_yagnyatko_iz_zaliznoyu_rukoyu.html (дата звернення: 16.09.2023)

Тетяна Новорок
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О.В. Маркевич**)

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ РОКСОЛАНИ: НА ОСНОВІ ХУДОЖНЬОЇ ТА НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Роксолана – одна з найвідоміших жінок в історії України, чие ім'я стало синонімом впливової та важливої жінки в політичному та культурному житті

Стародавнього Сходу. Вона завоювала особливе місце в історичні пам'яті завдяки гострому проникливому розуму, красі та впливу на султана Сулеймана I – правителя великої Османської імперії. З огляду на відсутність прямих історичних джерел про Роксолану, науковці в основному спираються на художні зображення та наукові розвідки для створення її історичного портрету. Завдання цієї статті – створити історичний портрет Роксолани, узагальнивши відомості про неї та висвітли образ у художній та науковій літературі.

Образ Роксолани займає «особливе» місце у творчості письменників – він надихає для створення великих художніх романів. Насамперед, йдеться про романи Олександри Шутко. У ньому Роксолана зображена як жінка велична та могутня, яскраво подані деталі про її роль у владі, політичні дії. Її величність, могутність та вплив на імперію, боротьбу і шлях, котрим пройшла, був надзвичайно складний [4, с.9-10].

Ще один образ змалював П. Загребельний. Якщо спиратись на висвітлення даних про неї, то Роксолана, потрапивши в полон, була досить слухняною. Згодом її повезли на невільничий ринок, де купили чорні слуги з палацу величного султана. Один старий турок захопився вродою дівчини і вирішив відгодувати та відправити до палацу, в сам гарем [2, с. 80]. Тут вона швидко здобула вплив завдяки розумовим здібностям та чарівній зовнішності.

Роксолана, потрапивши до османського гарему, вирішила бути сильною та триматись достойно. Оточуючих це дивувало, адже не в простий період Роксолана вела себе покірно, вона інтенсивно здобувала освіту та потрохи намагалась вчити турецьку мову [2, с. 89]. Це був відмінний шлях, ніж у решти дівчат, які з нею потрапили у полон. В неї був вибір: бути простою рабинею, або бути гідною розумною і не останньою людиною в гаремі.

Особливо тонко зображуються її любовні стосунки з Сулейманом. Їх зустріч відбулася у покоях валіде-султан, де він помітив у куточку кімнати прислугу – це була Роксолана. Вона не могла стриматись, щоб не подивитись на падишаха і підняла голову. Роксолана запала йому в саме серце, падишах був очарований її красою. Згодом вона частіше ходила до Сулеймана і ставала все ближче правителю. Султан говорив, що вона вже не буде прислужувати, а сама буде панною. На це, якщо вірити художньому образу, Хюрем відповіла, що не годиться за Кораном насильно примушувати невільниць на такі дії [3, с. 77]. Незвичним був випадок, оскільки будь-яка дівчина в імперії тільки й мріє побувати на її місці. Натомість Роксолана говорила, що він немає права змушувати її. Султана пронизував гнів і водночас зацікавленість. Він запропонував їй владу над гаремом, а вона відповіла, що хоче владу над усією імперією. Між молодими людьми розгорілося кохання, вона стала його улюбленицею, а згодом вже й законною дружиною [2, с. 90].

Після весілля Роксолана отримала значний вплив у гаремі, завдяки лавіруванню між внутрішніми конфліктами та вправності в маніпулюванні справами двору. Її розум і впевненість допомогли стати важливим порадником Сулеймана і вона впливала на його рішення щодо важливих питань. Для прикладу, її авторитет відчувався на мітингу (великій раді) – важливому зборі високопосадовців Османської імперії. Її поради і вплив допомагали султанові

ухвалювати рішення, які відзначалися розсудливістю та стратегічністю. Її вплив на політичні справи імперії виглядав також у впливі на султана під час прийняття важливих рішень щодо зовнішніх справ, війни і дипломатії.

Наступний етап її життя, який також добре висвітлено в художній літературі, пов'язаний з політикою, оскільки Роксолані замало були коханою султана, вона прагнула впливати на державні справи. Її роль не обмежувалася тільки побутовими справами гарему. Вона виступала як порадник і соратниця Сулеймана в багатьох справах. Через великий вплив на султана – незвичним явищем того часу – повсякчас обговорювали те, що Роксолана відьма, що вона має вплив на султана завдяки чарам [2].

Велику цінність мають наукові джерела, які ґрунтуються на історичних дослідженнях та археологічних відкриттях. Ці джерела створюють історичний контекст та дають можливість зробити більш точний портрет Роксолани. За історичними даними, Роксолана, або як її справжнє ім'я Хюррем Ганум Султан, народилася в українському місті Рогатин у XVI столітті, її справжнє ім'я – Анастасія. Роксолана стала однією з найважливіших жінок в імперії [1, с. 49]. Султан дивувався розуму та кмітливості Роксолани. Вона займалася благодійністю, допомагала нужденним. Султан завжди давав згоду таким вчинкам Роксолани. Відмічено у джерелах її активну роль у зовнішній політиці Османської імперії. Зокрема, вона мала вплив на відносини між Османською імперією та країнами Європи.

Крім політичного впливу, видатна українка відома культурною активністю. Вона підтримувала літературний та мистецький розвиток в Османській імперії та сприяла розквіту турецької поезії та малюнку. Її патронат над митцями та літераторами активно спряв розвитку культури в цей період.

Підведемо підсумки. В науковій літературі постать Роксолани висвітлена в контексті її політичного та культурного впливу. Дослідники визначили її походження, потрапляння в полон, політичну та культурну діяльність. Натомість образ Роксолани надихнув багато митців. Розкриваються сюжети її кохання з найсильнішим володарем світу, народження спадкоємців, «смакуються» політичні інтриги та ставляться провокаційні питання – «чи справді вона була відьмою?», бо ж як інакше пояснити її вплив на падишаха. Тому, підводячи підсумок, важливо зауважити, що історичний портрет Роксолани є загадковим, і багато питань щодо її життя залишаються без відповіді. Саме тому ми можемо стверджувати, що багатьма науковцями, істориками, письменниками буде продовжувати підніматись образ Роксолани. Історія її життя є свідченням про те, як одна жінка може змінити перебіг подій та залишити значний слід у культурному спадку світу.

Список використаних джерела та література:

1. Гаврилів Б. Документальний портрет Роксолани зберігається в Луврі (Париж). *Краєзнавець Прикарпаття*. 2004. № 4. С. 49-50.
2. Загребельний П. Роксолана. Харків: «Фоліо», 2001. 351 с.
3. Назарук О. Роксоляна. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1992. 272 с.

Андрій Черкащенко
курсант 1 курсу
факультету Технічні види розвідки
Житомирського військового інституту ім. С.П. Корольова
(науковий керівник: д. і. н., доц. **В.О. Магась**)

БИТВА ПІД ЖОВТИМИ ВОДАМИ: ВЕЛИКИЙ ПОЧАТОК БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Доводити своє право на незалежне існування та розвиток – вікова «традиція» народу України. Історія зберігає велику кількість доказів про різні силові протистояння нашого народу загарбникам. Не всі битви закінчувались перемогами, позитивними зрушеннями для розвитку нашої нації, але кожна з цих битв гартувала та зміцнювала свідомість та жагу до вільного життя, виховувала українців справжніми патріотами та гідними дітьми своєї Батьківщини.

Метою статті є окреслення та огляд особливостей тактико-методичної боротьби, дієвих стратегій, використаних українським полководцем Богданом Хмельницьким в битві під Жовтими Водами.

Минуло лише 375 років відтоді, як відбулася битва під Жовтими Водами – одна з величніших битв, яка закінчилась перемогою козаків у Визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького. Це одна з масштабних вдалих військових операцій, здійснених разом з кримсько-татарським військом протягом Визвольної війни 1648-1657 рр.

Як пишуть історичні видання, в середині квітня 1648 року на Жовтих Водах, по дорозі на Січ, впевнений у своїй перевазі 6-тисячний передовий загін поляків зустрівся з об'єднаними козацько-татарськими 9-тисячними силами [1, с.165].

Українським гетьманом було прийнято рішення підійти під самі польські укріплення, розміститись та почати штурм. Але сили поляків переважали сили запорожців. Поляки мали набагато сильнішу артилерію, краще озброєння і будь-які дії з боку запорожців дуже швидко відбивались. Тому почалась позиційна боротьба, українське військо тримало під контролем всі шляхи до підступу польського табору, обстрілювали його та час від часу йшли на нього приступом: "День і ніч боротьба з ними була, і по кілька разів на день" [3].

30 квітня 1648 р. українська піхота за підтримки татарської кінноти почала наступ. Численність татарів у штурмі була невеликою, але сам факт перебування її полків на околицях таборів, не давало можливості полякам провести контратаки проти наступу козацької піхоти. Стратегія була дієвою, але у поляків на вежах базувалось 10 гармат, тому козацький штурм не приніс бажаного успіху. Лише 3 гармати-фальконети малого калібру не могли

протистояти польському озброєнню. Точились запеклі бої, але бойові дії на початку травня 1648 року показали, що сил на здобуття польського табору не вистачає. Незабаром татарська кіннота покинула Жовті Води, зосередились вони на Інгульці. Саме там хан збирав усі можливі сили для допомоги Богдану Хмельницькому [2].

Польський табір залишався в облозі козаків. Богдан Хмельницький знав, що на підкріплення полякам йдуть реєстрові козаки, ті ж самі українці, з жагою до волі в серці, але зобов'язані службою польському королеві. Гетьман вирішив тактично-психологічним впливом, шляхом впливу на їх почуття, внутрішні переконання переманити їх на свій бік [3].

Богдана Хмельницького в народі знали як стриману, непретензійну, навіть трохи флегматичну людину. Але в моменти емоційного вибуху його ідеями захоплювались і вони наводили острах, а рішучість діяти була твердою і непохитною. Багато хто вважав, що Хмельницький використовував гіпнотичний вплив на маси, бо його наміри і дії були чіткими, виваженими та переконливими [1, с.163].

Проте, на мою думку, це був лише винятковий вроджений талант організатора, оратора, полководця та політика.

Заручившись підтримкою прибічників, Хмельницький зміг пробудити в реєстрових козаках несамовиту ненависть до поляків, що коли останні прийшли до Кам'яного Затону повстали та жорстоко вбили своїх начальників Барабаша, Вадовського, Ілляша та інших. Після цього об'єднались з козаками, що стояли на підступах до польського шанцю [2].

Вночі 15 травня польське військо вишикувалось для здійснення маршу до урочища Княжі Байраки в умовах козацького оточення. Використали вони бойовий порядок – «старе польське шикування». Завдяки такому маневруванню, кожний бік кінного шикування був готовий до атаки козаків. Таким чином С. Потоцький пройшов близько 8-12 км до урочища Княжі Байраки.

Даний маневр не врятував польське військо від козацької піхоти. Богдан Хмельницький ввів у бій польову артилерію, яка здійснювала обстріли гарматами за допомогою верхових коней.

Результатом битви під Жовтими Водами було оточення та знищення польського авангарду піхотою і артилерією Богдана Хмельницького та кіннотою Тугай-Бея 16 травня 1648 року. Командний пункт Богдана Хмельницького на кінцевому етапі битви перебував у Княжих Байраках (біля села Григорівка) [3].

Завершення першої переможної битви – стало великим початком Визвольної війни. Ця подія мала величезне політичне і воєнне значення. Важливим аспектом для воєнного мистецтва Богдана Хмельницького у битві на Жовтих Водах було застосування передового загону, сформованого з татарської кінноти, для зупинки ворога і прикриття головних сил козацької армії.

Аналізуючи хід першої битви, дуже гострим питанням було забезпечення українського війська артилерією та зброєю. Саме тому, в планах українського

гетьмана аж до завершення битви під Жовтими Водами виникла думка докорінної реорганізації артилерії та війська взагалі.

Отже, історична битва під Жовтими Водами – яскравий приклад грамотно організованого оперативного маневрування військом, чіткого планування подальших військових дій, яскравий приклад тактико-психологічного впливу на свідомість рушійної сили війська. Перша перемога дала та укріпила надію українського народу щодо виходу з-під польського панування. Військова стратегія та тактика ведення бою Богдана Хмельницького у битві під Жовтими Водами, вміння творчо та майстерно застосовувати навіть невеликий арсенал зброї дали можливість для створення вигідних умов для перемоги над ворогом. Згуртованість українських козаків, допомога союзників у вирішальний момент битви – приклад, який маємо пам'ятати та повторити у вирішальній битві над теперішнім ворогом! Перемагає не сильний – перемагає той, хто знає за що він бореться!

Список використаних джерел та літератури:

1. Субтельний О. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1993. 512 с.
2. Мірошніченко М.П. Воєнна стратегія Богдана Хмельницького. *Воєнна історія*. №2. 2020. URL: http://warhistory.ukrlife.org/2_02.htm (дата звернення 30.09.2023)
3. Нариси воєнно-політичної історії України. Військова діяльність гетьмана Б. Хмельницького та наслідки для української державності. URL: <https://uahistory.co/book/narisi/9.html> (дата звернення 30.09.2023)

Олена Басенко
аспірантка IV курсу
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: к. і. н., доц. **К. П. Двірня**)

ВПЛИВ КОЗАЦЬКОГО БАРОКО НА РОЗВИТОК ОСВІТИ В КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ XVII-XVIII СТ.

Епоха розквіту української культури охоплює XVII-XVIII ст. В цей час посилюється боротьба за незалежність, збереження національних традицій, боротьба за власні права і свободи, утверджується роль козацтва у державі. В цей період також відбувся значний розвиток художньої творчості - найбільший з часів Київської Русі. Вплив козацької думки, звичаїв, традицій став феноменом - «козацьким бароко», що в свою чергу вплинуло на тогочасну систему освіти.

Праці з історії Києво-Могилянської Академії (далі - КМА) представлені відомими церковними діячами та істориками. Дослідження розкривали навчальний процес та функціонування цього навчального закладу. Досить

грунтовно досліджують історію КМА сучасні науковці І. Ісіченко [2] та Я. Стратій [6]. Вони вивчають особливості козацького бароко і вплив Києво-Могилянської академії на розвиток мистецького стилю. Історик І. Опацький [3] досліджує відмінності європейського бароко від козацького та вплив козацтва на освітній процес Києво-Могилянської академії.

Мета дослідження – розкрити вплив козацького бароко на розвиток освіти в Києво-Могилянській академії XVII-XVIII ст.

У другій половині XVII ст. виникла потреба покращити стан освіти на території України. Саме тому логічним напрямком стала «барокізація» української культури, а оскільки козацтво стало набирати обертів, то українське бароко віддзеркалювало його характерні риси і відрізнялось від бароко сусідніх слов'янських країн [1, с. 166].

Козацьке бароко стало активним поштовхом до самоусвідомлення українського суспільства. В цей період проявляється серед козацької старшини та канцеляристів невдоволення державною владою [2, с. 37].

Центром козацького бароко стає Києво-Могилянська академія, що переймає досвід європейського бароко, однак при цьому має характерні особливості. Саме в академії було започаткована теоретична складова поетики козацького бароко [3, с. 140]. Петро Могила разом з професорами С. Косовим та І. Трофимовичем-Козловським вирішили зробити КМА більш орієнтованою на латино-грецьку науку. В подальшому це призвело до розвитку освіти на українській території [1, с. 167]. Єзуїтські колеги обирали для навчання заможні шляхтичі та козацька старшина, тому при створенні Києво-Могилянської академії обрали таку ж модель навчання [2, с. 86]. КМА приймала в свої лави всіх охочих, не залежно від їх матеріального становища. Це була гарна можливість отримати освіту не тільки шляхтичам, а й селянам, дітям козаків, священників [2, с. 88].

Епоха козацького бароко почала формувати атмосферу поєднання релігійних та світських елементів в культурі. Бароковими творцями стали Петро Могила, який заснував академію, викладачі, студенти, випускники КМА. Найвідоміші серед них: І. Гізель, Й. Кононович-Горбацький, Л. Баранович, І. Галятовський, Ф. Прокопович, С. Яворський, Г. Кониський, П. Орлик та багато інших. Їх твори відрізняються бароковим шармом та вишуканістю, натомість філософські курси поєднують в собі західноєвропейську та українську філософську думку, що надає унікальності цим працям [6, с. 61-62].

Впливовою постаттю в історії Києво-Могилянської академії є Іван Мазепа. Він намагався забезпечити її благоустрій, підтримував церкву, добивався надання цьому навчальному закладу статусу академії. Оскільки він дбав про об'єднання козацьких земель у складі єдиної Української держави, встановлення міцної централізованої влади зі збереженням козацького устрою, переймався культурно - освітнім розвитком на теренах українських земель, то тим самим і забезпечив собі високу авторитетність та популярність. До 1708 р. Київська академія називалася на його честь «Могило-Мазеповіянською» [2, с. 398].

Києво-Могилянська академія стала навчальним закладом для багатьох відомих та впливових особистостей, таких як: Ю. Хмельницький, П. Дорошенко, І. Мазепа, П. Орлик, І. Скоропадський, Д. Туптало та багато інших. «В академії формувалась генерація козацьких старшин, кадри провідної української верстви, в їх числі – писарі, судді, осавули, полковники, сотники, військові канцеляристи, а також – правники, дипломати, перекладачі. Це були освічені державці, світські діячі, значення й роль яких особливо піднялись за часів гетьманування Івана Мазепи» [7, с. 16].

Основні ідеї козацького бароко можна віднайти в працях професорів Києво-Могилянської академії: Ф. Прокоповича, С. Яворського, Г. Кониського. Центральною фігурою в дослідженнях барокової культури була людина, яка прагнула до досконалості. Прагнення людини до життєвих насолод, багатства або духовної реалізації, шлях до Бога викликають протиріччя, призводять до внутрішнього дискомфорту, конфлікту з собою, головним стає пошук золотої середини. Саме таке бачення світу характерне для доби козацького бароко [3, с. 140]. Під впливом барокової культури професори Києво-Могилянської академії виокремлюють людину як частину природи, суспільства, але кожній людині відведена певна роль, яка обирається Богом, метою якої стає дотримання Божого закону і ведення гідного життя [6, с. 70].

Найбільшого розвитку в цей час набула поезія. Студенти Києво-Могилянської академії розробляли поетичні жанри, започатковували стильові елементи, використовували складні метафори, піднімали риторичні питання, робили акцент на контрасті, емблематиці та ін. [5, с. 6]. Києво-Могилянська академія підтримувала художнє виховання, створюючи можливості для майбутніх живописців, найвідоміші з яких - А. Лосенко, Д. Левицький, В. Боровиковський. Найчастіше художники на своїх полотнах зображували постать Богдана Хмельницького. Козацькі портрети демонстрували силу характеру, прагнення до волі тощо. Розглядаючи особистість, можна було зазирнути у внутрішній світ людини, побачити її чесноти та якості [4, с. 3].

Отже, суспільно-політичні процеси, розвиток українського бароко, що поєднувався з національною українською традицією, поява нової генерації політичної та культурно – освітньої еліти суттєво вплинули на освітні процеси в Києво – Могилянській академії. В свою чергу, професори КМА розвивали барокову культуру та освіту в академії, продовжуючи передові європейські надбання та примножуючи їх. Як наслідок - ми отримали визначних особистостей того часу, новаторів філософської та правової думки, визначних політиків та науковців, релігійних та культурних діячів. Значимість людини в суспільстві того часу постійно зростала, що вплинуло на свідомість українців, їх ментальність, прагнення до незалежності та самостійності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дічек Н. П. Розвиток освіти на українських землях у добу бароко URL: <https://lib.iitta.gov.ua/707329/1/%D0%94%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BA%20%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F.pdf> (дата звернення: 23.09.2023).

2. Ісіченко І. *Історія української літератури: епоха Бароко (XVII-XVIII ст.)*. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів Святогорець, Львів. 2011. 568 с.
3. Опацький І. Українське бароко як світоглядний стиль. *Наука. Освіта. Молодь*. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud-_konferenzia/2014/55.pdf (дата звернення: 23.09.2023).
4. Орлова Н. С. Конвергенція принципів бароко з національною українською традицією м. Полтава. URL: <http://dspace.vspu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10179/%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 23.09.2023).
5. Сахно Г. О., Черненко В. М. Стиль бароко - самоствердження української національної самобутності в європейському культурному просторі. URL: http://ukrconf.fl.kpi.ua/wpcontent/uploads/2014/12/33_Sakhno_H_Cherненко_V_.pdf (дата звернення: 23.09.2023).
6. Стратій Я. Розвиток філософської та політико-правової думки в Києво-Могилянській академії. Київ. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149246054.pdf> (дата звернення: 23.09.2023).
7. Томінац А. Історико-культурний контекст української літератури епохи бароко. Загреб, 2020. URL: file:///C:/Users/vovaa/Downloads/diplomski_rad_ukrajinski-_andreja_tominac.pdf (дата звернення: 23.09.2023).

Грина Ковтун
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н, доц. **О.В. Маркевич**)

ПОДІЛИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ПЕРЕБІГ ПОДІЙ ТА ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Поділи Речі Посполитої є однією з найтрагічніших сторінок історії не лише Польщі, а й всього світу, оскільки продемонструвало можливості знищення колись могутньої держави сильнішими на той час сусідами. Усвідомлення значення цих подій та уроків для сьогодення важливо з теоретичного та практичного боку, оскільки сприятиме розумінню, що тимчасовою слабкістю завжди можуть скористуватися сильніші держави.

Мета розвідки полягає в тому, що висвітлити події поділів Речі Посполитої в їх хронологічній послідовності, а також значення для польського та українського народів.

Події, з яких варто розпочати, розгортаються з 5 жовтня 1763 р., після смерті Августа III в Дрездені, коли точилася боротьба за польський трон [3, с. 225]. Серед кандидатів найсерйознішою вважалася кандидатура Фрідріха

Крістіана Леопольда, сина покійного короля, який мав підтримку Австрії, ставши новим саксонським курфюрстом. Але Фрідріх Крістіан Леопольд помер 7 грудня 1763 року, а його малолітній онук Фрідріх Август III не міг брати участь у виборах. Імператриця запропонувала двох кандидатів: Станіслава Понятовського, стольника Литви, і Адама Чарторийського, князя. Також було вирішено виділити суму до мільйона рублів і 30-тисячний військовий корпус [6].

Катерина II не зберігала кошти, щоб підтримати кандидатуру С. Понятовського. У січні 1764 року до Вільна був відряджений полковник С. Тучков з секретним завданням повернути на свій бік Массальських. Навіть попри те, що російський двір запропонував гетьману М. Массальському річну пенсію в розмірі 8 тисяч рублів, той вимагав доходне графство Дубровенське або, як альтернативу, 1 млн. злотих і 4 тис. російських солдатів для охорони конфедерації Великого князівства Литовського проти К. Радзивілла [1, с. 34].

Завдяки військам і фінансуванню Катерини II королем Речі Посполитої було обрано литовського стольника Понятовського під ім'ям Станіслав Август. Станіслав Август намагався впроваджувати реформи в державі, що викликало невдоволення Росії та Пруссії. 31 березня / 11 квітня 1764 року в Петербурзі були підписані російсько-пруський оборонний трактат і секретна конвенція щодо Речі Посполитої. Катерина II і прусський король Фрідріх II досягли повної згоди не лише щодо кандидатури нового короля, але й спільно виступили за повернення дисидента їхніх привілеїв, свобод і переваг, які вони раніше мали в справах релігійних і світських [2, с. 296].

Фактично можна стверджувати, що відбувся перший поділ Речі Посполитої. Де-юре вже 25 липня 1772 року в Петербурзі відбулися підписання двох секретних конвенцій: першої – між Росією та Пруссією, другої – між Росією й Австрією, а 5 серпня 1772 року – конвенції між Росією, Австрією та Пруссією про поділ Речі Посполитої. Росія отримала велику частину польської Лівонії й Білорусію по ріках Двіна, Друч і Дніпро; Австрія – частину Малої Польщі та половину Червоної Русі (крім Кракова); Пруссія – єпископство Вармію й Королівську Пруссію (крім Гданська та Торуня). Гданське Помор'я і Велика Польща (у загальній кількості 36 тисяч квадратних кілометрів, 580 тисяч осіб) перейшли до Пруссії [4, с. 263].

Другий поділ. У другій половині 80-х років XVIII століття Річ Посполита тимчасово набула політичної ваги в Європі після поділу та внутрішнього розколу. 25 вересня 1788 року на засіданні Державної ради в Петербурзі було вирішено відмовити прусському королеві Фрідріху Вільгельму II в посередництві у переговорах Росії з Туреччиною, оскільки берлінський кабінет намагався нав'язати російській стороні свої умови миру.

Упродовж 1790 року російські дипломати та сама Катерина II неодноразово згадували про наміри здійснити черговий поділ Речі Посполитої. Проект Г. О. Потьомкіна фактично визначив територію, яка пізніше відійшла до Росії в результаті другого поділу [2, с. 32]. У своєму проекті про поділ Польщі в 1791 році Г. О. Потьомкін пропонував ослабити її настільки (розподіляти так, щоб залишилось мало), щоб вона ніколи не могла загрожувати Росії, або в

союзи з іншою державою. Проте жоден з проєктів не передбачав повного знищення держави.

В результаті поділу, Пруссія отримала землі Познані та суміжні з Сілезією. Росія отримала Волинь, Поділля, частину Полоцького воєводства (на лівому березі Західної Двіни), Вітебський і Оршанський повіти Вітебського воєводства; Мінський та Мозирський повіти Мінського воєводства; частину Речицького повіту (на правому березі Дніпра); східні повіти Новогрудського й Слонимського воєводств; східні землі Браславського та Ошмянського повітів Віленського й Пінський повіт Брестського воєводства [5, с. 92]. Після першого поділу, Річ Посполита втратила 29% своєї території і 36% населення, а після другого – 54% території та близько половини населення.

Події третього поділу Речі Посполитої. Багато прихильників Конституції 3-го травня 1791 р. опинилися в Дрездені: Адам Казимир Чарторийський, Станіслав Малаховський, князь Юзеф Клемент Чарторийський, князь Казимир Нестор Сапега та інші. Планувалося почати повстання в Кракові, Варшаві, Вільні та на кордоні з Росією з метою відновити Конституцію та повернути втрачені землі. У повстанні 1794 року брали участь представники впливових магнатських родів, таких як каштелян Мацей Радзивілл, підскарбій Міхал Огінський, воєвода Юзеф Неселовський та генерал Францішек Сапега. Проте для магнатів Великого князівства Литовського можливо було більш тривожним те, що нова Польща спрямовувала свою політику на Французьку революцію, ніж монархічна Російська імперія [1, с. 36].

24 грудня 1794 року у декларації урядів Росії та Австрії про підготовку третього поділу Речі Посполитої було вказано, що це було необхідно для припинення повстання, яке загрожувало сусіднім державам. У серпні 1795 року Катерина II висловила думку, що для Австрії краще швидше завершити польське питання в умовах загострення війни з Францією.

24 жовтня 1795 року була підписана конвенція між Росією, Австрією та Пруссією про остаточний поділ Речі Посполитої, оскільки король Станіслав Август відрікся від трону. За третім поділом Росія отримала решту земель Великого князівства Литовського, територію між Німаном і верхньою течією Бугу, а також Курляндію. Австрія отримала воєводства Краківське, Сандомирське й Люблінське, а Пруссія – решту частину Польщі. 25 червня/2 липня 1796 року в Гродні був підписаний демаркаційний Акт розмежування володінь відповідно до конвенції 13/24 жовтня 1795 року [6].

Як наслідок після трьох поділів Речі Посполитої Польща перестала існувати як держава аж до завершення Першої світової війни, а 80% території України опинилися у складі Російської імперії.

Отже, в період з 1762 по 1795 роки в країні виникли умови, що дозволили трьом великим монархічним країнам реалізувати свої амбіції. Росія, Австрія та Пруссія скористалися можливістю використати свою силу відносно слабших сусідів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богуцька А. Поляки в етнонаціональних змінах губерній Правобережної України у першій половині ХІХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр.* Чернівці : ЧНУ, 2014. Вип. 684/685: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. С. 32-36.
2. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. Львів: Кальварія, 2007. 296 с.
3. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / Пер. з пол. М. Кірсенка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 239 с.
4. Камінський С.А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505-1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура/ Пер. з пол. Я.Стріхи. Київ: Наш час, 2011. 263 с.
5. Смолій В. Польський суспільно-політичний рух кінця ХVІІІ ст. на Правобережній Україні. *Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів.* Київ: Вища школа, 1976. Вип. 14. С. 88-96.
6. Філатова О. Поділи Речі Посполитої. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Вип. 5. 2017. С. 104-117. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/14287/1/Filatova_Olena_2017.pdf (дата звернення: 02.10.2023)

Дарина Пигина
здобувачка вищої освіти
ІІІ курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н, доц. **О. В. Маркевич**)

ПЕРША ОПІУМНА ВІЙНА: ПЕРЕТВОРЕННЯ КИТАЮ В НАПІВКОЛОНІЮ ЗАХІДНИХ ДЕРЖАВ

На сьогодні Китай є впливовою та розвинутою країною світу, рівень розвитку якого за останнє десятиліття значно підвищився. Однак як і у більшості країн, в Китаї був період смут, кризових та рушійних подій. Однією з таких подій є Опіумні війни другої половини ХІХ століття. Ця конфронтація між Китайською імперією та Великою Британією, підтриманою іншими західними силами, не лише відкрила Китай для імперіалістичного впливу, але стала основою для подальших подій у його історії. В історіографії дана тема піднімається у працях В. Рубеля [2], М. Булика, Н. Гаврилової [1], Г. Кіссінджері [4] та ін.

Метою даного дослідження є визначення та аналіз основних причин війни, хід подій та наслідки для Китаю, включаючи перетворення його в напівколонію західних держав.

Наприкінці XVIII ст. найрозвинутішою країною у промисловому відношенні тогочасного світу була Велика Британія, яка почала докладати зусилля з метою «відкриття» китайського ринку для своїх товарів. Як основну базу для вторгнення у Китай, Велика Британія використовувала свої колоніальні володіння в Індії. Цини (манджурська династія, яка правила в Китаї) поставили ліміт на товари, які дозволялося ввозити до Китаю, а західні промислові товари купувати не бажали. Вартість продукції, яку вивозили з Китаю європейці, значно переважала китайський імпорт, а різниця покривалася сріблом, яке переходило до Цинських володінь, зрозуміло, що це зовсім не подобалося європейцям. Англійці почали діяти і вирішили контрабандно завозити до Китаю опіум. Ця торгівля була в руках Ост-Індської компанії, яка вбачала в ньому важливе джерело прибутку. Китайці стали наркотично залежними і продавали все, аби накуритися опіумом. Починаючи з середини 1810-х років, Китай перестав бути в змозі забезпечувати опіумний імпорт через експорт товарів, тоді як грошове срібло великою мірою покидало країну [3, с.45]. До 1833 року це досягло катастрофічних розмірів. Влада вирішила негайно діяти: 1838 р. до Гуанчжоу прибув спеціальний уповноважений царського двору по боротьбі з опіумною контрабандою Лінь Цзесюй. Він проголосив англійським факторіям блокаду, всю торгівлю з іноземцями було припинено. У 1839 Лінь Цзесюй наказав конфіскувати в англійських купців і спалити 20 тисяч ящиків опіуму. Ці дії китайської влади привели до початку опіумної війни [1, с.65].

Перші сутички між китайцями та британцями спалахнули восени 1839р., коли британські моряки побили до смерті китайця, після чого Лінь Цзесюй наказав припинити продавати британцям харчі. Вони атакували китайські військові джонки, що намагалися не пропустити кораблі в порт. Бій виявився безрезультатним для обох сторін і китайці відновили поставки харчів за вищими цінами.

Імператор на початку війни був впевнений в своїх силах. Китайська армія мала чисельну перевагу, але була не згрупована і відставала технологічно. Британські кораблі швидко здолали оборону китайського узбережжя та блокували основні китайські порти. За весь період конфлікту британці задіяли близько 19 тис. особового складу та 40 військових кораблів. За декілька тижнів вони легко блокували порти Гуанчжоу, Сямень і Нінго, а також гирло річки Янцзи і в серпні увійшли до північно-китайського порту Тяньцзін, розташованого в кількох десятках кілометрів від Пекіну [4]. Все це англійці здобули завдяки якісній перевазі в озброєнні: уніфіковані й далекобійні нарізні рушниці з циліндричними кулями проти різнокаліберних китайських рушниць з круглими кулями; мобільні стандартизовані польові гармати проти малорухомих цинських та ін. [3, с.46]. Це призвело до першої поразки китайської сторони, внаслідок якої богдыхан змушений піти на поступки: на переговори з Західними країнами було відправлено Ци Шаня. Китайці змушені були сплатити компенсацію за знищений опіум, відшкодувати військові виплати та віддати острів Гонконг. Дізнавшись про ці умови, імператор наказав заарештувати Ци Шаня та поновити бойові дії, однак це не покращило

становище китайців, а лише затягнуло конфлікт. Протягом 1841 р. британці оволоділи портами Гуанджоу та Нінбо, островами Чжоушань. Бойові дії призупинилися на зиму, під час якої експедиційний корпус відчував брак продовольчого забезпечення, половина особового складу страждала на різні захворювання [4].

Навесні 1842 р. бойові дії поновилися. Британці сконцентрували сили в басейні річки Янцзи, захопили Шанхай і Чженьцзян та створили загрозу місту Нанкін. Вони перерізали великий китайський канал і порушили спроможність Пекіна розповсюджувати зерно в усі райони імперії. Після цього Цини капітулювали [3, с.47].

29 серпня 1842 р. підписано Нанкінський договір. Імперія Цин зобов'язувалася відкрити для торгівлі окрім Гуанчжоу порти Сяминь, Нінбо, Фучжоу та Шанхай; сплачувала велику контрибуцію; Британія отримала у довічне володіння Гонконг [2]. 8 жовтня 1843р. в було підписано додаткову англо-китайську угоду, за якою британці могли вільно проживати в 5 портах, купувати нерухомість і користуватися правом екстериторіальності, тобто не підпадати під дію законодавства імперії Цин. Британці мали найбільше сприяння в торгівлі, адже всі привілеї, які отримувала інша країна поширювалися на Британію. Укладання даних угод стало приводом до інших договорів з Китаєм. 3 липня 1844 р. підписано договір з США, за яким отримано додаткові привілеї щодо каботажного плавання. 24 жовтня 1844 р. був підписаний французько-китайський договір, за яким дозволено католицьким місіонерам поширювати ідеї християнства серед населення відкритих портів Китаю [1, с. 66].

Отже, Перша опіумна війна та умови договорів 40-х років XIX століття заклали основу для підкорення Китаю капіталістичними країнами та його перетворення на півколонію західних держав. Британська перевага в торгівлі, промисловості та військовому флоті дозволяла їй отримувати найвигідніші умови з цих нерівних угод. Несприятливі для Китаю договори, дали поштовх до експлуатації китайського народу і забруднення його опіумом іноземними капіталістами. Серед китайців поширювалися антимацьчжурські та антизахідні настрої, що втілювалися у партизанському та підпільному рухах, найвищим проявом яких стало повстання тайпінів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Булик М. В., Гаврилова Н. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі: Навч. посіб. Маріуполь, 2019. 234 с. URL:http://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/2031/1/NP_mizhnar_vidn_o_ynu.pdf (дата звернення: 28.09.2023).
2. Лук'янюк В. Нанківський договір. Цей день в історії. 2016. 1 серпня. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0829Q/> (дата звернення: 28.09.2023).
2. Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII - друга половина XIX). Навч. посібник. Київ: Либідь, 2007. 560 с.
3. Henry Kissingers About China. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=GldTEJnmbeAC&printsec=frontcover&hl=uk>

Дмитро Лампіга
здобувач вищої освіти
I курсу магістратури історичного факультету
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., проф. *П.М.Кравченко*)

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В США: ВІДМІНА РАБСТВА

Громадянська війна в США стала одним із найбільших викликів в історії американського народу, перевіряючи міцність Союзу, ідеалів республіканізму та демократії. Саме в цей час у країні відбулись важливі політичні та соціально-економічні зміни, зокрема, були прийняті «Прокламація про звільнення рабів» та Гомстед-акт. Проте ці зміни відбувались у суперечливих і складних умовах, оскільки питання відміни рабства пройшло досить довгу еволюцію в поглядах А.Лінкольна. Існують оцінки, що лише розкол країни та початок війни сприяли відміні інституту рабства в країні, а самого президента повністю влаштував би мир із збереженням старих порядків на Півдні. Важливою проблемою також було питання про статус колишніх невільників – хто вони, якщо не раби? Звідси і випливає загальний висновок: Громадянська війна створила більше проблем, аніж вирішила.

Метою дослідження є висвітлення політичного становища США напередодні та в період Громадянської війни.

На початку 1850-х рр. США знаходились фактично на порозі розв'язання Громадянської війни, центральною проблемою якої було існування інституту рабства та можливості його поширення на нові території і штати. Проте відразу відзначимо, що воно стало лише своєрідним прикриттям для початку війни, а справжні причини були значно глибшими, зокрема, сам факт неможливості мирного співіснування в межах території однієї держави двох різних типів ведення господарства – вільного фермерського на Півночі країни та рабовласницького плантаторського на Півдні, кожен із яких захищав свої економічні інтереси.

Довготривалий час у країні існував паритет щодо розподілу статусу штатів: приймали до складу Союзу по 2 штати, 1 із яких ставав вільним, а інший – рабовласницьким. У разі виникнення суперечок шлях їх вирішення був віднайдений у численних компромісах, які встановлювали свого роду символічні кордони поширення рабства. Зокрема, мова йде про так званий Міссурійський компроміс, який постановив, що північніше 36 градусів 30 минут пн. широти існування підневільної праці заборонено, тобто всі штати, створені на цих землях, мають бути вільними [1, р. 24]. Така, здавалось би,

ідеальна ситуація проіснувала до 1854 р., коли було прийнято Акт «Канзас-Небраска», який постановив, що населення території при її прийнятті до складу Союзу шляхом голосування визначатиме статус майбутнього штату [1, р.153-154].

Відзначимо, що важливою проблемою в цьому акті стало те, що території Канзасу та Небраски знаходилися відповідно північніше лінії Міссурійського компромісу, а отже, мали бути вільними від рабства, проте відтепер ситуація змінювалась, адже мешканці цих територій могли вільно проголосувати за легалізацію в них рабства, і таким чином, нависала реальна загроза поширення інституту рабства на Північ, оскільки Міссурійський компроміс фактично втратив будь-яку чинність.

Південні рабовласницькі штати тривалий час виношували ідею сецесії - виходу із складу Союзу, оскільки вони вважали, що ніхто не має права порушувати «священний інститут рабства». Для реалізації своїх планів їм потрібен був лише формальний привід – і ним стало обрання у 1860 р. новим президентом країни республіканця А.Лінкольна. Рабовласники вважали, що його метою є звільнення всіх рабів у США. Проте це було не зовсім так: 4 березня 1861 р. у своїй інавгураційній промові президент сказав: «... я заявляю, що не маю жодних намірів прямо чи побічно втручатись у функціонування інституту рабства в тих штатах, де воно існує [2, с. 120]. Проте А.Лінкольна рабовласники зовсім не чули, адже ще 20 грудня 1860 р. із складу Союзу вийшла Південна Кароліна, а у лютому 1861 року до неї приєдналися ще 6 штатів. Таким чином, 4 лютого утворились рабовласницькі Конфедеративні Штати Америки, президентом яких став Дж.Девіс. Єдність Союзу була втрачена [3, с. 162-163].

У квітні 1861 р. почалися бойові дії. На початковому етапі стратегічна перевага була на стороні Півдня, оскільки федеральні генерали терпіли поразку за поразкою на полі бою, виокремлюючись хіба що своєю нерішучістю. Така ситуація зберігалась до липня 1862 р., коли А.Лінкольн розробив проєкт «Прокламації про звільнення рабів», проте її оприлюднення було відкладено до важливої перемоги на фронті, щоб вона сприймалась більш позитивно для Білого дому. І такою перемогою стала битва при Ентітемі 17 вересня 1862 р., прямим наслідком якої стало оприлюднення вже 22 вересня Прокламації [4, с. 126].

У тексті документу, зокрема, зазначено: « ... в перший день січня одна тисяча вісімсот шістьдесят третього року від Різдва Христового всі особи, які утримуються як раби на території штату чи визначеної частини штату, населення якого знаходиться в стані бунту проти Сполучених Штатів, віднині і навіки оголошуються вільними» [5].

Положення Прокламації мають ряд слабких сторін. По-перше, раби ставали вільними не у всіх штатах, а лише у тих, які вийшли зі складу Союзу. Відзначимо, що такий крок президента можна пояснити тим, що він намагався зберегти прихильність лояльних до федеральної влади рабовласницьких штатів. По-друге, залишався невизначеним статус колишніх невольників, адже жодних політичних прав у державі Прокламація їм не надавала, вони не отримували

нічого, окрім власної свободи. Але, попри її слабкі сторони, вона стала революційним документом свого часу, оскільки звільнила мільйони невольників, хоча й служила безпосередньо для забезпечення переваги Півночі у війні. Сам А.Лінкольн отримав багато критики на свою адресу за сам факт звільнення рабів навіть від населення Півночі, оскільки расистські погляди продовжували домінувати у суспільстві. З офіційним виданням Прокламації боротьба за знищення інституту рабства стала другою ціллю війни: першою залишалося відновлення єдності Союзу.

Незважаючи на численну опозицію в лавах Республіканської партії, критику від суспільств та ризик програти президентські вибори 1864 р., А. Лінкольн не відмовився від своїх поглядів у питанні відміни рабства, розуміючи, що Прокламація носить лише тимчасовий характер на період війни. Президент домігся проведення через Конгрес XIII поправки, в якій було зазначено: «В Сполучених Штатах... не повинні існувати ні рабство, ні примусова праця» [6].

Зміна тактики ведення війни та політичний геній А. Лінкольна в складний революційний для країни час змогли зламати хід війни на користь Півночі, яка здобула перемогу над конфедератами і єдність Союзу була відновлена, хоча сам президент заплатив за це власним життям, а країна ввійшла в новий етап свого політичного розвитку – етап Реконструкції Півдня.

Отже, ми з'ясували, що Громадянська війна в США була неминучим конфліктом, враховуючи антагонізм обох сторін конфлікту. Завдяки революційному законодавству і звільненню рабів А. Лінкольн зміг привести Союз до перемоги і відновити цілісність держави. Громадянська війна змогла вирішити ще одне, надзвичайно важливе питання – гарантувати свободу рабам, свободу, за яку вони проливали кров разом із білими солдатами федеральної армії.

Список використаних джерел та літератури:

1. McPherson J. Battle Cry of Freedom : The Civil War Era. London: Random House, 1989. 996 p.
2. Прутнік Е. Інавгураційні промови президентів США. Харків: ФОЛІО, 2009. 335 с.
3. Лісняк Ю. Нарис історії Сполучених Штатів. Київ: Діалог інтернешнл, 2002. 406 с.
4. Форд Д. Історія Громадянської війни у США 1861-1865 pp./ перекл. з англ. І.Бігуна. Київ: Пропала грамота, 2023. 482 с.
5. Прокламація про звільнення рабів [Електронний ресурс]. Режим доступу URL: <https://www.twirpx.com/file/673121/grant/> (дата звернення: 15.09.2023)
6. Конституція США. URL: https://yurist-online.org/publ/zarubezhnoe_zakonodatelstvo_zarubizhne_zakonodavstvo/konstitucija_ssha_1787_roku_konstitucija_ssha_1787_goda/12-1-0-116 (дата звернення: 15.09.2023)

Юлія Серезенко
здобувачка вищої освіти
VI курсу факультету історії і права
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С.Сковороди
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О.О. Ніколаєнко**)

БОРОТЬБА ЖІНОК ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЗА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ РІВНОПРАВ'Я В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Мета дослідження: дослідити проблематику гендерної рівності жінок Великої Британії в останній третині ХІХ століття.

Дана тематика найбільш яскраво відображалася у дослідженнях британської письменниці Л.Абрамс, англійського історика Е.Гобсбаума та ін.

Найважливішим фактором істотних змін у становищі жінок Великої Британії другої половини ХІХ століття стало розповсюдження ідей фемінізму та активна діяльність жіночого руху.

У цей період існувало багато проблем у сферах освіти, зайнятості, правової дієздатності жінок, які вимагали вирішення. Першочерговим завданням постало здобуття жінками виборчого права. На думку суфражисток, досягнення цієї мети могло би пришвидшити зміни в інших сферах.

«Перша хвиля» жіночого руху Великої Британії започатковується у 60-х роках ХІХ століття. Її рушійними силами стали дві жіночі організації, які були створені у 1866 році – комітети суфражизму у Лондоні та Манчестері. З цього часу почала відбуватися активна промоція вимог щодо надання жінкам політичних прав.

У 1865 році сформувався спеціальний Жіночий суфражистський комітет (The Women's Suffrage Petition Committee) для розробки петицій. Перед підготовкою проведення другої реформи виборчої системи членкині комітету – Елізабет Гарретт та Емілі Девіс, зініціювали подання до парламенту петицію з проханням щодо надання права голосу вдовам і незаміжнім жінкам на однакових умовах із чоловіками [3]. Петицію підписали 1499 жінок [5, р.2]. У числі підписантів були 29 членів Кенсінгтонського товариства, економіст і соціолог Гарріет Мартіне, науковиця у галузі фізики та астрономії Мері Сомервілл, медсестра і суспільна діячка Флоренс Найтінгейл, активістка жіночих кампаній Джозефіна Батлер [2].

Невдовзі після цього, 5 липня 1867 року Лондонський суфражистський комітет здійснив саморозпуск та створив на своїй основі нову організацію – Національне товариство з отримання жінками політичних прав (The National Society for obtaining Political Rights for Women), яку пізніше перейменували на Лондонське національне товариство за жіноче виборче право (The London National Society for Women's Suffrage). Серед учасників першого виконавчого комітету Лондонського товариства були Мері Ллойд, Маргарет Брайт Лукас, Міс Хемпсон, Міллісент Гарретт Фосетт (сестра Елізабет Гарретт), Френсіс Пауер Кобб, Керолайн Стенфілд і Клементія Тейлор. Джон Стюарт Мілль став

головою товариства, а після його смерті в 1873 році цю посаду посів політолог Томас Хейр [1, р.351-352].

У серпні 1867 року Манчестерський комітет також було реформовано і створено Манчестерське національне товариство за жіноче виборче право (The Manchester National Society for Women's Suffrage). 30 жовтня 1868 року був затверджений склад асоціації на перших щорічних зборах під очільництвом Філіппіни Кіллманн. До членів виконавчого комітету Манчестерського товариства входили Лідія Беккер, Джозефіна Батлер, парламентар Якоб Брайт та його дружина Урсула, юристконсульт Томас Чорлтон, Філіппіна Кіллманн, Матильда Кіллманн, професор Грінбенк, Ребекка Мур, Сара Міалл, Елізабет Уолстонхолм, міс М. Вілсон, Аліса Вілсон, доктор Панкхерст, Кетрін Томассон, С.А. Стейнхол, Р.Д. Русден. Протягом наступних 18 років такий склад залишався в основному незмінним [1, р.351-372].

У 1860-х роках рух за виборчі права жінок стрімко набирив обертів. На початку 1868 року суфражистські організації виникли у Бірмінгемі та Брістолі. У цей же час розгорталася суперечка стосовно ефективної діючої стратегії між впливовими суфражистськими спілками – манчестерського та лондонського.

Петицію про надання жінкам виборчого права підтримали різні верстви населення. У звіті Лондонського товариства за 1870 рік зазначалося, що з понад 17 000 підписантів більше половини були представниками робітничого класу [4, р.3-4].

Даний період характеризується певним розширенням політичних прав і можливостей британських жінок. Йдеться про прийняття закону 1869 року про надання вдовам та заможним самотнім жінкам права голосу на місцевих виборах. Таке рішення було ініціативою члена від Ліберальної партії Я.Брайта. Національна спілка почала розповсюджувати жінкам інструкції щодо реєстрації виборців на місцеві вибори.

Наприкінці XIX століття склалася несприятлива політична ситуація для суфражистів. Це пояснюється тим, що за час правління лібералістів В.Гладстона (1892-1894 рр.) та А.Прімоуза (1894-1895 рр.) ніколи не обговорювалися проблеми гендерного характеру. Делегати лише виносили на розгляд резолюції. Суфражистки називали діяльність Палати Громад у даний період «беззмістовною».

З другої половини XIX століття жінки змогли увійти в політичну сферу і закріпитися на місцевому рівні управління. З кінця XIX століття створювалися жіночі організації при політичних партіях. Їх учасниці виконували допоміжну роботу у партійних структурах, на громадських засадах брали участь у передвиборчих кампаніях. Завдяки даній діяльності політична грамотність жінок зростала.

У зазначений період істотно розширились майнові права одружених жінок. За положеннями законів 1870 р., 1882 р., 1893 р. заміжня жінка мала право на успадкування, купівлю, володіння і розпорядження будь-яким майном. Так діючі обмеження послабились через економічну незалежність дружини від чоловіка.

Важливими зрушеннями в освіті стали спрощений доступ дівчат до початкової освіти і допуск жінок до Шкільних Рад (1870 р.). З останньої третини XIX століття у жінок з'явився доступ до навчання у вищих навчальних закладах. Однак можливість наукової діяльності жінок досі підлягала сумнівам.

Водночас відбувалися істотні зміни на ринку праці. За кількістю працевлаштованих жінок домінували традиційно «жіночі» сфери: виробництво тканин, виготовлення одягу, обслуговування. До того ж, кількість жінок зростала у нових галузях: державна служба, діловодство, медицина, освіта, забезпечення зв'язку, оренда житла, виготовлення та продаж продовольства. Сприятлива ситуація склалася завдяки появі нових винаходів і зростанню рівня освіченості жінок.

Список використаних джерел та літератури:

1. Crawford E. *The Women's Suffrage Movement: A Reference Guide 1866-1928*. London and New York: Routledge, 2003. 800 p.
2. Dingsdale A. *Kensington Society (act. 1865-1868)*. *Oxford Dictionary of National Biography*. 2013. Mode of access: <http://goo.gl/yf3a0>.
3. Petition circulated by the Women's Suffrage Petition Committee, 1865. *The Women's Library. Cavendish Bentinck Collection*. Mode of access: <http://goo.gl/my96gB>.
4. Report of a Meeting of the London National Society for Women's Suffrage. London : Spottiswood and Co., 1870. 34 p.
5. Wingerden S.A. van. *The Women's Suffrage Movement in Britain, 1866-1928* / S.A. van Wingerden. New York: Palgrave Macmillan, 1999. 227 p.

Анастасія Стаднік
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О.В. Маркевич**)

«РЕСТАВРАЦІЯ МЕЙДЖІ» – ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВЛЯЧОЇ ДИНАСТІЇ

Історичні студії про Японію та українсько-японські відносини набувають актуальності, особливо сьогодні, коли країни Азії є складовими міжнародної політики та економіки. Особливо захоплюючим є період відновлення правлячої династії – «реставрація Мейджі», який висвітлює події політичного та соціально-економічного відродження Японії та її державності. Вивчення цього питання сприятиме розумінню традицій та політичної культури Японії та буде корисним для побудови міцних україно-японських відносин. Метою даної статті є висвітлення відновлення правлячої династії та характеристика передумов, причин та перебігу подій «реставрації Мейджі».

В історіографії Японії не існувало єдиної точки зору про сутність подій доби Мейджі. Одні історики розглядали події 1867-1868 р. як буржуазну революцію, інші – як процес формування абсолютистського режиму [4]. Під час дослідження ми використовували праці українських дослідників О. Мар'яно [1], В. Рубль [2] та Н. Черкун [3], які висвітлювали дані події в контексті поглиблення кризи системи шьогунату та як результат діяльності антисьогунської опозиції.

Криза японського суспільства, що спіткала Японію проявлялася у всіх сферах життя: занепад цілої низки галузей острівної економіки, зростання безробіття, розвал цінових співвідношень, банкрутство багатьох лихварів, спекулювання цін, масові банкрутства мануфактур Японії, технічна відсталість тощо. Все це стало причинами невдоволенням тодішньою владою [3, с.109].

Останньою краплею, що розвіяли рештки владного авторитету військово-самурайського режиму бакуфу всередині японського суспільства стало підписання нерівноправних «ансейських» договорів «про дружбу і торгівлю» 1854-1858 р. між Японією та США, Росією, Великобританією, Нідерландами та Францією, так звана – «Ансейська ганьба». Назрівав крах шьогунської диктатури. Відбулися масові народні виступи, у результаті яких уряд бакуфу втрачав контроль, тому вирішив утримати владу масовим терором, що спричинило розподіл політичної думки народу на два табори: тих, хто вітав відкриття портів і тих, хто був прихильником політики ізоляції. Прихильники імператора відкрито вимагали завершення політики шьогунату і здійснити ряд заходів для «відновлення» Японії [3, с.104].

У жовтні 1867 р. офіційні представники тенно подали ультиматум новому шьогуну Токугава Йошінобу з вимогою негайно передати всю повноту влади в країні імператорові Муцухіто. Захоплення імператорського палацу в Кіото стало останнім аргументом антишьогунських заколотників, звідки вони у грудні 1867 р. вигнали шьогунських самураїв родини Аїдзу. Шьогун відтепер втратив контроль над імператорською родиною остаточно. Не маючи достатніх сил для придушення опозиції за умов неконтрольованих народних бунтів диктатор формально у листопаді оголосив про своє зречення [3, с.106].

Подальші події розгортались стрімко, оскільки справжні наміри обох сторін не відповідали задекларованим гаслам. Укріпившись в Едо, шьогун збирав сили для останнього бою, на що імператорський уряд почав свою підготовку до бою. Поспіхом зібрана шьогунська армія у січні 1868 р. атакувала Кіото. Розраховуючи на значну чисельну перевагу, Кейкі сподівався одним ударом придушити організований опозиційний рух, після чого вже ліквідувати центри народного опору в провінціях. В цей час державна скарбниця бакуфу давно спустіла. Роками не отримували платні і токугавські самураї, проти яких бунтував сам народ.

Командувачем військ імператора був Сайго Такаморі (1827-1877), який проявив чималий талант під час боїв. За таких обставин успіх шьогунських вояків не був високим, внаслідок чого під час чотириденної битви (27-30 січня 1868 р.) в районі Фушімі й Тоба став трагічним для Кейкі: його військо розбіглося, а сам він утік до Едо, де капітулював і здав шьогунську столицю

імператорським військам в 3 травні 1868 р. Так завершилася диктатура Токугава, яка тривала понад 250 років. Колишнього шьогуну Йошімуне звинуватили в заколоті, позбавивши його усіх звань і титулів, було заслано до буддійського монастиря в Сумпу (Руель) [3, с.107].

Відтепер країною керував уряд імператора, який офіційно був у підпорядкуванні Муцухіто, котрий у жовтні 1868 р. під нас коронації обрав своїм ненго (гаслом правління) вираз Мейджі, тобто освічене правління. Так, протягом 1867-1868 рр. у Японії відбулася «реставрація» безпосередньо імператорської влади (Мейджі Ішін). Столицею знову возз'єднаної Японії став Едо, який був перейменований на Токіо, після переїзду до міста імператора та уряду. Враховуючи неповноліття імператора Муцухіто, реальним розпорядником справ у країні став «уряд Мейджі», який був сформований у січні 1868 р., до складу якого, окрім членів імператорської родини і найвпливовіших куге, увійшли даймьо південних князівств, які раніше відзначилися в боротьбі проти бакуфу – князі областей Чьошю, Сацума, Оварі, Тоса, Акі, Хідзен та Ечідзен. Князь Арісугава Тарухіто (1835-1895) очолив перший реформаторський уряд [2 с.108].

Отже, однією з причин відновлення правлячої династії стала криза шьогунату Токугави, який був спричинений різними соціально-економічними та політичними факторами. Внаслідок цього суспільство прагнуло відновити владу імператора. Переворот Мейджі в Японії встановив абсолютну монархію й відкрив перспективи для швидкого завершення централізації країни. В історіографії цей період в Японії отримав назву «Реставрація Мейджі».

Список використаних джерел та літератури:

1. Мар'яно О. В. Реставрація Мейдзі 1868 року: буржуазна революція чи формування абсолютиського режиму. Наукові праці. Історія. 2009. Випуск 108. Том 121. С. 142-144. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2010/121-108-26.pdf> (дата звернення: 30.09.2023).
2. Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX). Навч. посібник. Київ: Либідь, 2007. 560 с.
3. Черкун Н. А. Кризові явища сьогунату Токугава напередодні реставрації Мейдзі. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія.* 2013. Вип. 6. С. 74-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2013_6_11. (дата звернення: 30.09.2023)
4. Yasukichi Yasuba Anatomy of the Debate on Japanese Capitalism. *The Journal of Japanese Studies.* Vol.2, No.1. Autumn, 1975. P. 63-82. DOI: <https://doi.org/10.2307/132039>

Василь Кішлар
здобувач вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н, доц. **О. В. Маркевич**)

ЯПОНО-КИТАЙСЬКА ВІЙНА ТА ЇЇ РОЛЬ В ПОЛІТИЦІ «САМОПОСИЛЕННЯ» КИТАЮ

Вплив Китаю на міжнародну політику сьогодення зростає і вже особливо відчутний у зовнішньополітичних відносинах, економіці та культурі, конкуруючи з державами Заходу. Втім, шлях до цих позицій не був простим. Розвиток держави вимагає заглиблення в XIX ст., коли імперія династії Цин перебувала у скрутному становищі та на межі повного іноземного загарбання. В останній третині XIX ст. імперська влада намагається впровадити політику «самопосилення», щоб врятувати державу. Сучасникам варто розуміти, що саме наштотувало цинських імператорів на таку політику і роль зовнішньополітичних чинників в ній. Метою цієї статті є простеження еволюції політики «самопосилення» Китаю та дослідження ролі Японії в її провалі. До даної проблеми звертались Булик М.В. [2], Рубель В.А. [3], та ін., які утворили хронологічну структуру події та звернули увагу на внутрішні і зовнішні кроки імперії.

Період другої половини XIX ст. характеризується в історії Китаю як «кризовий». Це було зумовлено внутрішньо та зовнішньополітичними чинниками. Поразки в двох опіумних війнах, повстання, нерівноправні міжнародні договори – все це поступово знищувало міжнародний авторитет Цинської імперії. Значна конкуренція з боку країн, що перейшли на нові способи виробництва негативно впливала на традиційне китайське господарство. Після поразки в опіумних війнах на Китай були накладені контрибуції. До того ж країну в 1876-1879 рр. спіткало лихо – страшна посуха, в результаті якої загинуло близько 13 млн. осіб. Населення стрімко скорочувалось, надходження до скарбниці суттєво скоротилось. Перед імперськими урядовцями постало завдання порятунку країни. Навколо тогочасного імператора Їчжу згуртовується коло осіб, що прагнуть до припинення воєнних дій та початку перетворень з застосуванням досвіду країн Заходу. Саме таким чином виникає політика «самопосилення» - фактор розвитку китайської держави протягом другої половини XIX ст. Дана політика мала на меті перебудову Цинської держави у військовому, технологічному, економічному відношенні. Її особливістю було впровадження без порушення традиційної східнодеспотичної цивілізаційної структури китайсько-конфуціанського типу [3, с.65].

Утверджена політика з одного боку призвела до проникнення іноземного капіталу в Китай, поширення в новітніх технологій, будівництва нових фабрик за західними зразками, закупівлі іноземної зброї та обладнання. Китайська

молодь почала виїжджати на навчання за кордон, в самій імперії було відкрито чимало навчальних закладів західного зразка. Проведено телеграфний зв'язок між Лондоном та Шанхаєм. З іншого боку – в історіографії цей період ще негативно називають «періодом національного приниження» китайського народу, що тривав ціле століття – до другої половини ХХ ст. Іноземці прямо втручалися у внутрішні справи імперії, не звертали уваги на традиції місцевої культури, постачання опіуму не припинялось. Обговорюючи рішення про впровадження політики «самопосилення» уряд сподівався, що їх відносини з іншими країнами будуть рівноправними. Втім, цьому завадило значне відставання Китаю в економічному та військово-технічному аспекті [2, с.72].

Реформи не змогли вивести Китай з кризи: населення так і залишалось підданим владі, не було політичних чи економічних прав та свобод, руйнувалась військова система, постійно зростали податки та корупція, значно відставав бізнес. Тож, «самопосилення» виявилось маренням, яке Цини відчули досить швидко [3,с.68].

У 70-х рр. ХІХ ст. в імперії Цин загострюються відносини з сусідньою їй державою – Японією, яка в цей час досить швидко досягла економічного, військового та технологічного піднесення і прагнула до захоплення нових територій. Початок загострення відносин датується 1871р., коли на Тайвані місцеві племена вбили 54 моряки з архіпелагу Рюкю, що був підконтрольний Японії. Незабаром, у 1873р. інцидент повторюється – японський корабель зазнає аварії у водах Тайваню, було вбито кілька японських моряків. Японський уряд використовує дані випадки і вирушає на півострів з каральною експедицією у 1874 р. Цинський уряд був занепокоєний даною ситуацією та вимагав виведення японських військ з території Тайваню. Між країнами почалися переговори за посередництва Великобританії, що закінчились 31 жовтня 1874 р. підписанням мирного договору, за яким Китай зобов'язувався виплатити компенсацію японському уряду і родинам загиблих моряків (18,7 т. срібла). Японія, в свою чергу, мала покинути острів. Упродовж наступного десятиліття між країнами виникають суперечності за контроль над корейською державою Чосон, яка була данником Цинів. У 1876р. Японія здійснює похід до берегів Кореї, наслідком якого стає підписання Канхванського мирного договору, що відкрив Корею впливу зовнішніх держав. Такий хід подій не викликав задоволення з боку Китаю, виникає явище під назвою «перша корейська криза», що завершується утворенням подвійного протекторату (Японії та Китаю) над Кореєю.

Внаслідок корумпованості влади та засилля іноземців піднімається повстання прибічників релігійної секти «Тонхак», що фактично ознаменувало початок другої корейської кризи. Повстанці прагнули вигнати іноземців з власної території та домогтися соціальної рівності в країні. Через неспроможність придушити повстання, корейський уряд звертається по допомогу до Цинської імперії. Щоб запобігти війни з Японією, китайський представник Лі Хунджан прагнув долучити до вирішення цієї проблеми західні держави. Однак, вони висловили своє небажання, оскільки не були зацікавлені в військовій могутності Цинів та прагнули до поділів китайської імперії. Таким

чином, до Кореї були відправлені загони китайських та японських військ. Останні переважали майже втричі [2,с.81]. Це ознаменувало початок японо-китайської війни 1894-1895 рр., що засвідчила безвихідність ситуації для імперії Цинів, яка була змушена 17 квітня 1895 р. підписати черговий принизливий договір у м. Сімоносекі. За умовами договору Китай зобов'язувався виплатити Японії контрибуцію у розмірі 200 млн. лян, при тому що річний бюджет цинської імперії становив 75 млн. лян. Також передбачалася незалежність Кореї, яка тим самим була відправлена під контроль Японії. Острови Тайвань, Пенху та Ляодунський півострів передавались Японії, хоча згодом, під тиском західних держав, Японія відмовилась від анексії Ляодуну, натомість отримавши за це ще 30 млн. лян контрибуції. Китай погоджувався відкрити для торгівлі ще сім своїх портів, у яких японцям дозволялося будувати свої заводи і торгувати, сплачуючи лише ввізне мито [1,с.62].

Отже, японо-китайська війна відіграла фатальну роль в політиці «самопосилення» Китаю, яку династія Цинів намагалась реалізувати впродовж не одного десятиліття. Крах полягає не в фінансових чи територіальних втратах, а в тому, що цього разу майбутнє Цинів вирішували не вони, а зовнішні держави, що затвердило втрату Китаєм своєї політичної самобутності та ознаменувало початок напівколоніальних втручань інших держав в внутрішнє життя ще колись повністю самостійної імперії.

Список використаних джерел та літератур:

1. Бідзіля Н. Боротьба Великої Британії, Росії та Німеччини за сфери впливу в Азії в останній третині XIX ст. *Міжнародний науковий вісник*. Вип. 2 (22). 2020. С.53-64.
2. Булик М. В., Гаврилова Н. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі: Навч. посіб. Маріуполь. 2019. URL: http://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/2031/1/NP_mizhnar_vidnosy_ny.pdf. (дата звернення: 28.09.2023).
3. Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX). Навч. посібник. Київ: Либідь, 2007. 560 с.
4. Сухобокова, О. О. Реформаторський рух у Китаї наприкінці XIX ст. *Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Питання сходознавства в Україні»*. Харків, 2015. С. 184-187.

Інна Котолюз
здобувачка вищої освіти IV курсу
Навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту, гр. І-41
Національного університету водного господарства
та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: докт. пед. наук, проф. **Ю. П. Олексін**)

«ВЕСНА НАРОДІВ» І УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

Актуальність даного дослідження полягає у вивченні причин, передумов, перебігу та наслідків подій революцій 1848-1849 рр. на українських територіях. Адже «Весна народів» справила значний вплив на подальший розвиток українського регіону Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття.

Метою роботи є дослідження та аналіз події революцій 1848-1849 рр. на українських територіях. Головним осередком українського національного руху революції 1848-1849 рр. в Австрійській імперії є Східна Галичина, де переважало українське населення (понад 70%). Під час революції почалось реформування суспільного життя на демократичних засадах. Засновниками руху були представники греко-католицького духовенства та міщани Львова [1, с. 179].

2 травня 1848 р., у Львові була створена перша українська легальна політична організація - Головна Руська Рада, яка взяла на себе роль представника інтересів українського населення Галичини перед центральним урядом і виконувала її протягом 1848-1851 рр., її очолив єпископ Григорій Яхимович. Згодом у 1849 р. керівником Головної Руської Ради став М. Куземський [2].

Друкованим органом Головної Руської Ради стала «Зоря Галицька» - перша газета українською мовою, що почала виходити у травні 1848 р. Програма Головної Руської Ради включала такі головні вимоги: скасування повинностей селян за викуп, ліквідація середньовічних пережитків, гарантування селянської земельної власності і захист селян від утисків; встановлення рівноправності всіх громадян перед судом і законом; захист власності, підвищення рівня народної освіти, свобода промислової діяльності і торгівлі; забезпечення вільного національного розвитку українців Східної Галичини [3, с.201-202].

Ключова вимога Головної Руської Ради, яку вона висунула в петиціях до імператора, парламенту, уряду мала на меті поділ Галичини за етнічним принципом на дві самостійні адміністративно-політичні одиниці: західну (польську) і східну (українську) з центром у Львові - "столиці Руського краю". І надання східній частині статусу коронного краю, тобто національно-територіальної політичної автономії та її об'єднання з українським Закарпаттям [4, с. 66-71]. Вимога поділу Галичини отримала велику підтримку серед українського населення [2].

Важливу роль у поживленні літературного життя та піднесенні українського духу відігравали засновані у Львові під час революції перші українські газети «Зоря Галицька», «Галичо-руський вісник», «Новини» та «Пчола» [2].

Заходи української сторони були для поляків не зрозумілими також тому що вони далі дотримувалися стереотипів, вважаючи українців частиною польського народу, яка відрізнялась від поляків тільки релігійним обрядом, а мова - діалект польської мови. Розрив цього уявного зв'язку був прийнятий польською стороною за зраду національних інтересів. Широкі кола польської громадськості виступили проти українського руху, об'єднавшись в антиукраїнський демократично-ліберально-шляхетський блок [2].

Серйозна загроза втрати національної ідентичності в разі перемоги польської сторони і потреба мати опору в прагненнях до національного самоствердження стимулювали лояльне ставлення українського руху щодо Австрійської конституційної монархії, яка також була зацікавлена в підтримці українців через небезпеку втратити цей край і тому також ішла їм на певні поступки. Проте урядові кола, йдучи на вимушені поступки українцям з мовно-культурних питань, все ж не брали на себе зобов'язань з важливих політичних питань, зокрема щодо поділу Галичини. В підсумку згідно з так званою октройованою конституцією від березня 1849 р. адміністративний статус Галичини було збережено незмінним [2].

1848 рік був позначений зростанням активності також в інших західноукраїнських землях, хоч і в значно менших масштабах ніж у Галичині. На території Північної Буковини відбулося лише кілька більш-менш значних подій, а саме: проти румунських панів вибухнуло кілька селянських повстань під проводом депутата австрійського рейхсрату Лук'яна Кобилиці. До парламенту було також обрано п'ять українських делегатів від Буковини.

На Буковині вплив на піднесення національного руху українців також справила боротьба за збереження адміністративної єдності Буковини з Галичиною. Та запроваджена в березні 1849 року імперська конституція тільки закріпила їх поділ. У Закарпатті українці також виступали під об'єднавчими гаслами: у січні 1849 року делегація, очолена А. Добрянським, передала австрійському імператору Францу-Йосифу I Габсбургу петицію з пропозиціями про об'єднання краю з Галичиною. У відповідь австрійський уряд тільки виокремив райони з переважним українським населенням в Ужгородський округ, дозволивши відкривати народні школи з українською мовою викладання [5]

Ідеї «Весни народів» також знайшли відгук серед населення Закарпаття. Влітку і восени 1848 р. тут значно посилювалися заворушення селянства. Поживлення активності, головним чином пов'язане з діяльністю Адольфа Добрянського. Коли угорці повстали проти Габсбургів, вони сподівалися дістати підтримку неугорського населення. Проте Добрянський, будучи чимось на зразок Головної Руської Ради в одній особі, переконав своїх земляків відкинути пропозиції угорців. Переконаний у тому, що слов'янський люд

Закарпаття належить до єдиної з українцями Галичини етнічної родини, Добрянський також домагався, щоб Головна Руська Рада у Львові проголосила серед своїх цілей приєднання Закарпаття до Галичини [5]. Ці погляди не перешкоджали Добрянському й невеликому колу його прибічників плекати проросійські симпатії [7].

Таким чином, український національний рух у 1848 – 1849 рр., це важлива сторінка в історії Галичини. Іван Франко, оцінюючи його, слушно зазначав, що «розмах до правдивого, широкого і всестороннього національного життя в тім часі був дуже добрий, що пізнішим поколінням майже на кожному кроці приходиться нав'язувати до того, що вже було розпочато або бодай задумано в 1848 році» [6, с.122]. На території Північні Буковині та Закарпаття не було досить серйозних подій під час революції 1848-1849 років, а це означає, що і не сталося значних змін. Та все жподії «весни народів» дали свій відбиток на Буковину та Закарпаття так само, як і на інші українські території в складі Австрійської імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. «Руська Трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України. Київ: Наукова думка, 1987. 339 с.
2. Стеблій Ф. Українська «Весна народів» у Львові URL: <https://map.lviv.ua/statti/stebliu2.html> (дата звернення: 25.09.2023).
3. Стеблій Ф. Український національний рух у Карпатському регіоні як компонент європейської «весни народів». *Проблеми регіональної політики: збірник наукових праць*. Львів, 1995. С. 198-212.
4. Кревецький І. Справа поділу Галичини в 1846-1850 рр. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка (ЗНТШ)*. Т. 94. С. 54-69.
5. Революції 1848-1849 рр. URL: <https://cutt.ly/pPIVdVA> (дата звернення: 28.09.2023).
6. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 47. Київ: Наукова думка, 1986. 772 с.
7. Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 8 / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. С. В. Віднянський. Київ, 1999. 248 с.

Надія Рухер
здобувачка вищої освіти
III курсу Навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту
Національного університету водного господарства
і природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. П. Прищепя**)

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПРОГРЕС: ЗРОСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Дослідження зростання технічних культур в період з 1861 до 1900 рр. є актуальним, оскільки цей час був періодом інтенсивного технологічного розвитку, що мало значний вплив на суспільство та економіку.

Об'єкт дослідження: Технічні культури у другій половині ХІХ ст.

Предмет дослідження: Зростання технічних культур у другій половині ХІХ століття, зокрема в період з 1861 до 1900 рр..

Завдання дослідження полягає в комплексному вивченні історії розвитку сільського господарства в Україні протягом 1861-1900 рр. з урахуванням економічних, соціальних, політичних та правових аспектів, а також в аналізі взаємозв'язку між цими аспектами та їх впливу на життя населення.

Між 1860 і 1887 рр. посівні площі збільшилися в 1,5 рази. Це є показником прогресивного явища колонізації півдня України, а також свідчить про масштабний розвиток економіки. Разом зі збільшенням посівних площ відбулися також значні зміни у складі посівних культур. Окрім пшениці та ячменю, значно зросла частка технічних культур, таких як цукровий буряк, картопля тютюн [1, с. 266].

На півдні України з 1881 по 1900 р. площі під ярою пшеницею та ячменем зросли з 61,6% до 75% від загальної площі. Аналогічний процес спостерігався і на Лівобережній Україні, де лише за останнє десятиліття 19 ст. площі під ярою пшеницею рослина 42%, вівсом – на 20,7%, ячменем – на 20,5%, а картоплею – більш ніж утричі. [2, с. 49]

З такої кількості посівних площ фермери виробляли сотні мільйонів пудів зерна. Більше того, з 1860-х до 1890-х рр. виробництво зернових загалом зростало: у 1864 - 1866 рр. середній врожай в українських губерніях становив 397,9 млн. пудів, у 1883- 1891 рр. - 492,8 млн. пудів, у 1892- 1900 рр. - 700 млн. пудів, у 1893-1900 рр. - 40,9 млн. пудів, у 1896- 1900 рр. - 40,9 млн. пудів, у 1897-1900 рр. - 40,9 млн. пудів. [3, с. 611]

Домінування ярої пшениці у структурі посівних площ визначалося попитом закордонних споживачів на тверді сорти останньої, з яких вироблялися, насамперед, макаронні вироби. До того ж українська пшениця змішувалася для розмелу в необхідній пропорції з тамтешніми м'якими сортами для підвищення вмісту клейковини в борошні [3, с. 611].

Але вирощування одних тільки хлібних культур не могло повною мірою забезпечити перехід аграрного сектора України до інтенсивного

господарювання і підняття добробуту населення на більш високий рівень.[3, с. 612]

В результаті цього, між 60-ми та 90-ми рр. XIX-го ст. площа посівів цукрових буряків в Україні зростає з 75 000 га. до 35 000 га.[2, с. 49]

Розвиток буряківництва мав значний вплив на українське сільське господарство. По-перше, вирощування цієї культури сприяло переходу від застарілої трипільної системи до більш досконалої сівозміни та більш ефективного використання землі. По-друге, вирощування буряків сприяло модернізації технологій обробки землі завдяки використанню техніки в приватних домогосподарствах. По-третє, вирощування буряків вимагало широкого використання природних добрив, таких як гумус і суперфосфат, глибокої ретельної оранки та культивування. Ці виробничі операції значно зменшили забур'яненість підвищити врожайність зернових і трав, що висівають після збирання буряків. По-четверте, побічні продукти переробки цукру були ідеальним кормом для великої рогатої худоби, коней і свиней [3, с. 612].

Водночас хмелярство поширювалося в Україні: наприкінці 1870-х - на початку 1880-х рр. чеські переселенці з Богемії почали вирощувати хміль на Волині, що невдовзі перейняли місцеві землевласники та селяни. 1895 р. врожай хмелю становив приблизно 125 000 пудів. Волинський хміль постачався на українські пивоварні, де вироблялося високоякісне пиво, яке експортувалося на світові ринки. Хоча хміль вирощувався на невеликих площах, він приносив значні прибутки фермерам та державі [3, с. 612].

Щодо тютюну, то його вирощували в усіх регіонах України, задовольняючи потреби місцевих споживачів і частково експортуючи на світові ринки. Посівні площі під цією культурою постійно змінювалися. Найбільші площі посіву та збору врожаю були на Полтавщині та Чернігівщині: у 1860-х рр. - 20,5 тис. га. (59,7% загальноросійського врожаю); у 1870-х рр. - 24,8 тис. га. (52%); у 1880-х рр. - 22,2 тис. га. (46,8%); у 1890-х рр. - 20 тис. га. (38%); у 1890-х рр. - 20 тис. га. (38%); у 1890-х рр. - 20 тис. га. (38%) посівних площ під тютюном. Загалом, Україна була основним регіоном вирощування тютюну в Російській імперії. Звідси у великих кількостях експортувався як тютюн-сирець, так і тютюнові вироби, особливо з Лівобережжя. Олійні культури, такі як льон, коноплі, ріпак та соняшник, також займали важливе місце: у 1881 р. і під льоном вирощували 256 000 га., коноплями - 115 600 га., ріпаком - 115 800 га., соняшником - 8 600 га. наприкінці XIX - на початку XX ст. площі під соняшником зростали. Зростали лише посівні площі під соняшником, що характеризувалося поступовим зменшенням посівів інших рослин [3, с. 613].

Таким чином, зростання посівів площ технічних культур у досліджений період відіграло позитивну роль у розвитку сільського господарства України. Незабаром українські землі стали одним із найбільших експортерів сільськогосподарської продукції в імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бойко О. Д. Історія України, Київ: Академвидав, 2007. 688 с.

8. Реєнт О. П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861 році .Краєзнавство. 2011. №1. С. 21-35. [URL:http://history.org.ua/JournALL/journal/2011/1/3.pdf](http://history.org.ua/JournALL/journal/2011/1/3.pdf) (дата звернення: 25.09.2023).

2. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.] ; НАН України. Інститут історії України. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.

Анастасія Гайчук

здобувачка вищої освіти III курсу

Навчально-наукового інституту

економіки та менеджменту, гр. І-31

Національного університету водного господарства

та природокористування (м. Рівне)

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

РОЗВИТОК ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ У ХІХ СТ.

Актуальність дослідження полягає в аналізі особливостей розвитку цукрової промисловості на Україні у ХІХ ст.

Мета дослідження полягає у вивченні розвитку цукрової промисловості на Українських землях у 19 столітті. Питання розвитку цукрової промисловості важливо досліджувати задля досвіду та дискусії у контексті сьогодення.

Перші цукрові заводи в Україні виникли на початку 20-х рр. ХІХ ст. у Подільській, Чернігівській і Київській губерніях. У 1827 р. був заснований перший цукровий завод у Бершаді Подільської губернії графом Машковським, дуже ретельно вивчав дану галузь промисловості у Франції 1826 р. У 1830-х рр. в Україні було лише 6 цукрових заводів. Потім будівництво їх посилюється, і в 40-х роках тут уже налічується 2/3 усіх цукрових заводів імперії [3].

Цукрові заводи в Україні були однією з перших, якщо не першою формою капіталістичного виробництва, яке виникло всередині кріпосного господарства. Спочатку цукрове виробництво в Україні перебувало у руках поміщиків та іноземних комерсантів. Після реформи 1861 р. воно набирає капіталістичного характеру і концентрується в руках великих підприємців. Також цукрові заводи в цей період перебували і в руках євреїв [3].

Одним із перших в Україні був побудований в 1807 р. цукровий завод у селі Бобровиця Чернігівської губернії поміщиком В.А. Кочубей. У 1825 році було побудовано буряко-цукровий завод у селі Макошино Сосницького повіту Чернігівської губернії. У 1835 р. загальна кількість цукрових заводів в Україні досягла 13. Перші цукроварні не відіграли помітної ролі в подальшому розвитку промисловості, оскільки існувала думка, що найкращий цукор можна

отримати тільки з тростини, відчувався брак інженерних кадрів, не було очікуваних прибутків.

Цукроварня у Макошиному дала першу солодку продукцію в цукроварний сезон 1825/1826 рр. Про те, що завод у Макошиному був побудований саме в 1825 році, згадується і у відомому статистичному зводі М. Домонтовича, а також підтверджується губернською статистичною звітністю щодо промислових підприємств від 1834 року [1]. То ж дата і населений пункт, як місце заснування цукрозаводу, сумніву не викликають. В 1858 році в Макошиному знову був збудований цукровий завод. Одні дослідники стверджують, що зведений він був не в самому селищі (в тодішніх територіальних межах), а біля нього, або на відстані однієї версти від першого заводу. Інші вважають, що завод 1858 р. спорудження – це був перебудований завод 1825 р.

Слід зазначити, що технічна перебудова цукроварень завершилася наприкінці 1870-х років підвищенням концентрації виробництва, скороченням тривалості щорічних сезонів цукроваріння, поліпшенням використання сировини. Прискорилися темпи зростання обсягів цукробурякового виробництва і продуктивності праці [1].

Про розміщення в Наддніпрянській Україні цукрової промисловості й рівень виробництва цукру свідчать такі дані. Так, з виробництва цукру перше місце в другій половині XIX ст. займала Київська губернія. Тут зосередилася найбільша кількість заводів (у 1865 р. їх було 72, а в 1895 р. - 65), де працювало понад 40% робітників усіх цукрових підприємств України (у 1895 р. на цукрових заводах Київщини працювало 27,2 тис. осіб). У Київській губернії вироблялась основна маса цукру України (у 1865 р. вироблено цукру на 116 669, 3 тис. крб., а в 1895 р. – на 49355.1 тис. крб.). Друге місце з виробництва цукру посідала Подільська губернія (у 1865 р. 35 підприємств виробили продукцію на суму 788,5 тис. крб., а в 1895 р. 44 підприємства - на суму 17 121,6 тис. крб.). Далі йде Харківська (у 1865 р. 23 підприємства дали продукцію на суму 1664,1 тис. крб., а в 1895 р. – на 34381.2 тис. крб.), потім Чернігівська (у 1865 р. 37 цукрових заводів виробили продукцію на 1 063 тис. руб., а в 1895 р. 5 заводів - на 13427,2 тис. крб.), Волинська (у 1866 р. 6 підприємств виробили продукцію на суму 1 550,7 тис. крб., а в 1895 р. 13 підприємств - на 9162 тис. крб.). На Херсонщині й Катеринославщині знаходилось по одному цукровому заводу з обсягом продукції в 1895 р. на 1800 тис. руб. У Полтавській губернії у 60-х роках працювало 8 заводів з обсягом продукції на суму 248,9 тис. крб., а в 90-ті роки тільки два з обсягом виробництва на суму 886,7 тис. руб. Харківська губернія хоча й поступалася кількістю заводів Полтавській, але в 1890-ті роки перевищила її за виробництвом цукру.

Якщо загальна кількість цукрових заводів в українських губерніях на кінець XIX ст. скоротилась (у 1865 р. їх нараховувалося 181, а в 1895 р. - 153), то виробництво цукру збільшилось. Так, у 1865 р. було вироблено цукру на 16987,6 тис. крб., а в 1895 р. - на 126134 тис. крб. Число зайнятих робітників у цукровій промисловості підросійської України в 1875 р. становило 63 тис., а в 1895 р. - 64,6 тис. осіб. [4].

Підкреслимо, що з розвитком цукрової промисловості в пореформений період зростав і акциз на цукор, котрий давав високі прибутки скарбниці. З 1872 по 1881 рік акцизний збір з одного пуда цукру становив 32 коп., у 1881-1884 рр. - 50 коп., у 1884-1887 рр. - 65 коп., у 1887-1890 рр. - 85 коп., у 1890-1893 рр. - 1 крб., а з 1894 р. - 1,75 крб.. Про прибуток скарбниці від акцизу на цукор свідчать такі цифри: у 1885 р. у скарбницю надійшло 15859,2 тис. крб., у 1892 р. - 27709,5 тис. крб., а в 1893 р. сума акцизу становила 32698,6 тис. крб.

Цукрова промисловість у середині 80-х років зазнала нової економічної кризи. Зростання виробництва цукру зі збереженням високих цін на нього, низька купівельна спроможність населення і утворення великих надлишків продукції призвели до кризи. Так, у Київській, Волинській і Подільській губерніях у 1885/86 рр. було вироблено цукру 16639 тис. пуд., а залишилося непроданим із цієї кількості до 1 лютого 1886 р. 3662,3 тис. пуд. З подальшим поглибленням кризи ціни на цукор почали знижуватись. Якщо в Києві в 1883/84 р. пуд цукру коштував 5,92 крб., то в 1884/85 р. уже 5,33 крб. Почалася гостра боротьба за ринки збуту всередині Російської імперії. Але обмеженість внутрішнього ринку змусила цукро заводчиків звернутися до уряду з проханням допомогти у вивезенні цукру за кордон на пільгових умовах з тим, щоб зберегти всередині країни відповідний рівень цін і зменшити витрати, маючи на увазі низькі ціни на цукор за кордоном. Імперський уряд дав згоду на експорт цукру за вигідними цінами з виплатою премії за кожний вивезений пуд, звільняючи його від акцизу. І це в той час, коли Україна й імперія в цілому перебували в складному економічному становищі. Загальний обсяг вивезеного з країни цукру становив: у 1885 р. - 4,2 млн пуд., у 1885 р. - 5,6 млн. пуд., а в 1891 - понад 7 млн. пуд..

Зазначимо, що 1891 р. був неврожайний, у багатьох районах України і Росії панував голод. І за такої ситуації експорт цукру в такій кількості цілком визначено характеризував політику Російської імперії стосовно підвладних їй народів. З метою недопущення падіння цін на цукор на внутрішньому ринку був скликаний з'їзд цукропромисловців, що відбувся 28 квітня 1887 р. у Києві. На з'їзді був створений синдикат, який об'єднав 186 цукрових підприємств, а в 1893 р. - уже 203, або 92% усіх заводів імперії. Синдикат прийняв рішення вивозити за кордон 25% загального обсягу виробництва цукру.

У Києві 5 листопада 1890 р. був створений синдикат виробників рафінаду. У Російській імперії рафінадних заводів у 1893 р. нараховувалося всього 17. З них в Україні - 9 із загальним виробництвом рафінаду в 10685,9 тис. пуд. [5]. На відміну від синдикату цукропромисловців, які виробляли цукор-пісок, даний синдикат своїм завданням вбачав не вивезення надлишків цукру за кордон, а скорочення обсягів виробництва рафінаду і доведення їх до рівня 1889-1890 рр. Отже, синдикат виробників цукру-рафінаду домагався монопольних цін не шляхом експорту, а обмеженням виробництва.

Через посилення конкуренції і падіння цін на цукор законом від 20 листопада 1895 р. було введено державне регулювання обсягу виробництва цукру, необхідного для задоволення потреб внутрішнього ринку. Установлювався також обсяг виробництва для кожного цукрового

підприємства. Понаднормативна продукція підлягала додатковому оподаткуванню. Вищеназвані урядові заходи негайно викликали підвищення цін на цукор, незважаючи на зниження його собівартості внаслідок удосконалення техніки й технології цукрового виробництва. Наприклад, якщо в 1887-1895 рр. середньорічна ціна одного пуда цукру становила 4, 28 крб., то в 1889-1990 рр. - 4,5 крб. Необхідно також ураховувати, що названі тут ціни виставлялися виробником, без спекулятивних надбавок.

У той час, як цукрозаводчики забезпечували надходження в Західну Європу високоякісного українського цукру, деякі європейські країни (передусім Німеччина) імпортувала в Україну різні дешеві сурогати. Так, у 1900 р. київською міською лабораторією із 141 досліджуваної проби різних видів імпортованих продуктів і напоїв сахарин був виявлений у 34 пробах, що становить 24% всієї кількості досліджуваних проб. З 57 проб імпортованих вин, узятих на аналіз, сахарин був виявлений у 10, або 17,5%. Найбільшу кількість сахарину було виявлено в прохолодних напоях - 50% [2].

Отже, споживчий ринок України заповнявся різноманітними імпортованими продуктами зі шкідливими інгредієнтами, у той час як скарбниця і великі підприємства отримували надприбуток від експорту українського цукру. Наддніпрянина в останній чверті XIX ст. за середньою продуктивністю цукрових підприємств посідала перше місце в Європі. Так, якщо один завод в Україні виробляв 16034,2 тис. фунтів цукру за рік, то в Австро-Угорщині - 11556,5 тис. фунтів, у Росії - 9281 тис. ф., у Польщі - 8883,8 тис. ф., у Німеччині - 8739,3 тис., у Бельгії - 6536,4 тис. і у Франції - 4478 тис. ф. І хоча в українських губерніях знаходилося лише 62% всіх цукрових підприємств імперії, 68,4% робітників, зайнятих у цій галузі й 75,8% посівів цукрових буряків, вони виробляли в 7 разів більше, ніж інші регіони імперії.

У 1890-х роках у Наддніпрянській Україні йде інтенсивний процес створення акціонерних товариств з виробництва цукру. Так, за цей період були засновані товариства: Соколівського цукробурякового й рафінадного заводу в Подільській губернії; Старо-Животківського цукробурякового заводу в Таращанському повіті Київської губернії; Янушпільського цукробурякового й рафінадного заводу у Волинській губернії; Яблунівського і Ярмолинецького цукробурякових заводів у Київській губернії; цукробурякового й рафінадного заводу «Яготинське» у Полтавській губернії та ін. На початку XX ст. підросійська Україна за кількістю вироблюваного цукру посідала друге місце серед розвинених країн світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кудласевич О. М. Формування концептуальних засад теорії підприємництва в українській економічній думці другої половини XIX – початку XX ст.: автореф. дис. канд. екон. наук. Київ, 2008. 18 с.
2. Ткаченко Н.М., Кравченко І.Й. Цукрова промисловість України: минуле і сучасне; шляхи відновлення галузі. *Цукор України: науково-практичний галузевий журнал*. 2014. № 4(100). С. 24-28.

3. Тютюнник Ю.Г. Цукроварні України. Індустріальна спадщина і ландшафт. Київ, ІЕЕ НАНУ, 2016. 329 с.
4. Фещенко В.М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства впрацях економістів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: моногр. Київ, КНЕУ, 2017. 187 с.
5. Цецик Я. П. Особливості соціально-економічного розвитку Волині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Сторінки історії*. Київ. Політехніка, 2011. Вип. 32. С. 78-85.

Ірина Балашова

здобувачка вищої освіти ІІІ курсу
Навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту, гр. І-31
Національного університету водного господарства
та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ВИРОБНИЧА ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСТВА СМУГИ ОСІЛОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ СТ.

Участь євреїв у виробничих процесах межі осілості особливо активізувалася у другій половині ХІХ ст. після проведення ліберальних реформ.

Єврейські підприємці переважали у виробництві тютюну, пивоварінні, первинній обробці деревини, подекуди, у млинарстві. А от у галузях, що вимагали великих капіталовкладень (наприклад, металургії та машинобудуванні), лідирували неєврейські промисловці. За обсягом виробництва, у 1880-1890-ті рр. підприємства, що належали євреям переважали представників інших етногруп у деревообробній промисловості більше, ніж у 6 разів, у виробництві спирту - майже у 4 рази, за виробництвом тютюну – удвічі [1].

Варто зазначити, що євреї мали значний економічний вплив і у цукровій промисловості, не зважаючи на те, що вона потребувала значних капіталовкладень. Ще однією галуззю промисловості південно-західних губерній імперії, в якій євреї займали провідне становище була борошномельна їм належало близько 90% усіх млинів і борошномельних заводів регіону [1].

Виробнича діяльність на Правобережній Україні традиційно була пов'язана із переробкою сільськогосподарської продукції: цукрова промисловість, гуральництво. Особливо прибутковим для євреїв було гуральництво. В Російській імперії право займатися гуральництвом надавалося через право пропінаній (примус селян до купівлі пива і горілки на основі монопольного права на виробництво цих продуктів) поміщикам, містам, юридичним особам, які могли здавати гуральні в оренду, але не купцям і міщанам, до яких і належали євреї. В 1845 р. євреям було повністю заборонено

займатися гуральництвом, але цих заборон, як і багатьох інших, не завжди дотримувалися, а договори оренди уклалися через підставних осіб. В 1863 р. ці заборони були скасовані і їм було дозволено орендувати гуральні в межі осілости. Однак в цей час стрімко зростає питома вага великих комерційних гуралень, з якими дрібні орендовані євреями сільські гуральні не могли конкурувати. Тому поступово цей промисел серед єврейства починає занепадати [2].

Отже, як бачимо євреї відігравали важливу роль в економічному розвитку південно-західних губерній, незважаючи на низку обмежень, що штучно створювалися імперською владою.

Оскільки єврейське населення переважно мешкало у містах і містечках, то цілком закономірно, що другою після торгівлі єврейською професією були ремесла. Воно вважалося нижче рангом, погано оплачувалося, цехова організація у євреїв зустрічалася доволі рідко. Саме тому цим займалися незаможні євреї.

Заняття євреїв ремеслом заохочувала й влада, прагнучи залучити їх до продуктивної праці. Ще в Положенні 1804 р. вказувалося, що єврейським ремісникам в межі смуги «осілости» дозволяється займатися всіма промислами, не забороненими законом, і ніяка реміснича чи цехова управа не має їм перешкоджати.

На початку XIX ст. ремісництвом займалося близько 12 % євреїв, що проживали в українських губерніях імперії. У порівнянні з торгово-посередницькою діяльністю показник невисокий, але, наприклад, єврейське містечко, що на Правобережжі було самостійною замкненою системою, не могло б вижити, якби поряд із торгівлею не розвивалися хоча б такі примітивні форми виробництва як ремесло. Важливість і користь ремісничої справи яскраво демонструє висновок влади, в якому говорилося: «Клас єврейських ремісників є найкориснішим між їх одновірцями». Як наслідок, у 1865 р. було видано закон, яким євреям-механікам, майстрам було дозволено тимчасово проживати поза межами смуги осілости [3, с. 109].

Монопольне становище євреїв у певних видах ремесла пояснювалося і наявністю у них релігійних заборон на використання певних виробів. Типово єврейським видом діяльності було, наприклад, пошиття одягу - у зв'язку з біблійською заборонаю на шаатнез (одяг із тканини, в якій змішані вовна і льон). Одним із найпоширеніших єврейських занять було і кравецтво. Поширеним серед євреїв видом економічної діяльності була друкарська справа. Вже на початку XIX ст. в Російській імперії діяла ціла низка єврейських типографій, які у тому числі друкували ключові тексти нового хасидського руху, але це було до того моменту, поки в 1836 р. книгодрукарська діяльність в межі осілости не була урізана до двох типографій, які отримали від влади монопольні права [4, с. 42].

У першій половині XIX ст. одним із провідних занять євреїв Східної Європи, у тому числі і смуги осілости, була торгівля. Переважаючою, звісно, була дрібна роздрібна торгівля в лавках, з лотків, а також розносна торгівля. Євреї, що мешкали в сільській місцевості, здебільшого володіли бакалійними

лавками, в яких можна було придбати завезені з міста товари. Часто євреї суміщали декілька видів діяльності. До головних видів єврейської торгівлі відносилися: хлібна торгівля і питна торгівля; торгівля мануфактурними і бакалійними товарами, і торгівля грошима або кредитами.

Отже, єврейська торгово-посередницька діяльність виконувала досить важливу функцію в механізмі сільської економіки, виступаючи поєднуючим елементом між містом і селом, стимулюючи розвиток капіталістичних відносин у сільському феодальному середовищі [5, с. 108].

Серед галузей торгівлі, що найбільше приваблювали євреїв були: борошняна, галантерейна, годинникова, аптечна, тютюнова, лісова, горілчана. Саме в цих галузях торгівлі єврейська частка становила від 60% до 90%. Причиною цього було те, що на ці товари був високий попит, вони швидко розходилися, не потребували великих затрат часу, давали непоганий прибуток, торгівля не вимагала фізично важкої праці та не була трудомісткою [6].

Отже, роль єврейства в розвитку смуги осілості можна визначити в діапазоні між помітною та значною, ближче до останнього визначення, а у цілому ж – суттєвою. Важливу роль євреїв-ремесників в економічному житті губерній «смуги осілості» визнав навіть царський уряд. У 1856 р. комітет, що займався переглядом єврейських обмежень, констатував: «Клас єврейських ремесників є найкориснішим серед їх одновітців», що привело до появи кількох законодавчих актів, які сприяли розвитку єврейського ремесництва. Провідним заняттям євреїв була торговельно-посередницька діяльність, і цей факт, з одного боку, обумовлювався історичними обставинами, а з іншого - встановленими для євреїв Російської імперії правовими обмеженнями: забороною селитися у сільській місцевості, здійснювати на селі певні види економічної діяльності, володіти землею тощо. Більшість єврейських купців займалися дрібною роздрібною торгівлею. Багаті ж єврейські торговці, яких була меншість, сформували свої капітали на експортно-імпортних операціях, державних замовленнях тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Яшин В. О. Ремісничя та підприємницько-виробнича діяльність південноукраїнського єврейства (II пол. XIX ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 38. С. 72-76.
2. Самарцев І. Г. Євреї в Україні на початок XX ст. *Український історичний журнал*. 1994. №4. С. 19-29.
3. Назаренко І., Назаренко В. Історія євреїв України. Київ: Українська академія наук, 2005. 640 с.
4. Мельник І. В. Політика російського самодержавства щодо єврейського населення наприкінці XVIII -XIX ст. *Чорноморський літопис*. 2014. №10. С. 40-46.
5. Назаренко І., Назаренко В. Історія євреїв України. Київ: Українська академія наук, 2005. 640 с.

6. Спільна історія. Діалог культур : навч. посіб. / [П. Вербицька, Н. Голосова, П. Кендзьор, О. Міхеєва та ін.] ; за ред. О. Міхеєвої, О. Ковалевської. Львів : ЗУКЦ, 2013. 256 с.

7. Назаренко І., Назаренко В. Історія євреїв України. Київ: Українська академія наук, 2005. 640 с.

Анастасія Сидорук
здобувачка вищої освіти IV курсу
Навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту, гр. І-41
Національного університету
водного господарства та природокористування
(м. Рівне)
(науковий керівник: докт. пед. наук, проф. Ю. П. Олексін)

ПОДІЇ ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1830-1831 РР. НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Актуальність теми. «Події польського повстання 1830-1831 рр. на території Правобережної України» є актуальною. Вважається важливим у дослідженні проблем відносин поляків та українців – це висвітлення проблематики не до кінця досліджених пунктів польського національного повстання на Правобережній Україні 1830–1831 рр., яке популярно називають Листопадовим.

Мета наукового дослідження: детально проаналізувати події польського повстання 1830-1831 рр. на території Правобережної України

29 листопада 1830 р. з виступу шляхти у Варшаві почалося повстання, що підтримувалось частинами польської армії. Повстання стрімко розширювалося на колишніх польських землях. В числі повсталих переважно була шляхта: землевласники, управителі маєтків, орендарі, посесори. Про повстання в Королівстві Польському на Правобережжі стало відомо в грудні 1830 р. На цьому тлі в краї стали створюватись таємні гуртки з метою підготовки збройних виступів на місцях. У 1830 – 1831 рр. виникли таємні товариства у Вінниці, Кам'янці-Подільському, Кременці, Житомирі, Гайсинському повіті та інших місцевостях Волинської, Київської та Подільської губерній [1, с. 147].

На територію Волині інформація про повстання досягла вже 3 грудня, а її наслідком стали дії дворянства з приєднання до боротьби за незалежність.. Особливий інтерес викликає при цьому партизанська боротьба Кароля Ружицького на території Волині та Поділля. Основною джерелом є рапорт, підготовлений тим же командиром після прибуття до Замоської фортеці. Інформація, що в даному документі, підтверджена фактами, наведеними в спогадах Кароля Ружицького, Михайла Чайковського та Михайла Будзинського. Зазначимо, що інформація в рапорті, та мемуарах часто не

збігається. Тому вважаємо, що рапорт, підготовлений Ружицьким, має більшу наукову цінність, ніж спогади, написані через кілька років [2, с.169].

К. Ружицький був одним з активних організаторів підготовки повстання на Волині. Він писав у своїх спогадах, що шляхта на Волині радісно сприйняла інформацію про повстання. На жаль, сумнівні накази, невиправдані надії на підтримку з боку. Юзефа Дверницького стали наслідком того, що організовані Ксаверієм Годабським, Нарцисом Олізаром та Станіславом Ворцелло заходи на Волинському Поліссі, не зазнали успіху, а в Заславському, Звягельському та Рівненському повітах їх взагалі не було організовано [3, с.64].

Таким чином, на території Волинської губернії тільки в Житомирському повіті була можливість підняття військових дій. Шляхта, яка брала участь у підготовці повстання, скуповувала коней, збирала зброю й боеприпаси [4,с.50].

Одночасно з цим російська влада вжила заходи. 21 грудня 1830 р. було оголошено воєнний стан, і з ранньої весни в селах розпочали розставляти військові форпости, конфісковувалася зброя. Сигналом до початку повстання мало бути входження на територію Волині регулярних військ польської армії. Відомості про це К. Ружицький отримав через кілька днів після битви під Боремлем (19 квітня 1831 р.). Лише в ніч із 25 на 26 квітня до К. Ружицького прибув якийсь В.П., «син відомого своїм патріотизмом і хоробрістю полковника», із наказом від майора Базилія Хрущеховського, емісара Національного уряду на території українських губерній, у якому дата повстання була призначена на 27 квітня. На жаль, ці плани були зірвані іншим наказом Хрущеховського [5, с.151]. Перенесення початку повстання призвело до ускладнення ситуації.

На Поділлі спостерігалася плутанина у зв'язку зі скасуванням початкового терміну повстання. Паніці не піддалася шляхта Ольгопільського та Гайсинського повітів, яка розпочала боротьбу 6 травня. Потім до них приєдналися повстанці Балтського та Ямпільського повітів. Спільно організований загін нараховував 2070 кінних (17 ескадронів) і 350 піших повстанців. Командиром загону імені Костюшка став вісімдесятилітній генерал Бенедикт Колишко. До його складу входили місцеві поміщики, придворні службовці та селяни. Добровольці були погано озброєні: було мало вогнепальної зброї й шабель, за зброю рахувалися раніше підготовлені Ружицьким списи [5, с.154].

Протягом перших днів загін Ружицького розбив російські гарнізони. У Короченках було отримано інформацію про те, що через Чуднів має пройти транспорт із рекрутами, нападом розбили конвой. Звільнено 560 рекрутів, які втекли до лісу, здобуто 50 гармат піхоти з багнетами, а також 80 нових гусарських вальтрапів, які перевозилися на возах. У зв'язку з викриттям козаками маршруту загону Ружицького вирішують перейти на лівий берег Тетерова й заночувати під Хуторами Марачинського. Наступного дня, загін скеровано прямо на Поділля. Коли загін підійшов до кордонів Поділля, було отримано інформацію про поразку ген. Колишко під Дашовом (14 травня) і про його марш на захід, у бік Бугу («Подольського Бугу») у Янів.

Чотиритижневі заходи, проведені Каролем Ружицьким на Волині й Поділлі, принесли йому авторитет одного з найкращих партизанів Листопадового повстання. За словами ген. Ігнація Прондзинського, він був відмінним організатором, сам проявив доблесть, розсудливість і хитрість. У свою чергу відомий військовий історик Вацлав Токаж описав його як офіцера високого гатунку . Слід підкреслити також, що на відміну від інших командирів, Ружицький зміг залучити до свого загону добровольців не тільки серед місцевих поляків, а й русин-українці. В очах селян він виріс до формату козацьких ватажків, оспіваних у народних піснях . Слід додати, що волинські євреї також підтримували його дії, надаючи матеріальну допомогу та шпигунські послуги [6, с.142].

Ще одним свідченням про події листопадового повстання є мемуари учасників повстання. В. Г. Політковський (1807–1867) – російський генерал. Він у 1831 р. ввійшов до складу гвардійського корпусу при Штабі, яким керував князь Михайло Павлович. Разом з гвардією Володимир Григорович брав участь у боях з повстанцями, проте не на території Правобережної України [7]. У його спогадах наведено інформацію про направлення військ Ю. Дверницького на Волинь та плани російського генерала Ф. Рідигера щодо їх знищення на переправі через річки Буг та Стир. Вказує на перемогу під Боремлем. Автор повідомляє, що російські війська під командуванням генерала Ф. Рідигера розбили повстанський загін Ю. Дверницького та змусили його перейти австрійський кордон [8, с.171].

Отже, вигнання та конфіскація майна стали початком великого «полювання на шляхту», яке було розпочате російським самодержавством у 30 -50-х роках ХІХ ст. Спираючись на указ від 19 жовтня 1831 року та інші документи, що доповнювали його, центральна комісія по ревізії дворянських справ для трьох південно-західних губерній виключила з «благородного стану 64 000 прізвищ». Повстання 1830 - 1831 років стало каталізатором суттєвих змін у становищі шляхти України. Вони спричинилися до якісної трансформації та кількісних змін у середовищі шляхти, і цей процес зруйнував усі основи «шляхетського світу».

Список використаних джерел та літератури:

1. Кривошея І. І. Шляхта Уманщини в імперську добу (кінець 18 -перша половина 19 століття). Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. 254с.
2. Конарівська Ю. Мемуари учасників Листопадового повстання 1830-1831рр. як джерело вивчення польських визвольних змагань. *Інтермарум: історія, політика, культура*. №3. 2016. С. 167-170.
3. Барвінок О. В. Діяльність дворянських зібрань на Поділлі у другій третині ХІХ століття. *Уманська старовина*. Вип.1. 2016. С. 63-67.
4. Скрипник А. Ю. Мілітарне протистояння у листопадовому повстанні 1830-1831рр. на Правобережній Україні. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип.30. С. 47-60

5. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ: ІПіЕНДім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. 432 с.
6. Фицик І. Д. Мемуари польської шляхти як джерело з історії Правобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX століття. *Чорноморський літопис*. 2014. Вип. 10. С. 142-149.
7. Андрущенко І. Історія Польщі. Київ: АріїЮ, 2017. 144 с.
8. Конарівська Ю. Мемуари учасників Листопадового повстання 1830-1831рр. як джерело вивчення польських визвольних змагань. *Інтермарум: історія, політика, культура*. №3. 2016. С.167-170.

Владислав Романенко
здобувач вищої освіти IV курсу
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: д. і. н., проф. **І. А. Коляда**)

ФЕНОМЕН РЕГІОНАЛЬНОГО МЕНОНІТСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА (НА ПРИКЛАДІ ЗАВОДУ «ЛЕПП І ВАЛЬМАН» М. ОЛЕКСАНДРІВСЬК (ЗАПОРІЖЖЯ))

Друга половина XIX ст. у Наддніпрянській Україні характеризувалася подальшим розгортанням промислового перевороту. Особливо інтенсивно капіталістична модернізація розгорталася на південному – сході України. Розгортання капіталістичної індустріалізації, поява нових галузей економіки в українських губерніях Російської імперії пов'язана, як зазначають сучасні дослідниці Н. Венгер, М. Белікова, з таким явищем «менонітське підприємництво» [2, с.5].

Основними дослідниками цієї проблеми є такі українські науковці, як Н. Венгер (Остащева) [2,3,], М. Белікова (Романюк) [1], Н. Чернікова [5].

Метою нашої студії є висвітлити вплив явища менонітського підприємництва на розвиток сільськогосподарського машинобудування південного-сходу України, на прикладі діяльності підприємства «Лепп і Вальман».

«Менонітське підприємництво», за слушним визначенням Н. Венгер, це соціально-економічне та ментальне явище організаційно – господарської діяльності, метою якої було не лише отримання прибутків, а розвиток і розширення підприємницької діяльності. Явище, яке було складовою менонітського соціуму з властивим йому динамічним характером, конкретними рисами і етапами становлення підприємництва на південному – сході України [2, с.17].

Основними характерними рисами, на думку дослідниці Н. Венгер, менонітського підприємництва були: 1) співпраця поколінь – досвід старших доповнювали теоретичні знання молодших членів родини; 2) успішність у підприємстві саме старших синів, пов'язана з системою виховання в середині родин; 3) готовність до комунікації поза межами колоній; 4) відмінні вчинки підприємців-менонітів у порівнянні з парадигмою існування меноніт-фермерів; 5) ретельний аналіз та підбір вдалих проектів підприємництва для реалізації [2, с. 20-21].

Яскравим прикладом «менонітського підприємництва» є діяльність династії родини Лепп на Катеринославщині, засновників одного із найбільших підприємств, яке започаткувало розвиток сільськогосподарського машинобудування на південному сході України.

Засновником династії був Пітгер Лепп-старший, який розпочавши свою підприємницьку діяльність, як конструктор (у 1842 р. розробив покращену машину для шовкопрядіння), став засновником і власником підприємства з ремонту, а згодом виробництва сільськогосподарської техніки (1850р.) [4, с. 175]. Заснування сталеливарного заводу (1860 р.) у Хортиці-Розенталь у Хортицькій волості Катеринославського повіту забезпечило організацію повного циклу виробництва [4, с.176].

Активне впровадження технічних винаходів, зокрема поліпшення британської жнивarki Вуда (1874 р.), забезпечило підприємству високу прибутковість та конкурентність на ринку продукції сільськогосподарського машинобудування [5, с.180].

Розширення підприємства (1886 р. відкрито філію підприємства у колонії Шенвізе) [5, с.170], його виробничих та фінансових можливостей було пов'язано з об'єднанням капіталів синів Леппа (А. Лепп і П. Лепп-молодший) та великим землевласником А. Вальманом (зятєм П.Леппа-старшого) і утворенням компанії «Лепп і Вальман». Успішність цього підприємства засвідчило здобуте I-е місце на сільськогосподарській виставці у Москві 1882 р. (участь, в якій взяло 73 підприємства) [3, с.40].

Формування центру сільськогосподарського машинобудування на південному – сході України, необхідність протистояти іноземному імпорту (зокрема, пільговими митними тарифами російський уряд всіляко сприяв британським виробникам) змусило очільників компанії «Лепп і Вальман» задля збільшення прибутку і подальшого розширення виробництва здійснити реорганізацію свого бізнесу: спочатку утворити торговий дім «Лепп і Вальман» (1895 р.) ., а 1903 р. реорганізувати його у «Торгівельно-промислове товариство Лепп і Вальман». З початком Великої війни (1914 р.) та отриманими значними державними замовленнями від військового відомства, що посприяли зростанню виробництва, обумовили заснування концерн «Лепп, Вальман та Копп» (1916 р.), що знаменувало собою новий етап у розвитку менонітського підприємництва родини Лепп.

Революційна криза, що охопила Російську імперію, розгортання Української революції з протистоянням національної та соціальної революцій, захоплення влади ліворадикальною партією більшовиків, втратою державних

воєнних замовлень та запровадженням більшовицькою владою 10-мільярдного податку «на капітал» змусило власників концерну «Лепп, Вальман та Копп» припинити свою виробничу діяльність (1920 р.) .

Отже, таке регіональне явище як менонітське підприємництво, на прикладі становлення та розвитку заводу «Лепп та Вальман» (від домашнього підприємства до торгівельного дома, а потім акціонерного товариства та концерну), стало важливим чинником у розвитку сільськогосподарського машинобудування на Південному Сході України, сформувавши промислову базу майбутньої промисловості м. Запоріжжя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Белікова М. Менонітські колонії Півдня України (1789-1917рр.): автореф. дис. канд. іст. наук. Запоріжжя: ЗНУ, 2005. 21 с.
2. Wenger N. Mennonite entrepreneurship in the context of social history: problem formulation. Dnepropetrovsk. *Questions of German history*. 2006. Issue 3. P.5-23.
3. Wenger N. The formation of Mennonite machine-building in the south of Ukraine (30s of the XIX century – 1900). Dnepropetrovsk. *Questions of German history*. 2004. Issue 2. P. 35-47.
4. Матеріали до багатотомного "Зводу пам'яток історії та культури України": Запорізька область. Кн. 1: Запоріжжя / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. Київ, 2016. 350 с.
5. Чернікова. Н. Осередки сільськогосподарського машинобудування на Півдні України(1860-1914). *Літопис Волині*. 2021. Вип. 24. С. 164-201.

Світлана Борисюк

здобувачка вищої освіти

III курсу Національного університету

Навчально-наукового інституту

економіки та менеджменту, гр. І-31

водного господарства і природокористування

(м. Рівне)

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. П. Прищепя**)

РОЗВИТОК ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ХІХ СТ.

Освіта у наш час відіграє важливу роль. Саме вона дає початки розвитку особистості, формує світогляд і дає поштовхи до кардинальних змін у житті суспільства. Освіта ХІХ століття відрізнялася від сьогодення. Тогочасна влада намагалася впливати та контролювати освіту, не всі мали право на навчання, були утиски щодо української мови. Але, незважаючи на це, відкрито університети, які досі навчають українську національно-свідому молодь, було створено заклади освіти для жінок та проведено реформи задля удосконалення

освіти. Так як освіта – це один із ключових аспектів історії кожного народу, нам варто звернути у вагу на неї саме у цей непростий для нашої країни час.

Мета дослідження: проаналізувати процес розвитку освіти на території України в ХІХ столітті, охарактеризувати основні тенденції, які вплинули на формування системи освіти в цей період, визначити основні проблеми та досягнення, а також з'ясувати вплив змін у системі освіти на соціально-економічний розвиток країни.

Завдання:

- визначити роль та значення релігійних установ у розвитку середньої та початкової освіти в Україні протягом ХІХ століття;

- проаналізувати результати проведення реформ у системі освіти України протягом 19 століття та їх вплив на розвиток середньої та початкової освіти.

- провести пошукову роботу літератури стосовно обраної теми.

Об'єкт дослідження: тенденції розвитку духовних закладів освіти на території України у 19 столітті.

Предмет дослідження: історичні, соціокультурні та юридичні аспекти розвитку духовних навчальних закладів в Україні протягом 19 століття.

Займалися дослідженням даного питання такі вчені: Головченко В.І., Грушевський М.С., Смолій В.А., Чистович І.А., Щербак Ю.В..

У ХІХ столітті в Україні існувало значне число духовних навчальних закладів, які грали важливу роль у формуванні духовного та культурного життя українського народу. Деякі з них належали до уніатської церкви, а інші – до православної.

У ХІХ столітті в галузі духовної освіти було проведено ряд реформ, які принесли як позитивні, так і негативні наслідки. Останнє пояснюється тим, що спочатку кожна реформа мала на меті не стільки вдосконалення духовної освіти, скільки відображення політичних поглядів того часу.

Академічна реформа 1798 р. не могла бути довговічною. Реформаційно-просвітницька діяльність уряду Олександра І щодо навчальних і духовних закладів пов'язана з посиленням заходів і збільшенням народних навчальних закладів, що відносяться до раціоналізаторських наборів. Розпочато енергійну підготовку до реформування існуючих нових світських інституцій – середньої школи та не тільки. Презентація Київської академії, безумовно, перевершила всі інші академічні проекти 1804-1805 років. Велику увагу київські укладачі приділяли юридичним і фінансовим аспектам. Однією з особливостей київського проекту 1805 р. було детальне визначення прав і обов'язків керівників академії – ректора та префекта.

Після академічного уставу почали вносити зміни до статуту семінарії та училища. Ректор академії архімандрит Філарет подав клопотання про виключення курсу філософії з історії та етики семінарії, і в 1814 році до статуту семінарії та училища були внесені зміни [4, с. 131].

Серед недоліків внутрішнього управління доцільно віднести занадто розширені права щодо складу викладачів. Призначення і звільнення всіх радників, не виключаючи академіків, належить радам і нижчим школам,

безпосередньо під їх керівництвом. В результаті управління академіями і семінаріями було поставлено в повну залежність від ректорів. У викладанні предметів акцентується не стільки на якості знань, скільки на їх важливості для розвитку. Тому «диктування уроків» були заборонені. Як і за ідеалом дореформеної бурси, устав 1814р встановлював строгий нагляд за кожним кроком вихованців. Великим недоліком виховної інструкції нового уставу було залишення традиційного інституту старших вихователів, котрі повинні були доносити на своїх товаришів. У числі покарань бачимо тільки голодний стіл і карцер на хлібі і воді, тілесні покарання вирішено було відкинути.

Реформа сильно вплинула на саме навчання. Поряд з граматиною та історією багато часу у вищих навчальних закладах стали приділяти філософії та богослов'ю. Вся програма академії розрахована на 4 роки. (2 дворічні курси). Перший рік вивчали: 1 словесність, естетику, загальну філософську граматику, 2 загальну історію, історію Церкви, історію стародавньої Греції та стародавньої Русі. 3 математику, в тому числі вищу. Вивчення філософії на 2 курсі включало: 1 теоретичну та практичну фізику, 2 метафізику, 3 історію філософії. Богословська програма цього курсу включала такі предмети: догматика, етика, апологетика, герменевтика, проповідництво та канонічне право. З іноземних вивчалися грецька, латинська, старосвєрейська, французька та німецька мови. Повний 6-річний курс катехизису включав 3 дворічні курси. 1 – риторика, 2 – філософія, 3 – богослов'я. Тут викладалися такі предмети: література, всесвітня історія, географія, математика, фізика, філософія, Біблія, герменевтика, історія Церкви, християнська археологія, доктринальне богослов'я, морально-пастирські науки, Великдень. Вивчення давньолатинської, грецької та івриту є обов'язковим, німецької та французької – за бажанням.

Навчальний план повітових духовних училищ розрахований також на 6 років, включав дисципліни – граматику, арифметику, детальний катехизис, історію і географію в скороченому вигляді, церковний устав, початки класичних мов і церковний спів. В приходських училищах, які готували учнів для повітових училищ, вчили читанню, письму, каліграфії, 4-х арифметичним діям, початкам руської граматики, короткому катехизису і церковному співу. Зважаючи на цю навчальну програму, уряд був схильний оптимістично сприймати подальший розвиток духовної освіти на шляху “істинного просвітництва”. Поділ предметів на головні і другорядні спричинив ставлення знову введених загальноосвітніх предметів як до необов'язкових. В цей період окремою наукою стала герменевтика, і новим предметом стала церковна археологія, в курс котрої входили пояснення церковних служб. До кінця 30-х років XIX століття цей предмет зовсім був виділений зі складу богослов'я і окремо викладався. Богословські науки, як і раніше, викладав ректор, але поступово від нього почали відокремлюватися окремі факультети, і насамперед церковно-історичні [5, с. 2].

Внутрішнє академічне правління, під головним керівництвом єпархіального єпископа, складалося з ректора, особи, відповідальної за адміністрацію спеціальної школи, інспектора, головного спеціаліста з питань

етики та економічного директора. Ректор є керівником інших відділів уряду та всіх державних службовців академії. Нагляд інспектора полягає в нагляді за своїми учнями в усіх аспектах. Основні обов'язки економіста, який має у своєму підпорядкуванні одного, 2 або 3 уповноважених, зводяться до приймання, зберігання та використання коштів згідно з цими правилами [3, с. 204].

Нарешті відбулися деякі зміни у викладанні та розподілі предметів по класах. Посилено викладання богословських наук – вони отримали більшу систематичність. Предмети поділялися на основні та додаткові: до перших входять теологічні предмети, а також філософія, логіка та література. Після реформи Подільської семінарії в 1821 р. знову впроваджується в освіту польська мова, бо вона панувала в цій місцевості і була обов'язковою долею для всіх [1, с. 35].

В 1840-х роках проведені були деякі зміни в уставах духовних шкіл – був збільшений штат їх викладачів, і зроблено кардинальні зміни в складі навчальних курсів, більшою частиною випадкові, які були плодом побажань різних високопоставлених осіб, і не згідні з загальною системою духовної освіти.

Нова реформа духовних училищ обговорювалася з 1860 до 1866р двома спеціальними комітетами – єпархіальними архієреями, ректора , академічними конференціями і навіть тогочасною пресою, чого раніше ніколи не було. Реформування духовних училищ і семінарій почалося в 1867 – 1868 рр. і закінчилось 1871 р. [2, с. 411].

Отже, в 19 столітті розвиток духовних навчальних закладів в Україні сприяв поширенню освіти серед населення та формуванню нового культурного інтелектуального середовища.

Список використаних джерел та літератури

1. Головченко В.І. Історія Київської духовної академії і семінарії. Київ, 2000. 261 с.
2. Грушевський М.С. Історія України в особах, подіях, датах. Київ, 1991. 672 с.
3. Смолій В.А. Історія України: Т.6. Україна в складі Російської імперії (1721-1917). Київ. 2007. 621 с.
4. Чистович І.А. Історія духовних училищ Православної церкви в Україні (XVIII-початок XX ст.). Київ, 2004. 278с.
5. Щербак Ю.В. Історія України: визвольна війна, революція і нова держава. Київ, 2000. 818 с.

Анастасія Кустинець
здобувачка вищої освіти III курсу
Навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту, гр. І-31
Національного університету
водного господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ТЕАТР КОРИФЕЇВ. ПОШИРЕННЯ АМАТОРСЬКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ СТ.

Аналіз історіографії проблеми. Питання, що стосуються становлення «театру корифеїв» неодноразово розглядалися у працях українських вчених, зокрема: становлення театру проаналізував Могилук В. [1], виступи театру та його репертуар досліджував Антонович Д. [3], роль українського театрального мистецтва з'ясував Морі Є. [2].

Актуальність дослідження. З'ясовано роль аматорського театрального руху в Україні у розвитку театрального мистецтва.

Метою дослідження є аналіз розвитку театрального мистецтва у досліджуваний період.

Започатковано український реалістичний професійний театр 27 жовтня 1882 року виставою І. Котляревського «Наталка Полтавка», «Товариством українських артистів під орудою М.Л. Кропивницького» (саме так зазначено на одній зі старовинних листівок серії «Українські типи», присвячених театру, видрукованих у видавництві Гранберга у Стокгольмі), з Марком Лукичем у якості керівника, режисера і першого актора. Досі у кіровоградських музейних архівах зустрічалися фотознімки із цієї вистави із чотирма-п'ятьма дійовими особами. На листівці зазначено 1885 р. Саме того року відбулася прем'єра цієї п'єси у Харкові у програмі бенефісу Марка Кропивницького, хоча написана драматургом ще у 1882 р. у Єлисаветграді [1].

У 1882 р. письменник і драматург М. Кропивницький став засновником першого в історії України професійного театру, також відомого як «театр корифеїв». Подія ознаменувала настання «золотого віку» національного театру, його українізації та початку відокремлення від імперського впливу. Разом зі своєю трупю Кропивницький створив школу акторської та режисерської майстерності, піднісши український театр на значно вищий щабель професіоналізму.

Назва ж театру пов'язана з книгою «Корифеї української сцени», що була анонімно видана представниками київської інтелігенції у 1901 р. У ній Марка Кропивницького, Михайла Старицького, Івана Тобілевича та інших славетних акторів вперше називали «корифеями українського театру». Авторський

колектив книги «Корифеї української сцени» спіткала трагічна доля. З приходом радянської влади частину авторів було репресовано, частина врятувалась в еміграції. Все починається з 1876 р., коли російський імператор Олександр II підписав Емський указ про повну заборону українського письменства. Разом з Валуєвським циркуляром 1863 р. він мав повністю витіснити нашу мову з культурної сфери. Згідно з його положеннями, були заборонені книжки українською, викладання у школах, концерти і театральні вистави [1, с. 6].

Але вже 1881 року пункт Емського указу про заборону українських п'єс переглядається. Нарешті після довгих років боротьби на тлі культурного відновлення української нації ми отримали можливість ставити вистави своєю мовою. Хоча й з певними обмеженнями: виступи українською чи польською мали йти лише після того, як актори виступлять із тією самою програмою російською. Проте цей крок «легалізував» існування українського театру. Цим скористався Марк Кропивницький, завдяки якому вже з 10 січня 1882 р. було поставлено п'єсу Шевченка «Назар Стодоля».

Перша вистава «Товариства українських артистів під орудою М. Л. Кропивницького» (відомий як «театр корифеїв») відбулася в Єлисаветградському театрі 27 жовтня 1882 р.

Друга спроба втілити мрії Кропивницького розпочинається восени 1882 р. М. Кропивницький в Єлисаветграді зібрав трупку під назвою «Товариство акторів» - з цього моменту розпочався розквіт професійного театру в Україні. До його складу входили брати Тобілевичі (псевдоніми: Івана – Карпенко-Карий, Миколи – Садовський, Панаса – Саксаганський), Михайло Старицький, Єфросинія Зарницька, Марія Заньковецька та інші. Чому ж театр – «професійний»? Усі артисти, крім природних голосових даних, мали ще й професійну підготовку. Кожен з них заслуговує окремої статті, але наразі ми не будемо зупинятися на них детальніше [2, с. 8].

Окрім професіоналів в акторському складі, театр корифеїв тісно співпрацював із відомими композиторами того часу: Петро Ніщинський написав «Вечорниці» до п'єси Шевченка; Кирило Стеценко створив композиції до «Про що тирса шелестіла» Черкасенка. А М. Лисенко став автором музики до 21 вистави «корифеїв» та 10 опереток, які разом охоплювали всі популярні жанри сценічної музики. Серед найвідоміших постановок театру корифеїв – «Запорожець за Дунаєм» С. Гулак-Артемовського, «Енеїда» І. Котляревського, опера «Катерина» Миколи Аркаса, комічна опера «Продана наречена» чеського композитора Б. Сметани тощо. Актори живо поєднували драму з комедією, музику з вокальними сценами і танцями.

Співи і танці міцно увійшли, як складова частина у виконанню на українському театрі і довго ще потім, впродовж усього XIX століття, займали в українському театрі досить вагоме місце [3, с.203].

Їхні вистави були навіть популярнішими за імперський театр, тому виступи «корифеїв» із задоволенням дивилися й у столиці.

Також Кропивницький створив у своїй садибі на Слобожанщині перший в Україні дитячий театр, в якому «акторами» були неписьменні селянські діти.

«Театр корифеїв» розділювався у 1885 р., щоб розпочати самостійний мистецький шлях. З Кропивницьким залишається основний склад акторів – «примачі»: Марія Заньковецька, Микола Садовський, Панас Саксаганський, Ганна Затиркевич-Карпінська. Їх перші театральні виступи почалися у квітні 1885 р. з вистави «Чорноморці» в Єлисаветграді.

Режисер вимагав від «примачів» життєвої правди на сцені, розкриваючи психологічні образи своїх героїв. Восени 1887 р. трупа М. Кропивницького виступала у Малому театрі. Цей іспит мав неабияке значення для легалізації «малоруського» театру – і «примачі» з ним впорались, здобувши визнання серед імперських глядачів.

У 1900 р. М. Садовський створив уже власний народний театр, в якому ціни на квитки були значно нижчими, ніж в інших київських театрах, щоб звичайні люди також мали можливість подивитись вистави.

Об'єднаний театр проіснував близько трьох років. Їхній останній виступ відбувся 1903 р. в Полтаві під час урочистого відкриття пам'ятника І. Котляревському.

Своєю плідною працею «корифеї» встигли дати поштовх подальшому розвитку професійного українського театрального мистецтва. Поєднання, здавалося б, непоєднаних речей (драми та комедії – з мюзиклами, танцями, хором співом) був наповнений національною автентикою, а значить був неподібним до жодного з тогочасних театрів [2, с. 8].

Таким чином, український театр «корифеїв» незважаючи на складнощі популяризував українську культуру у складний період й відіграв важливу роль у розвитку української національної культури. Саме вони дали поштовх розвитку українського професійного театрального мистецтва, яке відіграло важливу роль у розвитку культури в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Могилюк В. «Привіт із Єлисаветграда», або кризь століття віртуальна подорож старим містом. *Архівариус*. Березень, 2008. №7. URL: http://karpenko-kary.blogspot.com/2012/09/blog-post_637.html (дата звернення: 20.09.2023)
2. Морі Є. Історія театру корифеїв: як перша професійна трупа боролася за українську. *Суспільне медіа*. 27 листопада 2021 р. URL: <https://suspilne.media/183584-istoria-teatru-korifeiv-ak-persa-profesijna-trupa-borolasa-za-ukrainsku-ideu/> (дата звернення: 20.09.2023)
3. Антонович Д. Триста років українського театру 1619-1919. Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1925. 272 с.

Анастасія Жиганюк
здобувачка вищої освіти IV курсу
Навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту, гр. І-41
Національного університету
водного господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник : к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ХІХ СТОЛІТТІ

Метою дослідження є аналіз особливостей розвитку професійної освіти на території України у ХІХ ст.

Професійна освіта у ХІХ ст. ще не була розгалуженою. До середини ХІХ ст. працювали землеробська школа біля Харкова, кадетські корпуси в Полтаві та Києві, медична школа в Єлисаветграді, фельдшерське училище в Києві, артилерійське і штурманське в Миколаєві, морська школа в Севастополі [1, с.5].

В енциклопедичному виданні «Профтехосвіта України: ХХ століття» викладено особливості розвитку систем підготовки кваліфікованих робітників на різних історичних етапах – від другої половини ХІХ до початку ХХІ століття. Як зазначає президент АПН України Василь Кремень, «працівники і вихованці системи професійно-технічної освіти України на різних етапах її діяльності разом зі своїм народом торували шлях перемог і поразок, набували знання, досвід і професійну майстерність. Вони були затребувані, їх інтелект, наполегливість, невтомна праця творили духовні й матеріальні цінності держави. Минуть віки, та житиме те, що створено людиною-творцем, її золотими руками, розумом і серцем» [1, с.6].

На кожному етапі життя нашого суспільства професійно-технічна освіта не тільки готувала кадри для виробництва і сфери послуг, вона виховувала Людину, сприяла розвитку її таланту, вчила любити рідну землю, працювати на її благо». Підготовка кваліфікованих робітників для різних галузей промислового, сільськогосподарського виробництва та сфери послуг у різні часи здійснювалася на різних організаційно-методичних засадах, котрі не могли бути незмінними. Слід об'єктивно визнати, що на попередніх етапах у реалізації таких підходів було багато позитивного. І це недоцільно заперечувати й відкидати назавжди у небуття [2, с.3].

Історія розвитку професійної освіти впродовж тривалого часу залишається в числі актуальних науково-практичних проблем. У сучасних умовах значно посилився інтерес дослідників до аналізу діяльності держави, громадськості, приватних осіб стосовно становлення і розвитку професійної освіти у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. не тільки у великих

промислових центрах, але і в низці «периферійних» регіонів. Історію вивчення досліджуваної проблеми ретроспективно можна розділити на три основних періоди відповідно основних етапів історії вітчизняної освіти і культури XIX – початку XXI століття [3, с. 14].

Перший період XIX початок XX ст. - зародження і розвиток системи підготовки професійних кадрів на півдні сучасної України. Формування початкової професійної освіти на етапі розвитку капіталізму в Росії в основних рисах досліджували відомі ліберальні науковці та педагоги В. К. Делла-Вос (директор імператорського технічного училища в Москві, а згодом начальник навчального відділу міністерства шляхів сполучення), І. О. Вишнеградський (член ради при міністерстві народної освіти, автор проекту промислової освіти), а також І. О. Стебут [3, с.15].

Взаємозв'язки загальної і професійної освіти відстоювали представники революційної демократії - Д. І. Писарєв і А. П. Щапов. Відомий педагог Є. М. Андрєєв у 1868 р. підкреслював, що першоосновою технічної освіти є загальна освіта, яка повинна бути на вищому рівні.

Історія становлення та розвитку професійної освіти в Російській імперії отримала своє початкове висвітлення в працях І. А. Анопова, А. Г. Небольсина, І. М. Максина, що вийшли наприкінці XIX – на початку XX століття. Основною заслугою перелічених авторів є зібраний ними фактичний і статистичний матеріал. Однак їх дослідження були написані з позицій офіційної історіографії і в основному відображали направленість політики уряду, що проводилася стосовно початкової і середньої професійної освіти [3, с.16].

Другий період дослідження проблем професійної освіти припадає на 1917-1991 роки. Він співпадає з реформуванням і розвитком професійної освіти відповідно до ідеологічних стандартів радянської влади. На цей відтинок часу приходиться марксистська трактовка історії та розвитку професійної освіти, яка належала революційним марксистам: В. І. Леніну, Г. В. Плеханову та їх послідовникам. Вона відображала становлення концепції радянської школи і утвердження принципів формування партійно-державної моделі управління освітою [2, с. 3].

Третій етап дослідження професійної освіти в загалом і в окремих регіонах настав після розвалу Радянського Союзу і датується відповідно 1991 р. і до сьогодні. Інтерес до історії професійної освіти в окремих регіонах і на теренах Російської імперії, остатнім часом набув особливої актуальності та став темою численних дисертаційних досліджень в Україні. Так, у дисертації О. І. Єрміліна через призму педагогічної та історичної науки розкриваються проблеми органів управління, структури суспільної підтримки та сама мережа професійних учбових закладів. Досліджувана проблема розглядається крізь призму педагогіки. Для нас важливо те, що дана праця є одним із перших комплексних досліджень, присвячених історії професійної освіти [3, с. 14].

XIX ст. відкрилися сільські професійні школи для підготовки фахівців з агрономії, землеробства, тваринництва, садівництва, виноробства з чотирьох - або п'ятирічним терміном навчання.

У 30-40-х рр. XIX ст. Міністерство державного майна створило ряд навчальних ферм для підготовки «власників зразкових господарств» з молодих селян. Це були своєрідні нижчі сільськогосподарські школи, що давали практичні знання своїм випускникам.

Все зростаючі потреби суспільства у фахівцях для промисловості і торгівлі змусили державу піти на ряд нових заходів. У країні з'явилися також училища, які готували службовців нижчої кваліфікації для державної адміністрації: писарів, землемірів, помічників фельдшерів.

В цілому масштаби професійної освіти в країні в кінці XIX ст. зросли, але воно розвивалося як державна система. Аналіз її функціонування в той час переконує в тому, що суспільство диктувало необхідність прийняття професійних освітніх стандартів в переломні періоди свого розвитку, і ці стандарти в значній мірі сприяли підготовці висококваліфікованих фахівців для економіки.

На початку XX ст. до категорії професійно-технічних училищ відносилось: ремісничі, технічні, художньо-промислові, залізничні та гірські училища. У 1910-1917 рр. їх число збільшилося. Але коло спеціальностей в них був вкрай вузький. Для нових галузей виробництва, в тому числі для електротехнічного, абсолютно не готували кваліфікованих кадрів, яких навчали по-старому шляхом тривалого індивідуального учнівства і роботи на виробництві [3, с. 15].

Таким чином, українська дореволюційна технічна школа значно відставала від вимог промисловості і як би застигла в рамках тих спеціальностей, яким навчали в 1880-1990-і рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні *Професійно-технічна освіта*. 2004. № 3. С.5-7.
2. Профтехосвіта України: XX століття: Енциклопедичне видання / За ред. Н.Г. Ничкало. Київ: Вид-во «АртЕк», 2004. С. 3.
3. Лікарчук І.Л. Історія розвитку професійно-технічної освіти України. *Профтехосвіта України XX століття: Енциклопедичне видання* / За ред. Н. Г. Ничкало. Київ: Видавництво «АртЕк», 2004. С. 13-16.

СЕКЦІЯ 2 ПРОБЛЕМИ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ У ХХ – ХХІ СТ.

Максим Кірсанов
здобувач вищої освіти
I курсу магістратури історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: к. і. н, доц. **О. Ю. Осмоловська**)

ШЛЯХ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ: ВІДМІННІ СЦЕНАРІЇ І СПІЛЬНІ РИСИ

Історія містить у собі безліч закономірностей. Чимало сучасних процесів мають витоки в далекому й недалекому минулому. Зараз надзвичайно актуальним питанням, на наш погляд, є дослідження процесів встановлення тоталітарних режимів. Закономірності їх появи може простежити історія, а іронія історії полягає в тому, що незнання минулого, як правило, призводить до повторення всіх тих проблем та помилок, які вже переживало людство в другій половині ХХ століття.

Події, які ми зараз спостерігаємо у світі, нагадують деякі процеси з минулого, ХХ століття, з якого людство мало б узяти уроки, переживши дві світові війни, які забрали життя мільйонів. Свого часу, пропонуючи доктрину відновлення Європи, американський президент – наступник Франкліна Рузвельта Гаррі Трумен сказав: «Тоталітарні режими підживлюються злиднями та стражданнями. Їхні зерна зазвичай проростають на ґрунті бідності та заворушень» [4, с.151]. Тому, ми відштовхуємось саме від цих слів та намагаємось прослідкувати й вивести у роботі універсальні ознаки проростання й розквіту тоталітарних режимів у Європі та показати місцеві передумови їх появи [4, с.151-154].

Насправді, мусимо визнати, що до ХХ століття світ жодним чином не знав явища тоталітарного режиму. Часто його схильні плутати з деспотією чи абсолютизмом. Тому ми завбачливо наголосимо, що головною ознакою тоталітаризму є всеохоплюючий не лише фізичний, а й інформаційно-психологічний контроль разом із запереченням цінностей особистості. У такому режимі людина, що формує власну думку та сумнівається, автоматично стає запеклим ворогом та підлягає якщо не фізичному, то моральному знищенню [5, с. 15].

Історія ХХ століття знала німецький, радянський, італійський, іспанський, китайський та ще багато інших тоталітарних режимів. Деякі з них існують досі, підживлюючись бідністю, страхом до змін і консервативністю, хоча постійно та регулярно говорять про прогрес.

Спробуємо поглянути на кілька історичних процесів, що тривали паралельно в Європі 1920-1930-х років, простежити їх відмінності й особливості. Зокрема розглянемо передумови формування тоталітаризму на місцях та його ознаки. Попри те, що протягом останніх 25 років науковцями встановлено головні ознаки тоталітаризму, він має свої регіональні особливості й риси. Ми помічаємо, що після поразки у I світовій на геополітичній карті постає переможена Німеччина. Версальськими договорами вона доведена до відчаю. Валюта знецінена, навколо бідність та виснаженість. Замість того, щоб реінтегрувати цю країну до загального економічного простору, її просто роблять ізгоєм. Тут ми простежуємо слабкість громадянського суспільства, яка полягає в зневірі та відсутності шляхів задоволення багатьох базових потреб. Саме до цього аспекту можемо застосувати теорію Абрагама Маслоу, який визначає піраміду потреб та стверджує, що підняття на вищий рівень можливий лише після задоволення базових потреб, які знаходяться нижче за ієрархією. Народна зневіра, традиційний прусський менталітет, який прагне до порядку, стабільності й дисциплінованого добробуту не бачить нічого кращого, ніж НСДАП з чіткою ієрархією, гаслами, які обіцяють відновити велич знедоленої Німеччини, бісмарківський порядок і стабільність. Попри яскраві обіцянки, у них закладений популізм, який витягував диктатуру на світло поступово. Довіра і єдина надія німецького суспільства роблять НСДАП всесильною. Вони отримують владу, починаючи з 1933 року і стають політичними монополістами. Більш того, перші диктаторські рішення на кшталт заборони комуністичної партії народ сприймає із захопленням [3. с.105].

Проте, ми прагнемо трішки заглибитися в природу німецького тоталітаризму. В цьому нам допомогла праця Фрідріха фон Гаєка «Шлях до рабства». Там автор висловлює думку, що насправді фашизм та комунізм мають спільну природу. Тож, враховуючи цю думку, ми висловлюємо переконання в тому, що радянська диктатура була, таким собі першим досвідом ХХ століття, який потім вдосконалили та вивели на світову арену [2. с. 113].

Радянський комунізм, який обіцяв визволення, зіграв на ментальних особливостях народів російської імперії. Їхніми головними потребами були: їжа (більшість верств), земля (селяни), покращення умов праці (робітники), а також стабільність і завершення війни (всі). Добре відчувши запити суспільства, комуністи на чолі з Леніним, скористалися ними. При цьому, ми врахуємо думку Еріка Гобсбаума, який у праці «Вік Екстремізму», присвячує окремий розділ революції. Там науковець стверджує, що насправді комуністи прийшли до влади через безвладдя. Та й захоплення зимового палацу відбулося без жодного серйозного опору [3. с.58].

Якщо брати спільне, то тут ним виступає слабкість влади. Щодо відмінного: зазначимо, що обидва тоталітарні режими приходили до влади завдяки місцевим особливостям. Вони чудово розуміли потреби суспільства.

На руїнах російської імперії прийти до влади було, на наш погляд, явно простіше, ніж у Німеччині, яка до цього мала сильну політичну традицію. У той час, як російська монархія була абсолютною, а влада належала лише цареві, то в Пруссії ще в другій половині ХІХ століття сформувалися свої політичні

традиції. Вони базувалися на прийнятій конституції та чіткій ієрархії. До того ж, Німеччина не мала такої великої проблеми багатонаціонального суспільства, як російська імперія. Тому приход червоної диктатури тут особливо вирізняється. Його унікальність полягає в тому, що їм вдалося повернути до власної диктатури різні нації, на дивлячись на те, що величезна держава перебувала на межі розпаду [3. С.58].

Наостанок ми простежимо приход до влади та становлення тоталітарного режиму в Італії. Там була відмінна ситуація від німецької чи радянської. Насамперед – країна вийшла переможницею зі світової війни. Однак зазнала при цьому шалених економічних збитків. Вдалий ґрунт для зростання, про який говорив Гаррі Трумен, сформувався. Також тут, монархія не була скинута як в російській імперії чи в Німеччині. Вона чудово собі існувала, а уряд на чолі з Беніто Муссоліні призначав саме король [1].

Тож підсумуємо: всі три тоталітарні режими, хоч і мали спільні, універсальні ознаки, вирізнялися місцевими особливостями, які привели їх до влади. Хвиля антилюдських режимів розпочалася саме з радянського досвіду. Німецька й італійська схеми приходу до влади виглядають як удосконалений спосіб більшовиків захоплення влади. Якщо на руїнах російської імперії постав тоталітарний режим, завдяки зруйнованій економіці й відсутності сильної політичної альтернативи, то в Німеччині ключовим фактором став реваншизм. Величезна кількість військових, які повернулися з фронтів I світової, прагнули відновлення національної гідності. Гасла ж і політична позиція НСДАП приваблювала їх завдяки цьому. Мотивація німців кардинально відрізнялася від народів російської імперії. Та й не відзначалася Німеччина такою багатонаціональністю. Внутрішнє національне питання переможеної Німеччини навіть не стояло на порядку денному. В Італії бачимо теж відмінну ситуацію. Тут до влади приходять сильна політична опозиція. Вона, на відміну від серії урядів, які змінювалися, має рішучість та обіцяє порядок, стабільність, справедливість та економічне зростання. Владу тут фашисти захоплюють силою, але потім, король доручає Беніто Муссоліні сформувати уряд. Це й дає йому можливість для реалізації свого бачення. Так з'являється відмінна від інших, корпоративна система, яка допомагає контролювати виробництво, особисте життя, думки й погляди, а також політику. Цей інструмент став універсальними та не потребував такого розгалуження державних організацій, як це було в Німеччині чи в СРСР.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вічний Фашизм. Умберто Еко про характерні риси ідеології. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/56c9fa2f56c87/> (дата звернення: 20.09.2023)
2. Гаск Ф. А. Шлях до рабства; пер. з англ. С. Рачинський. Київ: Наш Формат, 2022. 203 с.
3. Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія XX віку. Київ: Альтернативи, 2001. 544 с.
4. Промови що змінили світ. 2-ге вид. Харків : Фоліо, 2019. 309 с.

Анна Кокоша
здобувачка II курсу магістратури
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Мельничук**)

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО СРСР ТА НІМЕЧЧИНИ В 1922-1933 РР.: РЕАЛІЗАЦІЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Радянсько-німецькі відносини 20-х – початку 30-х рр. займають особливе місце в міжнародній політиці ХХ ст. Однією з найменш досліджених у вітчизняній історичній науці є проблема ревізії Версальсько-Вашингтонської системи. Для висвітлення основних пунктів формування співробітництва між СРСР та Німеччиною, на наш погляд, є актуальним розкрити один з його аспектів зовнішньоекономічне співробітництво у міжвоєнні роки.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей зовнішньоекономічного співробітництва СРСР та Німеччини, зокрема, аналізу реалізації торговельних зв'язків у 1922-1933 рр.

Дослідженням особливостей радянсько-німецьких відносин, зокрема, економічним співробітництвом в означений період займалась чимала плеяда дослідників. Серед українських істориків, які почали на початку 90-х рр. відкрито говорити про співробітництво обох країн слід назвати В. Бойцова, В. Коваля, С. Горлова, А. Трубайчука, В. Газіна. Нове бачення історії зовнішньої політики СРСР і Веймарської республіки в повоєнну добу зуміли сформулювати українські вчені І. Ветров та О. Шевченко. Важливим аспектом у вивченні історіографії є врахування наукових праць закордонних дослідників, зокрема, праці Г. Берндорфа «Загальне між Сходом та Заходом. З таємниць Німецької республіки», Ц. Манфреда «Рейхсвер і Червона Армія. 1920-1933. Шляхи та етапи незвичайної співпраці».

Економічне співробітництво Росії і Пруссії, СРСР і Німеччини мало давні традиції, незважаючи часом на політичні розбіжності. Німеччина була одним з найважливіших торговельних партнерів Російської особливе місце в міжнародній політиці ХХ століття. Вони призвели до багатьох імперії і стояла на першому місці в загальному товарообігу. Основною формою співпраці Німеччини і СРСР у другій половині 20-х рр. залишаються торгово-економічні відносини.

Німецькі ділові кола досить швидко прийшли до висновку, що для німецької економіки розширення економічних зв'язків з Радянською Росією дасть більш відчутні результати. Про це свідчить записка радника посольства Німеччини в Москві Г. Хільгера послу У. Брокдорфу-Ранцау від 14 лютого 1923 р.: «Для німецької промисловості є важливим створити таке надійне

становище в Росії, завдяки якому міг би здійснюватися безперервний збут товарів. При проведенні всіх наших економічних заходів щодо Росії слід, перш за все, дотримуватися основного принципу, що наша співпраця у відновленні російського господарства, і особливо російської промисловості, не є самоціллю, а тільки засобом для виходу з кризи збуту в німецькій промисловості»[1, с. 48].

Колишній статс-секретар німецького уряду А. Мюллер вважав причинами, що заважають розвитку економічного співробітництва між обома країнами «пропаганду світової революції», «повне знецінення російської валюти, важкий стан транспорту, відсутність життєвих припасів, нестачу сировини, відсутність правових гарантій і своєрідну організацію монополії зовнішньої торгівлі». Хоча частина німецьких експертів стверджувала, що «Німеччина більше зацікавлена в збуті своїх товарів до Росії, ніж в концесії», посилаючись на нестійкість політичного і економічного розвитку Росії. Всього за період 1922-1924 рр. було укладено 12 договорів з німецькими представниками. Найбільшими з них були концесії: лісова «Молога», сільськогосподарські – Круппа і фон Рейнбабена, Руссгерторг і Товариство з експорту яєць (Зейферт) [2, с.129-130].

18 лютого 1926 р. в газеті «Leipziger neuesten Nachrichten und Handelszeitung» була опублікована замітка про взаємини Росії і Німеччини: «Одним із шляхів звільнення німецької економіки з її важкого сьогоденного становища ... є розвиток і поглиблення економічних відносин між Німеччиною та СРСР. Економіка Радянського Союзу в своєму розвитку досягла такого моменту, коли вона при використанні довгострокових кредитів, може завершити відновлення старих заводів і фабрик, а також приступити до будівництва нових. Для німецької промисловості відкриваються величезні можливості» [3, с. 68].

Укладені договори і протоколи приховували справжній стан справ: відносини між Москвою і Берліном погіршувалися. Причина цього, як вважають деякі дослідники, збільшення фінансової допомоги США Німеччині, діяльність органів державної безпеки в СРСР. Крім того, з політичної арени зійшли прихильники дружніх зв'язків між країнами. У. Брокдорф-Ранцау та Г. Чичерін, який через хворобу відходить від справ, а в 1930 р. він формально залишає пост глави НКЗС. Для Чичеріна відносини з Німеччиною завжди були головною ланкою у всій європейській політиці СРСР. В жовтні 1929 р. помер міністр закордонних справ Німеччини Г. Штреземан. Він був прихильником «західної» орієнтації Німеччини, але вважав за необхідне збереження міцних відносин з СРСР [4, с. 212-214].

В листопаді 1930 р. радянським повпредом в Берліні був Л. Хінчук, який працював до цього заступником наркома торгівлі СРСР. Він активно зайнявся просуванням радянських товарів на ринок Німеччини. Йшлося в основному про сировину й сільськогосподарські поставки (зерно). У радянському меморандумі від 28 вересня 1931 р., що вважають підсумком осіннього раунду економічних перемовин, було поставлено вимогу про забезпечення умов зростання радянського експорту до рівня в 750 млн. марок. Протоколом від 22

грудня 1931 р. Л. Хінчук і німецький міністр економіки Х. Вармбольд зафіксували домовленість про взаємне збільшення експорту товарів. Подібні дії спричинені тим, що заборгованість СРСР Німеччині наблизилася до 1 млрд. марок і розплачуватись вже доводилося золотом і валютою [5, с. 47].

Радянський імпорт промислових товарів з Німеччини станом на 1930 р. – 874,1 млн. руб., в 1931 р. – 1431,1 млн. руб., в 1932 р. – 1142,0 млн. рублів. Було перевершено показники довоєнного рівня (1913 р.). Якщо в 1930 р. СРСР займав в німецькому експорті 11-те місце, то в першій половині 1931 р. – 4-те, а в другій половині 1931 р. – вже 2-ге місце (поступаючись лише Англії). В першому кварталі 1932 р. СРСР виходить на 1-ше місце в німецькій експортній торгівлі. Усі найбільші підприємства Німеччини виконували радянські замовлення. Тому в 1931 р. Москву відвідала велика група німецьких промисловців на чолі з П. Клекнером.

На початку 1932 р. в Німеччині піднялася кампанія проти імпорту радянського зерна, лісу, нафти. Її ініціаторами були великі аграрії, фірми деревообробної та нафтової промисловості. Фірми ж важкої промисловості постійно намагалися спонукати німецький уряд не чинити перешкод радянському експорту в Німеччину, а також надати СРСР гарантовані експортні кредити.

17 січня 1933 р. підписано радянсько-німецький протокол про збільшення експорту СРСР до Німеччини і надання йому кредитів під закупівлю обладнання. 25 лютого 1933 р. був підписаний заключний протокол між радянським торгпредством і двома німецькими консорціумами на чолі з «Дойче Банк» і «Дрезднер Банк» про надання СРСР значних кредитів на загальну суму в 140 млн. марок [6, с. 194-195].

Варто зазначити, що на зовнішньоекономічні відносини, в тому числі й на торговельні, між державами в досліджуваний нами період, вплинула економічна криза, яка розпочалась в 1929 р. Крах німецької економіки в роки світової економічної кризи 1929 – 1933 рр. був водночас і крахом німецьких надій на мирну ревізію Версальсько-Вашингтонських положень.

Отже, періодом відносної стабілізації дипломатичних, економічних, торговельних зв'язків між Радянським Союзом і Німеччиною є 1920-ті роки. Головним завданням Німеччини був пошук сировини і сільськогосподарської продукції, а також балансування між економічно потужними країнами-переможцями. Радянська Росія повинна була відновлювати зруйноване народне господарство і прагнула домогтися політичного визнання на міжнародній арені.

Список використаних джерел та літератури:

1. Manfred Zeidler. Reichswehr und Rote Armee. 1920-1933. Wege und Statinen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit. München, 1993. S. 48-49.
2. Ветров І., Шевченко О. Червона армія і рейхсвер: військово-технічна співпраця у 1922-1933 рр. Київ: Генеза, 2008. 248 с.

3. Газін В. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933 рр.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 1994. 165 с.

4. Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. Київ: Мегатайп, 2001. 496 с.

5. Трубайчук А. Червона армія і рейхсвер у 20-ті роки. *Український історичний журнал*. 1993. №1. С. 40-49.

6. Шевченко О. Тенденції розвитку військових контактів Веймарської Німеччини та Радянського Союзу в 1922-1933 рр. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Історичні науки: серія 6, 2004. С. 194-199.

Олексій Чухомець
здобувач ступеня доктора філософії
I курсу аспірантури історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: к. і. н., проф. Л. Г. Іванова)

ПРОУГОРСЬКА ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІКОНТА РОТЕРМІРА 1927 Р. ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАКАРПАТТЯ

Проблема сучасних ревізійністських дій уряду Угорщини має витoki з історії країни у міжвоєнний період 1920-1939 рр.. За умовами Тріанонського мирного договору країна, будучи переможеною в Першій світовій війні, була змушена передати ряд територій сусіднім країнам, зокрема Чехословаччина одержала територію Підкарпатської Русі (сучасна Закарпатська область). Це призвело до формування серед угорців прагнення здійснити ревізію кордонів. Цьому посприяла публікація в 1927 р. проугорської статті "Місце Угорщини на Сонці" англійським політиком та медіамагнатом Гарольдом Гармсвордом, першим віконтом Ротерміром. Своєю діяльністю він підтримував ідеї ревізії умов Тріанонського договору, що мало певний вплив і на Підкарпатську Русь.

Проблематика дослідження була висвітлена в працях іноземних істориків, зокрема М. Каплеса, М. Корнуола та Р. Помічала, які акцентували увагу на причинах, проявах та наслідках дій віконта. Серед вітчизняних дослідників дана тема опосередковано досліджувалась М. Вегешем та П. Стерчом в контексті впливу на Підкарпатську Русь. Додаткову увагу викликають спогади самого віконта Ротерміра про його проугорську діяльність, викладені в його спогадах.

Метою статті є огляд причин проугорських поглядів віконта Ротерміра, ключових положень його статей, наслідки їх публікацій для розвитку угорського ревізійнізму в контексті Підкарпатської Русі.

Аналізуючи передумови проугорської діяльності віконта Ротерміра, необхідно відмітити, що в 20-х роках ХХ ст. серед деяких англійських політиків (зокрема, лордів Брайса, Монтегіо, Ньютона) виникло відчуття надзвичайно

обтяжливих умов Тріанонського договору для Угорщини та можливості їх полегшення. Таким поглядам додатково сприяло входження до Ліги Націй та її офіційно оголошені прагнення угорського уряду до мирного перегляду кордонів. Фактично таку позицію розділяв, зокрема, і підписант Тріанонського договору від Великої Британії Д. Ллойд Джордж [5, с. 168]. Водночас необхідно відмітити, що дані проугорські погляди висловлювались переважно в межах англійського політичного дискурсу та не набували широкого поширення через прагнення уряду Великобританії зберегти встановлену систему міжнародних відносин. Наприклад, лорд Керзон в 1921 р. відстоював умови Тріанонського договору через політику мадяризації, яка впроваджувалась на територіях під владою угорського уряду в другій половині XIX ст., і вважав необхідним не підіймати надалі проблему угорського ревізйонізму [3, с. 6 -7].

Проте дана позиція була порушена публікацією 21 червня 1927 р. в видавництві "Daily Mail" статті віконт Ротерміра, під назвою "Місце Угорщини на Сонці" (англ. "Hungary's Place in the Sun"). В ній автор вперше публічно, як політичний представник держави-гаранта існуючої системи договорів, підняв питання ревізії кордонів Угорського королівства.

Аналізуючи причини проугорських поглядів віконт, необхідно відмітити, що ймовірним виглядає їх формування під впливом австрійської аристократки угорського походження Стефанії Гогенлоє, з якою медіамагнат був тісно знайомий [2, с. 65]. Згідно зі спогадами віконт, в травні 1927 р. він вирушив в подорож до Угорщини, де збирав інформацію відносно впливу умов Тріанонського договору на Угорщину. Необхідно відмітити, що автор спогадів виділяє серед інформаторів, які повідомляли про угорські претензії, регента країни М. Хорті та прем'єр – міністра І. Бетлена [4, с. 16-18], що свідчить про залучення угорських політиків до формування поглядів віконт щодо Угорщини.

В своїй статті віконт Ротермір відзначив, що Тріанонський договір призвів до розриву внутрішньополітичних та економічних зв'язків між від'єднаними територіями та "центральною Угорщиною", а також поглибив існуючі в регіоні етнічні проблеми. З метою вирішення даної ситуації автор закликав до перегляду існуючих кордонів на основі передачі Угорщині етнічно угорських територій. При цьому віконт вважав за необхідне використання економічної залежності сусідів Угорщини від іноземних кредитів для примусової ревізії [2, с. 64].

Хоча в статті віконт Ротермір не згадував безпосередньо про Підкарпатську Русь, в своїх спогадах він розділяв угорську точку зору, що територія краю була доповненням для угорської рівнини для збуту деревини, солі і сезонної робочої сили [4, с. 15]. Говорячи про територіальну ревізію в контексті Закарпаття, віконт виступав за передачу Угорщині родючі південні території з містами Берегове, Мукачів та Ужгород, оскільки там проживала більшість угорців краю [5, с. 169].

Стаття Ротерміра набула розголосу в Європі. Не зважаючи на запевнення англійської влади в приватному характері справи, чехословацький уряд був дуже занепокоєний даною ситуацією. Зокрема, про це свідчать як листування

прем'єр-міністра Чехословаччини Е. Бенеша до віконта Ротерміра для прояснення ситуації [6, с. 73]. В Підкарпатській Русі публіцистична діяльність віконта розділила місцеве населення: якщо прочеські та українофільські сили виступили проти ключових положень публікації, то серед угорців краю відновились спроби провести плебісцит на користь Угорщини, чому сприяли чутки про нібито прибуття сина Ротерміра Есмонда до краю [1, с. 74-76].

Разом з тим в угорському суспільстві ревізійні погляди Ротенміра викликали широке захоплення, що виявилось в значній кількості вітальних публікацій та подарунків віконту. Певний час навіть була поширена ідея про коронацію віконта на вакантний престол королівства. Крім того, за підтримки віконта та угорського уряду 27 липня 1927 року була створена “Угорська ревізійна ліга” (угор. “Magyar Revíziós Liga”), яка в подальшому проводила угорську ревізійну пропаганду на міжнародному рівні [2, с. 66]. Разом з тим створена ситуація мала і негативні наслідки для угорського уряду, який мав як пояснювати дану ситуацію англійському уряду. Крім того, угорським політичним колам не подобалась позиція віконта про етнічний характер ревізії, оскільки це суперечило ідеї повного територіального відновлення Угорського королівства. Зокрема, І. Бетлен просив італійського дуче Б. Муссоліні, який мав контакти з віконтом Ротерміром, поради тому замість етнічної ревізії вимагати автономію для Словаччини і Підкарпатської Русі. Ситуація була вирішена в грудні 1927 року, коли І. Бетлен на зустрічі з англійським прем'єр – міністром О. Чемберленом заявив про непричетність до публікації віконта [6, с. 75-76].

Стаття віконта Ротерміра стала передвісником змін геополітичної ситуації в Європі, однією з частин якої був Тріанонський договір. Її публікація сприяла посиленню ідей ревізійзму в угорському суспільстві. Хоча безпосередній вплив публікації на Підкарпатську Русь, був незначним, її ідея про етнічну ревізію кордонів була виконана за умовами Першого Віденського арбітражу.

Список використаних джерел та літератури

1. Вегеш М., Гиря В., Король І. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918-1939 рр.). Ужгород, 1998. 130 с.
2. Caples M. Et in Hungaria Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944). Indiana University, 2005. 158 p.
3. Cornwall M. The flickering lighthouse: rethinking the British judgement on Trianon. *The Hungarian Historical Review*. 2020. 9 (1). P. 5-27.
4. My Campaign for Hungary. Front Cover. Harold Sidney Harmsworth Rothermere (Viscount). Eyre and Spottiswoode, 1939 . Europe. 222 p.
5. Stercho P. Stercho P. Diplomacy of double morality. Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine 1919-1939. Carpathian Research Center. New York, 1971. 496 p.
6. Pomichal R. Csehszlovákia és Magyarország viszonya az 1920-as években. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. ISSN 1335-4361, 2007, 9. évf., 2. sz. 64-85. URL: <http://www.epa.hu/00000/00033/00029/pdf/63-85.pdf> (дата звернення: 28.09.2023)

Дмитро Терещук
здобувач вищої освіти
II курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. *О.А. Буравський*)

РОЗВИТОК РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918-1939 РР.)

Римо-католицька церква (далі – РКЦ) в Польщі дійсно має унікальне становище. Будучи більш ніж релігійним інститутом, вона стала культурним, національним та соціальним фундаментом польського суспільства. Церква виступала як символ національної єдності та опори для поляків у часи важких політичних випробувань. Зокрема у міжвоєнний період вона отримала сприятливіші умови для розвитку, але нерідко виступала інструментом державної політики.

Дослідженню історії РКЦ Польщі присвячено достатню кількість іноземної та вітчизняної наукової літератури: Н. Дейвіс [1], Г. Дильонгова [2], В. Менджецький [5], С. Рамет [7], Т. Стегнер [8] та М. Палінчак [4].

Метою дослідження є висвітлення умов в яких відбувався розвиток РКЦ у міжвоєнний період у Польщі, аналіз відповідної державної політики та особливості діяльності РКЦ.

Після довгого періоду перебування польських земель у складі сусідніх держав конституційне оформлення Республіки Польща (далі – РП) або II Республіки (1918-1939 рр.) відбулося 17 березня 1921 р. Конституція визначала Польщу як ліберально-демократичну республіку [1, с. 746].

Політичне становище Польщі до середини 1920-х рр. характеризують як «сеймократія», коли жодна з партій не могла сформувати більшість у парламенті, а коаліції не трималися довго. Громадськість була обурена рівнем корупції й була готова підтримати будь-які зміни. Цим скористався Ю. Пілсудський і в 1926 р. здійснив державний переворот. Санаційний режим Пілсудського мав відвертий антидемократичний характер, що підтвердила нова Конституція 1935 р. Вона передавала всю повноту влади президенту, повноваження парламенту, громадянські права та свободи були обмежені [5, с. 234, 236].

З відновленням незалежності країни наприкінці 1918 р. РКЦ більше не підлягала іноземній юрисдикції. Але у РП світська інтелігенція та церковні ієрархи ставилися один до одного з недовірою, а єпископи країни неодноразово висловлювали свою стурбованість секуляризмом та єврейським населенням. Конституція 1921 р. (як і Конституція 1935 р.) описала РКЦ як «провідну» серед релігій країни, але не проголосила католицизм офіційною державною релігією Польщі [7, с. 111].

Дане формулювання не надавало церкві переваги над іншими конфесіями, за винятком привілеїв честі, таких як перевага римо-католицького духовенства над представниками інших конфесій під час офіційних державних церемоній [8, с. 783].

За статистичними даними РП у міжвоєнний період свою приналежність до римо-католицької конфесії підтвердило 75,2 %. Серед інших конфесій були представники євангелізму – 2,6%, православ'я – 11,8% та юдаїзму – 9,8% [6, с. 116].

Важливою подією в історії РКЦ міжвоєнного періоду стало підписання Конкордату 10 лютого 1925 р. – угоди між урядом РП і Святим Престолом, щодо правового статусу РКЦ та ГКЦ у державі.

В першу чергу Конкордат стосувався унормування відносин церкви й держави на українських та білоруських територіях, що у міжвоєнний період перебували у складі РП. Намагання польського уряду були направлені на забезпечення прав польської РКЦ і польських чиновників в українській та білоруській католицькій церквах [3, с. 1].

У 1918-1939 рр. релігійне життя в РП було продиктоване Конкордатовим 1925 р. Питання, що стосувалися державно-церковних відносин, вирішувалися на основі не державного, а канонічного права. Визнання польським міжвоєнним урядом канонічного права забезпечувало для РКЦ такі привілеї як звільнення священнослужителів від військової повинності та від державного цивільного або кримінального судочинства. Церква здійснювала реєстрацію новонароджених, шлюбів, смертей, здійснювала церковну цензуру. Однак 1930-ті рр., а особливо після смерті Ю. Пілсудського, ознаменували погіршення відношення держави до церкви, але вона не проявлялася на законодавчому рівні [4, с. 125].

Невирішеним у РП залишалося питання відношення до інших релігійних конфесій. Правове унормування інших віросповідань включало розв'язання питань внутрішньої організації та відношення до польської держави. Обидва питання нормувалися під кутом польських державних та національних інтересів.

Завдяки добрим відносинам церкви й держави у міжвоєнний період РКЦ змогла розвинути широку організаційну та пастирську діяльність, упорядкувати фінанси. Конкордат визначив кілька посад духівництва, що мали отримати від РП відшкодування за одержавлену землю часів поділів. Парафіяльний клір і надалі отримував доходи від одруження, хрещення, похорон тощо. Прибутки священників не падали нижче рівня непогано влаштованих державних службовців.

Польська релігійність залишалася під впливом давніх стереотипів, що стверджували різноманітні братства та організації. Спроба оновити релігійне життя поляків сталася в 1930 р., коли польський єпископ створив Католицьку Акцію з чотирма колонами – чоловічою, жіночою, юнацькою та дівочою. У 1939 р. акція нараховувала 750 тис. членів [2, с. 133-134].

Отже, РКЦ Польщі у міжвоєнний період фактично отримала статус панівної державної релігії. Міжвоєнний період ознаменувався відновленням

сили римо-католицизму з покращенням семінарій, реформою системи парафій, зростанням і поширенням римо-католицьких світських організацій, зокрема Католицької Акції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ. П. Тарашук. Київ : "Основи", 2008. 1080 с.
2. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / пер. з пол. М. Кірсенка. Київ : «Києво-Могилянська акад.», 2007. 239 с.
3. Конкордат. Діло. 1924. 20 листоп. С. 1. URL: <https://libraria.ua/issues/192?StartDate=1924-11-20> (дата звернення: 09.08.2023).
4. Палінчак М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центрально-Східної Європи) : дис. ... д-ра політ. наук. Одеса, 2014. 414 с.
5. Польща - нарис історії / ред.: Влодзімеж Менджецький, Є. Брацисевич ; пер. з пол. І. Сварник. Варшава : Ін-т нац. пам'яті, 2015. 365 с.
6. History of Poland in Numbers / ed. by A. Jezierski. Warszawa : Główny Urząd Statystyczny, 2014. 608 p. URL: <https://stat.gov.pl/en/> (дата звернення: 13.08.2023).
7. Ramet S. P. The Catholic Church in Polish History: From 966 to the Present. Palgrave Macmillan, 2017. 329 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1057/978-1-137-40281-3#book-header> (дата звернення: 10.08.2023).
8. Stegner T. Wyznania – państwo – naród w II Rzeczypospolitej. Prace Historyczne. 2020. Vol. 147, no. 4. P. 781–796. URL: <https://doi.org/10.4467/20844069ph.20.043.12497> (дата звернення: 08.08.2023).

Дар'я Вербська

здобувачка вищої освіти

І курсу магістратури історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І.І. Ніколіна**)

«НІМЕЦЬКА ОПЕРАЦІЯ» СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1930-Х – ЧЕРВЕНЬ 1941 Р.)

Постановка проблеми. «Національні» операції сталінського режиму другої половини 1930-х років – червня 1941 року – це один із найбільш масштабних злочинів влади СРСР проти людства. Оперативний наказ про початок «німецької операції» був одним із перших, запустивши процес всієї репресивної кампанії за національною ознакою. Досі неможливо підрахувати справжню кількість жертв репресій. Сучасний світ потребує процесу переосмислення минувшини, розкриття історичних фактів та подій. Дослідженням даної проблеми займалися: Бажан О. [1], Романець Н.Р. [5].

Особливої уваги заслуговує збірник документів, підготовлений на основі матеріалів Служби безпеки України [2].

Метою дослідження є висвітлення особливостей організації та проведення «німецької операції» сталінського тоталітарного режиму в другій половині 1930-х – червні 1941 р.

Виклад основного матеріалу. Найбільшого розмаху та наймасовішого характеру знищення людей в СРСР набуло в період 1937-1938 рр., або, як його прийнято називати, «Великого терору».

В розпал масових репресій радянське керівництво дійшло висновку, що існують цілі потенційно неблагонадійні, нелояльні «ворожі народи», які нібито працюють на користь іноземної розвідки, так звана «п'ята колона», що становила величезну небезпеку для існування Радянського Союзу. Тому, було вирішено розпочати серію масштабних «національних» операцій, жертвами яких стали представники різноманітних націй [6].

Варто наголосити на тому, що серія масових репресій проти «неблагонадійних», «нелояльних» та «ворожих» націй розпочалася саме з «німецької операції».

Оперативний наказ народного комісара внутрішніх справ СРСР № 00439 «Про розгортання операції з репресування осіб німецького підданства, які підозрювалися у шпигунстві проти СРСР» було видано 25 липня 1937 року. Але формально «німецька операція» НКВС розпочалася із записки Й.В. Сталіна, що була додана до протоколу № П51/324 засідання Політбюро ЦК ВКП (б) від 20 липня 1937 року: «Всіх німців на наших військових, напіввійськових та хімічних заводах, на електростанціях та будівництвах, у всіх областях усіх заарештувати» [1, с.7]. Текст подальшого рішення Політбюро Й.В. Сталін також написав сам: «запропонувати т. Єжову підготувати негайно наказ по органах НКВС про арешт всіх німців, які працюють на оборонних заводах (артилерійські, снарядні, гвинтівково-кулеметні, патронні, порохові і т.п.) та висланню частини заарештованих за кордон» [1, с.7-8].

В преамбулі оперативного наказу № 00439 містилися обґрунтування запланованих репресій. Зокрема, зазначалося, що протягом останнього часу німецький Генеральний штаб та Гестапо організували широкомасштабні шпигунські та диверсійні операції на найважливіших підприємствах, особливо в оборонній промисловості, використовуючи для цього кадри осілих там німецьких підданих. Таким чином, для того, щоб повністю припинити діяльність німецької розвідки народний комісар внутрішніх справ наказував починаючи з 29 липня 1937 року заарештовувати всіх німецьких громадян, які проживають в СРСР, працюють (або працювали раніше) в оборонній промисловості та на залізницях, німецьких політичних емігрантів, але лише у випадку, якщо вони зберегли німецьке підданство. На арешти відводилося п'ять днів, починаючи з 29 липня. Наголошувалося на необхідності ретельного проведення слідства у справах заарештованих, досягненні повного викриття досі нерозкритої агентури німецької розвідки, а також на тому, щоб остаточно зірвати їхні підривні плани на промислових підприємствах [4]. Усі заарештовані поділялися на дві категорії. Ті, що відносилися до першої

категорії підлягали розстрілу, а до другої – засуджувалися до 5-10 років таборів та в'язниць. Інших видів покарання не передбачалося.

У своїй основі «Великий терор» 1937-1938 рр., включно з «національними» операціями НКВС, що були його головною складовою, містив масове застосування тортур під час слідства. Під час розслідувань всі справи фальсифікувалися, а свідчення, як правило, не перевірялись.

Репресії торкнулися всього німецького населення, що проживало на території СРСР та союзних республік. Варто зазначити, що оскільки на Одещині ще здавна існували німецькі поселення, саме тут ця операція проводилася дуже широко. Дніпропетровщина також належала до регіонів, на території яких компактно проживала німецька національна меншина. Усього під час «німецької операції» в Дніпропетровській області у першій половині 1938 року органи НКВС заарештували 2 576 осіб [5, с.61]. В загальному на території СРСР в рамках даної операції було заарештовано 65-68 тис. осіб, засуджено 55 005.

Після того, як 22 червня 1941 року Німеччина порушила умови пакту Молотова-Ріббентропа і її війська розпочали стрімко просуватися у глиб радянської території, репресії щодо німецького населення набули нових форм, зокрема, депортації [3].

Висновки. Отже, в період «Великого терору» репресії досягли небаченого масштабу. Важливою складовою стала серія масових репресивних кампаній проти осіб іноземних та «ворожих» для СРСР національностей. Найперше до «ворожих народів» було віднесено німців, яких радянське керівництво почало переслідувати та безжально винищувати. Особливістю «німецької операції» була крайня жорстокість: більшу частину репресованих було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бажан О. «Національні» операції НКВС на Київщині у 1937-1938 рр.: механізми реалізації та статистика. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2020. 1 (53). С. 5-49. URL: <http://www.reabit.org.ua/magazine/2020/> (дата звернення: 23.09.2023).
2. «Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937-1938 років: збірник документів / упоряд.: А. Айсфельд, Н. Сердюк; Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут культури та історії німців Північно-Східної Європи при університеті м. Гамбург (ФРН). Київ: К.І.С., 2018. 1248 с.
3. Назарчук І. Німці України: між «червоним» і «коричневим». *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29215552.html> (дата звернення: 21.09.2023).
4. ГДА СБУ. Ф. 9. Спр. 36. Арк. 211-214. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/25314> (дата звернення: 21.09.2023).
5. Романець Н.Р. «Винні у тому, що... німці»: репресії проти німецької національної меншини Дніпропетровщини (1920-1940 рр.). Дніпропетр. обласна редкол. по підготов. й вид. темат. серії кн. «Реабілітовані історією»; Вид-во «Моноліт», 2017. С. 29-84. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/4154> (дата звернення: 23.09.2023).

6. Шурхало Д. Від «ворогів народу» до «ворогів народу»: національні операції Великого терору 1937-1938 років. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28821243.html> (дата звернення 23.09.2023).

Назарій Лойко

здобувач вищої освіти

II курсу другого (магістерського) рівня

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

СУХИЙ ЗАКОН У США В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

20-ті роки ХХ століття в США, які також відомі під назвою період, епоха «Проспериті», увійшли в історію, як час бурхливих економічних та соціальних зрушень. Більшість з них, як от культурна революція та науково-економічний стрибок, стали результатом змін нещодавніх, які пов'язані з Першою світовою війною. Але деякі історичні явища стали результатом нагромадження суспільних протиріччів задовго до Першої світової війни та епохи проспериті. І до таких явищ слід віднести Сухий закон в США 1920-1933 років. Суть даного закону полягала в забороні виготовлення, імпорту, транспортування та продажі алкогольних напоїв. Для ухвалення даного нормативно-правового акту було багато причин, які загрожували соціальному устрою США, але важливим є те, що, сухий закон, всупереч сподіванням, не тільки поглибив уже існуючі соціальні проблеми, але й створив нові.

Тому метою даної статті є дослідження такого явища, як сухий закон США в 20-х роках ХХ століття, з'ясування причин його введення та аналіз наслідків даного історичного процесу для американського суспільства.

Як вже зазначалось вище, передумови для впровадження Сухого закону на території США формувались задовго до ухвалення Вісімнадцятої поправки до Конституції Сполучених штатів 1919 року. Зловживання спиртними напоями було болючою темою для США ще з колоніального періоду. На протязі ХІХ століття рівень пияцтва в Америці набув загрозливого характеру. Причиною цьому було масове виробництво спиртних напоїв та низькі ціни на алкоголь. Станом на 1810 рік в США налічувалось 14 тис. виробників алкоголю, що в сукупності виробляли 33 мільйона галонів на рік. Тому в якості реакції на дане соціальне лихо в американському суспільстві почали розвиватись організації, метою яких була боротьба з пияцтвом. Так, в 1826 році було створено Американське товариство поміркованості, яке по мірі свого розвитку набуло яскраво виражений політичний характер [6, р. 10]. Але основний вклад для прийняття сухого закону в США зробила створена в 1893 році «Антисалунна ліга», яка виступала за заборону на будь-яке виготовлення та вживання алкоголю на федеральному рівні. Вийшовши на національний рівень, Ліга скоординувала зусилля антиалкогольних груп і домоглася

прийняття 1 серпня 1917 року Сенатом США Вісімнадцятої поправки до Конституції про заборону продажу та виробництва будь-яких п'яних напоїв. З 00 годин 16 січня 1920 року Америка вступила в епоху сухого закону. Як і напередодні, так і після прийняття поправки штати розділились на два табори – «сухих» і «мокрих»: одні виступали за введення сухого закону, а другі – відповідно проти нього [6, р. 20].

Зрозуміло, що такий неоднозначний закон мав би викликати значну соціальну напруженість. Спочатку здавалось, що новоприйнятий закон давав свої позитивні перші плоди. Рівень споживання алкоголю та хронічного алкоголізму зменшився в рази. Те ж саме можна було сказати і про злочини на побутовому рівні та нещасні випадки, пов'язані з вживанням спиртних напоїв. Тому такі дані вселяли в прихильників сухого закону оптимізм та надію на успішне оздоровлення американської нації. Але все це відбувалось лише в короткочасній перспективі, і перші негативні прояви не змусили себе чекати. Наївно було думати про те, що найбільш питуща нація на той час ось так різко відмовиться від алкоголю. Вже згодом показник вживання алкогольних напоїв почав повертатись на минулий рівень, а ті, хто знову отримував доступ до алкоголю, повністю відмовлялись від легких спиртних напоїв на користь міцного спиртного.

Але все це було лише передумовою набагато серйознішої соціальної біди. Масовим стало знаходження шпаринок в обхід сухому закону. Так як новоухвалений сухий закон не забороняв приватне володіння, зберігання і, що найважливіше, вживання алкоголю, народ знайшов спосіб виготовляти спиртне в домашніх умовах, не порушуючи при цьому норм закону. В моду ввійшло виготовлення вина з виноградного соку, використання пивних пакетів та створення підпільних алкогольних міні-фабрик [2, р. 150-152]. Вже з першого року закон почав давати свої перші тріщини, які проявлялись у розвитку контрабанди, корупції та створенні злочинних організацій. «Бутлегер», «спікізі» та «муншайнер» – такими термінами наповнився американський словниковий запас. Бутлегери займались контрабандою алкоголю з різних куточків світу до США, але основний контрабандний потік йшов з Канади, Мексики та Карибських. Муншайнерами в свою чергу називали осіб, які виготовляли та збували алкоголь під покровом ночі, від англійського «moon shine» – місячне світло. Але особливо цікавим стало явище спікізі (від англійського «speak easy» – говорити тихо) – назва нелегальних закладів, де відвідувачі пошепки під виглядом чаю або іншого легального напою могли замовити алкоголь [5].

Але справжнім лихом для американської нації стала мафія, для якої США часів сухого закону стали справжнім клондайком для збагачення. "Сухий закон - найкращий із законів, який могли придумати і прийняти федерали. Вони забули, яким бажаним буває заборонений плід", - так говорив Аль Капоне – головний та найбільш відомий гангстер часів сухого закону. Ще до вісімнадцятої поправки італійські, ірландські, афроамериканські етнічні гетто стали центрами організованої злочинності. Але з 20-х років ХХ століття завдяки контрабанді та виробництві нелегального, які приносили просто

божевільний прибуток, злочинні клани змогли набути небаченої сили, в деяких місцях ставши сильнішими за федеральну владу [4, р. 40-42]. Чикаго та Нью-Йорк стали центрами мафіозної діяльності, де злочинні клани змогли взяти під контроль практично всю поліцію та суди, і на чолі всієї цієї системи стояли справжні генії кримінального світу, такі як Аль Капоне, Меєр Ланські та інші. Домашні цехи, міні-фабрики та підпільні бари об'єднувались в гігантську мережу по виробництву та збуту алкоголю, очолювали які італійські, ірландські та інші мафіозні клани. Тільки в одному Нью-Йорку станом на 1925 рік налічувалось більше ста тисяч підпільних закладів [5, р. 342-344].

І все це означало лише одне – сухий закон, який, здавалось би, мав оздоровити націю та підвищити економічні показники, став справжньою прірвою як для звичайного населення, так і для американської влади. Особливо ситуація ускладнилась на фоні Великої депресії, коли мільярдні фінансові потоки опинялись поза бюджетом, а на дотримання сухого закону та боротьбу з мафією йшли величезні федеральні кошти. Франклін Рузвельт, майбутній президент США, зробив скасування Сухого Закону одним із головних пунктів своєї передвиборчої програми, зважаючи на всю серйозність проблеми. Тому коли Рузвельт зійшов на посаду президента США в 1933 році, Сухий Закон було скасовано [2, р. 156-158].

І хоча сухий закон було все ж відмінено, негативні наслідки для США давались в знаки ще довго. Самим цікавим є те, що ті негативні соціальні показники, з якими так ревно боролись прихильники вісімнадцятої поправки, вирости в рази порівняно з 1919-1920 роками. Зокрема виріс рівень тяжких злочинів, пов'язаних з незаконним оборотом та вживанням алкоголю, споживання спиртних напоїв зросло на 20%, а також поглибилась проблема, пов'язана з оборотом наркотичних засобів. Але найголовнішим є те, що сухий закон фактично зробив американську мафію найбільш загрозливою силою та найбільшою соціальною бідною США. І це не кажучи вже про збитки, завдані економіці США взагалі [4, р. 42-44].

Тому у підсумку можна сказати, що сухий закон 1920-1933 років у більшості є негативним явищем для соціального та економічного життя США, яке принесло більше проблем, аніж дивідендів для американського народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шай Де. Історія Америки. Львів: Літопис, 2022. 1112 с.
2. Aaron P., Musto D. Temperance and Prohibition in America: An Historical Overview. *Alcohol and Public Policy: Beyond the Shadow of Prohibition*. Edited by Mark Moore and Dean Gerstein. Washington, D.C.: National Academy Press, 1981. 150-159.
3. Blumenthal K. *Bootleg: Murder, Moonshine, and the Lawless Years of Prohibition*. New York: Roaring Brook Press, 2011. 176 p.
4. Hopkins R. Prohibition and Crime. *The North American Review*. 1925. Vol. 222. P. 40-44.
5. Moore L.J. Historical interpretation of the 1920s Klan: the traditional view and the popular revision. *Journal of Social History*. 1990. № 24. P. 341-358.

6. Slavicek L. C. The prohibition era temperance in the United States. New York, NY: Chelsea House, 2009. 119 p.

Дяченко Ольга

здобувачка вищої освіти

II курсу магістратури історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І.І. Ніколіна**)

СТАВЛЕННЯ СРСР ДО ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В ІСПАНІЇ 1936-1939 РР.

Постановка проблеми. Радянський Союз був головним гравцем у міжнародній політиці в час, коли громадянська війна в Іспанії стала серйозним випробуванням для багатьох ідеологій і відносин між країнами. Тому його зв'язок із Іспанією в 1936-1939 рр. є важливим моментом у вивченні міжнародних відносин і політики радянського блоку в цей період.

Аналіз історіографії проблеми. Зауважимо, що в історіографії їй приділено цій проблемі мало уваги, але ігнорування цих подій ризикує втратити цінний контекст про міжнародний вплив Радянського Союзу та його внутрішню та зовнішню політику. Існуюча історіографія з цього питання багатогранна, але загалом фрагментована, наголошуючи на більш загальних аспектах Громадянської війни в Іспанії, а не на ролі Радянського Союзу як ключової дійової особи. Дослідження, які зосереджуються безпосередньо на зв'язку Радянського Союзу з ситуацією, мають тенденцію приймати лінійну або обмежену перспективу та не враховують багатогранний характер ситуації. Зокрема, даній проблемі присвятили свої наукові доробки Акічев Ш.М. [1], Толстов С. В. [2] та ін.

Метою дослідження є висвітлення ролі СРСР у громадянській війні в Іспанії 1936-1939 рр., а також визначення, як ця роль відображала більш широкі радянські стратегії й ідеології.

Виклад основного матеріалу. Спочатку важливо нагадати, що громадянська війна в Іспанії була конфліктом між націоналістами під керівництвом генерала Франко та республіканцями. «У міжнародно-політичному контексті громадянську війну в Іспанії можна тлумачити як інтернаціоналізований внутрішній конфлікт, у якому відбувалося непряме зіткнення між державами осі Берлін – Рим та Радянським Союзом за нейтралітету з боку Франції, Великої Британії та США» [3, с. 125-126].

Радянський Союз підтримував республіканців, а Німеччина та Італія — націоналістів. Західні демократії побоювалися появи ще одного тоталітарного режиму на політичній карті Європи і тому воліли зберегти законний уряд Іспанії. У результаті Іспанія стала яблуком розбрату між західними демократіями та тоталітарними державами. Тобто, у цьому конфлікті СРСР

взяв чітку комуністичну декларативну позицію, підтримуючи Республіку Іспанії.

У хід громадянської війни в Іспанії СРСР вступив з метою підтримки лівих сил проти фашистського піднесення, що ставало під силу в Європі у той час. Його участь мала дипломатичний та військовий характер, оскільки СРСР надавав не тільки матеріал та зброю, але і відправив в Іспанію своїх радників та військових. Ця підтримка була важливою, особливо в контексті нон-інтервенції, політики яку дотримувалися багато держав, включаючи більшість держав Західної Європи. Незважаючи на це, допомога, надана СРСР, мала різні форми, від підтримки в ЗМІ до безпосереднього військового втручання.

Варто зазначити, що Радянський Союз вимагав від західних держав взяти під контроль португальські порти, протестуючи проти фактичного втручання західних держав у громадянську війну в Іспанії для підтримки повстанців. Майже три місяці радянський уряд обережно реагував на численні запити республіканців щодо радянської зброї. Майже три місяці радянський уряд обережно реагував на численні запити республіканців щодо радянської зброї. Він не бажав військового конфлікту з Німеччиною та Італією, тим паче, що на Далекому Сході радянським кордонам загрожували японські війська.

З одного боку, підтримка СРСР була зумовлена ідеологічними причинами. Комуністична партія Радянського Союзу мала великий авторитет та вплив у разі перемоги республіканців, а однією з її основних мет було розповсюдження комунізму в світі. З іншого боку, однією з стратегічних причин була наявність певної антифашистської провокативної позиції. Спостерігаючи поширення фашистських ідеологій в Італії та Німеччині, СРСР сподівався зупинити подібний рух у Іспанії. «Ідеологічний фактор полягав у тому, що ігнорувати революційні події СРСР не міг, це б відвернуло комуністичні партії від Комінтерну та завдало б сильного удару по репутації СРСР як першої і направляючої соціалістичної держави. Тому, спостерігаючи за відсутністю «невтручання» з боку Португалії, Італії та Німеччини, Сталін піддався на вмовляння Дімітрова надати військову допомогу» [2, с. 82].

В умовах невторчання у внутрішні справи план з надання допомоги Іспанії затверджувався особисто Й. Сталіним. Практична реалізація плану була доручена іноземному відділу НКВС і Розвідувальному управлінню народного комісаріату оборони. Зрозуміло, що підготовка та здійснення воєнних операцій проходили в обстановці абсолютної секретності [4, с. 79]. Сталін у найближчому оточенні партійного керівництва висловив переконання, що республіканці легко переможуть, створивши ще одну соціалістичну державу за Піренеями. Коли іспанські націоналісти почали повставати, Сталін і радянський нарком оборони Ворошилов наполягали на прямому втручанні Червоної армії. Проте з часом обидві сторони зрозуміли, що така акція призведе до введення німецьких та італійських регулярних військ до Іспанії, і тому не зважилися на цей крок.

У світлі цього Комінтерн вирішив, що найкраще буде сформувати «крило» добровольців для допомоги республіканцям. Близько 100 спортсменів з багатьох країн взяли участь у Барселонській трудовій олімпіаді, організованій

на знак протесту проти «фашистської» Олімпіади в Берліні в 1936 р. «По всій країні цивільне населення збирало кошти, продовольчі товари і медикаменти для «іспанських патріотів». За деякими даними пересічними людьми в СРСР було зібрано добровільних пожертвувань на суму 264 млн крб» [1]. Також СРСР забезпечував республіканську сторону військово, надсилаючи зброю, патрони, військові машини та радники. Хоча ця допомога була корисною, вона також відбувалася на основі високо оперативної розрахункової політики, при якій СРСР прагнув отримати політичні та економічні переваги.

Висновки. Радянський Союз зосередився на ідеологічній боротьбі з фашизмом і утвердився як супротивник європейської реакції. Однак слід зазначити, що підтримка іспанських республіканців була також логічним продовженням радянської зовнішньої політики, а радянське ставлення до громадянської війни в Іспанії було сформоване ідеологічно та стратегічно з урахуванням глобального контексту.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акічев Ш.М. З історії участі конотопчан у громадянській війні в Іспанії. *Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. Випуск 3.* К.: Глухів, 2010. С. 313-315. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/67852>
2. Охріменко М. В. Громадянська війна в Іспанії: боротьба ідеологій. Кваліфікаційна робота. Спеціальність 032 «Історія та археологія», ОП «Історія та археологія». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021. 88 с.
3. Толстов С. В. Досвід і практика національного примирення в Іспанії. *Європейські історичні студії: Науковий журнал. Електронне видання №5.* 2016. С. 124-143.
4. Донченко С. П. Українці в громадянській війні в Іспанії 1936-1939 рр. *Науково-теоретичний альманах Грані, № 20(6).* 2017. С. 87-92.

Олексій Царук

здобувач вищої освіти

І курсу магістратури історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. О. А. Буравський)

СТАНОВИЩЕ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ СРСР ПІД УПРАВЛІННЯМ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ ТА ЙОГО СОЮЗНИКІВ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Історія Другої світової війни є яскравим прикладом того, щоб людство пам'ятало про минулі трагічні події і не допускало подібного у сьогоденні та в майбутньому.

Метою статті є ознайомлення із становищем окупованих радянських територій, а саме із затвердженими тут окупаційними зонами та режимами, а також із умовами існування населення на них.

З початку вторгнення на терени СРСР нацистам разом із своїми союзниками за доволі короткий час вдалося захопити більшість європейської частини даної держави. З приходом загарбників на ці території розпочалася їх окупація. Агресори мали за мету використати усі наявні на цих територіях ресурси у власних інтересах. За планом «Ост» передбачалося анексувати території східної Європи разом із радянськими республіками для заселення німцями, інакше кажучи германізувати їх. Для здійснення цієї мети окупанти задіювали низку заходів, які були не гуманними та жорстокими і по суті своїй були злочинами проти людства. До їх числа можна віднести різні смертні карі з метою винищення цілих народностей включно із слов'янськими. Невід'ємним елементом окупаційної політики нацистів в СРСР був жорстокий окупаційний режим – «новий порядок», який обмежував права й свободи місцевого корінного населення та контролював усі його сфери життєдіяльності.

Окуповані території СРСР були поділені на низку адміністративно-територіальних одиниць: райхскомісаріати «Остланд» та «Україна». Також було створено дистрикт «Галичина» та округ «Білосток». Решта ж територій, що знаходились під управлінням німецьких загарбників, увійшла до складу «Зони військової адміністрації Вермахту».

Південно-західні території Радянського Союзу опинилися під контролем Румунії: Молдавська РСР та частина Української РСР, з яких було утворено губернаторства «Бессарабія», «Буковина» і «Трансністрія». На перших двох поширювались румунське законодавство, фінансова, соціально-економічна та інші системи румунської держави, а також румунська мова, яка мала статус державної [3, с. 362]. Це пояснюється насамперед тим, що ці території у недалекому минулому, а саме до літа 1940 року, належали королівству Румунія.

Мирне населення піддавалось низці обмежень та зобов'язань, а також жорсткому ставленню з боку окупаційної влади. До числа перших можна віднести комендантську годину, обов'язкову трудову повинність, обмеження вільного пересування населення за межі населених пунктів, різного роду податки тощо. Стосовно жорсткого ставлення сюди можна віднести конфіскацію сільськогосподарської продукції та майна, що по суті своїй було грабунком, а також першочергово – репресії, що були представлені різними смертними карами та депортаціями. Міста в той час давали необхідну сировинну та промислову продукцію, а село годувало агресора. З території дистрикту сільськогосподарська продукція вивозилася насамперед до Німеччини. З райхскомісаріатів продукція йшла як на потреби самої Німеччини, так і її військ. Проводячи таку заготівельну політику, нацисти планували продовжувати військові дії та забезпечувати своїх громадян харчовою продукцією [4, с. 152]. На окупованих територіях, насамперед Української РСР такою діяльністю займалися «організації», «товариства» «фірми», що проводили облік, вилучення та переробку продукції сільського

господарства [5, с. 219]. Подібні заходи, щодо викачки ресурсів, проводили і румунські загарбники.

На захоплених радянських землях був широко розповсюджений колабораціонізм (добровільна співпраця з ворогом), а саме побутовий та військовий. Чисельність радянських громадян, що співпрацювали з ворогом зі зброєю в руках перевищувала півтора мільйони осіб. Необхідно зазначити, що перше місце по кількості представників колабораціоністських воєнізованих структур займали росіяни, чисельність яких становила майже 400 тисяч. 200 тисяч служили в рядах «добровільних помічників вермахту», близько 50 тис. в складі підрозділів ваффен-СС, а також в Комітеті визволення народів Росії (КВНР) та РВА (Російська визвольна армія) [2, с. 29].

В «Трансністрії» поліційні формування склалися виключно із числа місцевого населення, що пройшло перевірку на благонадійність. Вони не мали статусу українських колабораціоністських підрозділів, тому що входили до складу державної поліції Румунії. Вони займалися охороною правопорядку, а також здійснювали комунальні, пожежні, санітарні функції [1, с. 39].

Головним поясненням розповсюдження даного явища на окупованих територіях СРСР була ненависть населення до радянської влади за всі її нелюдські заходи здійснені у міжвоєнний період, а також бажання вижити у такі важкі часи.

Отже, становище окупованих територій СРСР під управлінням Третього Рейху та його союзників було доволі важким та подібним до інших прикладів окупованих територій в часи різних воєнних конфліктів. Окуповані землі стали джерелом надходження різноманітних ресурсів за для забезпечення власних потреб загарбників, а їх населення підпадало під різного роду утисків, знущань та знищення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боган С. М. Колабораціоністські органи правопорядку на Півдні України у 1941-1944 рр. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили: Історія*. 2012. Т. 180. Вип. 168. С. 35-40.
2. Гетьманчук М. Іноземні громадяни у військових формуваннях СС нацистської Німеччини (1939-1945рр.). *Historical and Cultural Studies-Lviv: Lviv Politechnic Publishing House*. 2018. Vol 5. No 1. P. 23-34.
3. Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. Київ:»Наукова думка, НАН України», 2010. Кн. 1. С. 321-367.
4. Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941-1944 рр.: монографія. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 402 с.
5. Шайкан В. О. Колабораціонізм в аграрній сфері на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони. *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 219-221.

Ярослав Бедренко
здобувач вищої освіти
I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., проф. **Ю. А. Зінько**)

РОСІЙСЬКИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Актуальність теми. Обрана для дослідження проблема є надзвичайно актуальною, оскільки досліджень російського колабораціонізму, з боку українських дослідників існує невелика кількість. Існує нагальна потреба в розвінчанні радянських та російських міфів та наративів про участь етнічних росіян в колабораціоністських рухах. Україна була однією з країн, які зазнали найбільших руйнувань і втрат під час Другої світової війни. Дослідження ролі російського колабораціонізму в контексті української історії дозволить краще зрозуміти внутрішні політичні та соціальні процеси українського народу під час війни.

Метою дослідження є висвітлення реальних форм та масштабів залученості російського населення СРСР до участі в колаборантських рухах спрямованих на допомогу нацистському режиму.

Аналіз попередніх досліджень. Української історіографії з даної теми недостатня кількість. Важливою для ознайомлення з питанням російського колабораціонізму є праця О. Боляновського [1]. Особливий інтерес викликає стаття В. Дзьобака [2], в якій порівнюється російський та український колабораціонізм.

Виклад основного матеріалу. Основні форми цивільного колабораціонізму включали адміністративний колабораціонізм, колаборацію у сфері безпеки, економічний колабораціонізм та культурний колабораціонізм. Адміністративний колабораціонізм включав співпрацю колабораціоністів у керівних структурах окупаційної влади. Колаборація у сфері безпеки включала співпрацю осіб, які інформували нацистську поліцію про діяльність опозиційних груп. Економічний колабораціонізм передбачав співпрацю в галузі економіки та господарства, наприклад, у виробництві і чи постачанні товарів. Культурний колабораціонізм включав співпрацю інтелектуалів та діячів культури з нацистською пропагандою. Вони створювали пронацистські твори та пропагували ідеологію іокупантів. Ці форми колабораціонізму відображають різні аспекти співпраці окремих осіб та груп з нацистськими іокупантами в СРСР під час Другої світової війни.

Колаборант – це особа, яка виконує накази окупанта або входить до складу органів місцевого самоврядування, створеного та підконтрольного ним, несе службу у військових загонах підконтрольних загарбникам. Третій Рейх став першим режимом, який поставив колаборанство на потік. Причина

полягала в недостатній кількості власних військових формувань, і контроль над окупованими територіями, майже повністю лягав на місцевих, які з тих чи інших причин, пішли на службу до загарбника[2].

Дивізія «Русланд» (з березня 1945-го року - «1-ша Російська національна армія») - військове формування діяло в складі вермахту в роки Другої світової війни під керівництвом генерала Смиловського. Була сформована в результаті розбіжностей Хольмстон-Смиловського з керівником РОА генералом Власовим. Смиловський розходився з Власовим в питанні про статус російських збройних сил, які вважав лише частиною вермахту. [1].

Російський корпус (рос. Русский корпус, Русский охранный корпус, Русский корпус в Сербии) - корпус, сформований з російських білоемігрантів, що воювали проти югославських партизанів і Червоної Армії на боці Третього Рейху - організований в 1941 у після окупації нацистами Югославії. На той час в Югославії жило чимало білих офіцерів.

Влітку 1941 року по Югославії прокотилася хвиля вбивств сербськими комуністичними партизанами російських емігрантів та їхніх сімей. Генерал-майор М.Ф. Скородумов виступив з ініціативою організації російської частини для захисту емігрантського населення. 12 вересня 1941 він віддав наказ про формування Окремого Російського Корпуса, отримавши згоду німецького полковника Кевіша.

Корпус в основному використовувався для охорони югославської території від комуністичних партизан Тіто. З четниками Драголюба Михайловича корпус в основному підтримував нейтральні відносини. У цей час корпус брав участь в боях не тільки з тітовськими партизанами, але і з регулярними частинами Червоної армії та її новими румунськими і болгарськими союзниками [1].

Локотська республіка (або Локотське самоврядування) існувала протягом листопада 1941 року до серпня 1943 року. Її територія включала кілька районів, які раніше належали до Орловської та Курської областей. За своїми розмірами вона перевищувала територію Бельгії, і населення на цій території становило близько 581 тисячі осіб. Унікальністю Локотської республіки було те, що влада повністю перебувала в руках місцевого самоврядування, а не німецьких комендатур. Ця структура створювалася для легалізації місцевого самоврядування на окупованих територіях[4]. Головними політичними цілями Локотської республіки були знищення комуністичного та колгоспного устрою, перетворення земельних відносин, видача селянам орних земель і розвиток приватного підприємництва. Також, на Локотській території пропагувався антисемітизм, що призвело до повного руйнування єврейської спільноти. Локотська республіка існувала недовго, оскільки у серпні 1943 року територію зайняли радянські війська, і «республіка» припинила своє існування[3].

Висновки. З одного боку, російський військовий колабораціонізм можна розглядати як прояв націоналізму і спробу зберегти національну ідентичність на окупованих територіях. З іншого боку, його можна розглядати як намагання вигідно співпрацювати з нацистським режимом задля отримання різноманітних пільг та привілеїв. Російський колабораціонізм зазвичай

супроводжувався сприятливими умовами з боку нацистського режиму, що змушувало багатьох росіян діяти на користь ворога. Однак варто пам'ятати, що військовий російський колабораціонізм включав різноманітні формування та групи, які співпрацювали з нацистським режимом. Деякі з них варто відзначити, такі як російські добровольчі підрозділи, сформовані під егідою нацистських окупантів, вони включали: Російську національну армію, Російський корпус в армії Ваффен-СС та інші підрозділи. Вони брали участь у воєнних операціях на боці нацистської Німеччини. В рамках окупаційної системи, нацистські окупанти формували спеціальні поліцейські підрозділи, такі як Російська добровольча поліція та Російські військові команди. Вони брали участь у репресивних діях проти населення та допомагали впроваджувати нацистську політику. Козацькі формування: деякі козацькі групи та підрозділи, такі як Російське козацтво та інші, сприяли нацистським окупантам у підтримці порядку та контролю на окупованій території. Російські спеціальні служби російські колабораціоністи працювали в спеціальних розвідувальних та контррозвідувальних службах, таких як Російське загонове відділення СД та інші. Вони забезпечували окупантів інформацією та проводили репресивні дії проти опозиційних груп та рухів.

Список використаних джерел та літератури

1. Боляновський А. В. Іноземні військові формування у збройних силах Німеччини (1939–1945 рр.). Львів : видавництво Львівської політехніки, 2013. 880 с.
2. Дзьобак В. Порівняльна характеристика колаборації населення Росії й України в роки радянсько-німецької війни. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст.* 2008. Вип. 11. С. 252-276.
3. Росіяни на службі у Гітлера. URL : <https://web.archive.org/web/20170628164745/http://3varta.com.ua/rosjani-na-sluzhbu-gitlera>
4. Самойлов. В. Локотська республіка. 2019 URL: <https://3varta.com.ua/lokotska-respublka>

Ганна Бевз

здобувачка II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і н., доцент **І. І. Ніколіна**)

ТРАГЕДІЯ ХІРОСІМИ ТА НАГАСАКІ: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Зростання напруженості навколо російсько-української війни та погрози Росії застосувати ядерну зброю роблять тему ядерної війни більш актуальною, ніж будь-коли раніше. Адже, ядерна війна матиме катастрофічні наслідки для

мільйонів людей, як це було продемонстровано ядерними бомбардуваннями японських міст, коли кількість загиблих достеменно невідома до цього часу. Зокрема, одні дослідники говорять, що в результаті застосування ядерної зброї загинуло близько 140 тис. осіб з Хіросіми та 74 тис. – з Нагасакі, інші вказують на ще більшу кількість жертв. Загалом серед жителів цих міст вважається, за різними підрахунками, загинуло від третини до половини осіб. Все це підтверджує жахливість цієї катастрофи.

Метою статті є систематизація та ознайомлювальний виклад джерельної бази з проблематики трагедії Хіросіми та Нагасакі.

Виклад основного матеріалу. Ядерне бомбардування Японії стало тією подією Другої світової війни, яка мала значний вплив на світ. Саме вона була поворотним моментом у війні, оскільки призвела до капітуляції Японії та закінчення війни в Тихому океані. Українські історики вивчали цю тему, але поставали перед певними труднощами. Географічна віддаленість Японії від України ускладнювала доступ до архівних матеріалів і свідчень очевидців. Мовний бар'єр також є проблемою, оскільки більшість джерел з цієї теми були написані англійською та японською мовами. Попри ці труднощі, українські історики накопичили певний обсяг джерелознавчої бази про ядерне бомбардування Японії.

Особливим історичним джерелом з даного питання є тексти промов політичних лідерів, до та після застосування ядерної зброї. Зокрема, промови президента США Гаррі Трумена, імператора Японії Хірохіто [1], прем'єр-міністра Японії Фуміо Кішіда [2] та багатьох інших впливових осіб. Ці публічні промови є надзвичайно важливим джерелом інформації, яке містить відверті оцінки й дійсне ставлення до подій 1945 року.

У ХХІ ст. засоби масової інформації являються джерелом та відіграють важливу роль у вивченні суспільних настроїв. Зростаюча конкуренція у сфері ЗМІ призвела до збільшення кількості ексклюзивних матеріалів, унікальних інтерв'ю та фактичної інформації. Однак ці матеріали часто суб'єктивні та однобоко висвітлюють події. Цей недолік можна усунути шляхом критичного аналізу матеріалів з різних джерел, що мають різні точки зору. Також важливо враховувати, що ЗМІ в кожній країні мають власні політичні та ідеологічні уподобання, що може впливати на їхнє висвітлення подій. Газети й тижневики були важливим компонентом життя того часу. Найвідомішими, які так чи інакше звертались до питань досліджуваної проблеми є «The New York Times», «The Washington Post», «The Chicago Tribune», «The Times of London», «The Daily Mail».

Ще одну групу джерел становлять листи. Особливо цінним, є лист Гаррі Трумена, в якому він зазначає, що інших засобів впливу на Японію він не бачив [3]. Не можна не згадати й про листування того часу між пересічними людьми як, наприклад американських воєнних зі своїми близькими [4].

Важливим джерелом, є мемуарна література, адже вона подає унікальний погляд на одну з найжахливіших подій в історії людства. Мемуари розповідають про особисті історії людей, які пережили ядерне бомбардування,

про їхній досвід страждань і втрат, одні з яких американського журналіста Джона Герсі «Хіросіма» [5].

Джерелом до вивчення причин застосування ядерної зброї та перебігу подій, є опубліковані спогади самого Г. Трумена. Йдеться про двотомник, до якого увійшли книги під назвами «Мемуари Гаррі Трумена: рік рішень: 1945» та «Мемуари Гаррі Трумена: роки спроб та надії: 1946 – 1950» [6,7].

Цінними для дослідження виявилися і візуальні джерела, зокрема, документальні та художні фільми [8], а також знімки фотографів, які збереглися до наших часів [9].

Висновки. Наявні джерела являють собою цінний ресурс для вивчення проблеми ядерної зброї та бомбардування Японії. Вони дозволяють нам краще зрозуміти цю подію з різних ракурсів, її причини, наслідки та вплив на світовий порядок. Ця інформація може бути використана для розробки засобів стримування ядерних конфронтацій у майбутньому, а також для запобігання подібним трагедіям.

Список використаних джерел та літератури:

1. А. Хорошевський. Промови що змінили світ. Харків: Фоліо, 2009. С.157 - 160
2. Сьогодні – роковини атомного бомбардування Хіросіми. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3744897-aponia-vidznacae-rokovini-atomnogo-bombarduvanna-hirosimi.html> (дата звернення 28.09.2023)
3. President Harry Truman defends atomic bombing of Japan as "the only language" a "beast" can understand. URL: <https://www.shapell.org/manuscript/truman-defends-use-of-atomic-bomb-against-japan/#transcripts> (дата звернення 28.09.2023)
4. Mariner R. The atomic bomb and American society: new perspectives. Knoxville, 2009, 407 с.
5. Дж. Герсі. Хіросіма Львів: Човен, 2022. 208 с.
6. Truman H. S. Memoirs by Harry S. Truman: Years of Trial and Hope. Garden City: Doubleday & Company, Inc., 1956. 620 p.
7. Truman H. S. Memoirs of Harry S. Truman: Year of decisions. Garden City: Doubleday & Company, Inc., 1956. 526 p
8. URL:<https://vogue.ua/ru/article/culture/kino/4-dokumentalnih-filmi-pro-yaderne-bombarduvannya-hirosimi-i-nagasaki-49509.html> (дата звернення 28.09.2023)
9. URL:<https://www.history.com/news/hiroshima-nagasaki-atomic-bomb-photos-before-after> (дата звернення 28.09.2023)

Катерина Остапенко
здобувачка вищої освіти
ІІІ курсу історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **В. О. Гребеньова**)

ЖІНКИ В РАДЯНСЬКОМУ ГУЛАГУ

У ГУЛАГ (Головне управління таборів та колоній) – системі таборів примусової праці в СРСР, також відомій як «Архіпелаг ГУЛАГ», перебували не тільки чоловіки, а й жінки. Відповідно до даних, понад 300 тисяч жінок були утримані в ГУЛАГах протягом років його існування з 1920-х до 1950-х років. Умови життя та праці були вкрай важкими і нелюдськими. Матеріалів, які описували досвід жінок у цих місцях, на сьогоднішній день мало, але ті праці, які є, говорять про жорстокий режим, голод, холод, недоліки медичного обслуговування, сексуальне насильство та різні форми дискримінації.

Даній проблематиці значну увагу приділяла Оксана Кісь, [1], Аліна Брода [3] та Олеся Біда [4] тощо.

У 1929 році, за особистим наказом Йосипа Сталіна було створено спеціальну структуру для виконання покарань – Головне управління таборів і колоній (ГУЛАГ). Всього їх було близько 30 тисяч, які були розкидані по всій території Радянського Союзу. Значна частина була сконцентрована у Сибірі, Центральній Азії, на Далекому Сході й на північних територіях СРСР.

Загалом від 1939 року частка політв'язнів зросла від 18,6% до 40,7% у 1944-му, а через два роки ця цифра становила вже 60%. Разом із ним змінився і гендерний склад політв'язнів. 1941 року жінки становили 7,6% від загальної кількості, до літа 1944 року їх вже становило 26%, на січень 1945-го – 30,6% [2; с. 154]. Окрім мешканок окупованих територій, у повоєнні роки радянські органи почали масовий наступ на українське націоналістичне підпілля і до ГУЛАГу потрапила велика кількість дівчат та жінок, звинувачених у співпраці з повстанцями на західноукраїнських землях [2; 154–155].

Після прибуття до лагерів, жінок очікували нові люди-в'язні сумнівного статусу. Особливою проблемою були «урки» чи «блатні», тобто справжні злочинці-рецидивісти. А ще «битовики» – засуджені за відносно дрібні порушення (крадіжки з місця праці, спекуляція).

У таборах жінки мали виконувати ті самі виробничі норми, що й чоловіки. Майже всім погрожували сексуальним насильством. Деякі стали матерями в пекельному ГУЛАГу. Водночас вони змогли створити особливу й тонку мережу емоційної підтримки, щоб подолати радянську машину смерті [3].

Дуже важливою відмінністю між жіночою та чоловічою спільнотами табору є акцент на турботі про інших. В українській культурі дівчаток, як і раніше, виховують піклуватися про потреби оточуючих. За нормальних обставин такими людьми є члени сім'ї, а в разі полону – товаришки, з якими

вони ділять біди. Взаємна турбота, встановлення псевдосімейних стосунків і сестринство в таборі були потужними механізмами виживання.

Гендерних відмінностей в обсязі роботи не було. Незалежно від віку чи професійного досвіду, обсяг виробництва був однаковим для обох статей. Якщо шахтарі мали видобути певний кубічний метр вугілля, то жінки–ув'язнені мали видобути стільки ж. Якщо вони не виконували норму, їхній і без того низький пайок скорочувався. Ті, хто працював на таких підприємствах, як швейні фабрики або цегляні заводи, вважалися щасливицями.

Жінки також займалися лісозаготівлями. Вони переносили на своїх плечах колоди завдовжки в кілька метрів. Ув'язнені займалися земляними роботами в умовах вічної мерзлоти. Нормою дня було викопати траншею глибиною 1 метр, завширшки 1,8 метра і завдовжки 10 метрів. В іншому разі 650 грамів хліба зменшувалися до 450 грамів [1].

Жінок змушували працювати в кар'єрах, шахтах, вугільних розрізах, зокрема уранових, на будівництві промислових об'єктів і залізниць.

Окрім цього, були спроби сексуального насильства зі сторони агентів чи охоронці. Перше, що відчули й усвідомили жінки на етапі слідства, – це те, що їхні тіла більше їм не належать. Під час переведення в центр тримання під вартою із одного табору в інший жінок піддавали медогляду. У присутності чоловіків-охоронців їх не тільки повністю роздягали, а й перевіряли всі отвори на тілі та шукали заховані «заборонені» предмети. Після прибуття в табір жінок відправляли в лазню для «дезінфекції». Там вони мали пройти принизливу процедуру: їх знову роздягали і збривали все волосся на тілі і часто це робили чоловіки. Волосся для жінок мало особливе значення і наша культура не була виключенням та публічне позбавлення від нього був одним із інструментів приниження за порушення норм моралі. Жінки в ГУЛАГу намагалися будь-якими способами зберегти своє волосся на голові, хоча фактично не мали можливості за ним доглядати. Вони втрачали його через брак вітамінів, поживних речовин, голод, мали постійно боротися з вошами.

Жінок очікували і побої зі сторони слідчих. Ганна Позняк–Скрип'юк писала у своїх спогадах про ув'язнення в таборах ГУЛАГу: *«Почалися ще страшніші побої. Мене допитували вночі на другому поверсі, прив'язували за коси до спинки крісла й били по носі пальцями, або по голові револьвером (...) Мене підвісили вниз головою, а це дуже тяжко, тому що кров тисне на мозок, у вухах тріщить, здається, що зараз трісне голова, очі випирає з орбіт, язик видавлює з рота — і страшний біль (...) Був ще один кат, який приходив познуватися з «бандерівки» (...) Він любив кинути мене на підлогу й потанцювати на животі...» [4].*

Отже, жінки у ГУЛАГах зустрічалися у різних режимних установках, включаючи табори, медичні установи тощо. Вони виконували різні види праці: рудно–металургійна, лісовозна, будівельна, прядильна. Згодом, після смерті Йосипа Сталіна в 1953 році, кілька жінок були звільнені з–під арешту, а ГУЛАГи поступово були знищені або були закриті. Однак, спадщина, яка залишилася і досі є свідком страждань безлічі людей, включаючи і жінок.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти / Наук. ред. С. Павлюк. НАН України. Інститут народознавства. Львів: Інститут народознавства, 2017. 288 с.
2. Кіпіані В. Країна жіночого роду. Київ: Віват, 2021. 304 с.
3. Брода А. Жіноча сила: як українки виживали в ГУЛАГу. Локальна історія. Режим доступу: URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/zhinocha-sila-ukrayinki-vizhivali-v-gulagu/> (дата звернення: 14.09.2023).
4. Біда О. Погрози згвалтувати та поголити голову. Від ГУЛАГу до колонії в Оленівці – жінки у в'язницях росіян (Частина 1). Громадське – Останні новини дня, всі надзвичайні новини в Україні. Режим доступу: hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/pogrozi-zgvaltuvati-ta-pogoliti-golovu-vid-gulagu-do-koloniyi-v-olenivci-zhinki-u-vyaznicyah-rosiyan-chastina-1> (дата звернення: 14.09.2023)

Сергій Польовий

здобувач вищої освіти II курсу другого (магістерського)
рівня вищої освіти історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І.І. Ніколіна**)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СРСР ЩОДО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Постановка проблеми. У період існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) на території країни існувало багато національних меншин, які представляли різноманітні етнічні групи. Однак, державна політика СРСР щодо цих національних меншин викликала численні обговорення та критику як внутрішньо, так і ззовні.

Метою дослідження є аналіз і розгляд державної політики СРСР стосовно національних меншин, визначення її впливу на життя цих меншин, а також оцінка її наслідків для розвитку національних ідентичностей та міжетнічних відносин у СРСР.

Виклад основного матеріалу. З початку горбачовської Перебудови керівництво Комуністичної партії Радянського Союзу не приділяло належної уваги питанню етнічних відносин у багатонаціональній державі, що згідно з радянською Конституцією визнавалася федерацією суверенних союзних республік, а насправді вже після свого створення перетворилася в унітарну, централізовану державу з мінімальною самостійністю її складових частин. КПРС, як монопольна політична сила в СРСР орієнтувалася на прискорений суспільний розвиток. Саме в цьому контексті розглядалися міжнаціональні відносини.

Дослідження вчених свідчать, що майже всі міжетнічні конфлікти фактично перетворюються в політичні, і часто відбувається зворотній процес, коли політичні конфлікти переростають в етнічні. У результаті цих процесів

формується особливий вид конфліктів, який називається етнополітичним. За визначенням О. Антонюка, етнополітичний конфлікт – це конфлікт як будь-яка форма громадянського, політичного або збройного протиборства, у якому сторони чи одна зі сторін мобілізуються, діють або страждають за ознакою етнічних відмінностей. Більшість вчених-етноконфліктологів поділяє такий функціональний підхід до розуміння конфлікту[1, с. 145].

Як самостійна проблема, міжнаціональні відносини стали об'єктом уваги компартійного будівництва і провідних радянських вчених після того, коли посилювалися відцентрові процеси, що призвело до міжнаціональних конфліктів у різних союзних республіках. Ця тенденція не відповідала ленінській догматиці про непорушність національної політики і спочатку розглядала конфлікт як випадковий.

Проте вчені з неросійських республік почали аналізувати фактичні процеси, що поставило під сумнів раціональність централізованої політики Кремля. Однак дуже повільно переосмислювались безпрецедентні процеси у сфері міжетнічних відносин, намагались затримати їх старими методами.

Населення Радянського Союзу характеризувалося етнічною та релігійною різноманітністю. Економічна структура, культурні та релігійні традиції жителів різних країн були різні. Большевики прийшли до влади і зберегли її, головним чином тому, що висунули гасло «національного самовизначення», що є новим рішенням відносин між етнічними та релігійними меншинами та державою. Відповідно до цієї формули були створені національні територіальні утворення, які згодом були закріплені в конституціях Радянського Союзу та РРФСР. Це відповідало інтересам меншин та їх політичних та соціальних еліт, забезпечуючи їхню участь у державній владі.

Таким чином етнічні і національні відмінності в Радянському Союзі були інституціоналізовані, тобто стали державними інституціями і були закріплені законом та знайшли своє відображення в системі державного управління. Принцип національного федералізму, прийнятий Радянським Союзом, передбачав, що кожна країна повинна мати свою територію і свої державні інституції - свою республіку. Водночас, залежно від розміру країни та розташування території, республіка могла бути як союзною, так і автономною. Союзна Республіка має більше прав, включаючи право виходу з Радянського Союзу (хоча закон не передбачає процедуру виходу). Автономні республіки входили до складу тієї чи іншої союзної республіки. Менші національні утворення мають статус автономних округів і областей.

У Радянському Союзі було 15 союзних республік. Найбільшою з них була Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка. До її складу входили 16 автономних республік: Башкирська, Бурятська, Дагестанська, Калмицька, Кабардино-Балкарська, Карельська, Комі, Марійська, Мордовська, Північно-Осетинська, Татарська, Тувинська, Удмуртська, Чечено-Інгушська, Чуваська і Якутська[3].

Союзні і автономні республіки мали свої органи влади - Верховну Раду, уряд, міліцію. В кінці 1980-х рр. наявність цих органів дозволило їм ставити питання про свою незалежність, що сприяло розпаду СРСР.

У 1970-х рр., коли керівництво Л. Брежнєва оголосило про створення в Радянському Союзі розвиненого соціалістичного суспільства, воно також оголосило про нову історичну народну спільноту - радянський народ. Вважалося, що ця історична спільнота замінила попередні країни, що виникли за капіталізму, і вона успішно пододала суперечності між народами, які не можуть бути вирішені за капіталізму.

Етнічна приналежність конкретного громадянина була важливим фактором його соціального статусу і впливала на його життя та кар'єру. У радянському паспорті була «п'ята колонка», яка вказувала на національність (етнічну приналежність). Однакова графа була у всіх анкетах, яку повинні були заповнювати радянські люди. Незважаючи на всі висловлювання про «дружбу народів», п'ятий пункт часто ставав перешкодою при вступі до університету чи на роботу. Дітей з єврейських або німецьких сімей, кримських татар, та іммігрантів з Кавказу не бажали приймати на роботу чи здобувати освіту, особливо в гуманітарних науках[4, с. 211].

У Радянському Союзі всім прибутком у союзних республіках керувала центральні партійні органи, а керівники Кремля звинуватили неросійські республіки в утриманстві. Москва направила до республік своїх бюрократів і керівників, а республіки надсилали надлишок робочої сили в Росію. Союзні республіки почали вимагати тих фіктивних прав і законів, які ще недавно Москва використовувала тільки для зовнішньополітичної пропаганди про «торжество лєнінської національної політики».

Важливе місце займали проблеми, що залишилися ще зі сталінських часів. У багатьох випадках кордони між республікою та областями проводилися довільно, що створювало основу для майбутніх конфліктів. Але особливо важкими були наслідки насильницьких переселень – депортацій – цілих народів, які були репресовані за часів Сталіна. Після реабілітацій в 1950-х рр. не усі змогли повернутися на свою землю, передану іншим народам. Це заклало основу багатьох етнічних конфліктів, особливо на Кавказі та в Середній Азії. Особливо загострилися мовні конфлікти, що було пов'язано з витісненням мов титульних націй у союзних і автономних республіках у зв'язку з фактичним перетворенням російської мови в державну. У міжетнічних відносинах дедалі помітнішим стають протиріччя між прагненням неросійських народів зберегти свою ідентичність та їх зростаючою русифікацією. Мовне питання опинилося в центрі міжетнічних суперечок, оскільки воно набуло не лише політичного, але й соціального змісту. Значною мірою така ситуація спричинила розкол населення в багатьох союзних республіках [2, с. 99].

Висновки. Керівництво Комуністичної партії Радянського Союзу не приділяло належної уваги питанню етнічних відносин, що призвело до посилення міжнаціональних конфліктів у різних республіках. Міжнаціональні відносини стали об'єктом уваги лише після загострення ситуації. Населення Радянського Союзу було різноманітним за етнічною та релігійною приналежністю, і це відображалося в системі державного управління. Принцип національного федералізму передбачав створення національних територіальних утворень. Проте, існували проблеми, такі як недоліки в кордонних питаннях та

наслідки насильницьких переселень, які спричинили етнічні конфлікти. Усе це сприяло розпаду СРСР.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонюк О. В. Основи етнополітики : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: МАУП, 2005. 432 с.
2. Мельник І.А Міжнаціональні відносини: радянський експеримент та історичні реалії. Київ: Либідь, 2006. 468 с.
3. Національна політика і національні відносини в СРСР напередодні перебудови. URL: http://history4you.ru/lessons/ussr-crisis/show_lesson//asset_publisher/sqcu6oPUQ1B7/content/id/2095 (дата звернення: 29.09.2023)
4. Шпорлюк Р. Імперія та нації. Київ: Дух і Літера, 2000. 354 с.

Сергій Тичина

здобувач вищої освіти

II курсу другого (магістерського) рівня

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. *Л. В. Гуцало*)

МИРОТВОРЧІ ЗУСИЛЛЯ ООН ПІД ЧАС ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Під час періоду холодної війни (1947-1991) між Сполученими Штатами та Радянським Союзом глобальна політична арена була вирішальним полем протистояння двох світових супердержав. У цей період світ стикався з численними конфліктами та напруженістю, що вимагали активної ролі для збереження світового миру та безпеки. Організація Об'єднаних Націй (ООН) відіграла важливу роль у спробах зберегти мир під час холодної війни, проте перед нами стоїть ряд ключових питань та проблем, які потребують детального аналізу та розгляду.

Аналіз актуальних досліджень і публікації. Слід зазначити, що дана проблематика досить ретельно розглядається як у вітчизняній, так і в західноєвропейській історичній, політологічній, історико-правовій та міжнародно-правовій літературі. Значну увагу приділяли міжнародно-правовому і історико-правовому аналізу даної тематики у працях закордонних дослідників, таких як Бані-Насер Ф., Р. Рассел, Л. Оппенгейм, Г. Шварценбергер [9]. Також увагу приділяли і відомі вітчизняні дослідники такі як Я. Жуковська, О. Грінченко [1], А. Каляєв [3], М. Марущак [4], О. Гупова [5], Т. Драчова [6], В. Козюпа [7].

Мета статті: дослідження та аналіз ролі та ефективності ООН у збереженні миру та урегулюванні конфліктів під час періоду холодної війни. Ця стаття спрямована на визначення внеску ООН у забезпечення стабільності та

безпеки, в умовах глобального протистояння між Сполученими Штатами та Радянським Союзом, а також на висвітлення ключових викликів і проблем, що виникали під час миротворчої діяльності ООН в цей період. Результати дослідження допоможуть краще зрозуміти історичний контекст та наслідки миротворчих ініціатив ООН та їхнє значення для сучасного світу.

З початком XXI століття, миротворча діяльність зазнала значних змін. Зростання кількості миротворців, збільшення невійськового складу миротворчих контингентів та залучення жінок до участі в миротворчих діях стали очевидними тенденціями. Методи миротворчих операцій також зазнали змін, у результаті чого виникли нові миротворчі операції наступного покоління. Миротворці тепер працюють для створення стабільного і безпечного середовища, в якому забезпечується дотримання прав людини та загальна безпека. Важливими частинами миротворчої діяльності XXI століття є не лише припинення конфліктів і підтримка миру, а й подальша робота після закінчення конфлікту, впровадження нових інститутів та підтримка політичного процесу для створення легітимних управлінських структур. Миротворці забезпечують безпечний рух людей та гуманітарну допомогу, а також організують захист цивільного населення [1, с. 25].

Таким чином, період, який розпочався з початку XXI століття, можна назвати часом переосмислення або періодом реформування. У початкових 1940-1950 роках миротворчі операції мали наглядний характер, охоплюючи збір інформації, моніторинг виконання мирних договорів та виступ як посередник між конфліктуючими сторонами. Перші миротворчі місії, які були проведені, не містили в своїх назвах термін «миротворчі», але вони створили основу для майбутніх успішних миротворчих операцій [5, с. 24].

Закладені основні принципи проведення миротворчих операцій були визначені під час проведення місій на Близькому Сході та на індо-пакистанському кордоні. Перша миротворча операція на Близькому Сході, відома як Орган ООН зі спостереження за виконанням умов перемир'я (UNTSO), розпочала свою роботу в 1948 році. Задачею місії було спостерігати за режимом припинення вогню. Попередньо, у травні 1947 року, Генеральна Асамблея створила спеціальну комісію з питань Палестини, яка мала провести розслідування для зміни ситуації [3, с.44].

Проте, вже в грудні 1947 року, відбулися військові зіткнення між арабським і єврейським населенням. З метою запобігання подальшим конфліктам, 14 травня 1948 року, за день до закінчення мандату Великої Британії, була призначена посада посередника ООН в Палестині, на яку був призначений Фольке Бернадот, президент Червоного Хреста в Швеції, а представником Генерального Секретаря при посереднику ООН став Ральф Банч [2, с. 450].

Рада Безпеки 29 травня 1948 року прийняла резолюцію, яка офіційно започаткувала миротворчі операції. З метою контролю та нагляду над виконанням перемир'я були введені спостерігачі, які підпорядковувалися посереднику ООН в Палестині та Комісії зі спостереження за перемир'ям. Орган ООН зі спостереження за виконанням умов перемир'я (UNTSO)

поступово став самостійним органом, що функціонував окремо від військових спостерігачів через посередника ООН. Головним завданням миротворчих операцій UNTSO було спостереження за виконанням припинення вогню, а ця операція в справі створення нових кадрів для майбутніх миротворчих місій та розробки принципів, що стали основою для всіх наступних миротворчих операцій [8].

Таким чином, варто визнати, що ця операція має першочергове значення в розвитку миротворчості та створенні міжнародних миротворчих механізмів. Незважаючи на обмежений характер попередніх миротворчих місій, ці операції привели до заснування UNTSO, що дозволило збагатити досвід та розвинути необхідні стандарти для подальших миротворчих інтервенцій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бані-Насер Ф., Гріненко О. Миротворчі операції ООН: теорія і практика. *Проблеми міжнародних відносин*. Вип. 10-11. 2015. С. 24–36.
2. Гуцова О. Роль Ліги Націй та ООН у вирішенні міжнародних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. №2. 2020. С. 449–452.
3. Драчова Т. Ліга Націй та ООН: історичні паралелі. «*Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства*». №8. 2016. С. 41–45.
4. Жуковська Я. Історія виникнення та становлення миротворчої діяльності ООН. *Часопис Київського університету права*. №4. 2020. С. 423–427.
5. Каляєв В. Історичні реалії та перспективи систем колективної безпеки у контексті безпекових імперативів державного управління. №42. 2015. С. 21–29.
6. Козюпа В. Миротворчі операції ООН під час Холодної війни. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2019. С. 143–154.
7. Марущак М. Історія дипломатичних відносин у ХХ сторіччі. *Нова книга*. №1. 2008. 368 с.
8. Hedges R. *International organization*. London. 1935. 212 p.
9. Schwarzenberger G. *International Law as Applied by International Courts and Tribunals*. №2. London: *Stevens & Sons*. 1949. P. 116.

Чаусова Катерина
здобувачка вищої освіти
І курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник к. і. н. доц. **І. М. Власюк**)

НІМЕЧЧИНА В НАТО І ОВД В КОНТЕКСТІ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

На даний час Німеччина є одним з ключових членів Північноатлантичного альянсу в Європі, в водночас займає досить неоднозначну позицію відносно як повномасштабної війни Росії проти України, так і вступу нашої країни в НАТО

в принципі, корені такого ставлення можна зрозуміти, якщо розглянути обставини входження і перебування розділеної Німеччини – Федеративної республіки Німеччини та Німецької демократичної республіки в період «холодної війни» у складі двох військово-політичних блоків – НАТО та Організації Варшавського договору.

Мета дослідження: проаналізувати створення двох німецьких держав, їх входження та перебування в складі двох військово-політичних блоків в період другої половини 1940х років до об'єднання Німеччини в єдину державу у 1990-му році, в контексті «холодної війни».

В даному дослідженні були використанні статті дослідників Г. Мінгазутдінова [2] та А. А. Цибулько [5], що присвячені відносинам Німеччини з США та довгому шляху до об'єднання Німеччини в одну державу. Окрім цього було використано окремі статті з інтернет-ресурсів присвяченні НАТО та ОВД [1,3,4]; необхідно виділити і дослідження Д. Шурхало [6].

В першу чергу важливо розуміти контекст утворення двох німецьких держав. Як відомо, по завершенні Другої світової війни Німеччина була поділена на чотири зони окупації – французьку, англійську, СРСР та США. В проміжку між 1946 та 1948 рр. на території окупаційних зон США, Великої Британії та Франції була утворена спочатку бізонія, а з долучення до неї французької зони окупації – тризонія, на яких були скасовані митні кордони а також проведена спільна грошова реформа, на що СРСР відповів блокадою Західного Берліну [6]. Офіційно Федеративна республіка Німеччина на базі тризонії була проголошена 15 вересня 1949 року, в той час німецька держава на радянській окупаційній території – Німецька демократична республіка проголошена 7 жовтня того ж року [5, с. 278]. Відповідно навіть історії створення двох держав Німеччини, можна простежити політичне суперництво США і Радянського союзу що проявилось у швидкому запровадженні дзеркальних дій – проголошення держав у власних окупаційних зонах.

Одним із найбільш яскравих проявів холодної війни було утворення військово-політичних блоків, як у сфері впливу США, так і у сфері впливу СРСР. Спочатку у 1949 створенням Організації Північноатлантичного договору, в яку через 6 років після створення увійшла Федеративна республіка Німеччина, а 14 травня 1955 року країни, на які розповсюджувався радянський вплив, у Варшаві підписали угоду, що започаткувала Організацію Варшавського договору, до якої через рік після створення увійшла і НДР [3]. Таким чином дві німецьких держави були включені до складу двох конфронтуючих військових блоків, що також було віддзеркаленням «холодної війни» в Європі.

Важливо відзначити відносини між фактично лідером НАТО - Сполученими Штатами Америки і Федеративною Республікою Німеччиною. Як зазначає дослідниця Г. Мінгазутдінова, зокрема близько 10ти років тривала дискусія щодо спільного використання ядерної зброї, адже попри розміщення її на території ФРН контроль залишався над цією зброєю в США, окрім того загострення відносин між двома країнами відбулося після запровадження програми «гнучкого реагування» через та в період підписання угоди

«подвійної нульової» - обидві програми були пов'язані з згортанням і обмеженням ядерної зброї в Європі і викликали незадоволення у суспільстві ФРН, через побоювання послаблення стримування СРСР [2, с. 42].

Одним із найбільш відомих сторінок діяльності Організації Варшавського договору є придушення так званої «Празької весни», коли військові сили організації фактично окупували територію Чехословаччини щоб придушити опозиційну радянському режиму владу, важливо відзначити, що серед проаналізованих в даному дослідженні публікацій, одностайності відносно того, чи приймали в даній акції військові сили НДР, зокрема Вінфрід Гайнеманн стверджує, що НДР не брала участь даній військовій акції, в той час як Сергій Пивоваров і Євгеній Спіркін у своїй статті стверджують, що все ж таки військові сили НДР брали участь у даній політичній акції [4]. Також важливо відзначити, що НДР у 1980-х роках виступила проти розміщення радянських ядерних ракет на своїй території [3].

Об'єднання Німеччини, яке відбулося в результаті ратифікування урядами обох країн Договору про економічний, валютний і політичний союз в вересні 1990го року [5, с. 275]. Дане об'єднання призвело одночасно як до виходу НДР з складу Організації Варшавського договору і до автоматичного входження Східної Німеччини до складу НАТО, адже фактично Федеративна республіка Німеччина приєднала Німецьку демократичну республіку [1].

Отже, в даному дослідженні проаналізовано створення двох німецьких держав, входження у два військово-політичних блоки – Північноатлантичний альянс та Організацію Варшавського договору, перебування в них відповідно ФРН та НДР.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гончаренко Р. Історик: 3 часів створення НАТО, його завдання не змінилися. URL: <https://amp.dw.com/uk/історик-організація-варшавського-договору-була-слабшою-ніж-думав-захід/a-19370842> (дата звернення: 26.09.2023).
2. Мінгазутдінова Г. Беспекова політика Німеччини: відносини з НАТО. *Actual problems of international relations*. 2010. Т. 1, № 88. С. 42-45.
3. Омелянюк М. Річниця "Варшавського договору": глобальне протистояння із відголосками у сьогоднішній день. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/amp/130205-ricnica-varsavskogo-dogovoru-globalne-protistoanna-iz-vidgoloskami-u-sogodenna/> (дата звернення: 26.09.2023).
4. Пивоваров С. 30 років тому розпався блок соцкраїн Варшавського договору на чолі з СРСР. Його війська придушували повстання в Будапешті та Празі, а потім майже всі учасники попросилися до НАТО. *Бабель*. URL: <https://babel.ua/amp/texts/66045-30-rokiv-tomu-rozpavsya-blok-sockrajin-varshavskogo-dogovoru-na-choli-z-srsr-yogo-viyska-bridushovali-povstannya-v-budapeshti-ta-prazi-a-potim-mayzhe-vsi-uchasniki-poprosilisya-do-nato> (дата звернення: 26.09.2023).

5. Цибулько А. А. Об'єднання Німеччини: історичні передумови та геополітичні наслідки. *Вісник Київського міжнародного університету*. 2009. Серія: Міжнародні відносини, №8 С. 275-292.

6. Шурхало Д. 70 років ФРН: шлях від розділу до об'єднання. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/29921085.html> (дата звернення: 27.09.2023).

Марина Дика
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О.В. Маркевич**)

«ПРАЗЬКА ВЕСНА» – ТРАГІЧНА СТОРІНКА В ІСТОРІЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Події сьогодення потребують переосмислення минулого, щоб формувати історичну пам'ять, спираючись на достовірні дані, а також винести уроки і знову не допустити помилок. 60-ті роки минулого століття відбилися у світовій історії рядом революцій і повстань проти панівних політичних систем. Однією з найбільших стали події 1968 р. в Чехословаччині, які ввійшли в історію під назвою «Празька весна», коли населення повстало проти комунізму та його устроїв, оскільки прагнуло іншого життя. Трагедія цих подій показала справжнє обличчя «соціалізму з людським обличчям». Особливо актуальною тема стала сьогодні, у період російсько – української війни, оскільки демонструє справжні наміри Радянського Союзу, правонаступницею якого назвала себе російська федерація, яка продовжує втручатися у справи суверенних держав, нав'язувати волю, руйнує мирний лад на їх територіях. Серед провідних дослідників трагізму подій 1968 року у Чехословаччині варто виділити П. Федорчака [2], Н. Дейвіса [1], К. Стрибун [3], Дж. Генрі [5] та ін.

Метою нашого дослідження є аналіз трагічних подій 1968 року у Чехословаччині, відомих нам під назвою «Празька весна».

Історія комуністичної Чехословаччини бере початок після завершення Другої світової війни, адже в довоєнний період країна залишалася оплотом демократії на території Центрально – Східної Європи. Захопити владу в державі намагалася Комуністична партія, створена в 1921 р. Вона проявила себе участю у чеському Руху Опору під час Другої світової війни, стала однією з чотирьох партій у складі Національного фронту Чехословаччини, що прийшов до влади.

У грудні 1943 р. в Москві був підписаний договір про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво між СРСР і Чехословаччиною. Розпочався період політичного зближення цих країн. Особливо яскраво це проявилось після утворення НАТО, напротиагу якому у травні 1955 року керівники компартій країн Центрально – Східної Європи у тому числі й представник від Чехословаччини підписали договір про дружбу, співпрацю

та взаємодопомогу, що призвело до утворення Організації Варшавського Договору [2, с. 100].

Наприкінці 1967 – на початку 1968 рр. внутрішньополітична ситуація в країні загострюється. Розпочинається боротьба між представниками Комуністичної партії Чехії (Антонін Новотний) та Комуністичною партією Словаччини (Александр Дубчек). Перший секретар А. Новотний чинив опір десталінізації та не зважав на економічні та політичні зрушення в сусідніх країнах Варшавського договору. Тому з його посади усунула коаліція словаків та чехів, оскільки їх очікування не були виправдані. Новим лідером держави став А. Дубчек, якого в Москві навіть не розглядали як кандидата на цю посаду. Це спровокувало занепокоєність серед вищого партійного керівництва в СРСР [1, с. 709].

У 1968 році відбувається перша спроба компартії здійснити реформу у політичній площині. Панівна партія намагається створити «соціалізм з людським обличчям», починають відроджуватися демократичні паростки у державі: гласність, реабілітація політв'язнів, зміни у службі безпеки та курс на ринкові перетворення [2, с. 108].

Проте такі дії А. Дубчека не були прийнятними для радянського керівництва та його поплічників, тому вони вирішили вдатися до радикальних дій. 21 серпня 1968 року збройні сили країн Організації Варшавського договору вторглися на територію Чехословаччини і взяли під контроль будівлі Центрального комітету Комуністичної партії Чехословаччини, радіо та телебачення, ряд стратегічних об'єктів. Хоча такі дії союзників не супроводжувалися обстрілами та бомбардуваннями, проте жертвами стали понад 500 чоловік. Велика кількість людей, не згідних з такими діями змушені були емігрувати, серед них були і представники студентства. На знак протесту Ян Заїц і Ян Палах здійснили акт самоспалення. Реакція радянського керівництва була досить кволою, оскільки Генеральний секретар ЦК КПРС Л. Брежнев мав надію, що А. Дубчек піде на поступки. Владислав Гомулка, Генеральний секретар ПОРП, закликав Чехословацького лідера одуматися та зупинитися, щоб не допустити введення військ до своєї країни. З числа української тогочасної інтелігенції КДБ зафіксував висловлювання кінорежисера Сергія Параджанова, що оцінив події у Чехословаччині так: «СРСР є світовим жандамом». Таку оцінку радянський уряд не зміг пробачити і на початку 1970 рр. відправив митця у в'язницю [3, с. 55].

У жовтні 1968 р. було підписано договір про «тимчасове перебування» радянських військ у Чехословаччині. У листопаді на пленумі ЦК КПЧ було засуджено діяльність реформаторів у період до вторгнення військового контингенту. Проте населення не здавалося, продовжувався рух за реформи, розгортаються антирадянські акції [4].

Наростання конфлікту, зростаюча загроза можливого втручання військ НАТО на територію Чехословаччини та її відмова від поступків змусили КПРС ввести в дію план під назвою «Операція Дунай». Західна спільнота відреагувала на інтервенцію засудженням, проте наважитись на щось більше – побоялася. Однією з причин – страх, що репресії на території Східної Європи можуть

спричинити заворушення та перекинутися до кордонів НАТО. Лише згодом європейські союзники стали обдумувати над створенням європейської оборонної групи в НАТО [5].

Таким чином, події «Празької весни» 1968 р. стали яскравим символом нескорення та бажання змінити державу, запровадити демократичні принципи. Під гусеницями танків у Празі загинула спроба поєднати найкращі досягнення двох систем – соціалістичної та капіталістичної – для створення комфортних умов існування людини. Хоча ця подія завершилася трагічно, проте населення продовжувало чинити запеклий опір і шукало слушного моменту, щоб знову піднятися на боротьбу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Норман Д. Європа: Історія / Пер. з англ. Таращук П. Київ : «Основи», 2014. 1496 с.
2. Коротка історія Чехії і Словаччини / за ред. проф. П. Федорчака . Івано – Франківськ : Плай, 1999. 170 с.
3. Скибун К. Соціалізм з людським чи кривавим обличчям. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Вип. 32. Тернопіль, 2021. С. 54–58.
4. 1968 – придушення «Празької весни», 2019. URL: <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/21/1968-prydushennya-prazkoyi-vesny> (дата звернення: 27.09.2023).
5. Jackson, Henry M. Soviet Invasion of Czechoslovakia and its Impact on NATO: Does the Leopard Change his Spots. *Cornell International Law Journal*: Vol. 2: Iss. 1, 1969. P. 108-115. URL: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=cilj> (дата звернення: 27.09.2023).

Олександр Афанасьєв

здобувач вищої освіти II курсу магістратури
історичного факультету

Житомирського державного
університету імені Івана Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук, доц. **І. М. Власюк**)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У ПОЛЬЩІ ТА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ В 1970-Х - 1980-Х РР.: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ

Суспільно-політичні процеси в країнах Центрально-Східної Європи у період існування в них комуністичних режимів продовжують привертати увагу дослідників, є об'єктом аналізу істориків та політологів. Саме через них можливо виділити специфіку цих режимів у кожній країні, спільне та відмінне, провести відповідний порівняльний аналіз.

Дана проблема знайшла своє висвітлення, зокрема, в сучасній українській історіографії, зокрема у працях: С. Мотрук; Л. Шваб, А. Шваба, М. Шваб; О. Цимбалюк; І. Чміль та ін.

Метою цього дослідження є аналіз спільних і відмінних рис, притаманних суспільно-політичним процесам у Польщі та Чехословаччині в 1970-х – 1980-х рр.

Як відомо, комуністичні режими в цих обох країнах виникли внаслідок боротьби за владу комуністів та вирішального впливу на ці процеси СРСР. Радянський Союз був зацікавлений у встановленні в країнах Центрально-Східної Європи лояльних йому політичних режимів після Другої світової війни. Початок «холодної війни» між СРСР та країнами Заходу прискорив ці процеси.

Однак, ми маємо звернути увагу на те, що приход до влади комуністів в Польщі та Чехословаччині мав і свої відмінності. У Польщі вже у 1948 р. проти ідеї колективізації селянських господарств виступив перший секретар Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) Владислав Гомулка. Комуністи Чехословаччини спочатку не виступали загальною проти тих чи інших форм радянської політичного та соціально-економічного життя свого суспільства.

Названий нами період 1970-х – 1980-х рр. був періодом перехідним для для комуністичних режимів Польщі та Чехословаччини. Обидві країни пережили вже до цього ряд політичних криз (наприклад, в Польщі 1956 р. – події в Познані, 1968 р. – студентські виступи, 1970 р. – події у Гданську; у Чехословаччині – події Празької весни 1968 р.).

Аналізуючи події названого нами періоду, важливо відмітити більшу суспільно-політичну активність громадян Польської Народної Республіки (ПНР), ніж у Чехословаччині. Найбільш відомими стали виступи робітників у десяти воєводствах Польщі в 1976 р.; конфлікт між урядом та профспілкою «Солідарність» у 1981 р. та її подальша підпільна діяльність. Для Чехословаччини характерними були більш мирні форми протесту проти існуючої влади, зокрема йдеться про виникнення суспільно-політичного руху «Хартія-77». Однак, на відміну від польської профспілки «Солідарність» цей рух не отримав широкої підтримки серед населення. «Солідарність» стала успіхом активної діяльності робітників підприємств Польщі, у той час Хартія-77 охопила переважно чехословацьку інтелігенцію, яка прагнула достукатись до влади у питанні захисту прав людини. Для чехословацького суспільства період 1970-х рр. був більш стабільним в соціально-економічному плані, ніж для польського, яке відчувало гостріше кризові, інфляційні процеси того часу.

1989 рік став для обох країн періодом відносно мирного переходу влади від комуністів до демократичних сил. Події в ПНР однак не дійшли до революційних виступів проти влади, характерних для попередніх десятиріч. Робота круглого столу між представниками урядової коаліції, профспілки «Солідарність» та Римо-католицької церкви завершилася мирним перерозподілом влади, вистражданим через низку постійних політичних криз комуністичного режиму. Окремі дослідники відмічають нестійкість цього режиму в Польщі [4, с. 512]. Звертається увага на недовіру комуністичної влади в Польщі та Чехословаччині та активізацію протестних рухів [3].

О. Цимбалюк дослідила форми повсякденного спротиву громадян владі у ПНР 1960-х – 1980-х рр., зокрема, звернення громадян до влади, анекдоти, формування субкультур молоді; відмічається активна роль Римо-католицької церкви у суспільно-політичних процесах [2, с. 205].

Події ж у Чехословаччині набули форм активного протесту, що пізніше отримало назву Оксамитової революції. На нашу думку, це був прорив суспільства після двадцятирічного вимушеного мовчання через придушення подій Празької весни 1968 р. Велика активність громадян Чехословаччини була підтримана Громадянським форумом, що сприяв демократизації суспільства, мирним шляхам зміни влади в країні. С. Мотрук зазначає, що ця запізніла революція в Чехословаччині була важливим історичним та соціально-психологічним феноменом; підкреслюється великий революційний настрій суспільства [1, с. 80].

Загалом, підсумовуючи, необхідно відмітити, що чехословацьке і польське суспільство бажало бачити соціалізм з людським обличчям. В обох країнах ми бачимо також спроби влади реформувати відносини на користь цієї моделі. Однак, яскравішими вони виявилися у Чехословаччині ще у 1968 р. Невипадково після падіння комуністичних режимів відбувся поворот влади і суспільства у західному напрямі стали наслідком тих трагічних та суперечливих процесів, що відбулися в цих двох країнах у період існування комуністичних режимів. У протестних рухах проти влади активність суспільства була більшою у ПНР в 1970-х – на початку 1980-х рр. В Чехословаччині ця активність значно зросла наприкінці 1980-х рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мотрук С. Політичні кризи в Чехословаччині другої половини ХХ ст.: погляд із сьогодення. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. пр.* 2010. Вип. 19. С. 71-86.
2. Цимбалюк О. В. Повсякденний спротив тоталітарній владі в Україні та Польщі (II пол. 60-х – I пол. 80-х рр. ХХ ст.). Інтермарум: історія, політика, культура. 2017. № 4. С. 193-209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inhpc_2017_4_16 (дата звернення: 20.09.2023)
3. Чміль І. Протестні рухи країн Центрально-Східної Європи у 1980-1990 рр. (на прикладі Польщі, Чехії та Словаччини). *Вісник Львівського університету: Серія філос.-політолог. студії*. Львів, 2015. Вип. 6. С. 238-247.
4. Шваб Л., Шваб А., Шваб М. Соціально-політичні реалії в Польській Народній Республіці в 50-х–70-х роках ХХ століття. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. № 17 (липень, 2022). С. 512-520.

Мирослава Грабовська
здобувач вищої освіти
II курсу другого (магістерського) рівня
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. *Л. В. Гуцало*)

РЕФОРМИ КОНСЕРВАТИВНОГО УРЯДУ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР

Період діяльності уряду Маргарет Тетчер вважають епохою змін, і це дійсно так. Політика та погляди консервативного уряду і самі ідеї Тетчер, і досі активно обговорюються, і погляди дослідників розділяються. Адже хтось вважає, що прем'єр-міністр своєю політикою та новизною врятувала країну, дала поштовх до змін. А хтось що навпаки в цей період варто виділити більше негативних аспектів. Загалом, стає зрозуміло, що Маргарет Тетчер дуже цікава особистість для вивчення, а політика її уряду цікава для аналізу.

Говорячи про реформи уряду Маргарет Тетчер, одразу варто зауважити, що вони піддавалися критиці, засуджувалися та не сприймалися. Тогочасне суспільство сумнівалося в ефективності прийнятих урядом рішень. Але в підсумку ці економічні реформи та ідеї дали позитивний результат та розвиток, рух з місця.

Коли в 1979 році на виборах перемогла консервативна партія Маргарет Тетчер стала першою в історії жінкою прем'єр-міністром. Варто зазначити, що уряд Маргарет Тетчер одразу рішуче та впевнено ставив перед собою важливі зміни та плани. У її кабінеті вся робота будувалася на чіткій ієрархічності, підзвітності і високій особистій відповідальності; вона була яскравою захисницею монетаризму. Зважаючи на те, що в той період в економіці спостерігався застій, консервативний уряд перед собою поставив ряд серйозних завдань: зупинити інфляцію, знизити податки. Варто зазначити, про закон «Право на покупку», завдяки якому люди могли купувати будинки, які належали уряду, в яких вони жили [3, с. 4-5].

З основних поглядів на політику та економіку, Тетчер виступала за зменшення рівня впливу держави на економіку, підтримку вільного ринку та підприємництва. Вона намагалась припинити, як їй здавалось, надмірне втручання держави в економіку, та домагалась цього шляхом приватизації державних підприємств та муніципального житла.

Тетчер відчувала, що економіка не самозбалансувалась і потребу в нових фіскальних програмах зосереджених на інфляції. Вона почала економічні реформи з підвищення відсоткової ставки для уповільнення зростання грошової маси та уповільнення, у такий спосіб, інфляції. Було зменшено бюджет та скорочено видатки на громадські програми, зокрема, на охорону здоров'я, освіту, та будівництво житла. Вона також запровадила обмеження на друк грошей та законами обмежила діяльність профспілок [1].

Також важливим моментом за який варто згадати, і над чим проводилася серйозна робота, це вплив профспілок. Було прийняте рішення обмежити їх, звинувативши їхніх лідерів у підриві парламентської демократії та економічного поступу через паралізуючі страйки. Декілька профспілок розпочали страйки у відповідь на законодавчі ініціативи обмеження їхньої влади, але їхній спротив, зрештою, було подолано. Лише 39% членів профспілок віддали свої голоси за Лейбористів на загальних виборах 1983 року. Таким чином, Маргарет Тетчер вдалося зруйнувати вплив профспілок, що формувався й існував протягом майже цілого покоління.

Що стосується політики приватизації, то спочатку її впливу протидіяла лейбористська партія. Проте надалі вони починають з більшим сприйняттям до цього відноситися і погоджуються з більшістю напрямів приватизації. Тетчеризм зобов'язаний радше методизму, ніж монетаризму», — вважає дослідник Елайза Філбі [2].

Отже, за час прем'єрства М. Тетчер в країні, на думку багатьох, відбулося «економічне диво»: Британії вдалося вийти з кризового стану, темпи зростання виробництва у 1980-х роках склали 5%, це більше, ніж в інших великих країнах світу, крім Японії; продуктивність праці зросла протягом 1979 – 1989 років на 3,5%. Великій Британії вдалося перейти з сьомого місця в групі найбільш розвинутих індустріальних країн на п'яте.

Не зважаючи на успіхи економічних реформ, Тетчер продовжували багато критикувати. В основному за те, що на багато питань її уряд закривав очі, та вони не вирішуються. Зокрема, це питання соціального плану, чи справедливості. «Тетчеризм» мав для британського суспільства як позитивні, так і негативні наслідки. З позитивних наслідків можна виділити наступне: підняття економіки, зміни в економіці, надходження іноземних інвестицій; низькі темпи інфляції. Також варто додати, що в деяких галузях спостерігалось підвищення ефективності, зменшилася сила організації праці. Також відбулося зростання фінансового сектору [4, с. 2-3].

Що ж до негативних наслідків, то тут варто зазначити про: повернення масового безробіття, подорожчання комунальних послуг та транспорту, розгортання страйкового руху, дерегуляція фінансів.

Підсумовуючи варто додати, що хоча деякі реформи спочатку вважались непопулярними, занадто жорсткими, такими, що не враховують соціальні вектори в економіці, згодом вони дали свої позитивні результати. Стабілізація у сфері економіки мала значний вплив на стабілізацію внутрішньої та зовнішньої політики держави, де, загалом, Маргарет Тетчер здобула також визнання і глибоку повагу з боку керівників урядів інших провідних країн. Саме ці фактори мали неабияке значення для формування позитивного іміджу Великої Британії в світі. Маргарет Тетчер є прикладом сміливості та твердості, людини яка не дивлячись на перепони та труднощі, не відступала від своїх ідей та не зраджувала своїм поглядам.

Список використаних джерел та літератури:

1. Naughton P. Thatcher leads tributes to Sir Edward Heath. *The Times*, 2005. July 18. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/thatcher-leads-tributes-to-sir-edward-heath-353gzv3fdh> (дата звернення: 20.09.2023)
2. Margaret Thatcher Foundation. URL: <https://www.margaretthatcher.org/>
3. Довбиш М. О. Економічна криза у Великобританії в епоху тетчеризму та шляхи її вирішення. *Політикус*. 2013. Вип. 3. С. 4-8.
4. Коваль К. Особливості економічних реформ епохи тетчеризму. *Історіосфера: матеріали Тринадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса: [ПНПУ імені К. Д. Ушинського], 2018. С. 135-1385.
5. Степанова Т. М., Герасимов Т. Ю. Політика Маргарет Тетчер: уроки для України. *Матеріали XLIX науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*, Вінниця. 2020. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2020/paper/view/8935> (дата звернення: 23.09.2023)

Олександр Меліхов

здобувач вищої освіти

II курсу другого (магістерського) рівня

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. *Л. В. Гуцало*)

РЕФОРМУВАННЯ ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК КЛЮЧОВИЙ НАПРЯМ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПРЕЗИДЕНТІВ- ДЕМОКРАТІВ У США В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

На сучасному етапі США є єдиною індустріально розвиненою країною, що не має універсальної системи охорони здоров'я. Медичне страхування тісно пов'язане з трудовою діяльністю людини. Здебільшого наслідком втрати роботи є автоматична втрата медичної страховки.

Згідно статистичних даних, у США медичну страховку мають близько 84 % населення, з них 64 % отримали її від роботодавця, 9 % придбали самостійно, 27 % отримують медичну страховку в рамках державних програм [1, с. 27]. Окремі державні програми забезпечують право на отримання страховки особам з інвалідністю, особам літнього віку, дітям, ветеранам, малозабезпеченим людям, а також забезпечують невідкладну допомогу усім громадянам країни незалежно від їх платоспроможності.

Американська система охорона здоров'я, незважаючи на певні успіхи, завжди була схильною до кризових явищ, які умовно можна розділити на дві групи. До першої групи належать проблеми, пов'язані з рівнем фінансування та

оплатою медичних послуг, до другої – проблеми, пов'язані з недостатньою організацією системи забезпечення медичної допомоги. Проте головною проблемою є відсутність загальнонаціональної системи страхування здоров'я.

Реформування системи охорони здоров'я завжди належало до базових засад внутрішньополітичної діяльності Демократичної партії. Зазвичай, усі ініціативи щодо введення в США системи державного медичного страхування виходили від президента або конгресменів-демократів, у той час як представники Республіканської партії і в Конгресі, і в Білому домі категорично блокували будь-які пропозиції щодо її розширення для всіх американців. Виключенням було створення Міністерства охорони здоров'я, освіти і соціального забезпечення в 1954 р. а також введення страхування з інвалідності та медичного страхування малозабезпечених громадян старше 65 років (закон Керра–Міллса) за президенства республіканця Д. Ейзенхауера.

У 1945 р. Президент Г. Трумен виступив з ідеєю створення щось схожого на державне страхування здоров'я, підтримуючи біль Мюрея–Вагнера–Дінгела, проте Американська медична асоціація змогла домогтися від Конгресу відхилення цього проєкту, попередивши, що його реалізація призведе до появи так званої «марксистської медицини» та сприятиме «націоналізації медицини», що знизить якість медичної допомоги та є неамериканським [2, р. 108].

30 липня 1965 р. президент Л. Джонсон підписав Закон «Про медичну допомогу», яким запроваджувалися Medicare – програма медичного страхування для літніх людей (старше 65 років), і Medicaid – програма медичного страхування для людей з обмеженим рівнем доходів [3].

У 1970-х рр. понад 80 млн. американців все ще були не охоплені медичним страхуванням. Протягом 1975–1976 рр. спостерігався «бум» у розробці законопроєктів: до парламенту було представлено 18 біллів, які, у тій чи іншій мірі, розширювали можливості обов'язкового страхування здоров'я стосовно тих категорій громадян, які не були ним охоплені. Шість біллів підтримували впливові політики та громадські організації. Більш того, у законодавчій роботі вперше взяла участь і так звана «організована медицина».

У 1990-х рр., коли близько 39 млн. американців жили незастрахованими [4, с. 821], адміністрація В. Клінтона намагалася провести реформу у сфері охорони здоров'я шляхом впровадження універсального медичного страхування, яке мало забезпечити доступ до медичної допомоги усім американцям і легальним мігрантам. На жаль, реформа зустріла потужний опір з боку фармацевтичних і страхових компаній, республіканських сенаторів.

Реформа національної системи охорони здоров'я стала однією з найбільш обговорюваних і суперечливих реформ адміністрації Б. Обама. Станом на 2006 р. в США приблизно 47 млн. осіб з 320 млн. населення країни не мали медичної страховки [1, с. 27]. Відстоюючи необхідність і своєчасність реформування галузі, президент 9 вересня 2009 р. звернувся до нації: «План, який я оголошую сьогодні ввечері, буде відповідати трьом основним цілям. Це забезпечить більше безпеки та стабільності тим, хто має медичне страхування. Він забезпечить страхування тим, хто цього не робить. І це сповільнить зростання витрат на охорону здоров'я для наших сімей, наших компаній і

нашого уряду. Зокрема, «люди повинні мати базове медичне страхування...» [5].

23 березня 2010 р. Б. Обама підписав «Акт про захист пацієнтів і доступне лікування» [6], який часто називають Обама Care або Обама Act, основна мета якого – зробити медичне страхування доступнішим, а фактично всезагальним. Основні напрямки: зобов'язання всіх осіб купувати медичне страхування (якщо вони не охоплені Medicare або Medicaid, які АСА розширила), федеральні субсидії для бідних і осіб із середнім доходом, вимога видачі страхових полісів навіть тим, хто вже має проблеми зі здоров'ям. За оцінкою аналітиків, близько 28 млн. осіб мали право на отримання федеральних субсидій, якщо їхній дохід менше 400 % федерального рівня бідності. Зазвичай, такі люди працюють неповний день, тому роботодавець не зобов'язаний надавати їм корпоративний план. У результаті вони недостатньо бідні для участі в програмі Medicaid і не досягли відповідного віку для програми Medicare. Саме ця група населення і стала цільовою аудиторією реформи охорони здоров'я Б. Обами.

Як зауважують вітчизняні дослідники, в тексті акту Б. Обами формулювання «всезагальне страхування» («universal health care») відсутнє, проте фактично створюються такі умови, в яких виникає вимушена потреба для майже кожного американця мати медичне страхування. Наразі в США виникла правова колізія: існує законна можливість влаштуватися на роботу без медичного страхування, проте в разі його відсутності накладається штраф. Штраф встановлений у розмірі 2 тис. дол. на рік на одного працівника. При цьому, середня ціна медичної страховки на одного працівника на рік становить близько 4 тис. дол., а на сім'ю з чотирьох осіб – 11 тис. дол. [7, с. 185].

На початку 2020-х рр. багато реформ Закону про доступне лікування інтегровані в систему охорони здоров'я, і їх кількість збільшила страхове покриття для 20 млн. американців шляхом зменшення витрат і підвищення якості медичної допомоги [2, р. 109]. Станом на 2021 р. 31 млн. американців користувалися програмою медичного страхування Obamacare [8].

Примусовість медичного страхування мала наслідком появу кількох скасовуючих законопроектів, які вступали в силу Б. Обамою, а також низки судових позовів. Не вдалося скасувати Obamacare і його наступнику – республіканцю Д. Трампу за допомогою указів президента та нормативно-правових актів різних міністерств та відомств. Ще однією причиною неспроможності Д. Трампа втілити свою обіцянку відмінити Obamacare стали фундаментальні зрушення в американській суспільній свідомості, викликані зокрема і законом 2010 р.: все більше американців сприймають доступ до медичних послуг як право, а не як послугу.

Дж. Байден у цілому підтримав Закон про доступне медичне обслуговування Б. Обами, відстоюючи «громадський варіант», який дозволить більшій кількості людей вибирати медичне страхування, що спонсорується державою. Його адміністрацією було відкрито HealthCare.gov, щоб надати всім американцям можливість протягом півроку підписатися на медичне страхування. Середня франшиза для американців, які підписуються на нове

покриття на HealthCare.gov, знизилася майже на 90 % і становить лише 50 дол.» [9].

Отже, реформування системи охорони здоров'я було стрижнем діяльності Демократичної партії від Г. Трумена, Л. Джонсона до Б. Обама, для якого ця реформа стала найбільшим успіхом його президентської діяльності, незважаючи на протидію в політичних колах та з боку частини суспільства, та нинішнього очільника США Дж. Байдена.

Список використаних джерел та літератури:

1. Рижкова Є. Ю. Правове регулювання приватного сектору медицини в США. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. №10-11. Том 2. С. 27-31.
2. Manchikanti L., Helm Ii S., Benyamin R. M., Hirsch J. A. Evolution of US Health Care Reform. *Pain Physician*. 2017. No 20. Pp. 107-110.
3. Medicare and Medicaid Act (1965). URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/medicare-and-medicaid-act> (дата звернення: 18.09.2023).
4. Тіндалл Д. Б., Шай Д. Е. Історія Америки (шосте видання) / пер. з англ. Л. Пригула, Г. Сташків, О. Щур. Львів: Літопис, 2010. 904 с.
5. Nelson M. Barack Obama: Domestic Affairs. URL: <https://millercenter.org/president/obama/domestic-affairs> (дата звернення: 18.09.2023).
6. Compilation of Patient Protection and Affordable Care Act. URL: <http://housedocs.house.gov/energycommerce/ppacacon.pdf> (дата звернення: 19.09.2023).
7. Машевський О., Барабой М. Історія становлення системи медичного страхування США та медична реформа Б. Обама. *Американська історія і політика*. 2017. № 3. С. 181–188.
8. Верховний суд США підтримав існування Обамасаре. *Букви*. 17 червня 2021. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/verhovnij-sud-ssha-pidtrimav-isnuvannja-obamacare/> (дата звернення: 18.09.2023).
9. Statement by President Joseph R. Biden, Jr. on One Million Americans Signing Up for Health Coverage During 2021 Special Enrollment. White House: website. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/05/11/statement-by-president-joseph-r-biden-jr-on-one-million-americans-signing-up-for-health-coverage-during-2021-special-enrollment/> (дата звернення: 04.09.2023).

Ангеліна Семенюк
здобувачка вищої освіти
II курсу другого (магістерського) рівня
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. *Л. В. Гуцало*)

МОЛОДІЖНИЙ РУХ ХІПІ У США

Після Другої світової війни багато країн пережили значний бебі-бум. Покоління, які вступали в доросле життя в 1960-х роках, жили в принципово інших умовах, ніж їхні батьки. На рубежі 1950-х і 1960-х років у Сполучених Штатах почала зростати опозиція американській політичній, соціальній та економічній системі на основі конфлікту поколінь, який називають контркультурою, соціальною течією, яка повністю заперечує цінності та інститути американської культури. Контркультура проявлялася в багатьох течіях і була пов'язана переважно з молодіжною культурою та новими соціальними рухами.

Відносно заможні західні суспільства мали достатні матеріальні ресурси в 1960-х роках, щоб забезпечити молодим людям широкий доступ до освіти. Студенти відносно швидко здобували незалежність. Вони розривали або обмежували контакти з родинним оточенням, створювали власні спільноти, часто критичні до традиційної влади. У Сполучених Штатах бунтарські настрої були додатково підігріті дороговартісною, із залученням тисяч молодих новобранців, надзвичайно жорстокою та здійсненою з незрозумілих для багатьох американців причиною військовою інтервенцією у В'єтнамі. Бунтарська молодь на Заході охоче створювала різного роду субкультури [3, с. 140].

Рух хіпі, учасників якого називали діти квітів або діти ЛСД – це контркультура другої половини 1960-х – початку 1970-х років. Це була революція, яка проголошувала повстання молоді проти дорослого світу (їх гаслом було «не вірте тим, кому за 30») та його інституцій: сім'я, церква, школа, робоче місце, начальство, суперництво, гроші, армія, війна, норми, примус, заборони, лицемірство, умовність одягу, приватна власність. Прояв контркультури, яка відкидає соціальні норми, засновані на споживанні, конкуренції та матеріалізмі. Інституції та структури, проти яких вони виступали, хіпі називали істеблішментом. Незважаючи на акцент цього руху на боротьбі з поточними умовностями в одязі, він також створив особливий жанр моди [4, с. 129].

Завдяки поширенню новоствореними телевізійними програмами, присвяченими виключно специфічній молодіжній музиці, це явище поширилося майже по всьому західному світу. Окрім групи декларованих послідовників ідеології хіпі, цей рух став своєрідною модою серед молоді, яка перейняла від хіпі лише музику та зовнішню атрибутику.

Рух хіпі вважався доказом успіху ринкової економіки та суспільства добробуту. Усі попередні утопії мали справу з самими джерелами доходу. Тут виявилось, що суспільство здатне підтримати людей, які не хочуть працювати, бо вважають за краще жити по-своєму.

Наслідками існування цього руху стало розширення діапазону пацифістських рухів та екологічних ідеологій, інтерес до духовності Сходу, конформізм і всіляке споживацтво. Цей рух сприяв поширенню психоактивних речовин, зокрема марихуани. Він був одним із авторів сексуальної революції.

Ідеологічною надбудовою руху хіпі був крайній пацифізм, який виражався в гаслах «Займайся коханням, а не війною», «Ненасильство» та «Мир і любов». Усі люди – брати, і світ достатньо великий, щоб вмістити всіх (що передбачало відмову від цінності приватної власності). Чоловіки носили довге волосся, що було вираженням свободи та протидії необхідності військової служби. Хіпі живе сьогоднішнім днем, він живе кожною миттю, він не турбується про завтрашній день, він не носить годинника, тому що часу як такого для нього не існує. Він ходить босоніж, тому що він є дитя землі і не топче матінку-природу, він намагається жити з нею в злагоді і розуміти її. Він уникає контактів з усіма інституціями, як світськими (такими як школа, армія, робота), так і церквою, і завжди займається своїми справами. Хіпі живе в дорозі, тобто не має постійного житла, постійно переїжджає. Свобода для нього означає ні примус, ні сім'ю, ні моральні норми. Він живе в гармонії з природою і відкидає норми, що діяли в дорослому світі, і замінює їх власними моральними критеріями, які характеризуються далекосяжною свободою моралі, що виявляється у вільному ставленні до сексу. Сім'я для хіпі – це все співтовариство хіпі, що складається з його братів і сестер. Місцем зустрічі хіпі є різні фестивалі, як музичні, так і антивоєнні протести [2, с. 79].

Хіпі зазвичай вегетаріанці – «мої друзі – тварини, а друзів я не їм». Він часто живе в комунах хіпі, де все ділиться, навіть діти. Намагається бути самодостатнім, обробляє землю, шиє одяг, виготовляє дрібну побутову техніку. Зазвичай він не має постійної роботи [3, с. 138].

Ці гасла були особливо актуальні в умовах війни під керівництвом США у В'єтнамі, для якої проводився примусовий призов. У США та країнах Західної Європи цей рух був проголошений опозицією до зростаючого добробуту, результатом якого є відсутність свободи, любові та братерства.

Зовнішньою ознакою приналежності до руху хіпі було довге волосся, босі ноги та специфічний одяг. Чоловіки та жінки носили довге волосся, що спадало на спину, в яке вони часто заплутували квіти чи вінки. Чоловіки відрощували бороди. Якщо дозволяв клімат, ходили босоніж (через три тижні ходіння босоніж шкіра на ногах потовщується і утворює природну підошву). Одяг мав виражати зв'язок із природою і мав бути функціональним, бажано, якомога більше ручної роботи, з латками. Більшість хіпі самі шили та латали собі штани та сорочки, що було результатом культу рукоділля та принципу самокупності [1, с. 80]. Незалежно від обставин всюди носили однаковий одяг, переважно в яскравих кольорах, натхненних індійським дизайном. Строкати, квітчасті, вільні блузи з широкими рукавами, індійські пончо, потерті джинси з широкими

штанинами – т. зв. дзвіночки, барвисті циганські спідниці та різні дешеві дерев'яні прикраси, розвішані на ремінцях. Різнокольорові намистини на шиї та зап'ястях, дзвіночки, знаки миру, шарфи та бандани у волоссі.

Отже, рух хіпі став найяскравішим представником молодіжних рухів та контркультури США у 1960-х рр. Рух хіпі вважався доказом успіху ринкової економіки та суспільства добробуту. Його головною особливістю був крайній пацифізм (що стало актуальним під час американської інтервенції до В'єтнаму) та протест проти усталених звичаїв і традицій, проти впливу держави, політичних партій та релігійних організацій на особливості життя простих громадян. Цей рух сприяв поширенню психоактивних речовин, був одним із авторів сексуальної революції, знайшов відображення у моді та масовій культурі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Барчій І. М., Шафраньш О. І. Криза контркультури в США в другій половині ХХ століття. *Грані*. 2014. № 7. С. 77-82.
2. Барчій І. М., Шафраньш О. І. Становлення контркультури США в 60 – 70-х рр. ХХ ст. *Грані*. 2012. № 90. С. 77-81.
3. Кухар В. Явище субкультури хіпі в світі і на українських теренах. *Українознавство*. 2012. № 4. С. 135-141.
4. Якуба О. А. Молодіжні рухи та їх базова типологізація. *Незалежний культурологічний часопис*. 2002. № 24. С. 124-134.

Тетяна Ткач

здобувачка І курсу магістратури
історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. В. Мазур**)

ЗНАЧЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ЯПОНІЇ І СРСР 1956 РОКУ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПИТАННЯ

Зазначена проблематика була об'єктом дослідження як українських істориків, так і закордонних науковців. Серед українських дослідників слід виокремити праці Проня С.Д. [1], Резніченка С.В. [2]. Вивчаючи дану тему, особливої уваги заслуговує використання документальних джерел, а саме – текст декларації, опублікований на сайті Ministry of Foreign Affairs of Japan [3].

Територіальний конфлікт СРСР та Японії в 1950 – 1960 роках був на стадії активного замороження діалогу. Після Сан – Францизької конференції позиції жодної з конфлікуючих країн не змінилися. Адже СРСР, який вийшов переможцем з Другої світової війни, користуючись великим авторитетом серед інших країн, все більше поширював свій вплив на міжнародній арені. Дипломати СРСР використовували цей авторитет для процесу приєднання ласих шматків території.

1 липня 1955 року в Лондоні відбулася зустріч послів Японії – С. Мацумото та СРСР – О. Я. Малика. Продовжуючи оскаржувати приналежність Курил, японська влада вирішила обмежитись лише південною частиною Курильських островів. Тоді японській владі запропонували погодитися на передачу від СРСР Японії островів Хабомаї та Шикотана. Мацумото наполягав ще на повернення Кунаширу та Ітурупу [1, с.132].

Таким чином, переговори заходили в глухий кут, адже новий радянський лідер Микита Хрущов не бажав йти на значні поступки японській владі, називаючи пропозицію встановлення кордону на північ до Ітурупу «нереалістичною». Через це переговорний процес був зупинений 20 березня 1956 року. Ця ситуація знову позначила позицію СРСР у вирішенні конфлікту. Японська сторона була готовою йти на поступки, але й хотіла повернути свої території. У радянської сторони все ж було навпаки, будь – які територіальні вимоги іншої сторони розглядались як зазіхання на «споконвічні території» СРСР, чого в ідеалі не могло існувати для радянського народу.

Тому, японські вимоги не могли не зустріти відсічі з боку Радянського Союзу, хоча його керівники в ті роки прагнули до налагодження з Японією добросусідських контактів і ділового співробітництва. Свідченням цього є доповідь на закритому засіданні XX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу в лютому 1956 р. М. Хрущова, який викрив культ особи Сталіна, що викликало сенсацію у світі. Відкинувши «теорію неминучості війни», що відстоювалася Сталіним, М. Хрущов проголосив політику «мирного співіснування».

Можливо, ці події і стали передумовою відновлення переговорів. 10 серпня 1956 року Хрущов запропонував Японії Шикотан і Хабомаї, як «остаточну радянську пропозицію» в обмін на відмову від усіх претензій на Кунашир та Іторуп. Після деяких вагань Японія відхилила цю «остаточну пропозицію» і запропонувала СРСР підписати «нормалізаційну угоду» замість мирного договору, залишивши таким чином відкритим територіальне питання. 19 жовтня 1956 р. обома країнами була підписана Спільна декларація [1, с. 136].

Декларація містила і умови врегулювання територіального питання. Стаття 9 містила радянську обіцянку повернути Шикотан та Хабомаї, але тільки тоді, коли Японія буде готова підписати мирний договір. СРСР, йдучи на зустріч побажанням Японії та враховуючи інтереси японської держави погоджувався на «передачу» Японії групу островів Хабомаї та острова Шикотан за умови попереднього укладення мирного договору. У ст. 9 (ч. 2) прямо вказувалося, що СРСР «погоджується на передачу Японії островів Хабомаї та острова Шикотан» [3].

Після підписання спільної декларації міністри зовнішніх справ СРСР та Японії в своїх листуваннях зазначали, що будуть розвивати діалог аж до підписання мирного договору, що покладе край всім територіальним суперечкам. Основа для його підписання вже була, але СРСР не був в змозі задовольнити територіальні інтереси Японії.

Що важливо, на сучасному етапі ця спільна декларація зберігає свою юридичну силу, і у випадку підписання мирного договору між Росією та Японією, перша

сторона має виконати умови 9 статті та передати вказані острови другій стороні. Проте, Японія, яка на сучасному етапі претендує й на ряд інших островів, не бажає підписувати мир на основі декларації 1956 року.

Спільна декларація 1956 року є чи не одним з найбільш спірних моментів в радянсько-японських відносинах. Не дивлячись на те, що декларація була ратифікована парламентами обох держав, тогочасна влада СРСР висунула односторонню вимогу передачі Шикотану та Хабомаї – вивід всіх іноземних військ з території Японії, незважаючи на те, що договір про безпеку між Японією та США вже існував.

З того часу влада Японії почала вимагати повернення вже чотирьох островів, але влада СРСР продовжувала дотримуватись позиції, що між двома сторонами немає ніякого територіального конфлікту. Таким чином, уявлення про конфлікт було спаплюжено, що ускладнює його вирішення на сучасному етапі.

Отже, спільна декларація 1956 року, безумовно була та є важливим етапом у вирішенні територіального конфлікту між Росією та Японією. Проте, недалекоглядність СРСР та зовнішні апетити перетворили цю декларацію в великий виклик для сучасних міжнародних відносин. Спаплюжене бачення ситуації російським суспільством тільки гальмує розвиток діалогу. Японська сторона з початком російсько-української війни, все частіше звертає увагу на невирішений територіальний конфлікт та відсутність мирного договору між сторонами. Якщо в 1956 році Японія висувала вимоги на рахунок чотирьох островів то в 2023 році японське суспільство вимагає від влади відновлення повної справедливості в даному питанні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Пронь Д.С. Міжнародно-правові аспекти територіального спору щодо Курильських островів : дис ... канд. юрид. наук : [спец.] 12.00.11 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького.– Київ : 2021. 200с.
2. Резніченко С. В. Японсько-радянський політично-дипломатичний діалог в ході підготовки до укладання «Спільної декларації» та позиція США (1955-1956 роки // Історичний архів. Наукові студії: Зб.наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Вип. 3. С. 102-107.
3. Спільна декларація між Японією та СРСР 1956 року. *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. URL: <https://www.mofa.go.jp/mofaj/gaiko/bluebook/1957/s32-shiryu-001.htm> (дата звернення: 27.09.2023).

Ришард Шарненков
здобувач вищої освіти
II курсу другого (магістерського) рівня
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

«РЕЙГАНОМІКА» ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ

В економічній науці економічна політика, яку проводила адміністрація президента США Р. Рейгана у 1981–1988 рр., одержала назву «рейганоміка». Її ще іноді називали неоконсервативною політикою.

Актуальність статті полягає в тому, що наукових праць з даної проблеми в Україні є досить мало, до того ж, саму «рейганоміку» згадано лише у працях, які стосувалися окремих аспектів діяльності адміністрації Р. Рейгана. Це, зокрема, праця О. Овчаренка [4].

«Рейганоміка» являла собою економічну політику Рональда Рейгана у період його президентства, спрямовану на боротьбу з кризою та забезпечення стійкого економічного зростання. Рейган вирішив повністю перебудувати економіку США, переглянувши підхід минулих президентів, тобто, замінити кейнсіанську економіку попиту на протилежну їй – «економіку пропозиції». На той момент завдання полягало в тому, щоб забезпечити розвиток шляхом впровадження нових технологій, оптимізації виробництва та удосконалення науки, при цьому зберігши традиційні підвалини суспільного життя. Політика Рейгана була спрямована на зниження інфляції та зменшення кількості безробітних у країні [2, с. 112].

В основі економічних реформ президента лежали важливі аспекти. По-перше, увага приділялася зниженню витрат за соціальну сферу, тобто, скорочення витрат на соціальні програми та програми підтримки рівня життя. По-друге, ухил на мілітаризацію держави. По-третє, збільшення свободи діяльності приватного підприємництва, що сприяло розвитку ринкових відносин [3].

За президенства Рейгана його економічна політика виявилася повною протилежністю того, який собі уявляли ведення економіки колишні президенти. Це були не просто ідеї, а щось зовсім нове, тому виник термін «рейганівська революція». Деякі концепції даного підходу досі актуальні та користуються попитом в економічній моделі США. Податкова реформа Рейгана внесла внесок у сучасну економічну політику. Президент виступав за вільний ринок та підтримував підприємництво, утворюючи сприятливі умови. У своїй політиці Рейган використовував регресивну систему оподаткування, тобто, чим більший дохід, тим менший відсоток податків стягується з громадян. Такий підхід відкривав нові можливості для просування та вдосконалення бізнесу: залучення

більшого потоку капіталу, товарів та послуг, створення нових робочих місць, розширення виробництва, зростання конкуренції. Зараз ця система є спірною і має безліч протиріч, а також не було доведено прямий зв'язок між податковими ставками та їх надходженням. Завдяки «рейганоміці» на практиці було застосовано механізм регресивного оподаткування, можна було не тільки теоретично вивчити всі плюси і мінуси, а й розглянути цей підхід з іншого важливого боку. У ХХІ столітті в економіці США використовується прогресивна система оподаткування, тобто, податкова ставка зростає у міру збільшення основної суми [4, с. 203].

Ще однією метою адміністрації президента було ослаблення регулювання економіки з сторони держави. Вважалося, що надмірний вплив не вирішує проблеми, а навпаки, створює їх. Наразі держава має непрямий вплив на економіку, так як неможливо взагалі не брати участі в економічній політиці країни, але при цьому вплив на економіку мінімальний. У час Рейгана значна частина бюджету країни була спрямовано розвиток оборони і вивчення військових технологій. Завдяки цьому технологічні відкриття було зроблено у військовій сфері, а й в інших областях, що вплинуло на Америку в майбутньому. Зараз рівень розвитку технологій у США є одним із найвищих у світі, а на оборонну сферу виділяється 39% загального бюджету країни [2, с. 111].

Рейган вважав, що необхідно виховувати у населенні любов до праці та зміцнювати віру у власні сили наближення до американської мрії. Президент вірив, що такий підхід допоможе мотивувати народ на більш продуктивну діяльність, що впливає на розвиток виробництва та економіки загалом. Ця політика президента допомогла змінити світогляд американського населення.

Таким чином, економічна модель формується на основі багатьох факторів та відрізняється унікальністю і постійно змінюється. Одним з факторів формування сучасної економічної моделі є рейганоміка. Економічні реформи Рональда Рейгана внесли значний внесок у економічну політику США ХХІ століття.

Список використаних джерел та літератури:

1. Defense Policy in the Reagan Administration / Edited by William P. Snyder, James Brown. Washington, DC: National Defense University Press, 1988. 424 p.
2. Крисенко Д. Економічна політика адміністрації Р. Рейгана щодо СРСР (1981-1989 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. 21 (269). С. 110-115.
3. Манн Р. В., Баранов Г. О. Аналіз розвитку неоконсерватизму на прикладі рейганоміки. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2020. Вип. 57. С. 18-25.
4. Овчаренко О. І., Овчаренко А. О. Радянський чинник у зовнішньополітичній стратегії Р. Рейгана (1981–1989) рр. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2008. Вип. 133-134. С. 200-208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2008_133-134_38 (дата звернення: 25.09.2023)

5. Панченко Ю. В. Історія і практика неоконсерватизму Великої Британії та США часів урядів М. Тетчер і Р. Рейгана: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Суми, 2008. 13 с.

Яна Домбровська
здобувачка вищої освіти
II курсу магістратури історичного факультету
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., проф. **Ю. А. Зінько**)

КРИЗА АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ Т. ЖИВКОВА

Постановка проблеми у загальному вигляді. Криза авторитарного режиму Т. Живкова та подальше його усунення від влади в Болгарії відкриває нову сторінку у історії цієї країни колишнього радянського табору. Найбільш сильного удару по живківському режиму завдала перебудова в СРСР, яка розпочалася за нового радянського лідера М. Горбачова.

Аналіз історіографії проблеми. Фрагментарні відомості щодо теми статті можна віднайти, ознайомившись із роботами таких авторів: В. Бурдяк [1], І. Іванова [2], А. Мартинов [3], Р. Щербань [4] та ін., у яких дослідники розкривають причини, передумови та наслідки кризи авторитарного режиму Т. Живкова у контексті політичних, економічних та соціальних подій, які відбувалися на теренах Центральної Європи на завершальному етапі існування СРСР.

Мета дослідження – здійснення комплексного вивчення причин та наслідків кризи авторитарного режиму Т. Живкова.

Виклад основного матеріалу. З квітневого (1956 р.) Пленуму ЦК у Болгарії почалася епоха «живковізму», що тривала до кінця 1980-х років. У 1962 р. Т. Живков, залишаючись партійним лідером, очолив уряд. У 1971 р. він поступився посадою прем'єр-міністра члену політбюро З. Тодорову, ставши головою новоствореної Державної Ради, тобто, очільником держави.

У Болгарії фактично оформився авторитарний режим Т. Живкова, який не приймав жодної критики на свою адресу. Як зазначає В. Бурдяк, «правління авторитарного вождя Т. Живкова, що обіймав до 1989 р. всі найвищі посади в Болгарії, тривало 35 рр. і було уособленням соціалізму» [1, с. 139].

Очолюючи партію та державу, Т. Живков послідовно створював передумови та умови для власного звеличення, утвердження міфу про свою непогрішність як теоретика та практика будівництва соціалізму. Окрім з'їздів БКП, він виступав з основними доповідями майже на всіх партійних заходах (конференціях, пленумах ЦК) незалежно від питань, які там розглядалися, та його настанови становили основу прийнятих рішень. На формування культу працювала більшість із його близького оточення, яке він періодично тасував,

численний партапарат, засоби масової інформації тощо. В цей період у Болгарії спостерігався застій і у суспільних відносинах, і в економіці.

Порівняно з іншими європейськими країнами соціалістичної співдружності, Болгарія і політично, і економічно найбільш тісно була пов'язана з СРСР. У другій половині 1980-х рр. стало ясно, наскільки не вигідні для СРСР такі економічні відносини. Болгарська економіка увійшла до смуги кризи. Поступово режим Т. Живкова досяг піку своєї могутності. Найкраще для нього було піти, надавши кермо влади більш молодому наступнику. Але, як показала історія комуністичних режимів, перші особи йшли з політичної арени або внаслідок смерті, або внаслідок громадянських виступів. Т. Живкову потрібно було пройти епоху застою, початок горбачовської перебудови і краху.

Назріла соціально-економічна криза була ускладнена національною проблемою тюркомовного населення, щодо якого влада проводила асиміляторську політику в 1980-ті роки. Назривала криза і в болгарському керівництві. Чимало членів ЦК БКП були незадоволені політикою Т. Живкова, його авторитарним стилем управління.

Загалом, загострилася внутрішньополітична ситуація у країні. Болгарське керівництво спробувало адміністративно-командними методами вирішити національну проблему, що призвело і до зовнішньополітичних ускладнень із Туреччиною та іншими сусідами Болгарії. У 1988-1989 рр. у країні виникли різні опозиційні рухи. А. Мартинов зазначає, що «процес «перебудови» в СРСР (1985–1991 рр.) посприяв появі перших результатів, які покінчили з комуністичним «минулим, яке не минає», але й започаткував «майбутнє, якого не чекали» [3, с. 28].

Після проголошення М. Горбачовим перебудови у СРСР Т. Живков на липневому пленумі ЦК БКП виступив зі своєю концепцією перебудови в НРБ.

Велике невдоволення у М.С. Горбачова викликала теза Т. Живкова про те, що компартія більше не повинна бути «головним суб'єктом влади» [4, с. 233].

Основні цілі «болгарської перебудови» – оновлення соціалізму шляхом рівності та різноманіття форм власності, звільнення компартії від управління державою, запровадження самоврядування фірм, громад тощо. Ця концепція була конкретизована у січні 1988 р. на національній партійній конференції БКП, проте вже наприкінці 1988 р. постали великі труднощі у справі здійснення «болгарської перебудови». Вона не відповідала тим рамкам «казарменного соціалізму», у яких перебувала Болгарія навіть наприкінці 1980-х рр.

Напруженими були і особисті взаємини між болгарським та радянськими лідерами. Для М. Горбачова болгарський керівник залишався представником консервативного табору у Східній Європі, якому настав час піти з історичної сцени.

Отже, спроба Т. Живкова реалізувати в 1987-1988 рр. власну концепцію перебудови не мала успіху. На тлі погіршення соціально-економічного становища в країні, подій в СРСР, інших країнах Східної Європи група реформаторів внутрішньопартійної верхівки (П. Младенов, А. Луканов), які користуються підтримкою Кремля, у листопаді 1989 р. усунула Т. Живкова від

керівництва партією та країною. Болгарія повертається до класичних моделей виборчої системи тільки після падіння режиму Т. Живкова [2, с. 227].

Новим Генеральним секретарем ЦК БКП, а з 17 грудня 1989 року та Головою Державної Ради НРБ став Петро Младенов. У грудні він приїхав до Москви із робочим візитом. Порівняно спокійне та цивілізоване відсторонення Т. Живкова від влади, здійснене «зверху», допомогло болгарській компартії зберегти значний авторитет серед населення, уникнути долі інших правлячих партій країн Східної Європи. Однак зміна верхівки в апараті влади не змогла запобігти змінам суспільно-політичної системи, що відбулася на початку 1990-х рр. Зі зміною системи змінилася і зовнішньополітична орієнтація Болгарії. Вона взяла курс на інтеграцію із західноєвропейськими економічними та політичними структурами.

Висновки. Отже, падіння авторитарного режиму Т. Живкова сприяло поступовій ліквідації монополії компартії Болгарії на владу. Згодом, за короткий час на політичній арені країни з'явилося понад 50 партій. Основною силою опозиції режиму став створений у грудні 1989 р. СДС – союз демократичних сил, який об'єднав приблизно 16 різноманітних суспільно-політичних груп та об'єднань. Тобто, ліквідація авторитарності комуністичного лідера БКП відкрила для Болгарії шлях до демократичних перетворень на всіх щаблях державної системи країни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бурдяк В. Тенденції авторитаризму і популізму в діяльності політичних лідерів та партій Болгарії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2020. №42. С. 136–147.
2. Іванова І. С. Конституція Республіки Болгарія 1991 р. – політико-правове обґрунтування законодавчої трансформації Болгарії та вплив на розвиток сучасного цивільного права. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2012. №1(32). С. 223-231.
3. Мартинов А. Перебудова і посткомуністична трансформація країн Центрально-Східної Європи. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2016. №21. С. 28-39.
4. Щербань Р. М., Щербань Т. І. Спроби лібералізації економічної та політичної системи в Болгарії у 1985-1989 рр. : роль внутрішніх і зовнішніх чинників. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2013. № 1 (37). С. 231-235.

Кирило Сафонов
здобувач вищої освіти IV курсу
історичного факультету
Українського державного університету
імени Михайла Драгоманова
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. Ю. Осмоловська**)

ІДЕЯ САМОСТІЙНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АФРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ НА ПРИКЛАДІ ЛІВІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

На сьогоднішній день економічна і соціальна складова більшості держав африканського континенту є однією з проблем ХХ – ХХІ століття. Більшість світових політиків з цього приводу розділилися на два умовні табори. Перші переконані в тому, що єдиним виходом у виведенні Африки з економічного колапсу є потужна фінансова допомога. Так, наприклад, в 2002 р. делегація США на чолі з тодішнім міністром фінансів здійснила низку поїздок країнами Африки, та за результатами цього президент Буш пообіцяв збільшити допомогу на 5 млрд. доларів [2]. Інша частина політиків переконана, що Африка найбільше потребує саме вільної економічної торгівлі. Цю точку зору, зокрема, поділяють і більшість африканських лідерів. Так в 2018 р. представниками 44 африканських країн було підписано угоду про створення континентальної зони вільної торгівлі [1].

Аналізуючи можливість розвитку африканської держави без зовнішньої допомоги, доцільним буде взяти за приклад Лівію за правління Муаммара Каддафі, оскільки, саме в період його перебування при владі, країна досягла максимального економічного та соціального розвитку.

Починаючи з перших днів приходу до влади Каддафі був прихильником інтеграційних процесів, проте спочатку не африканського, а арабського світу. Вже 29 грудня 1969 р. з'являється перший об'єднавчий документ під назвою Триполійська хартія. Його підписали президент Єгипту, лідер Судану та Муаммар Каддафі. Це був великий крок до арабської єдності. 20 квітня 1970 р. між трьома країнами було заключено угоду «Про економічну інтеграцію», а 8 листопада 1970 р. була прийнята «Каїрська декларація» про створення Федеративних арабських республік у складі Єгипту, Лівії та Судану. Хоча ці плани так і залишаються лише на папері, сама ідея не зникла. У середині 90-х років Каддафі виступив з пропозицією відновлення Африканського союзу, який вже існував 30 років, проте на той момент втратив свою ефективність. У 2001 р. було підписано економічну програму африканського союзу під назвою «Нове партнерство для розвитку Африки»

Також, у якості захисту своїх національних інтересів, уряд Лівії проголошує, що нафта є найважливішим природним ресурсом країни, а отже держава здійснює своє право на контроль над 51% усієї нафти країни, оскільки до цього у цій сфері монополістами були іноземні компанії, переважно з США

та Великобританії. У грудні 1971 р. Лівія оголосила про націоналізацію власності англійської компанії «British Petroleum», потім американської «Banker Oil Company». А у вересні 1973 р. та ж доля спіткала й інші нафтові транснаціональні об'єднання, що діяли в країні: «Shell», «Exxon», «Техасо», «Mobil», «Amoseas», «Standard Oil of California». Отже, Каддафі хоча і розумів, що такий крок може підірвати відносини Лівії з “західними партнерами”, проте також було чітко сприйняття того, що Лівія має всі можливості розвиватися самостійно і без допомоги ресурсів іноземних країн за умови ефективного використання нафти [3].

Найбільш масштабним проектом полковника безперечно був план по забезпеченню усієї Африки водою. Як виявилось, Лівія мала надзвичайні запаси води. Знайшли вони це щастя випадково, ще в 1953 році, намагаючись знайти джерела нафти. Лише через 20 років населення зрозуміло, що вони отримали справжній скарб. Каддафі став реалізовувати, мабуть, наймасштабніший проект за всю історії іригаційних систем, який пізніше отримав назву “Велика рукотворна ріка”. Основним завданням було перетворити посушливу Африку у квітучий континент. Спочатку під керівництвом Каддафі був розроблений проект складної системи трубопроводів, їх завданням було постачати воду з Нубійського водоносного слою у посушливі райони країни. Потім у Лівію з Південної Кореї були запрошені спеціалісти, які привезли з собою найбільш сучасні на той час технології. Після цього в м. Ель-Бурайка було засновано завод з виробництва залізобетонних труб, діаметром 4 метри. 28 серпня 1984 року розпочалося будівництво трубопроводу, який з 2008 року вважається найбільшим іригаційним проектом у світі, і це в недобудованій його версії [4]. У систему водопостачання були плани включити не тільки усю територію Лівії, але й інші африканські країни. Фактично цей проект вирішував чи не основну проблему африканських країн і без залучення іноземних інвестицій.

За Каддафі Лівія фактично змогла провести економічне диво в межах однієї країни. Особливо це стало помітно в період початку ХХІ століття. Так, наприклад, ВВП Лівії в 1998 р. складало 27,25 млрд. \$, а вже в 2008 р. становило 86,71 млрд. \$.

Підводячи підсумки, можемо зазначити, що Лівія завдяки багатим природним ресурсам та ефективній політиці національного лідера змогла продемонструвати високий рівень соціального та економічного розвитку, а також провадила заходи по інтеграції арабських та африканських країн в єдину економічну систему для підняття економічного становища Африки в цілому. Отже, саме така політика африканської країни за наявності економічного потенціалу демонструє можливість розвитку країн Африки і без інвестицій з боку західних або російських партнерів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сааков В. Африка може стати найбільшою зоною вільної торгівлі світу – DW – 22.03.2018. dw.com. URL: <https://www.dw.com/uk/африка-може->

перетворитися-на-найбільшу-в-світі-зону-вільної-торгівлі/a-43080499 (дата звернення: 26.09.2023).

2. Радіо Свобода. Африка – західна допомога. *Radio Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/890256.html> (дата звернення: 26.09.2023).

3. Libyaa country study. – 1989. URL: http://www.memory.loc.gov/master/frd/frdcstdy/li/libyacountrystud00metz_0/libyacountrystud00metz_0.pdf (дата звернення: 27.09.2023).

4. Marcia M. Libya Turns On The Great Man-Made River. *The Executive Intelligence Review*. 1991. URL: http://american_almanac.tripod.com/libya.htm (дата звернення: 27.09.2023).

Олександр Ляшенко

здобувач вищої освіти

II курсу другого (магістерського) рівня

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

РАДЯНСЬКА ПОЛІТИКА У СПРАВІ ВИВЕДЕННЯ ВІЙСЬК ІЗ АФГАНІСТАНУ (1990–1991)

Період Радянсько-афганської війни 1979–1989 рр. є недостатньо дослідженою складовою воєнно-історичної історіографії. У радянський період перебування Обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані (далі – ОКРВ) висвітлювалося крізь призму політико-ідеологічних догм, а зі здобуттям Україною незалежності студіювання проблеми вітчизняними дослідниками ускладнене доступом до джерел, центром збереження яких, здебільшого, є Російська Федерація. Утім, прослідкувати вимір війни з позицій її учасників видається можливим за умови аналізу комплексу джерел, чільне місце серед яких посідають матеріали особового походження – спогади, щоденники, мемуари, автобіографічні відомості, напрацювання усної історії, листи. Вони виступають носіями соціокультурної інформації щодо низки питань, пов'язаних із участю комбатантів у війні. Це і усвідомлення своєї ролі у ній, і сприйняття оточуючого середовища та власного становища у ньому, і бачення обставин, «породжених» воєнними діями, тощо. Водночас, як засвідчив аналіз, листи виступають емоційним відображенням морально-психологічного стану авторів, розкривають потреби і переживання, котрі супроводжували їх у відповідний момент [3].

Тому вивчення епістолярної спадщини воїнів-«афганців» допоможе краще зрозуміти становище радянських військових в Афганістані, елементи побуту та повсякдення військових, морально-психологічний стан воїнів у контексті специфіки військової служби та виконуваних ними завдань. Значимість дослідження вбачаємо і у збереженні пам'яті про особистісний та

колективний досвід учасників війни в Афганістані 1979–1989-х рр., котрий закарбований, у тому числі, в епістолярії воїнів-«афганців».

У доробку сучасних дослідників «афганської війни» 1979-1989 рр. виокремлюють розвідки, у центрі котрих поставали військові Обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані, проблеми їхнього побуту та повсякдення, сприйняття Афганістану та воєнної дійсності (Ковальков О. 2017, Гревцова Т. 2019; Сенявська О. 1999, Сіропол В., Островик Д. 2015, 2016; Островик Д. 2017, 2018). Військово-антропологічні підходи у дослідженнях воєн вивчали О. Лисенко та О. Сенявська (Лисенко О. 2010; Сенявська О. 2002). Особливої уваги заслуговує праця Василя Слапчука «Книга забуття», яка потрапила до «довгого списку» премії Книга року ВВС-2013.

Серед українських дослідників аналізом зовнішньої політики Афганістану присвячені праці В. Вовк, М. Годлевський [1] і Б. Гончар [2].

М. Колесніченко (2016), І. Тихоненко (2018) приділяють увагу саме постафганському врегулюванню. О. Ковальков [4], Т. Макарова [5] у своїх працях представляють зовнішню політику СРСР у афганському регіоні.

Під час засідання Політбюро ЦК КПРС 17 жовтня 1985 року, Генсек М.С. Горбачов вперше оголосив про намір вивести радянські війська з Афганістану. Цей крок став наслідком року інтенсивних бойових дій, під час яких чисельність ОКРВ досягла 108 тисяч військовослужбовців. Невдача у досягненні конкретних результатів примусила шукати нові підходи до вирішення "афганського питання". Цей період відзначився зустрічами Горбачова з афганськими лідерами та їхнім переконанням, що рятівним виходом для кабульського режиму повинна стати відмова від радянської підтримки і перехід до ринкових економічних моделей, а також відновлення національно-релігійних цінностей афганського народу та поділ влади з опозиційними партіями [4, с. 30].

На засіданні Політбюро ЦК КПРС 12 грудня 1986 року, вперше були визначені наближені терміни виведення військ, які становили не більше двох років. Також, відбулися контакти з афганськими лідерами та наміри здійснити зсув у відносинах між двома країнами з військової на політичну та економічну площину. Активно розвивався переговорний процес у Женеві, що свідчило про прагнення радянського керівництва до пошуку політичного вирішення афганської проблеми, особливо військової складової, через політичні та дипломатичні засоби. СРСР пов'язував можливе виведення військ з гарантіями незалежності та нейтралітету Афганістану. Важливо було зберегти образ міжнародного актора, а виведення військ в односторонньому порядку могло б розглядатися як признание поразки в цій війні, що не відповідало б стратегічним інтересам СРСР в умовах "холодної війни" [5, с. 230].

Проте виведенню військ перешкоджала внутрішня дискусія в радянському керівництві щодо політики в Афганістані загалом і виведення військ зокрема. Багато членів керівництва не підтримували ідею виведення, і ця позиція була підкріплена афганськими марксистами, які вважали, що це може призвести до поразки НДПА та загрози для "Квітневої революції", перетворивши Афганістан на прозахідну, ворожу до СРСР ісламську державу.

Навіть після підписання Женевських домовленостей, президент М. Наджибулла звертався до радянських керівників із проханнями відтермінувати виведення військ або залишити частину їх в Афганістані, демонструючи складність виведення та неоднозначність ситуації.

Наступний удар по радянсько-афганським відносинам наніс серпень 1991 року, коли відбувся путч у Радянському Союзі. Ця подія спричинила зміну пріоритетів для Москви, і Афганістан втратив свою важливість. У вересні 1991 року міністр закордонних справ СРСР Б. Панкін і державний секретар США Дж. Бейкер підписали домовленість про припинення поставок зброї сторонам афганського конфлікту з 1 січня 1992 року. Також, у листопаді 1991 року, до Москви прибула делегація "Перехідного уряду Афганістану", утвореного моджахедами в пакистанському Пешаварі. Під час переговорів було підтверджено, що Москва припиняє постачання зброї режиму М. Наджибулли [1].

Після розпаду СРСР, в січні 1992 року, міністр закордонних справ Російської Федерації А.В. Козирєв назвав режим М. Наджибулли "екстремістським" і заявив, що Росія не несе відповідальності за радянське вторгнення в Афганістан. У цих умовах, режим М. Наджибулли зазнав поразки і втратив владу 28 квітня 1992 року, коли Ахмад Шах Масуд і А. Дустом зайняли Кабул.

Загалом, М. Горбачов та його оточення залишалися прихильниками радянської ідеології, і їхнє бачення врегулювання "афганської проблеми" було обмеженим. Радянське керівництво продовжувало підтримувати марксистський кабульський режим, навіть коли світовий політичний ландшафт змінювався. Результатом цього було поглиблення і ускладнення "афганської кризи". Таким чином, можна стверджувати, що Афганістан став відображенням того, як багато зі старого політичного мислення залишалося в новій політичній реальності під керівництвом М. Горбачова.

Список використаних джерел та літератури:

1. Годлевський М.С. Фактор «розумної сили» в контексті політики США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2015. Вип. 2. Ч. 2. С. 200-204.*
2. Гончар Б. «Силова дипломатія» США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. № 1(119). С. 8–12.*
3. Демуз І. О., Ставицька А. В., Островик Д. А. Радянські військові в Афганістані: репрезентативний зріз воєнного епістолярію 1980х рр. *Сторінки історії. 2022. № 55. URL: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269761> (дата звернення: 17.09.2023).*
4. Ковальков О. Л. СРСР в Афганістані (1978–1991 рр.): остання спроба експорту соціалізму. Харків : ФОП Мачулін, 2021. 613 с.

5. Макарова Т. О. Виведення військ колишнього СРСР з Афганістану: 25 років потому. *Архіви України*. 2014. № 1 (289). С. 229–235.

Роман Мащенко
здобувач вищої освіти
I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. І. Ніколіна**)

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ АВАРІЇ НА АЕС «ФУКУСІМА-1»

Постановка проблеми у загальному вигляді. Обрана для дослідження проблема є надзвичайно актуальною, оскільки аварія на «Фукусіма-1» була неймовірно складною подією у своїй історії з часів Другої світової війни та наймасштабнішою ядерною аварією після Чорнобиля у 1986 році із якою зіткнулася Японія у XXI столітті. Багато японців відчули велике розчарування і гнів по відношенню до уряду та атомної промисловості в країні. Вони висловлювали обурення недостатньою підготовкою та прозорістю управління ядерною енергетикою. Всі ці події змогли детально продемонструвати природу японського менталітету, громадської позиції населення, стосунків із владою, соціальних та суспільних пріоритетів країни вранішнього сонця на виклики проблем загальнонаціонального масштабу.

Аналіз історіографії проблеми. Студіювання історіографії з даної проблеми засвідчує наявність достатньої кількості інформаційних джерел. Так, варто виділити такі медіа ресурси, які працювали над висвітленням даної тематики, українські – «Громадське радіо» [3], [4], «Телевізійна служба новин (ТСН)» [6], «Голос України» [8] та іноземні – «The Washington Post» [2], дані «Greenpeace» [5], [7], «Deutsche Welle (DW)» [9], [10], «BBC News Україна» [11]. При написанні роботи була використана доповідь генерального директора МАГАТЕ того часу Аmano Юкія. У ній було зібрану усю інформацію із висновками по цій трагедії [1].

Метою дослідження є висвітлення наслідків та проблем з якими стикнулося японське суспільство та державні інституції країни у ході техногенної аварії на АЕС «Фукусіма-1».

Виклад основного матеріалу. Проблематику даного питання умовно можна поділити на три етапи: 1) доаварійний; 2) евакуаційний та 3) постфукусімський. Відповідно, говорячи про перший етап, ми звертаємося до оцінки доленосних подій до 11 березня у японському суспільстві. Японці були переконані, аварія подібна до чорнобильської в них ніколи не станеться. Після Чорнобиля на початку 90-х рр. XX ст. японці приїжджали в Україну, Білорусь і Росію проводити скринінг захворювань щитоподібної залози у дітей. Наукова співпраця була необхідною для нашої країни, оскільки в Україні і Білорусі

боролися з наслідками аварії на ЧАЕС, а Японія ще пам'ятала ядерні бомбардування Сполученими Штатами міст Хіросіма та Нагасакі 6 та 9 серпня 1945 р. Японці були переконані, вони врахували все, а аварія на АЕС «Фукусіма-1» для всіх стала несподіванкою [4].

Першочерговою ж надзвичайною ситуацією після землетрусу, цунамі та аварії на АЕС постала проблема евакуації населення до безпечної зони. Доведення евакуаційних постанов до відома населення забезпечувалося з допомогою місцевої радіомережі аварійного мовлення, гучномовців на автомобілях, поліцейських машин та поквартирного обходу. Внаслідок стану станції, труднощів з координацією та недостатнього попереднього планування постанови про евакуацію та укриття змінювалися кілька разів протягом доби, і зрештою було вирішено евакуювати людей із зони в радіусі 20 км [9].

Доволі складним для населення виявився і постфукусімський етап. У березні 2017 р. уряд скасував режим евакуації для центральної частини міста Наміє, яке розташоване за 10 км від АЕС. Однак мало хто ризикнув повернутися. Здебільшого основні репатріанти — літні люди [2].

Внутрішньо політичний аспект наслідків аварії не менш важливий у своєму висвітленні, адже у той час велика частина турбот, протиріч та загострень впала на плечі японської влади. З іншого боку розголосу набрала інша впливова складова. Японський журналіст-фрілансер Томохіко Судзукі провів незалежне розслідування відновлювальних робіт на АЕС «Фукусіма-1» і з'ясував, що в роботах на пошкодженій станції беруть участь представники японських злочинних кланів якудза [6].

Другою проблемою з якою зіткнулася японська влада - то це післяаварійне відновлення та повернення населення на території з яких їх евакуювали до нормальних умов життя. До того ж у Японії відселених жителів префектури Фукусіма нині активно запрошують повертатися. Щоб заохотити до цього, навіть скасували податок на нерухомість. Щоправда, населення, що живе в районах, прилеглих до зони АЕС, може пройти медичне обстеження, і якщо лікарі доведуть, що людина захворіла, то лікування — безкоштовне [8].

Висновки. Отже, трагедія на АЕС «Фукусіма-1» мала серйозний вплив на японську енергетичну політику. Уряд Японії запровадив мораторій на будівництво нових ядерних реакторів і переглянув свою стратегію щодо енергетики. Було посилено контроль й безпеку існуючих АЕС. Особливу роль у реакції суспільства відіграли жертви аварії та їх родичі. Вони вимагали справедливості, допомоги та компенсації за втрати, а також більш прозорого розслідування причин та відповідальних за аварію. У після відгомоні до трагедії було засновано Незалежну комісію з розслідування аварії на АЕС Фукусіма-1 (Independent Investigation Commission on the Fukushima Daiichi Nuclear Accident), яка протягом року провела дослідження причин аварії і зробила рекомендації для запобігання подібним подіям у майбутньому. Аварія на АЕС «Фукусіма-1» залишила глибокий слід в японському суспільстві й продовжує впливати на дискусії щодо використання ядерної енергії, безпеки та енергетичної стратегії країни.

Список використаних джерел та літератури

1. IAEA. Accident at the Fukushima Daiichi nuclear power plant. Report of the General Director. Vienna, Austria: Vienna International Centre, 2015. 208 p.
2. Denyer S. Near site of Fukushima nuclear disaster, a shattered town and scattered lives. *The Washington Post*. February 3, 2019. URL: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/near-site-of-fukushima-nuclear-disaster-a-shattered-town-and-scattered-lives/2019/02/02/0dea7886-1e8c-11e9-a759-2b8541bbbe20_story.html?noredirect=on (дата звернення: 21.02.2023).
3. Белобра А. Подкаст: Аварія на Фукусімській АЕС: як це було? *Громадське радіо*. 10.07.2019. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/eco-sapiens/avariya-na-fukusimskiy-aes-yak-ce-bulo> (дата звернення: 21.02.2023).
4. Белобра А. Японці були переконані, що аварії, як на ЧАЕС, у нас ніколи не буде – Джумпей Такахаші. *Громадське радіо*. 11.07.2019. URL: hromadske.radio/publications/yaponci-buly-perekonani-shcho-avariyi-yak-na-chaes-u-nyh-nikoly-ne-bude-dzhumpey-takahashi (дата звернення: 21.02.2023).
5. Брифінг доповіді Грінпіс Інтернешнл. Ядерні рубці: Багаторічна спадщина Чорнобиля і Фукусіми. 2016. С. 8. URL: <https://atom.org.ua/wp-content/2016/03/Nuclear-Scars-Briefing-Greenpeace-20150304.pdf> (дата звернення: 21.02.2023).
6. Відновлювати АЕС «Фукусіма» допомагає якудза. Телевізійна служба новин (ТСН). 15.12.2011. URL: <https://tsn.ua/svit/vidnovlyuvati-aes-fukusima-dopomagaє-yakudza.html> (дата звернення: 21.02.2023).
7. Дослідження Грінпіс про наслідки аварії на ЧАЕС та у Фукусімі. Greenpeace. 09.03.2016. URL: <https://atom.org.ua/?p=2383> (дата звернення: 21.02.2023).
8. Кривда М. Японська «щука»: «Чи не дримають українські бекерелі?» *Голос України*. 24.04.2021. URL: <http://www.golos.com.ua/article/345237> (дата звернення: 21.02.2023).
9. Думанська М. У Японії вшанували пам'ять жертв катастрофи у Фукусімі. *Deutsche Welle (DW)*. 11.03.2021. URL: <https://www.dw.com/uk/u-yaponii-vshanuvaly-pamiat-zhertv-katastrofy-u-fukusimi/a-56834055> (дата звернення: 21.02.2023).
10. Фріц М. Десять років потому: як живуть люди у Фукусімі. *Deutsche Welle (DW)*. 11.03.2021. URL: <https://amp.dw.com/uk/avariia-na-aes-u-fukusimi-yak-zhyvut-liudy-desiat-rokiv-potomu/a-56836196> (дата звернення: 21.02.2023).
11. Японія згадує руйнівне цунамі 2011 року. *BBC News Україна*. 11.03.2015. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2015/03/150311_japan_tsunami_anniversary_she (дата звернення: 21.02.2023).

Володимир Рахвальський
здобувач вищої освіти
II курсу другого (магістерського) рівня
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. *Л. В. Гуцало*)

СИСТЕМА ПРІОРИТЕТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США

Зацікавлення проблемою українсько-американських відносин науковою спільнотою зростає з урахуванням ролі України в європейській політиці безпеки, що свідчить про актуальність даного дослідження.

Сполучені Штати Америки залишаються однією з найвпливовіших країн у світі з великою роллю в глобальних подіях. Розуміння їхньої зовнішньої політики є ключовим для розуміння міжнародних відносин та конфліктів [3].

Сучасний світ стикається з численними геополітичними викликами, такими як розширення Китаю, кризи в Сході Середземномор'я, зміни клімату і пандемія. Реакція США на ці виклики має важливий вплив на міжнародний порядок. Зовнішньополітичні рішення США впливають на відносини з іншими країнами та міжнародними організаціями. Це має значущий вплив на торгівлю, безпеку, права людини та багато інших аспектів міжнародних відносин. Зміна президентів і політичних відомств може призводити до змін у зовнішній політиці США, і вивчення цих змін допомагає передбачити можливі рішення та їхні наслідки. У разі міжнародних конфліктів або кризових ситуацій зовнішньополітичні рішення США можуть мати далекосяжні наслідки для світової стабільності [2].

Враховуючи ці фактори, дослідження системи пріоритетів зовнішньої політики США є важливим і актуальним завданням для розуміння сучасних глобальних подій і їхнього впливу на світовий порядок.

У 2021 році Державний секретар США Ентоні Блінкен виступив з промовою про нову стратегію зовнішньої політики Сполучених Штатів, в якій наголосив, що адміністрація Байдена планує відновити лідерство американської дипломатії у світі, налагодити відносини із союзниками та гідно протистояти своїм опонентам, у тому числі Китаю, Росії та Ірану. Він заявив, що в зовнішній політиці США пріоритетом буде дипломатія, а не військові втручання. Але при цьому зазначив: "Наша здатність бути ефективними дипломатами не останнім чином залежить від сили нашого війська" [4].

Важливим аспектом у двосторонніх відносинах між Україною та США залишається військове співробітництво. Варто зауважити, що Україна претендує на статус основного союзника Сполучених Штатів, незважаючи на відсутність членства в НАТО, починаючи з 2014 року. Цей крок був ініційований тодішнім президентом України П. Порошенком. Пізніше, Конгрес США ухвалив законопроект під назвою "Акт підтримки свободи України-2014", який, крім надання Україні статусу основного союзника США, також

передбачав постачання озброєння Україні. Однак тодішній президент США Б. Обама відмовився надавати Україні такий статус.

Спроба отримати цей статус відбулася знову в 2017 році і супроводжувалася зверненням українського парламенту до Білого дому. У травні 2019 року Посольство України в США оголосило про представлення законопроекту "Про надання підтримки Україні для захисту її незалежності, суверенітету і територіальної цілісності". Цей законопроект передбачав статус України як основного військово-політичного союзника США [6].

Слід врахувати, що статус основного союзника не зобов'язує Сполучені Штати автоматично захищати Україну у випадку агресії з боку інших країн, але він надає можливість отримати американську зброю зі скороченою процедурою, що може значно зміцнити обороноздатність України у разі потреби. Статус основного союзника США також може підвищити міжнародний статус України та зміцнити її позиції в контексті міжнародної спільноти. Одним з пріоритетів зовнішньої політики адміністрації президента США Джо Байдена у 2023 році є підтримка України [9].

Сполучені Штати будуть відстоювати принципи міжнародного порядку, який захищає суверенітет та територіальну цілісність і відкидає агресію – як у Європі, так і у всьому світі, зазначила вона. На запитання чи бачить Байден перспективу миру в Україну цього року, Жан-П'єр зазначила: «Нічого про Україну без України. Ми всі підтримуємо справедливий світ».

Відносно України система пріоритетів зовнішньої політики США включає ряд ключових аспектів і завдань, які визначають американську стратегію в партнерстві з Україною. США активно підтримують суверенітет та територіальну цілісність України і висловлюють рішучий протест проти анексії Криму Росією та військової агресії РФ на території нашої країни. Також США відіграють ключову роль у впровадженні і підтримці міжнародних санкцій проти Росії через агресію в Україні. Ці санкції спрямовані на тиск на Росію з метою вимагання дотримання міжнародного права.

В непростий для нас час особливо важлива військова допомога і навчання: США надають важливу військову допомогу Україні, включаючи постачання зброї та військове навчання для підвищення обороноздатності України; а також політична та економічна підтримка: США підтримують реформи в Україні, спрямовані на боротьбу з корупцією, підвищення ефективності управління та зміцнення демократичних інституцій з метою покращення прав людини. Також надається економічна допомога для підтримки сталого економічного розвитку та зміцнення енергетичної безпеки: США сприяють зміцненню енергетичної безпеки України та регіону, включаючи підтримку альтернативних джерел енергії та диверсифікацію постачань.

Список використаних джерел та літератури

1. Brad N. The 'Biden Doctrine' in Southeast Asia. Dec. Strategic Review. 2020. URL: <https://sr.sgpp.ac.id/post/the-biden-doctrine-in-southeast-asia>

2. Brandon J. Report: Urgent Issues in U.S.–Southeast Asia Relations for 2021. *The Asia Foundation*. February 3. URL: <https://asiafoundation.org/2021/02/03/report-urgent-issues-in-u-s-southeast-asia-relations-for-2021/>
3. Campbell K. M. & Doshi, R. How America Can Shore Up Asian Order. A Strategy for Restoring Balance and Legitimacy. *Foreign Affairs*. 2021. January 12. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-01-12/howamerica-can-shore-asian-order>
4. Choudhury S. R. No question the Biden administration has to appear 'very tough' on China, former Singapore diplomat says. *CNBC*. 2021. Jan 20. URL: <https://www.cnbc.com/2021/01/20/biden-administrations-approach-to-china-and-eastasia>
5. Jeffrey M. Jones. Biden Approval Drops to 50%, Lowest for Him to Date. 2021. Gallup. URL: <https://news.gallup.com/poll/352733/biden-approval-drops-lowest-date.aspx>
6. Glasser S. How Trump Made War on Angela Merkel and Europe. *The New Yorker*. December 17, 2018. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2018/12/24/how-trump-made-war-on-angela-merkel-and>
7. Nye J. *The Future of Power*. N.Y.: Public Affairs Press, 2011. P. 150.
8. The 2022 National Security Strategy. *The White House*. Washington. October 12, 2022.

Станіслав Кавецький
аспірант кафедри всесвітньої історії
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О.А. Неприцький**)

ПРАКТИКИ ДИСТАНЦІЙНОГО ЗАЛУЧЕННЯ ЗАКОРДОННИХ ТУРИСТІВ ПОЛЬСЬКИМИ ГМІНАМИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. Залучення туристів в ХХІ столітті потребувало використання інноваційних підходів в організації туристичних активностей та адаптації бізнесу під нового клієнта. Створення веб-сайтів або мобільних додатків дало можливість зацікавити туриста незалежно від його віку, статі та сфери інтересів. Потрібно було не лише залучати туристів, а й створювати комплекс необхідної інфраструктури - готелі, ресторани, дитячі майданчики, що дало сильний поштовх населенню до інвестування у розвиток туристичної інфраструктури громади.

Аналіз джерел та досліджень. Досліднику практик залучення іноземних туристів польськими гмінами не можна поскаржитись на брак уваги до теми серед економістів та соціологів, але з боку історичної науки не проводилось глибоких досліджень. Основні дослідження з цієї теми концентруються на

формуванні позитивного іміджу регіону для цільової аудиторії [2, 4] У збірнику “Гміна на п’ятірку” Варшавської Школи Економіки К. Стадлевська звертає увагу на використання новітніх цифрових методів залучення туристів та збільшення інтерактивності туризму [3] А. Барановська виділяє серед іншого комплексні рішення по організації туристичної активності в гмінах, комбінування веб-сайтів, додатків, гео-міток та QR-кодів, для більш глибокого ознайомлення з місциною [1].

Мета статті полягає у дослідженні діяльності місцевого керівництва польських гмін у сфері розвитку та популяризації міжнародного туризму та залучення закордонних туристів до першого і повторних відвідувань території місцевої громади.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХІ століття та активний розвиток інформаційних технологій дали новий поштовх до пошуку шляхів залучення іноземних туристів як в середині країни, так і за кордоном. Це призвело як до зміни в туристичному бізнесі так і до змін в моделі співпраці між місцевою владою, самоврядуванням та туристами.

Першим кроком до залучення іноземного туриста стало створення веб-сайтів органів місцевого самоврядування територіальних громад (гмін) у мінімум двомовному варіанті (польською та англійською, як мовою міжнародного спілкування, для туриста з-за кордоном). На кожному з таких веб-сайтів окрім базових сторінок з історією місцевості та новинами є два ключових розділи: “Для туриста” та “Для Підприємця”. В цих розділах майбутній турист в доступній формі може планувати майбутню подорож, виділяти ключові об’єкти які бажає відвідати, а майбутній інвестор може ознайомитись з інформацією про вже існуючі підприємства на ринку, які ніші вільні, а які переповнені, що значно полегшує майбутнє інвестування та розвиток бізнесу. В якості прикладу таких веб-сайтів варто виділити веб-сайт Злотова у Великопольському воєводстві (<http://www.zlotow.pl>) та Замосця у Люблінському воєводстві (<http://www.investin.zamosc.pl/pl/wsparcie-dlainwestora.html>).

Змін зазнала і комунікація між громадою та владою, діджиталізація такої взаємодії прискорила сам процес та призвела до зникнення черг на розгляд певних питань. Прикладом таких добрих практик стало використання “віртуального службовця”, яке стало найбільш ефективним в густонаселених містах таких як Краків (Малопольське воєводство), Гданськ (Поморське воєводство) тощо.

Іншою ж доброю практикою в комунікації можна відзначити можливість вести безпосередній діалог з очільниками громад, як наприклад, у гміні Лубань у Нижньосілезькому Воєводстві (<http://miastoluban.pl/artukul/483/zapytaj-burmistrza>), що скорочує дистанцію між громадою та владою, дозволяє швидко реагувати на нові виклики та проблеми.

Щодо залучення туристів в громаду потрібно розуміти, що є неможливим лише постійно приваблювати нових туристів, потрібно будувати комплекс практик, які формуватимуть позитивний досвід відвідування громади, тим

самим забезпечать, як майбутнє приваблення туристів так і повторне відвідування місцини.

Першою з таких практик можемо виділити створення мобільного додатку “Туристичний гід по Землі Щитенській” в громаді Щитно у Вармінсько-Мазурському воєводстві [3, с.49]. В додатку можна знайти перелік актуальних піших та туристичних маршрутів, детальний прогноз погоди та перелік найбільш цікавих для відвідування місць, також великою перевагою додатка є можливість його використання без підключення до мережі Інтернет.

Дещо інший підхід обрала громада Бусько-Здруй у Свентокшиському воєводстві, де було розроблено веб-сайт спеціально для туристів [3, с.50]. На цьому ресурсі були зібрані не лише туристичні місця а й сформована база різних закладів міста, які може бажати відвідати турист, таких як SPA, басейни та ін. Сайт допомагав детально спланувати вашу подорож та зробити її насиченою та різнобарвною.

Дещо стандартніший, але все ж таки багато в чому інноваційний шлях обрала громада міста Зелена Гура, столиці Любуського воєводства. Туристу пропонується придбати туристичну карту міста на 24 або 72 години, яка не лише містить детальний маршрут для знайомства з містом та список ключових місць, а й дає знижки в різних ресторанах та готелях, тим самим дозволяє туристу зекономити кошти [3, с.50-51].

Важливим етапом залучення туристів є зацікавлення певним регіоном. Найбільш креативно до цього підійшла громада Слава (Любуське воєводство). Вони створили інтерактивну гру про їхнє місто, в грі є багато рівнів на кожному з яких користувача знайомлять з містом [3, с.51-52].

Також вкрай важливим у залученні іноземних туристів є створення інклюзивного середовища в місті, де перебування є комфортним для кожного і в особливості для людей із вадами зору/слуху, не говорячи вже про такі звичні речі як безбар’єрне середовище для людей з обмеженнями руху.

Висновки. Отже, задля залучення іноземних туристів потрібно проводити комплексні дії по реформуванню громади, ці зміни повинні не тільки безпосередньо стосуватись досвіду туриста від перебування на території громади, а й привабити нових туристів, які можуть нічого не знати про місцевість. Задля забезпечення фінансування таких дій потрібно інвестувати у спрощення якісної взаємодії з місцевим бізнесом, а також залучати іноземний капітал для формування комфортного середовища, при цьому не забуваючи, що ключовим підходом до розробки суспільного та туристичного простору повинна бути рівність та інклюзивність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Baranowska A. Innowacje i dobre praktyki w obszarze atrakcyjności rezydencjonalnej, współpracy obecnymi i przyszłymi mieszkańcami. Gmina na piątkę! Dobre praktyki w obsłudze przedsiębiorców. Raport 2019/20. Warszawa. S. 54-61.

2. Soliński T. Wykorzystanie instrumentów Public Relations w kreowaniu wizerunku regionu turystycznego. IV Konferencja Naukowo-Techniczna „Błękitny San”. Nozdrzec 20-21 kwietnia 2007 roku. Nozdrzec, 2007. S. 37-42.
3. Stadlewska K. Innowacje i dobre praktyki w obszarze atrakcyjności turystycznej, przyciągania i zachęcania turystów do ponownych odwiedzin. Gmina na piątkę! Dobre praktyki w obsłudze przedsiębiorców. Raport 2019/20. Warszawa. S. 49-53.
4. Wang J. Z. Integrated Region-Based Image Retrieval. Kluwer Academic Publishers, 2012. 177 p.

Марина Лозова
здобувачка вищої освіти
І курсу магістратури
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н, доц. **І. М. Власюк**)

КРАЇНИ БАЛТІЇ В ЄС: ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ

Після завершення міжблокового протистояння часів «холодної війни», Балтика зазнала значних геополітичних змін. Внаслідок дезінтеграційних процесів у Радянському Союзі кінця 1980-х – початку 1990-х років три прибалтійські країни – Литва, Латвія та Естонія – здобули свою незалежність.

Національна свідомість латишів, литовців та естонців сприйняла незалежність своїх держав як відтворення історичної справедливості, як акт повернення до західного світу, від якого вони були силоміць відторгнені радянською агресією. Відтак, держави Балтії відразу заявили про свою чітку прозахідну орієнтацію, а головною ціллю їх зовнішньої політики стала інтеграція до Європейського Союзу та НАТО [2, с. 130-135].

Країни Балтії – Литва, Латвія та Естонія – держави на терені колишнього СРСР, які досягли членства у Європейському союзі.

1 травня 2004 року вони були серед 10 держав, які розширили спільноту. Європейський Союз є унікальним явищем наддержавного демократичного утворення європейських країн.

З 2006 року відносини в Балтійському краї визначалися двома основними документами: “Політичною декларацією Північного виміру” та Рамковим документом “Політика Північного виміру”.

Вони вказали такі пріоритетні сфери:

- економічне співробітництво - включаючи сприяння торгівлі, інвестиції, фінансові послуги, інфраструктуру, енергетику, сільське господарство, лісове господарство, транспорт і логістику;
- свобода, безпека і справедливість - включаючи зміцнення контактів міжособистісних стосунків, покращене управління кордоном, ефективність системи судово-правової співпраці, боротьби з організованою злочинністю, торгівлею людьми, контрабандою наркотиків, нелегальною імміграцією;

-освітня та культурна діяльність, що посилює співпрацю в програмах науково-освітніх та культурних обмінів; навколишнє середовище, ядерна безпека та природні ресурси - включаючи зменшення ядерного ризику та іншого забруднення, морська безпека, захист морського середовища Балтійського і Баренцового морів і біорізноманіття;

- соціальне благополуччя та охорона здоров'я, включаючи профілактику захворювань інфекційних захворювань та спосіб життя, а також сприяння співпраці в цій галузі охорони здоров'я між службами охорони здоров'я окремих країн [6].

Після вступу Литви, Латвії, Естонії та Польщі до Європейського Союзу «Північний вимір» втратив характер типового інструменту регіонального співробітництва в Балтійській Європі.

Включенню зазначених країн Балтії до складу ЄС передувало здійснення ними ряд реформ і перетворень на внутрішньодержавному рівні. Країнам Балтії довелося подолати важкий шлях по виконанню основних критеріїв членства в Європейському союзі, хоча вони були досить високими для цих країн того часу. Молодим незалежним країнам довелося адаптувати власне законодавство під норми ЄС, а це 31 розділ, що містять сотні законодавчих актів, які ґрунтуються на «Договорі про заснування Європейської співдружності» та доповненнях до нього, саме цей Договір визначає конкретні напрямки за якими було створено загальноєвропейське законодавство. Так, зокрема довелося адаптувати законодавство у сфері вільного руху мешканців країн-членів, товарів, капіталу, а також у сфері конкурентної політики [1, с. 15]

Першочергово країни визначилися з формою правління: Латвія та Естонія стали парламентськими республіками, Литва – президентсько-парламентською республікою. Надалі визначилися зі складом парламентів: латвійський парламент – Сейм (100 членів), естонський парламент – Рійгікогу (101 член) і литовський парламент – Сейм (141 член). Усі однопалатні. Наступним кроком став перехід до пропорційної (Латвія, Естонія) або змішаної виборчої системи (Литва) з дотриманням міжнародних виборчих стандартів, що свідчило про перехід до багатопартійної системи і становлення демократичного режиму [7].

Аналізуючи здобутки країн Балтії в ЄС, виокремлюють наступні кроки: створення умов для вільного пересування товарів. Було скасовано митні платежі, кількісні обмеження та протекціоністські заходи. Технічні, гігієнічні та інші стандарти для товарів також підлягали гармонізації згідно з європейськими стандартами; забезпечення вільного пересування мешканців країн-членів у межах кордонів ЄС і збереження соціальних стандартів по всій території Європейського союзу; реформовано сфери надання послуг. Згідно з європейським законодавством мали створено рівні можливості надання послуг як національними підприємствами, так і іноземними. Цілий комплекс законодавчих актів мав розроблено у банківській та телекомунікаційній сферах; гармонізовано законодавство, яке стосується підприємств різних форм власності. Стандартизовано системи управління підприємствами, реформовано механізми захисту прав кредиторів та акціонерів; зроблено кроки для забезпечення вільної конкуренції в кожній країні.

Особливо актуальним для країн Балтії було питання гармонізації законодавства у сфері риболовства, бо в цій галузі вони мають значний потенціал. Основна увага приділяється системі обмеження вилову риби, ліцензуванню, дослідницькій роботі зі збереження рибних ресурсів. Спеціальні документи регулюють об'єми експорту рибної продукції з цих країн; реформовано транспортну сферу. Дотримуються високі сервісні і екологічні стандарти - це найважливіший фактор у даному процесі [4, с.103].

Стандартизація в галузі промисловості мала на меті: підвищити пристосування промисловості до структурних змін, в першу чергу це означає забезпечити її конкурентоспроможність в умовах єдиного ринку; впровадити єдині стандарти у виробництві; забезпечити належний рівень захисту навколишнього середовища.

Окремо слід відзначити те, що особливо важливими умовами швидкого реформування політичних систем у напрямку європейських стандартів виступили нормативні (конституційні, у першу чергу) та соціально-психологічні фактори, які мають певні історичні та культурні зв'язки з цінностями Західної цивілізації. Суттєвим є те, що демократичні реформи у прибалтійських державах отримали масову соціально-психологічну підтримку різних верств населення. Таким чином у суспільстві сформувалась правосвідомість соціальної згоди, яка виступила «рушійною енергетикою» трансформаційних політичних процесів. За таких умов конституційні норми мають ознаки реальної, а не фіктивної конституції [5, с. 148].

В Естонії та Литві статус місцевого самоврядування був одразу закріплений на конституційному рівні. Починаючи з 2004 р. в Естонії та Литві правом голосувати на муніципальних виборах володіють всі особи, які постійно проживають на території муніципального утворення. У Латвії таким правом наділені лише громадяни республіки, що призводить до дискримінації національних меншин.

Критики євроінтеграційних процесів країн Балтії на свою користь часто використовують той аргумент, що в країнах після відкриття кордонів відбулася демографічна криза внаслідок відтоку молоді у віці 25–35 років, через що триває старіння націй. За даними перепису в період з 1989 по 2020 рр. населення Латвії та Литви зменшилося на 22 (21) та 17 (15) % відповідно (за різними джерелами), потік емігрантів після вступу країн до ЄС склав до 13% для Латвії та 15 % для Литви [3, с.129].

Естонія має найбільш наочні здобутки державної політики в цифровій галузі. Розпочавши з програми інтернетизації всієї країни, оголосивши доступ до Інтернету громадянським правом людини, тут зуміли ефективно впровадити систему електронного уряду. Систему Е-голосування вперше було успішно впроваджено на місцевих виборах 2005 р. і парламентських 2007 р., вона супроводжувалася оформленням цифрових посвідчень особи. Успішними є результати впровадження Е-уряду для боротьби з корупцією – за версією міжнародної неурядової організації Transparency International Естонія у 2014 р. посіла 26 місце зі 175 у рейтингу найменш корумпованих країн.

Країни Балтії запланували реструктуризацію та розвиток професійного військового персоналу та збільшення витрат на захист. Мета полягала в досягненні стелі витрат на оборону в 2% ВВП, що було надзвичайно важко для Литви та Латвії. У 2014 році через міжнародну ситуацію та загрозу з боку росії обидві країни зобов'язалися підняти їх до 2020 року до 2% ВВП. У 2016 році ці витрати становили 1,49% ВВП Литви, а в Латвії – 1,45% ВВП. Зараз Естонія витрачає на оборону понад 2% свого ВВП (так само Польща – також 2% ВВП) [4, с. 106].

Отож, країнам Балтії за роки перебування в ЄС довелося провести суттєві зміни у державній політиці, значна частина яких мала на меті забезпечення соціально-економічних та фінансових аспектів суспільного життя. Звісно, реформи торкнулися й інших питань, зокрема таких як: свобода переміщення людини, правосуддя, протидія корупції, освіта, енергетична сфера, забезпечення безпеки довкілля тощо. З набуттям повноправного членства в ЄС збільшилася політична вага цих держав, зріс їхній міжнародний імідж.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аракелян Д.В. Зовнішня політика країн Балтії в контексті розширення ЄС та НАТО: автореф. дис... канд. політ. наук. Київ, 2008. 20 с.
2. Білоножко С. В. Західний вектор зовнішньої політики країн Балтії: шлях від незалежності до євроінтеграції. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Т. 2. С.130-135.
3. Божко С. О. Геополітичне положення регіону Балтійського моря. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120(1). С. 127-137.
4. Ковтун Є. Досвід інтеграції Латвії, Литви та Естонії до Європейського союзу, як приклад для України. *Емінак*. 2008. № 1-4. С. 105-109.
5. Скриль С. А. Трансформація політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в європейське співтовариство. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 146-152.
6. Magda Leszczyna-Rzucidło “Region Morza Bałtyckiego jako modelowy makroregion UE”. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%95%D0%99/Downloads/akranich,+%7B\\$userGroup%7D,+171587.pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%95%D0%99/Downloads/akranich,+%7B$userGroup%7D,+171587.pdf) (дата звернення: 28.09.2023)
7. Aleksandra Kuczyńska-Zonik “Państwa bałtyckie: trzy modele rozwoju” URL: http://wrh.edu.pl/wp-content/uploads/2018/06/05_Zonik_Panstwa-baltyckie WRH 14 2017 3.pdf (дата звернення: 30.09.2023)

Тетяна Грабарчук
здобувачка вищої освіти
II курсу другого (магістерського) рівня
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник к.і.н. доц. *І. М. Власюк*)

СУЧАСНА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН З УКРАЇНОЮ

Сучасні польсько-українські відносини перебувають у центрі обговорень не лише польського й українського політикуму, громадськості, наукової спільноти, а в фокусі уваги майже всього світу. Такий резонанс обумовлений змінами в безпековій ситуації на європейському континенті внаслідок російсько-української війни.

Формування офіційних польсько-українських відносин розпочалося 2 грудня 1991 р., коли Республіка Польща першою у світі визнала незалежність держави Україна. 8 січня 1992 р. були встановлені польсько-українські дипломатичні відносини. 18 травня 1992 р. було підписано ключовий у міждержавному партнерстві Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. Хоча окремі історики вважають, що модель польсько-українських відносин як рівноправних партнерів була закладена ще раніше. Так, докторка історичних наук Н. Буглай зауважує, що «закладені контактами між польськими та українськими опозиціонерами наприкінці 1980-х рр., характерні «політикою двотуровості» упродовж 1989–1991 рр., польсько-українські міждержавні взаємини доволі активними виявилися ще до здобуття Україною незалежності» [1, с. 242].

Докторка історичних наук О. Білобровець доводить, що на початку 90-х рр. XX ст. за основу польсько-українських взаємин було взято нову доктрину, сформовану в колах польської еміграції, зокрема тих, хто групувалися навколо празького видання журналу «Культура» на чолі з Є. Гедройцем, згідно якої передбачалося створення незалежних і демократичних держав – Польщі та України і формування між ними дружніх відносин [2, с. 84].

Свої дружні добросусідські наміри і прагнення розвитку взаємовигідного співробітництва сторони закріпили підписанням Декларації про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин 13 жовтня 1990 р. Основою для об'єднання слугувала орієнтація обох країн на європейський демократичний вектор державного розвитку в умовах докорінної перебудови системи міжнародних відносин в Європі.

Від початку проблема національної безпеки була важливим компонентом міждержавних відносин як для України, так і для Польщі, яка чітко заявила про свої прагнення до інтеграції в євроатлантичний простір, зокрема набуття членства в НАТО та ЄС. Польський дослідник Т. Орльовський писав: «Польща

ніколи не приховувала, що зміцнення державності та вдалі політичні зміни в Україні є запорукою її власної безпеки» [3, s. 13].

Перешкодою активному розвитку стосунків у перші роки незалежності було володіння Україною потужним арсеналом ядерної зброї, що насторожувало європейські країни, зокрема й польських політиків. Певне заспокоєння з цього приводу наступила після досягнення 14 січня 1994 р. у Москві тристоронніх домовленостей між президентами Росії, США, України щодо ліквідації ядерної зброї на території України. Польські політики вбачали в Україні своєрідний буфер між Польщею і Росією, що в лютому 1994 р. підтвердив голова парламентської комісії з міжнародних справ Б. Геремек, заявивши: «Наш інтерес полягає у посиленні незалежності України і Білорусі, інакше Польща стане останньою фортецею, «полем битви» між Сходом та Заходом, що було б для нас не вигідно» [4, s. 15].

Категорична позиція Росії щодо нерозширення кордонів Північноатлантичного Альянсу на схід стала однією з причин відмови нашій державі у вступі до Вишеградської групи та реалізації проєкту формування в Центрально-Східній Європі зони стабільності та безпеки, ініційованого президентом Л. Кравчуком. У цій ситуації політика Польщі щодо України перетворилася на «пасивно нейтральну» [1, с. 244].

Спільна декларація Президента України Л. Кучми і Президента Республіки Польща А. Кваснєвського від 25 червня 1996 р. підтвердила курс на розвиток стратегічного партнерства між державами: «Україна і Республіка Польща виступають за реалізацію ідеї спільної Європи і створення нової системи європейської безпеки, в якій обидві держави займуть місце, що відповідатиме їхнім прагненням і потребам» [5]. Також 26 червня 1996 р., у ході офіційного візиту до Варшави виступаючи перед Сеймом, президент України підтвердив свою згоду на приєднання Польщі до союзної «парасольки безпеки», щоправда, лише за тієї умови, що цей процес буде еволюційним та не ставитиме під питання безпеку сусідніх держав

У загальному президенти А. Кваснєвського, який прагнув якнайшвидшого включення Польщі до Європейського Союзу і НАТО, можна характеризувати як «зацікавленість в Україні та взаєминах з нею», що виявлялося в підтримці європейських та євроатлантичних прагнень нашої держави. Крім того, Польща брала активну участь у створенні так званих «трикутників» (Україна – Польща – США, Україна – Польща – Німеччина, Україна – Польща – Франція, Україна – Польща – Італія), метою створення яких була політична стабільність в Причорноморському регіоні.

Механізм тристоронньої співпраці активно використовується і сьогодні. Так, 28 липня 2020 р. Міністри закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки підписали декларацію про створення «Люблінського трикутника», відзначивши «спільність загроз як у сфері безпеки, так і в інших сферах» та заявивши про «про незмінність позиції щодо рішучого засудження спроби анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» та про «підтримку прагнень України до членства в НАТО» [6]. Зауважимо, що Польща, Литва та Україна з 2015 р. взаємодіють у рамках

литовсько-польсько-української військової частини бригадного рівня імені Великого Гетьмана Костянтина Острозького (Литполукрбриг).

З 2014 р. польські політики зайняли рішучу позицію засудження російської агресії проти України на всіх міжнародних майданчиках, підтримуючи територіальну цілісність і суверенітет України в міжнародно визнаних кордонах. Крім того, реагуючи на воєнний конфлікт в Україні та анексію Криму, Польща в 2016 р. розпочала модернізацію власних збройних сил, створивши нові територіальні війська у складі збройних сил країни.

24 лютого 2022 р. Президент Польської Республіки різко засудив брутальний, неспровокований та невинуватий напад Росії, а також пообіцяв підтримку України як з боку Польщі, так і співпрацю з НАТО та ЄС.

Протягом усієї російсько-української війни польська політична верхівка підтримує ідею, що лише повна поразка російської федерації в різних аспектах означатиме безпеку для всієї Європи. Про це А. Дуда написав на сторінці канцелярії президента в Twitter 25 листопада 2022 р.: «Безпечна Європа – це Європа, в якій Росія зазнає поразки: політично, військово та економічно. Переможена Росія означає безпечну Україну, Польщу, Литву, Латвію, Румунію та решту Європи» [7].

Польща як східний форпост НАТО усвідомлює ризики можливої подальшої експансії Росії у разі програшу України, тому особлива увага приділяється не лише наданню допомоги нашій державі (військової, фінансової, гуманітарної), а й власній обороні, зокрема було майже вдвічі збільшено видатки на оборону країни у 2023 р. та чисельність польської армії, проведено в листопаді 2022 р. навчання держав Вишеградської групи «Пума-22» за участю підрозділів союзників зі США та Великобританії тощо. У травні 2023 р. з метою захисту інтересів Республіки Польща Сеймом було прийнято законопроект про Державну комісію з розслідування російського впливу на внутрішню безпеку Республіки Польща у 2007–2022 роках [8].

Виступаючи на Конгресі спільного майбутнього за відбудову України в Познані 22 вересня 2023 р. А. Дуда наголосив: «Для мене співпраця з Україною і підтримка України мають історичний вимір. Я кажу це з повною серйозністю – історична подія між нашими народами і країнами» [9].

Отже, в польсько-українських відносинах, незважаючи на періодичну наявність протиріч і взаємних претензій історичного, національного й економічного характеру, питання безпеки завжди було ключовою складовою міждержавної взаємодії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буглай Н. М. Формування зовнішньополітичної стратегії та реалізація пріоритетних напрямів зовнішньої політики Республіки Польща (1995–2005 рр.): дис. ... д. і. н.: 07.00.02 – всесвітня історія. К., 2018. 493 с.
2. Білобровець О. Прагматизм міждержавних відносин України і Польщі на сучасному етапі. *Дриновський збірник*. 2021. Том 14. С. 84-90.
3. Orłowski T. Polska myśl polityczna i polityka lat 1989-1993 wobec wschodnich sąsiadów. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2004. Rok 2. P. 10-15.

4. Polityka wschodnia Polski. Warszawa, 1995. 115 s.
5. Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_088#Text (дата звернення: 25.09.2023).
6. Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки щодо заснування «Люблінського трикутника» / МЗС України. 28 липня 2020 р. URL: <https://archive.ph/20200804172645/https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika#selection-3495.0-3495.140> (дата звернення: 25.09.2023).
7. Kancelaria Prezydenta: twitter. Nov 25, 2022. URL: <https://twitter.com/prezydentpl> (дата звернення: 27.09.2023).
8. Poselski projekt ustawy o Państwowej Komisji do spraw badania wpływów rosyjskich na bezpieczeństwo wewnętrzne Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2007-2022 / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=2838> (дата звернення: 27.09.2023).
9. Zboże i dyplomatyczny spór. Prezydent o «odpryskowym wycinku całości relacji polsko-ukraińskich». TVN24. Polska. 22 września 2023. URL: <https://tvn24.pl/polska/ukraina-stosunki-polsko-ukrainskie-zboze-prezydent-andrzej-duda-o-odpryskowym-wycinku-calosci-relacji-polsko-ukrainskich-7356180> (дата звернення: 26.09.2023).

Ангеліна Петрук
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА АЗЕРБАЙДЖАНУ НАПРИКІНЦІ 90-Х РОКІВ ХХ СТ.

Актуальність теми. Вивчення зовнішньої політики Азербайджану у 90-х рр. ХХ ст., як держави, що була жертвою політичних амбіцій сусідньої держави, допоможе у розумінні особливостей розвитку зовнішньополітичного курсу країн пострадянського простору.

Метою дослідження є аналіз особливостей формування механізмів реалізації зовнішньої політики Республіки Азербайджан у 90-х рр ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. В зовнішній політиці Азербайджану, співробітництво з регіональними та міжнародними організаціями виступають окремим напрямом, що забезпечує можливість реалізації стратегічних інтересів. Двосторонні відносини у кожній державі є пріоритетами зовнішньої політики, особливо якщо вони побудовані на принципі взаємності. Проте у

зовнішній політиці важливе місце займає багатостороння дипломатія, як важливий засіб підтримання балансу зовнішньої політики держави.

Азербайджан є активним членом багатьох світових, регіональних міжнародних організацій. Зокрема це ООН, ОБСЄ, СНД, Рух неприєднання, ГУАМ, Організація економічного співробітництва, Організація чорноморського економічного співробітництва, Організація ісламського співробітництва, Тюркська рада, Програма НАТО «Партнерство заради миру» та ін.

Азербайджан співпрацює з багатьма спеціальними організаціями та органами ООН, зокрема є членом у: Програмі Розвитку ООН (ПРООН), структурі Верховного Комісара ООН у справах біженців, Дитячого фонду ООН, Організації ООН з освіти, науки та культури, Організації з розвитку промисловості, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародному агентстві з атомної енергії та ін.

Азербайджан 30 січня 1992 р. став членом НБСЄ (з 1995 р. ОБСЄ). З початку входження до організації зусилля Азербайджану були направлені на врегулювання Карабаського конфлікту. Члени-держави ОБСЄ визначили базові принципи вирішення вірмено-азербайджанського конфлікту, що полягають у наступних пунктах:

- територіальної цілісності Вірменської та Азербайджанської республік;
- надання Нагірному Карабаху статусі найвищої автономії у складі Азербайджану;
- забезпечення безпеки цивільного населення Нагірного Карабаху.

Було створено Мінську групу ОБСЄ, проте незважаючи на всі дії та прийняті резолюції врегулювання нагірно-карабаського конфлікту істотно не відбулось [1, с. 55].

Для Азербайджану вигідний багатовекторний розвиток відносин. Активність держави в Організації Чорноморського економічного співробітництва, Організації ісламського співробітництва, Тюркській Раді має більшою мірою представницьке, ніж практичне значення.

Азербайджан межує з державами, що відіграють значну роль у політичних процесах у світі, що визначає напрямки зовнішньої політики держави після проголошення незалежності. Саме Туреччина у 90-х рр. ХХ ст. веде курс, щоб стати надійним партнером для своїх сусідів, будуючи економічні та політичні зв'язки з Азербайджаном. Саме він є найближчим союзником Туреччини і має міцні культурні та політичні зв'язки, а також є основною ланкою для енергетичних ресурсів Каспію та Центральної Азії [2].

Азербайджансько-турецькі відносини у 90-х рр. ХХ ст. набувають характеру стратегічного партнерства. Це пов'язано з тим, що вони мають важливе економічне й геополітичне значення, взаємною підтримкою у міжнародній політиці. Актуальність співдружності двох держав зумовлювалася війною Азербайджану та Вірменії, позицією Туреччини щодо недопущення посилення впливу Росії в регіоні Південного Кавказу [3, с. 263].

Відносини між Іраном та Азербайджаном ускладнюються через ряд чинників, зокрема великої кількості етнічних азербайджанців, які проживають в

Ісламській Республіці – набагато більше, ніж мешкають у самому Азербайджані.

Ісламська Республіка Іран визнала незалежність Азербайджану 25 грудня 1991 році, а дипломатичні відносини між державами були встановлені 12 березня 1992 р. Уже у 1993 році – перший візит президента Ірану Хашемі Рафсанджані до Баку, а у 1994 році – візит Г. Алієва до Ірану, результатом чого стало підписання низки угод [4, с. 95].

Звісно, якщо говорити про багатовекторність зовнішньополітичного курсу Азербайджану, то варто сказати і про двосторонні відносини з Ізраїлем, які підтримуються з 1992 р. Азербайджан є однією з переважно мусульманських країн, поряд з Туреччиною, Єгиптом, Йорданією, ОАЕ, Бахрейном, країнами Центральної Азії, у яких розвинені двосторонні політичні та економічні відносини з Ізраїлем.

Ізраїль офіційно визнав незалежність Азербайджану 25 грудня 1991 р. та встановив дипломатичні відносини

Результати зовнішньої політики Азербайджану стало заключення військово-технічних контрактів з Ізраїлем на початку ХХІ ст.

Висновки. Збалансована та прагматична зовнішня політика, що проводить Азербайджан, спрямована на зростання міжнародного авторитету держави. Ця стратегія націлена на підтримку рівноправних відносин та стратегічного партнерства з РФ та ЄС з одного боку, США та Ізраїлем – з іншого, з Іраном та державами арабського світу, з державами Східної Азії та Китаєм. Саме з метою збереження цього балансу, Азербайджан не вступає до воєнно-політичних блоків.

Починаючи з середини 1990-х років за керівництва державою Гейдаром Алієвим основний напрямок зовнішньої політики Азербайджану був направлений на співпрацю із Заходом, а також – США і НАТО. Щоб зберегти розвиток стосунків з усіма головними партнерами, а саме з Туреччиною та Іраном, Г. Алієв-старший був одним із перших державних діячів на пострадянському просторі, хто проголосив та реалізував на практиці політику багатовекторності у зовнішньополітичному курсі. Зрозуміло, що важко зберігати дружні відносини із сусіднім Іраном, якщо вектор зовнішньополітичного курсу направлений на співпрацю з США та країнами ЄС, проте лідери країни роблять усе можливе для балансування між геополітичними силами у світі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зінько І., Байковський П. Сучасна позиція Азербайджану в міжнародних організаціях. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини.* 2015. Вип. 37(3). С. 50–59.
2. Balci B. Strengths and Constraints of Turkish Policy in the South Caucasus. *Carnegie Endowment for International Peace.* 18.06.2014. URL: <https://carnegieendowment.org/2014/06/18/strengths-and-constraints-of-turkish-policy-in-south-caucasus-pub-55945>

3. Дуднік О. Я. Азербайджано-турецькі взаємовідносини у контексті тюркської єдності та геополітичної ситуації на Південному Кавказі. *Український історичний збірник*. Вип. 12. 2009. С. 262–275.

4. Мустафазаде П. Зовнішня політика Азербайджанської Республіки в Каспійському регіоні: дис.... канд. політ. наук. Львів, 2019. 215 с.

Роман Семенчук

курсант 1 курсу

факультету технічних видів розвідки

Житомирського військового інституту ім. С.П. Корольова

(науковий керівник д. і. н., доц. **В. О. Магась**)

НАЙМАСШТАБНІША БИТВА СУЧАСНОСТІ – «БИТВА ЗА МОСУЛ»

Історія м. Мосул розпочалася ще в 1080 році до н.е. Давнє поселення розташувалось на вигідних торгових шляхах серед плодючих земель. У ХХ століття місто увійшло до держави Ірак, основним доходом якої стала нафта. Більшість її скупчили компанії з Великобританії. З часом Мосул стає справжньою промисловою столицею Іраку. З приходом до влади «Партії арабського соціального відродження» у 1968 року і згодом Саддама Хусейна Мосул стає все більше схожим на велику військову базу: у місті стало розміщуватись декілька тисяч солдат та сотні одиниць військової техніки. Військові авантюри Саддама в Ірані та Кувейті перетворили Мосул на фортецю [1, с. 15-16].

З квітня 1991 року Резолюція радбезу ООН номер 687 почала збирати військову коаліцію проти Саддамської зброї масового ураження. З цього приводу в Іраку почали працювати моніторингові групи. До 1998 року вони вивчали можливість виробництва та застосування зброї масового ураження де завдяки зусиллям західної розвідки був знищений лабораторний центр в Аль-Хамі де виробляли хімічну зброю. У 1998 році садам Хусейн відзиває моніторингові групи, звинувативши їх у шпигунстві США. В свою чергу США заявили що Ірак не дотримується резолюцій ООН і почали військову операцію «лис пустелі». До 2002 року авіація США та країн союзників бомбили військову інфраструктуру Іраку. 20 березня 2003 року почалась операція «Свобода Іраку»: понад 170 тисяч військовослужбовців США і коаліції вторглися до країни з метою знайти та знищити склади та заводи хімічної зброї та повалити режим Саддама Хусейна [3, с. 59].

Через три тижні після початку операції війська США вже штурмували Багдад і 1 травня 2003 року президент сполучених Штатів Дж. Буш заявив, що активні бойові дії в Іраку завершуються. Однак завершився бліцкригу в Іраку лише розпалило протистояння. Розбивши регулярну армію Саддама лише сприяло загостренню етнічних та релігійних конфліктів. На півночі Іраку 11 квітня 2003 року після тривалих переговорів та тридцятиденного обстрілу міста авіацією союзників Мосул був взятий фактично без бою. Після цього на

початковому етапі місто контролювали сили 26-го експедиційного підрозділу морської піхоти США. Пізніше їх змінили сили 101-ї дивізії. Перед військовою коаліцією виникли нові проблеми у 2003 році Мосул був великим промисловим центром із строкатим, багатонаціональним населенням, яке ділилось на різні релігійні конфесії. У місті проживали араби-суніти, араби-шиїти, вірмени-християни, євреї, ассирійці-християни, туркмени-суніти та туркмени-шиїти тощо. Але при цьому більшість населення складали араби (до 70%), переважно суніти, ще 25% становили курди, на інші етноси припадало до 5% населення півтора мільйонного міста. Крім національного та релігійного поділу існував ще й племінний поділ. У провінції навколо Мосулу проживало 136 різних племен і племінних груп. Найбільшим та найвпливовішим були племена Шамар та Джибурі і кожне з племен мало свій інтерес в конфлікті [1, с. 112-114].

Майже одразу після входження в місто американського контингенту в місті почалися конфлікти на релігійному, політичному підґрунті. В цій боротьбі американці зробили ставку на курдів. Бійці Пешмерга, разом з американцями склали ядро нової військової адміністрації, а в самому місті з 24 членів провінції утворили адміністрацію Мосула як перехідної структури до офіційних виборів. Араби отримали 13 місць, однак араби-суніти яких в місті було близько 70% не погодилися з таким розподілом влади. У місті почалися протести, перший з яких розпочався після п'яти днів під американським контролем. Мета протесту полягала в тому щоб американці з курдами залишили територію міста у відповідь на це американські морські піхотинці відкрили вогонь по протестувальниках загинуло від 3 до 15 цивільних що призвело до боїв між курдами та арабами. Погіршив ситуацію наказ № 1, підписаний головою тимчасової адміністрації Іраку Полем Бремером. В місті в 2003 р. 300 тисяч осіб були так чи інакше пов'язані зі службою в армії або поліції і всі ці люди втратили роботу за зв'язок із режимом Саддама. На вулиці без грошей опинились 1100 вищих офіцерів 2000 полковників та 4000 підполковників та інших офіцерів та близько 103 тисяч солдатів. Саме ці люди сформували кістяк партизанського руху в Іраку. Помилки коаліції вже за рік обернулися відкритим збройним протистоянням, апогеєм якого стали бої в Фаллуджі і захоплення повстанцями Мосула. Пізніше американці пояснювали своє рішення повною дезорганізацією армії Саддама Хусейна на основі якої не можна було будувати нові збройні сили із самим початком війни коаліція зіштовхнулася з браком сил на півночі Іраку. Образившись на недостатню увагу до своїх політичних інтересів в Іраку, Туреччина у 2003 році відмовила своїм партнерам НАТО в наданні коридору через свою територію для дій в північному Іраку [1, с. 207].

101-а повітряно-десантна дивізія (до 20 тисяч осіб) прибули в Мосул у 2003 р. До її завдань входило підсилення вже розквартированих сил 10-ї гвардійської дивізії та 26-го експедиційного корпусу морської піхоти а перед генералом стояла задача в налагоджені мирного життя, розібратись з протестами. І генерал зробив ставку на такий засіб впливу як гроші. Вони пішли на гуманітарну допомогу та розбудову цивільної інфраструктури. За час

роботи було профінансовано близько 5 тис. подібних проектів при цьому було витрачено 57 мільйонів доларів.

У 2004 році замість 101-ї дивізії в Мосул вводять частини 2-ї піхотної дивізії і бригади «Страйкер» а також тактичну групу «Олімпія» яка налічувала до 8,7 тисяч осіб. Нові офіцери не встигають налагодити зв'язки з місцевими оскільки їх невдовзі теж виводять. Вже у жовтні на їх місце приходить 25-а піхотна дивізія «цар Давид». В Фалуджі, місті на захід від Багдада, розпочинаються бої. З Мосула для участі в операції перекидають частини 1-ї бригади 25-ї дивізії. І багатотисячне місто охоплене внутрішніми конфліктами залишилось охороняти декілька піхотних батальйонів. Звичайно цим скористалися повстанці [1, с. 288-290].

8 листопада 2004 року повстанці з декількох напрямів починають наступ на місто і пізніше цей маневр буде використовувати «Ісламська держава» і досить часто. Оскільки наступ на місто здійснювався з декількох напрямів і На півночі та на сході міста 11 листопада бійці організації «Ансар аль-Сунна» захоплюють кілька поліцейських дільниць поліція відмовляється чинити опір і 5 тисяч поліцейських розійшлися по домівкам. При цьому повстанці захопили один із п'яти мостів через річку Тигр і потрапили у східну частину міста. Побоюючись за долю міста курди вводять в східну частину міста своїх бійців, що дозволило призупинити наступ повстанців. Американці поспішно перекинули в місто частини 25-ї дивізії. В той же час повстанці втекли у пустелю, але не дивлячись на поразку на полі бою це перетворилось на перемогу в головах незадоволеного населення. Бої у Фіджі та Мосулі продемонстрували іракцям що в країні є потужний опір здатний протистояти найсильнішій армії світу.

Після втрати повстанцями Мосула у 2004 р. вони перейшли до міно-підривної боротьби в провінції Ніверія відбувалось 15-17 вибухів, але вже в березні 2007 року кількість вибухів зменшилась до 10-13 радикальні угруповання по типу «Аль-Каїди» та «Ансар ас-Суна» застосовували смертників коли такі ж партизани мінували в основному дороги та рейдили військові об'єкти [2, с. 78-79].

В якості підсумку відзначимо, що пізніше у своїй статі «посланці піддаються випробуванням» засновник і лідер радикальної терористичної ісламської групи «Джамат Таухід валь-джихад» (з 2004 року «Аль-Каїда в межиріччі») писав в своїй статі таке: «Наші очі бачили, як сини Ісламу стояли, подібно горам, на підступах благословенної Фалуджі, показуючи цій Уммі приклад витривалості терпіння і непохитної впевненості». Саме коріння ісламської держави бере від повстанської групи моджахеда Абу Мусаба його партизанський загін виділявся з поміж інших неприкритою жорстокістю та злагодженістю дій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кореньков О. «Ісламська держава»: наймасштабніша битва сучасності Київ: markobook, Видавництво Марка Мельника. 2022. 312 с.

2. Тихоненко І., Христоророва Ю. Ідеологія та організаційна структура «Ісламської держави» як фактори у веденні боротьби з тероризмом. *Наукові праці. Політологія*. 2018. 314 (302). 78-82.

3. Тригуб П. М. Військова операція проти ІДІЛ: 2014–2015 рр. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія: Історія*. 2015. Т. 264. Вип. 251. С. 57-62.

СЕКЦІЯ 3 ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ ХХ – ХХІ СТ.

Людмила Данильчук
здобувачка вищої освіти III курсу
Навчального інституту економіки та менеджменту
Національного університету водного господарства та
природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

РІЗНОМАНІТНІСТЬ ДОКУМЕНТІВ ПРЕДСТАВЛЕНИХ У ГАЗЕТІ «РАДА» У 1907 Р.

Актуальність дослідження. 1907 р. в історії України був періодом значущих соціально-політичних подій та культурних змін. У той період, газета «Рада» відігравала надзвичайно важливу роль у відображенні цих подій та наданні голосу різноманітним аспектам суспільного життя. Розглядаючи різноманітність документів, які були представлені у газеті «Рада» у 1907 р., ми отримуємо можливість відкрити вікно в минуле та розглянути різні аспекти життя та діяльності українського суспільства того часу.

Мета дослідження. Розглядаючи документи цієї газети, ми можемо краще зрозуміти складну картину подій і процесів, що тоді розвивалися, а також відчутти багатогранність і розмаїття інформаційного простору, що відображало суспільний дух та амбіції українського народу у важкі часи того року. У даному дослідженні буде розглянуто різноманітність документів, які заповнювали сторінки газети «Рада» у 1907 р.

Газета «Рада» друкувала політичні документи, які включали декларації про незалежність, політичні вимоги та програми, а також резолюції та звернення до українського народу. Ці документи могли стосуватися боротьби за політичні права, автономію, об'єднання чи інші важливі питання для українського національного руху у той час. Для прикладу наводжу деякі види документів:

- зроблено розпорядження сконфіскувати брошуру Є. Єфнера «Деревня и соціаль-демократія», яка була видана видавництвом «Правда» [1];
- місцева вища адміністрація зробила наказ не допускати ширення в Києві та київській губернії календарів, виданих фірмою «Донская Речь»: «Новый календарь на 1907 годъ» і «Отрывной новый календарь на 1907 годъ» [2].
- з наказу д. генарал-губернатора закрито на весь час військового стану в Києві польський тижневик «Kresy» [3];
- 25 січня в друкарні Барського з наказу місцевої адміністрації сконфісковано брошури: «Хіба ж так треба» Льва Толстого і «Автономія й цілість держави» Е. Піменової в перекладі на українську мову Ол. Коваленка. Сконфісковано 3000 примірників [4];

- на засіданні 17-го січня «шкільно-лекційна комісія ухвалила такі постанови: 1) вдатись до міністерства народньої освіти» з проханням про дозвіл товариству «Просвіта» заснувати в Києві народну школу з викладовою українською мовою; 2) влаштувати в «найблизшим часі відчити для народу на історичні теми, для чого доручено одному з членів комісії переглянути відповідний матеріал, а другому- довідатись, до кого треба звернутись за дозволом таких читален» [5];

- на останньому засіданні видавничої комісії «Просвіти» читано рецензії на прислані комісії рукописи й брошури і на підставі цих рецензій зроблено такі постанови: 1) ухвалено видати друковану колись за кордоном книжку проф. В. Антоновича «Бесіди про часи козацькі на Україні», «попрохавши автора зробити відповідні поправки що до мови і в напрямку більшої популяризації» [6];

- 20 лютого київськими семінаристами послано на ім'я депутата Кириєнка телеграму такого змісту: «од імені всіх товаришів гаряче вітаємо Державну Думу в її опозиційній частині і твердо віримо, що вона принесе змученому народові бажану землю і волю, визволить борців за народне добро» [7].

У газеті були представлені також соціальні матеріали: Проблеми суспільства того часу, такі як освіта, бідність, робітничий рух, також отримували відображення у газеті «Рада». Статті та документи, що стосувалися соціальних питань, активно впливали на громадську думку.

Газета регулярно публікувала новини про актуальні події в Україні та за її межами. Це надавало читачам можливість слідкувати за важливими подіями світу і аналізувати їхні наслідки. «Рада» давала змогу читачам висловлювати свою думку та публікувати листи та статті, що сприяло активному обговоренню різних питань.

Документи у газеті «Рада» у 1907 році відображали багатогранність і розмаїття інформаційного простору, де були представлені різні погляди, ідеї та думки. Вона була майданчиком для політичної діяльності, розвитку культури, соціальних реформ та виявлення національного самосприйняття.

«Рада» - унікальне джерело інформації в багатьох аспектах: історичному, літературознавчому, мовознавчому, культурологічному, видавничому тощо. Досліджуване видання, незважаючи на всі складнощі, які його супроводжували протягом майже дев'яти років (цензурні утиски, закриття, штрафи, репресії проти редакторів, літературних і технічних працівників), виходило щодня на всю Україну, намагалось якнайповніше відобразити реалії життя [8].

Отже, газета «Рада» стала символом інтелектуального розвитку та національного об'єднання важливого історичного періоду для України. Різноманітність документів у газеті «Рада» у 1907 році є значущою складовою української історії та відображає багатогранність інтересів і амбіцій українського суспільства того часу. Ці документи стали свідками та учасниками важливих подій і сприяли формуванню та зміцненню української національної свідомості та ідентичності.

Список використаних джерел та літератури:

1. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 10. С. 3. <http://surl.li/levsb> (дата звернення:16.09.2023).
2. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 10. С. 3. <http://surl.li/levsb> (дата звернення:16.09.2023).
3. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 13. С. 3. <http://surl.li/lewhr> (дата звернення:16.09.2023).
4. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 22. С. 3. <http://surl.li/lewbд> (дата звернення:16.09.2023).
5. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 17. С. 3. <http://surl.li/lewtн> (дата звернення:17.09.2023).
6. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 25. С. 3. <http://surl.li/lewuu> (дата звернення:17.09.2023).
7. По Україні. Рада : щоденна політ., економ. і літ. газета. 1907. 1 вересня 1907. № 46. С. 4. <http://surl.li/lewуx> (дата звернення:17.09.2023).
8. «Громадська думка»/«Рада» (1905-1914 рр.) – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї. <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/23698.html> (дата звернення: 18.09.2023).

Анастасія Гаврилюк,

Наталія Юхимець

здобувачки вищої освіти ІV курсу

Навчального інституту економіки та менеджменту

Національного університету водного господарства та

природокористування (м. Рівне)

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ 1906-1917 РОКІВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ІСТОРІЮ

Актуальність дослідження полягає в історичному контексті аналізу діяльності депутатів Державної Думи у 1906-1917 рр. та її вплив на історію має велике значення в історичному контексті минулого та сучасних подій.

Мета дослідження аналіз публікацій у газеті «Рада» з тими, які зображають вплив діяльності Державної Думи з метою аналізу історичного розвитку у досліджуваній період.

В імперії парламентська система була введена чи не найпізніше на європейському континенті. Імперський парламент був створений у результаті ряду реформ, які відбулися в другій половині ХІХ ст., ці реформи включали компроміс між царською владою та соціальним статусом країни, особливо після революції 1905 – 1907 рр.

Значний вплив на історію України мала Дума, яка діяла в імперії у 1906-1917 рр. Головним джерелом для дослідження діяльності І-ІV Думи є періодична преса, зокрема газета «Рада», яка у своїх статтях зафіксувала цей

період, має велике значення для національного розвитку та політичної діяльності українських людей[1].

Після невдалих спроб Булигінської Думи було досягнуто посилення народного руху в імперії і тимчасова рівновага влади. 11 грудня 1905 р. було уточнено питання про те, хто саме мав виборчі права: спадковим землевласникам, особам, які володіли будинками в містах, а також усім, хто мав окреме місце проживання, призначалася плата або пенсія. Крім того, існували права для селян і батраків. У результаті виборчі права були досить широкими. В газеті «Рада» опублікували статтю в якій говорилося: «В указі, який дано 11 грудня (декабря) р. 1905 сенату, його Імператорське Величство зволив наказати, щоб приготувати вибори до Державної думи якомога скоріше, і щоб негайно було зроблене все для того, аби можна було зібрати думу в як найближчим часі. Твердо бажання Государя Імператора, яке він не раз висловлював, щоб не було ніяких перешкод, котрі можуть спинити цю справу» [2].

Коли розпочалися вибори в газеті «Громадська думка» 5 січня 1906 р. опублікували статтю, в якій вони пояснили, що в цій новій системі вибори в Думу, це абсолютно нове поняття, люди ще не прийшли до нього, деякі не можуть правильно зрозуміти «круті» слова, які зазвичай використовуються в дискусіях [2]. Метою Української Національної Політичної Партії є також пропагування національної концепції країни в Україні, збільшення кількості прихильників в Україні, освіта населення щодо його національних прав [3].

27 квітня 1906 року (10 травня до н.ст.) відкрився перший російський парламент – Державна дума Російської імперії, яка діяла тривала 72 дні. Але вона була розпущена Миколою II.

8 липня 1906 року I Державна дума була розпущена після 72 днів існування. Другі вибори до Державної думи відбулися в січні 1907 р. Підбиваючи підсумки виборів II Державної Думи, «Рада» писала: «по де-яких губерніях, таких як чернігівська, катеринославська та на Кубанщині, вибрано людей поступових, а між ними чимало селян з певною партійною окраскою» [4]. Перед II Державною думою постало завдання вирішити земельне питання, чого не змогла виконати I Державна дума. Однак цьому плану української фракції II Державної Думи судилося не здійснитися, оскільки після 102 днів роботи 3 червня 1907 р. Микола II розпустив Думу. Вже 10 червня 1907 р. він ввів у дію новий виборчий закон, який обмежував робітників і селян у виборчих правах.

Українські політичні партії, представлені в Думі, активно перебували на захисті національних інтересів українського народу. Одним із основних досягнень було розроблено проект засад автономії України. Українські депутати також звернули особливу увагу на аграрне та національне питання. Вони працювали над розширенням національної ідеї на Україну та залученням більшої кількості прихильників серед українських народних мас. Українські політичні партії також домагалися введення української мови в школах України та визнання прав на самовизначення українського народу.

З 1906 р. по 1917 рр. Дума обиралася чотири рази: у 1906, 1907 (двічі) та у 1912 рр. Двічі достроково розпускається за рішенням імператора - у 1906 та 1907 рр. [5].

Останнє засідання Думи відбулося напередодні Лютневої революції 25 лютого 1917 р. Повноваження депутатів було припинено Тимчасовим урядом 6 жовтня 1917 р. Новий російський парламент був створений після прийняття Конституції 12 грудня 1993 р. [6].

Отже, Державна Дума в імперії вносила законопроекти та дискутувала щодо мовної політики. Цей досвід мав вплив на подальший розвиток мовної ситуації в Україні та Росії, включаючи сучасні дебати щодо використання української та російської мови. Історія Державної Думи є предметом досліджень і вивчення для істориків та політологів, і вона впливає на розуміння минулого і формування думки про політику в Україні та Росії сьогодні. Пам'ять про Державну Думу може впливати на визначення політичних амбіцій і цілей сучасних політик.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державна Дума Російської імперії. Електронна бібліотека | Інститут історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Derzh_duma_Ros_imperii (дата звернення: 20.09.2023).
2. Повідомлення від уряду (правительства) про вибори до Державної Думи. Громадська Дума. 1905. 4 січ. С. 1. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_G&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000571/04 (дата звернення: 20.09.2023).
3. Вибори та національні домагання. Рада. 1906. 19 груд. С. 1. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_G&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000604/82 (дата звернення: 20.09.2023).
4. До виборів по Україні. Рада. 1907. 16 лют. С. 1. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_G&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000530/39 (дата звернення: 20.09.2023).
5. Державна дума Російської імперії – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Державна_дума_Російської_імперії (дата звернення: 21.09.2023).

6. Today is the Day of Russian Parliamentarism PURL: <https://paodkb.org/events/segodnya-otmechaetsya-den-rossiyskogo-parlamentarizma> (дата звернення: 20.09.2023).

Романа Яремчук
здобувачка ІV курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності «029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
Національного університету водного господарства та
природокористування
(м. Рівне)
(науковий керівник: к.т.н., доц. **В. І. Корбутяк**)

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ БІБЛІОТЕК У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У 1910-НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

Актуальність статті полягає в діяльності читальнь у Галичині у 1910 - на початку 1920 рр. та їх вплив на подальшу історію розвитку бібліотечної справи у досліджуваному регіоні.

Під час і після Першої світової війни галицькі українці продовжували зосереджуватися на ролі книги та бібліотек. Наукових досліджень, присвячених цьому періоду, було небагато. Навіть сьогодні історія українських бібліотек потребує нових глибоких досліджень. Володимир Гнатюк, відомий політик, стверджував, що в багатьох галицьких селах це не так. Головні культурні осередки намагалися виправити цю ситуацію. Іван Крип'якевич зрозумів, що існує попит на україномовні книжки, який проявлявся у великих і численних замовленнях на нові видання та довоєнну літературу. «Толкувати се треба тим, ... що для не одного книжка є тепер одинокою розрадою, але й сим, що війна розсудила інтерес до читання, піднесла бодай в дечім духові потреби», – писав у статті «На повоєнні теми» вчений [1].

Українські бібліотеки активно створювалися на війні. Особливо це показала діяльність Грубешовського військовоо товариства. У 1917 р. українські офіцери австрійської армії заснували товариський гурток «Soldatenhem» з метою «заспокоювати духові потреби жовнірів. «Кружкови тому будуть передовсім потрібні книжки і часописи. Щоби українські жовнири не остали позаду інших народностей, відкликаємо ся до української суспільности, шоби не відказала їм своїх жертв в українських дневниках і книжках. Маємо надію, що наше прошене буде сповнене», – читаємо в статті газети «Діло» [2].

Важливість популяризації української книги під час війни, особливо створення читальнь, неодноразово підкреслювалася в тогочасних газетах. «Що потрібна і корисна є добра книжка особливо, коли вона писана в рідній мові для кожного письменного чоловіка, на се не треба доказів. Вона йому тим дорожча, чим більше він віддалений від рідного краю, коли більша туга за рідним словом

....», – писав отець Лев Вань, закликаючи надсилати українську літературу українським полоненим в Російській імперії та Італії [3]. У Львові організували гуманітарну акцію зі збору коштів та книг для українських солдатів. Її ініціатори закликали львів'ян приносити до міського магістрату книги для читання, календарі та музичні інструменти.

Наприкінці 1910-х років товариство «Просвіта» поставило собі мету підвищити матеріальний і духовний рівень життя галичан, розвивати читальні та бібліотеки як важливу умову культурного розвитку, засновувати культурні заклади та вживати заходів для піднесення духовності. Товариство також надавало великого значення видавничій справі як засобу ліквідації неписьменності та поширення знань серед галицького народу. «Добра книга, ширення освіти ... це одна з підстав державности тих народів, котрі вибороли її для себе», – писав літературознавець Михайло Возняк [4].

Товариство «Просвіта» було однією з небагатьох установ, чия бібліотека продовжувала працювати під час воєнних дій у 1915 та 1916 рр. Про це писала газета «Діло»: «...бібліотека зростає головно дарованими книжками і тою дорогою дістала, бібліотека в тім часі 205 книжок...» [5].

Товариство «Просвіта» активно працює над створенням і відновленням бібліотек. Збереглися відомості про діяльність так званих «повітових бібліотек», створених при філіалах товариства. Наприклад, «повітова бібліотека», або інша її назва – повітова бібліотека Бриндас, існувала на пожертви жителів села, які збирав член яворівської філії «Просвіти» Адольф Мусянович [6]. Читальня «Просвіти», що знаходилась у місті Городок, придбала книжок на суму 15000 польських марок у Головного Товариства «Просвіта» у Львові [7]. Допомогу публічній бібліотеці в тяжкий повоєнний час надав громадський фонд «Учітеся, брати мої», який започаткував у Львові й регулярно популяризував у Галичині відомий тогочасний політик і журналіст Федь Федорців, метою якого була підтримка закладів культури.

Бібліотеки Товариства «Просвіта» та Наукового товариства імені Шевченка спеціально оснащені україномовною літературою, виданою у Львові чи Києві, як класичною, так і сучасною. Багато звітів підтверджують це. Одна з них: "Товариство "Просвіта" у Львові закупить перший том «Повісті й оповідання Івана Нечуя Левицького».

На початку 1920-х років кращі представники львівської інтелігенції запропонували акцію - подарувати рідним і близьким українські книжки на релігійні свята.

Окрім товариств «Просвіта» і «Сільський господар», активну роль у відродженні сільських і міських бібліотек відіграло також гімнастичне товариство «Сокіл» або «Сокіл-батько». У 1923 р. це товариство у Львові викупило велику кількість творів у повоєнних українських видавництвах, а також була низка приватних оголошень, опублікованих у тогочасних газетах, у яких намагалися знайти й викупити україномовні книги і надіслати їх до бібліотеки.

Звернення Союзу українок до українських жінок продемонструвало важливість відкриття бібліотек та читальнь: «Коли в нашій народі йде

організаційна робота, не можемо ми жінки стояти на боці і приглядатися. Нам треба взяти ся до роботи! ... Задачею ... є бібліотеки і читальні, відчиги, сходи, концерти, театральні вистави, прогульки» [8].

На початку 1923 р. пріоритетним напрямом діяльності освітнього відділу Союзу Українок у Львові стало відновлення та поповнення знищеної війною бібліотеки товариства. Члени відділу просили усіх, хто володіє книгами з довоєнної бібліотеки товариства, повернути їх. Водночас, вони звернулися з проханням пожертвувати книжками, щоб бібліотека була створена якнайшвидше.

Отже, діяльність Українського бібліотечного центру в Галичині не припинялася наприкінці Першої світової війни та в перші повоєнні роки.

Їх фонди, хоч і зазнали великих втрат, поповнювалися за рахунок пожертвувань та активної участі видатних осіб. Бібліотеки швидко адаптували свої зусилля. Водночас багато аспектів минулого бібліотечної справи залишаються недослідженими як у національному, так і в регіональному масштабах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Крипякевич І. На повоєнні теми. *Діло*. 1917. Ч. 5. 6 січня. С. 3.
2. Для Українців-жовірів в поли. *Діло*. 1917. Ч. 26. 2 лютого. С. 3.
3. Вань Л. Справа лектури для полонених в Росії і Італії. *Діло*. 1917. Ч. 44. 23 лютого. С. 1
4. Возняк М. Перед ювілеєм української книги. *Громадський Вістник*. 1923. Ч. 9. 13 січня. С. 2.
5. Бібліотека Головного Виділу Товариства Просвіта в 1915 і 1916 рр. *Діло*. 1917. Ч. 37. 15 лютого. С. 2.
6. Яворівський вістник. *Громадський Вістник*. 1923. Ч. 3. 4 січня. С. 7.
7. С-й В. Читальня «Просвіти». *Громадський Вістник*. 1922. Ч. 144. 17 серпня. С. 6.
8. В справі організації українського жіноцтва. Головний Виділ тов. «Союза Українок» у Львові. *Діло*. 1917. Ч. 68. 23 марта. С. 1.

Олена Мордас
здобувачка III курсу
Навчально-наукового інституту економіки та менеджменту,
Національного університету водного господарства
та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ВІДЗНАЧЕННЯ 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. ШЕВЧЕНКА У КИСВІ. ГАЗЕТА «РАДА» ЛЮТИЙ-БЕРЕЗЕНЬ 1914 Р.

Актуальність дослідження. Справжній геній української поезії, крик та голос душі, стогін, сльози та поклик гніву українського народу – Тарас

Шевченко. Поет, твори якого, «сяють мов ясні зорі» [1]. Щороку проводиться безліч заходів на честь поета. Читаються вірші, співаються пісні, ставляться вистави. За мотивами творів знімають фільми. Про нього говорили багато. Кожен хоч щось та й знає про Тараса Григоровича Шевченка. Прожив він небагато, лише 47 років, але за своє життя увіковічнив себе назавжди. Ще не одне покоління пізнаватиме Шевченковий шлях. Цьогоріч відзначається 209 років з дня народження митця. З давніх-давен і до сьогодні вшановується його пам'ять. Відзначення 100-річчя з дати народження описувала україномовна, щоденна газета часів 20 століття «Рада» 1914 року. Проте, тоді, на час української бездержавності довели, що така шана – це злочин.

Мета статті проаналізувати труднощі, що їх створювали органи імперської влади у Києві під час відзначення 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка.

Підготовка до відзначення 100-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка у Києві набувала великих обертів, ще задовго до річниці. Участь приймало чимало людей: студенти, науковці, журналісти, громадські діячі, вчителі та інші. За кілька місяців до визначної дати у газетах Києва з'являлися різні матеріали. Але не залишили без уваги це й чорносотенні видання. З публікації в публікацію друкувалися статті повні бруду та наклепу. Спільноту, яка готувалася до вшанування митця, звинувачували в «гайдамацькому повстанні» [2]. Час від часу на титульній сторінці з'являлося оголошення з проханням жертвувати на пам'ятники для Т. Шевченка, відбуваються конкурси проєктів пам'ятників. 1 лютого 1914 р. закінчився термін іменного конкурсу, який призначив комітет. З 10-ї до 3-ї години проєкт мав бути затвердженим. Наступного дня, опівдні, в міській управі мало відбутися засідання журі конкурсу. Воно оцінювало усі проєкти. Ввечері, 3 лютого відбулося засідання об'єднаного комітету. Було затверджено постанову, яка автоматично створює справу з проєктом для встановлення пам'ятника Т. Г.Шевченку. Деякі громадяни у столиці імперії активно готувалися до ювілейної дати. В Умані 28 січня 1914 р. під час засідання було розглянуто заяву членів гуртка щодо вшанування міською думою Т. Шевченка. Все схвалено без дебатів. Було запропоновано програму святкування річниці. Для початку планувалося відслужити Панахиду; потім відбувся Шевченківський вечір; вулицю «Стара», яка була однією з найголовніших, планувалося назвати на честь поета; запровадити стипендію імені Шевченка. Всі готувалися до визначної дати [3].

Заборона на святкування річниці прийшла дуже швидко. Начальник краю до себе запросив міського голову п. Д'якова та заявив про те, що всю підготовку потрібно припинити, бо всі народні шанування поета будуть заборонені. Дані про заборону свят було отримано в Києві ще раніше. Голова міста говорив, що «вищі сфери негативно ставляться до святкування річниці» [4].

Міський голова І.Н.Дьяков сповістив представника комісії, який організував ювілей Т. Шевченка, гласного Н.С. Ярошинського, про пораду зупинити підготовку до річниці. Того ж дня було зібрано надзвичайні збори

комісії. 5 лютого було прийнято рішення про заборону святкування 100-річчя з дня народження поета [5].

Горемикіну й Маклакову трудовики та кадети внесли запитання які стосувалися заборони святкування ювілею. Запитання полягало в тому, що 25 лютого (за старим календарем) відзначається століття з дня народження одного з найбільших та найкращих поетів слов'янства. У статті сказано, що пам'ятний день не може не відзначитися. В цей день повинна була відслужитися Панахида, повинні були відкритися пам'ятники, впорядитися зібрання. Чутки про заборону Шевченківського ювілею вражали людей, це здавалось чимось дивним та неможливим. Але пізніше це було підтверджено. Міністр внутрішніх справ розсилав циркуляра, який забороняв прилюдне будь-якого святкування. Заборона стосувалася й призначення стипендій Шевченка, збір жертв на фонд, найменування вулиць та шкіл. Також було заборонено служіння Панахиди. Це вважали «ще більше незаконний вчинок – заборона православним правити Панахиди по православних» [6].

Таким чином, Тараса Григоровича Шевченка не любила імперська влада. Твори великого поета вважали безцензурними. Народ ж навпаки поважав та мав за обов'язок завжди шанувати й пам'ятати митця. Заборони зі сторони влади доводять безпорадність перед правдою яку висвітлював Т. Шевченко в своїй літературі. Хоча спочатку готувалися різні культурні заходи до 100-річчя з дня народження, але реалізувати це не вдалося через перешкоди, заборони.

Список використаних джерел та літератури:

1. Презентація «Вислови видатних діячів про Т.Г.Шевченка. URL: <http://surl.li/lgayd> (дата звернення: 18.09.2023).
2. Ювілей Т. Г.Шевченка і студентські заворушення в Києві 100 років тому |КПІ ім. Ігоря Сікорського. URL: <https://kpi.ua/shevchenko-revolt> (дата звернення: 18.09.2023).
3. Рада. 1914. № 26. «Перед ювілеєм. Конкурс проектів пам'ятника Т.Г.Шевченка» С. 2., 1 лютого 1914 р. URL: <http://surl.li/lgdxn> (дата звернення: 19.09.2023).
4. Рада. 1914. № 28. «Перед ювілеєм. Заборона ювілею Т.Г.Шевченка» С. 2., 4 лютого 1914 р. URL: <http://surl.li/lgeph> (дата звернення: 19.09.2023).
5. Рада. 1914. № 29. «Перед ювілеєм. Засідання об'єднаного комітету» «Перед ювілеєм. Засідання об'єднаного комітету» С. 2-3., 5 лютого 1914 р. URL: <http://surl.li/lgfaz> (дата звернення: 19.09.2023).
6. Рада. 1914. № 28. «Думське запитання про заборону Шевченківського ювілею» С. 1., 9 лютого 1914 р. URL: <http://surl.li/liuld> (дата звернення: 21.09.2023).

Олександр Кушнір
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

РІВНЕНЩИНА В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ (1918-1921)

Актуальність теми: Рівненщина часів 1918-1921 р. є доволі актуальною темою, оскільки за радянських часів офіційна історична наука і партійна пропаганда культивували вкрай негативну оцінку українських державницьких спроб, оцінюючи їх як «буржуазно націоналістичні», «контрреволюційні», «спрямовані проти інтересів робітничого класу і трудового селянства», натомість підносячи роль і значення більшовицької партії, «жовтневої революції», «соціалістичного будівництва», «боротьби з ворогами радянської влади та іноземними інтервентами» тощо.

Мета наукового дослідження: визначити причини та наслідки тодішніх подій, та її розвиток після закінчення Першої світової війни.

Після Жовтневого перевороту до лютого 1918 р. Рівненщина була у постійній військовій напрузі – на думку істориків, нормальному функціонуванню владних органів заважали більшовики, які значно активізували свою діяльність і почали захоплювати владу на території краю вже з осені. 16 грудня військовим ешеленом у складі 14 вагонів більшовики прибули в Рівне з Луцька. 28 липня 1919 р., відповідно за “Інструкції для повітових інспекторів пропаганди” при повітовому інспекторі пропаганди діяла Інспекторська рада, вона відповідно складалась із представників урядових партій, Комітету селоспільки, повітової просвіти, Учительської та Повітової спілки кооперативів [1].

В квітні 1919 р. В місті перебував уряд Директорії. В приміщенні реального училища розміщувався його департамент освіти, який був очолюваний міністром І. Огнієнком. Про зустріч з ним в стінах будинку по сучасній вулиці М. Драгоманова 19, згадує Ф. Пекарський. З приходом у місто польської влади в 1921 р. в приміщенні училища навчались учні нещодавно відкритої польської гімназії. Також на думку Олени Прищепи з середини 30-х років у новозбудованому будинку по вулиці Шкільній розпочав працювати міський суд (нині Шкільна, 1). Він працював у Рівному ще з 1919 року [2].

Ярослав Поліщук в своїй книзі «Рівне: Мандрівка крізь віки» писав про те, що від початку 1919 р. українська влада повсюдно встановилася на Волині. Прокидалися від політичного сну навколишні села, створювалися Ради. Селяни з довірою ставилися до рідної влади, але й нарікали на її бездіяльність та недіяльність, та зволікання з поділом землі. Наслідком наради 5 квітня у невеличкому будиночку Здолбунівської початкової школи стало призначення нового уряду. На думку Ярослава Поліщука це сталося 11 квітня 1919 року. Новий уряд очолив енергійний Б. Мартос. Уже 12 квітня на вулицях нашого міста поширювалася прокламація з текстом першої декларації нового уряду.

Спробу державного перевороту було здійснено вночі на 29 квітня 1919 року. Очоловав цю авантюру отаман Оскілко [3], якого у середині 1920-х рр. було знищено згідно з наказом ДПУ.

Таким чином, сучасні українські вчені приділяють значну увагу історії міста, а ними було видано низку наукових праць в яких детально на основі архівних документів описано події української революції у Рівному, проаналізовано діяльність уряду Директорії. Особлива увага приділена активізації місцевих селян та їх участі в українському національно-визвольному русі.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія Рівненщини в ті часи: Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск XV. *Матеріали наукової конференції «Волинь в Українській революції 1917-1921 рр.»* Рівне 2017.
2. Прищеп О. Вулицями старого міста: погляд у минуле. Рівне, 2006. 223 с.
3. Поліщук Я. Рівне : нариси, історії, міста ; мандрівка крізь віки. Рівне, 1998. 196 с.

Кирило Сафонов

здобувач вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Українського державного університету

імені Михайла Драгоманова

(науковий керівник: к. і. н., проф. *Л. Г. Іванова*)

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ УНР ТА БНР У РОКИ ВІЙНИ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ (1918 – 1919 рр.)

Повалення Російської імперії в 1917 р. та складності з одночасним встановленням більшовицької влади дали шанс національним громадам в Україні та Білорусі встановити власну державу, що в подальшому мала б як мінімум автономію, а як максимум статус незалежної держави.

Білоруська народна республіка змогла проголосити свою незалежність лише 25 березня 1918 р., коли Україна вже встигла пройти етапи від автономії до незалежності і провела певні соціальні реформи, а отже серед “молодих держав” Україна була безперечно більш досвідченою у веденні державної політики.

Трьома найважливішими напрямками зовнішньої політики Народного Секретаріату Білорусі стали США, Польща та Україна. 22 березня 1918 р. Україна була офіційно повідомлена про проголошення Білоруської Народної Республіки. З цього моменту було домовлено про обмін дипломатичними представництвами між обома державами [1 с. 60]. Зазначимо, що українсько-білоруські відносини зовсім не похитнулися через переворот Скоропадського в Україні, напроти прийняття рішень про реальні кроки лише пришвидшилося. 18

травня 1918 р. вже українська дипломатична місія у якості відповіді на призначення А. Квасницького українським консулом у Мінську запропонувала заснувати білоруські консульства в Києві та Одесі. Варто зазначити, що ще 19 березня 1918 р. на зборах військової і громадської Ради Одеси та білоруської національної організації «Гай» було вирішено створити координуючий орган білоруських національних організацій Одеси та області. Цим органом став Білоруський Національний Комісаріат в Одесі [3]. До повноважень такого консульства, яке деякі дослідники вважають головним в Україні через велику кількість білоруських мігрантів в Одесі, входило видача паспортів громадянам Білорусі, свідоцтв про народження, одруження та смерть. Також консульство займалося зберіганням майна, грошей та інших форм власності громадян Білорусі.

Проте важливим напрямком білоруської політики було визнання незалежності в великих держав. Нагадаємо, що Україна вже отримала визнання в держав Троїстого союзу. Завданням Білорусі було фактично вмовити Українську Державу визнати незалежність БНР і через Україну спробувати домовитися з Німеччиною про визнання незалежності. Переговори. Тому вже 19 вересня 1918 р., до Києва прибула надзвичайна делегація уряду БНР [1]. Головою делегації був А. Луцкевич. Варто зазначити, що на такий рішучий крок Україна не могла піти без згоди Німеччини, а отже перемовини штучно затягувалися. 10 жовтня 1918 р. глава делегації А. Луцкевич надіслав міністру закордонних справ України Д. Дорошенку особисту ноту. У ній констатовалося, що у зв'язку зі зміною політичної ситуації – прийняття 14 пунктів В. Вільсона і, виходячи з цього, анулювання Брестського миру, міжнародне становище змінилося, і ніщо не заважає Україні офіційно оголосити про визнання суверенітету БНР. Тому у зв'язку з повноваженнями, даними йому білоруським урядом, А. Луцкевич просить винести питання про офіційне визнання Україною державної незалежності Білорусі на чергове засідання Ради народних міністрів [2, с. 64]. Проте навіть такі кроки не змусили Україну зробити рішучий крок по визнанню незалежності БНР, тому 5 листопада була надіслана ще одна нота з проханням визнання незалежності. Фактично БНР не могла зрозуміти чому питання визнання її незалежності навіть не розглядалося в Раді Міністрів України. Подальші офіційні зустрічі між представниками УНР та БНР не проводилися через вимушену еміграцію білоруського уряду та подальшу ліквідацію посольства БНР в Україні.

Підбиваючи підсумки, можемо констатувати, що відносини між УНР та БНР хоча і розпочалися доволі успішно, проте не дійшли до логічного висновку – визнання незалежності Білорусі. Україна і великі держави не змогли достатньо підтримати національний рух в Білорусі, допустивши тим самим її залежність від Москви і до сьогодні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Панасюк О. П. Білоруська Народна Республіка у 1918-1919 рр.: внутрішня і зовнішня політика : дис. ... канд. іст. наук. Луцьк, 2016. 280 с.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Panasiuk_Oleksandr/Biloruska_Narodna_Respubl

[ika_u_19181919_rr_vnutrishnia_ta_zovnishnia_polityka/](#) (дата звернення: 19.09.2023).

2. Стрикун І. С. Становлення білоруської державності (1917–1921 рр.): дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Стрикун І. С. Інститут історії України Національної Академії Наук України . – Київ, 2010. – 203 с

3. Панько О. Д. Становлення білоруської державності 1914–1923 рр.: територіальний аспект: автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Панько О. Д. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Чернігів, 2010. – 24 с.

Микола Бондарчук
аспірант IV року навчання
історичного факультету кафедри історії України
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(науковий керівник: завідувач кафедри всесвітньої історії, д. і. н., проф.
Г. М. Стародубець)

БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ З ПРОСТИТУЦІЄЮ НА ЖИТОМИРЩИНІ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ

Постановка проблеми. Проституція як соціальна аномалія в сучасній Україні є досить актуальною. Відбувається переоцінка усталених морально-етичних цінностей, зміна поведінкової моделі як конкретних осіб, так і груп людей. Не маючи стабільного заробітку, через вживання алкоголю чи наркотиків, психологічний та фізичний тиск, старі травми дитинства, багато дівчат стають «жрицями кохання». Вони пропонують свої послуги в Інтернеті через спеціально створені сайти або месенджери. Ця проблема з кожним роком зростає, і охоплює все більше людей, які стають жертвами сексуального насильства. В Україні досі нема чіткого створення механізму регулювання суспільної моралі, яка запобігатиме розвитку цієї форми девіантної поведінки. Відтак, досить важливим залишається історія вивчення зародження цього явища та досвід боротьби з ним. Помітно, що особливий розвиток проституції розпочався після встановлення радянської влади в Україні, тому дослідження такого явища на початку 1920-х років, є необхідним в наш час.

Аналіз історіографії. Актуальність цієї теми є важливою тим, що на прикладі Житомирського регіону, такий вид дослідження проводиться вперше. Окремі аспекти антисоціальних проявів серед жінок показані в працях Л. Бабюк [1], В. Греченка [3], А. Міхеєвої [6]. Ці науковці висвітлюють основні методи протидії проституції в цілому по УСРР, а саме: лекції стосовно дотримання гігієни, облави міліціонерів по борделях, показові суди тощо. Серед причин поширення цієї негативної тенденції, варто виділити: низький рівень соціального забезпечення жінок, складна економічна ситуація, нехтування релігійною мораллю. Що стосується Житомирщини, то дослідженням розвитку та боротьби органів влади проституції, частково займались І. Власюк та Г. Стародубець [7].

Метою історичної розвідки є розкриття причин, особливостей розвитку та основних методів боротьби органів влади з проституцією на території Житомирщини на початку 1920-х років.

Виклад основного матеріалу. Складна економічна ситуація, негативні наслідки воєнних дій та заперечення християнської моралі більшовиками стали основними причинами зростання проституції в містах України в вказані нами роки. Якщо в дореволюційний період, стримуючим фактором росту аморальності була церква та громада, то «з приходом більшовиків з їх антирелігійною та гендерною політикою відбулися суттєві зміни у регламентації суспільних відносин. Відповідно цей фактор став певним каталізатором розвитку проституції, що особливо помітно проявлявся на початок НЕПу. Саме в цей період, через складну соціальну ситуацію, безробіття жінки шукали способи прогодувати себе та своїх дітей» [1, с. 50].

Як показує аналіз архівних документів, боротьба з цим явищем в Україні загалом і на Житомирщині, зокрема, після запровадження НЕПу суттєво відрізнявся від попереднього періоду. У роки «воєнного комунізму» повій піддавали короткотривалим арештам, застосовували щодо них примус до трудової повинності, найбільш злісних у цьому відношенні жінок утримували в місцях позбавлення волі. Сплеск проституції у першій половині 1920-х років змусив владу вдатися до більш рішучих заходів боротьби з нею.

У наказі № 147 міліції та карному розшуку УСРР «Про заходи боротьби з проституцією та організаційні форми цієї боротьби» (листопад 1923 року) губернським виконкомам, профспілкам та відділам охорони здоров'я пропонувалося: «бути обережними при скороченні штатів на підприємствах, в установах та організаціях при звільненні незабезпечених та економічно нестійких жінок (одиноких жінок та безпритульних дівчат, вагітних жінок та з малолітніми дітьми); відділам охорони праці та профспілкам в першу чергу захищати інтереси цих груп жінок; розширити санітарно-агітаційну просвітницьку роботу серед дорослих та молодого покоління в місцях їх роботи і навчання. Поряд з цими заходами наказувалося посилити адміністративний нагляд за кафе, ресторанами, кабаре, готелями, однак при цьому не влаштовувати жорстке переслідування повій, як це було у дорадянські часи, а лише посередників та тих, хто сприяв розвитку проституції» [7, с. 120].

Заняття проституцією завжди супроводжується поширенням венеричних хвороб. Тому в республіці важливе значення надавалося організації венеричних поліклінік та диспансерів для доступного та безоплатного лікування такого роду хворих. Для успішної реалізації комплексу цих заходів рекомендувалося «залучати, крім державних органів, місцеві громадські організації. Для відділів охорони здоров'я було розроблено Положення про губернські ради боротьби з венеризмом та проституцією» [4, арк. 3]. Один з таких лікувальних закладів було створено і в Житомирі в липні 1921 року. «Для функціонування венеричного диспансеру обладнано один з будинків міста. Жінки, які займались проституцією проходять там лікування, мають харчування та догляд. Також в лікарні читаються лекції про гігієну та запобігання проявам сутенерства та насилля. Ще такі дві установи було відкрито в Коростені та Новоград-

Волинському» [5, арк. 54]. З метою запобігання поширення «продажного кохання», Губернська рада проводила перевірки на підприємствах з метою встановлення кількості працюючих жінок та їхнього матеріального забезпечення, а також проводився облік осіб, які були носіями захворювань, які передавались статевим шляхом, і відповідно лікування їх в спеціалізованих медичних установах, на кшталт тієї, що була в Житомирі. Проведення цих заходів на місцях зумовило поступове зниження рівня захворюваності венеричними хворобами, а також знизило кількість повій. Тим не менше, на середину 1920-х років проблема проституції в УСРР не була подолана радянською владою.

Варто зазначити, що часто проблема полягала не тільки в тому, щоб вилікувати тіло хворої людини, але й підтримати його морально-психологічний стан. Для прикладу, в одному з номерів газети «Волынский пролетарий» за 1922 рік повідомлялося, «про випадок самогубства червоноармійця Столярчука через зараження венеричною хворобою від повії» [2, с.3]. Насправді, випадків самогубства через зараження венеричними захворюваннями в вказаний нами період, було безліч. Багато з них приховувались через осуд з боку суспільства, рідних.

Висновки. Таким чином, в вказані нами період рівень проституції на Житомирщині зростав через низький рівень соціального забезпечення жінок, складна економічна ситуація, недавні бойові дії, нехтування релігійною мораллю. Враховуючи високий рівень проституції, який спричинив поширення венеричних захворювань, радянська влада здійснила низку заходів з метою викорінення цього явища. Зокрема, в Житомирі, Коростені та Новоград-Волинському було відкрито диспансери для лікування колишніх повій. Також було розширено санітарно-агітаційну просвітницьку роботу серед дорослих та молодого покоління в місцях їх роботи і навчання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бабюк. Л. Проституція в Україні як соціальне явище в 1921-1927 роках. Східноєвропейський історичний вісник. 2017. Вип. 4. С. 48-54.
2. Греченко В. А. Боротьба міліції з проституцією в УСРР у добу НЕПу. Вісник ХНУВС. 2015. № 1 (68). С. 22–33.
3. Волынский пролетарий. 1922. №151. 1 янв. С. 3.
4. ДАЖО (Державний архів Житомирської області). Ф. Р. 1. Оп. 1. Спр. 4. 3 арк.
5. ДАЖО. Ф. Р. 688. Оп. 1. Спр. 133. 54 арк.
6. Міхеєва О. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919 – 1929). Донецьк, 2004. 248 с.
7. Starodubets G., Vlasuk I. (2019). Social anomalies in Volyn in the period of nep and the fight against them. Drohobych: Publishing House «Helvetica». 2019. Issue 13. P. 114-124.

Анна Власюк
здобувачка вищої освіти
I курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

СЕЛЯНСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО НАПЕРЕДОДНІ ВПРОВАДЖЕННЯ НЕПУ

Комплексне вивчення основних проблем, що забезпечували сталий розвиток селянського господарства в період НЕПу наразі є досить актуальною темою дослідження в науковому та практичному аспекті, враховуючи здобутки української історіографії та збільшення доступу до джерельної бази.

Аналіз історіографії проблеми. Проблема селянського господарства періоду НЕПу не обділена увагою науковців. Належне опрацювання робіт О. Ганжи [1], Г. Георгізова [2], В. Калініченка [3], С. Кульчицького [4; 5], є відмінним фундаментом для глибокого вивчення проблематики.

Мета дослідження – висвітлення основних проблем розвитку українського селянського господарства напередодні впровадження радянської владою НЕПу.

Після завершення Першої світової війни та Української революції 1917-1921 рр. селянське господарство перебувало у складному становищі. На початок 1921 р. посівна площа скоротилася з 19,4 тис. десятин (1909-1913 рр.) до 16, 7 тис. десятин, тобто на 15%. Різко скоротилася питома вага ринкових культур: пшениці з 28,7 до 25,9%, ячменю з 24,8 до 21,2%, цукрового буряку, тютюну, баштанних, хмелю з 4 до 0,3%. На противагу збільшилася питома вага жита з 20,1 до 21,2%, вівса з 8,3 до 9,6%, гречки з 3,8 до 4,8%, проса з 2,4 до 5,2%.

У регіональному вимірі площа посівів ячменю, як головної ринкової культури, значно скоротилася в Степу, а на Поліссі, Правобережжі і Лівобережжі, де ячмінь мав лише натурально-споживче значення, майже не скоротилася. На Поліссі, Правобережжі та Лівобережжі площі посівів вівса скоротилися, хоча він мав ринкове значення, а в Степу, навпаки, зріс, попри його споживче значення. Посіви цукрового буряку на Правобережжі, де він був головною ринковою культурою скоротилися на 66-75%. Площі під хміль на Волинському Поліссі скоротилися на 90%. Посіви тютюну в Чернігівському Поліссі та Правобережжі скоротилися на 96% [3, с. 31-32].

У 1920 р. у стані занепаду перебувало тваринництво. Кількість коней скоротилася на 8,2%, овець на 7%, корів на 14%, свиней старших 1 року на 36% [2, с. 10]. Дані також свідчать про зменшення середньої забезпеченості селян худобою: Київська губернія – на 7%, Одеська губернія – на 29% . Це свідчить про те, що селяни позбувалися товарних надлишків худоби, залишивши мінімальну кількість для власних потреб [3, с. 33-34].

Посилювала кризу в українському селі більшовицька політика. Основне питання економічної політики більшовиків полягало у розподілі між державою та виробниками права на розпорядження результатами господарювання, що було пов'язано з державною заготівлею хліба за твердими цінами та примусовою розверсткою. Питання вирішувалося націоналізацією землі, великих, середніх та дрібних підприємств, ліквідацією приватної власності, обмежування товарно-грошових відносин, які більшовики намагалися замінити прямим продуктообміном. В українській історії даний вид радянської влади отримав назву політики «воєнного комунізму» (1919-1921 рр.) [2, с. 6].

Ще наприкінці лютого 1918 р. більшовики розгорнули фактичне пограбування українського села. Народний секретаріат вимагав негайного вилучення надлишків хліба та продовольства за чітко встановленими цінами, погрожуючи арештами. За сучасними підрахунками за 4 місяці адянська влада вивезла 15-17 млн пудів хліба [1, с. 29].

Розгортання селянського повстанського руху у 1920 р. змусило більшовиків шукати більш ефективні методи виконання плану продрозкладки. Тому, для стимулювання найбільш вразливих верств села, було вирішено залишити 10% врожаю в південних губерніях та 25% в інших регіонах, згідно з розкладкою. Проте ця ініціатива не призвела до покращення ситуації на селі, оскільки більшовики визнавали, що в регіонах, які контролювалися центром, план виконувався погано [2, с. 8].

Вилучення хліба у селян призводило до того, що їхня праця ставала беззмисловою, що призвело до опору. По-перше, селяни зменшували площі під посівами, зводячи їх до мінімальних рівнів, що задовольняли їхні власні потреби. По-друге, відстоювали свій врожай і активно протиставлялися спробам влади вилучити в них зерно збройними засобами [1, с. 33].

Складним було земельне питання, яке радянська влада намагалася вирішити в рамках комуністичної доктрини. Першою спробою став закон 1920 р., який остаточно ліквідацію поміщицького землеволодіння та підкреслювалося, що всі трудові господарства без розмежування по категоріям населення і без різниці у формах користування землею продовжують вільно користуватися всією землею без всяких обмежень. Згодом, на IX з'їзд Рад (грудень 1921 р.) більшовицькі лідери чітко підкреслювали, що основоположним елементом земельної політики у радянській державі є визнання державної власності на землю [2, с. 12-13].

Намагаючись зламати опір села більшовики вдалися до свого традиційного методу – політичне розколювання селянства, протиставляючи пролетаризовані версти селянам-власникам. З цією метою ними були створені комітети бідності (комбіти), які функціонували з січня 1919 р. як носії влади в тих населених пунктах, де не були створені ревкоми. Однак селянство не підтримало аграрну політику більшовиків. З 1920 р. були створені комітети незаможних селян (далі – КНС). На думку В. Леніна, КНС мали об'єднати не лише наймитів та бідну частину селянства, а й частину середняків [1, с. 24-25].

Необхідно усвідомити той факт, що селянство напередодні НЕПу жило в умовах безперервної війни. Свіжими залишалися спогади про мобілізацію,

фронти. Відголоски соціальних потрясінь і воєнних дій часто зустрічалися у кличках худоби. Також потягом 1920 р. було знищено десятки сіл, спалено сотні дворів, розстріляно тисячі мирних жителів у ході каральних операцій Червоної Армії. Можна лише уявити психологічні наслідки та рівень напруження між селянством та новою владою [5, с. 111-112].

С. Кульчицький [4], розглядаючи передумови НЕПу, підкреслює, що політика «воєнного комунізму» виявилася об'єктивно нежиттєздатною, а устрій, що постав після паузи у вигляді НЕПу ще називають сталінським соціалізмом. Це був симбіоз первинної комуністичної доктрини з ленінською новою економічною політикою [4, с. 9].

Таким чином, напередодні впровадження НЕПу українське село перебувало у стані зтяжної кризи, що виникла внаслідок воєнних дій на всій території України, встановлення монополії радянської влади на розпоряджання результати господарської діяльності, примусового вилучення хліба та ліквідацію товарно-грошових відносин. Дії радянської влади неминуче вили в опору з боку селянства, тому першочерговим завданням поставало пошук компромісу між селом та новою владою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ганжа О. Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.) : монографія. Київ, 2000. 208 с.
2. Георгізов Г. М. Українське селянство доби НЕПу: динаміка політичних настроїв та свідомості. Черкаси : Ф. Нечитайло «Полігр. центр», 2016. 133 с.
3. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період НЕПу : історико-економічне дослідження. Харків : Основа, 1997. 400 с.
4. Кульчицький С. В. НЕП в загальноісторичному контексті. *Український селянин*. 2001. № 3. С. 7-9.
5. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / ред. С. В. Кульчицький. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2009. Т. 1. 445 с.

Ганна Миколюк

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ У СВІТЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Одним із найважчих злочинів радянської влади в Україні є Голодомор. Зважаючи на масштаби людських і матеріальних втрат, ця трагедія досі не втрачає як суспільної, так і наукової значущості не лише в Україні, але й у всьому світі. Здавалося б, що дослідники вже давно поставили крапку у

вивченні цієї трагічної для нас теми. Проте події нашого сьогодення, викликані російською агресією проти України, спонукають зарубіжних істориків знову звернути свої погляди на Голодомор. Варто відзначити, що проблему більшовицького геноциду українського народу у ХХ столітті активно досліджують зарубіжні вчені, зокрема, А. Граціозі [5], В. Ісаєв [6], Д. Марплз [8], Б. Клід [7], А. Вайс – Венд [12], Е. Вайц [13] та інші.

Оскільки, метою нашої роботи є аналіз наукових робіт сучасних американських науковців про Голодомор в Україні, то предметом нашого дослідження є праці Нормана Наймарка [9], Тімоті Девіда Снайдера [11], Енн Епплбом [3], Кейт Скоу [10], Павла Гаврилюка [4].

Увага до поданої теми в дослідників США з'являється лише з 80-х років ХХ століття. Це обумовлено тим, що раніше вони вивчали політичну систему Радянського Союзу у порівнянні з нацистським режимом, а на суспільні проблеми звертали менше уваги. І лише після виходу праці Р. Конквеста «Радянські жнива на Заході» [2] тема Голодомору значно активізувалася. Початок ХХІ століття ознаменувався виходом низки наукових доробок з вивчення геноциду сталінського режиму проти українського селянства [1, с. 753].

У 2008 році побачила світ монографія професора Нормана Наймарка «Геноциди Сталіна» [9]. Автор пояснює причину тривалого ігнорування цивілізованим світом проблеми голоду 1932-1933 років в Україні перемогою СРСР у Другій світовій війні. Авторитет і слава переможця на фашизмом дозволило СРСР у 1948 році при прийнятті конвенції ООН про геноцид, домогтися засудження лише злочинів, вчинених нацистами. Вчений наголошує на особистій відповідальності Сталіна за страждання українців під час Голодомору. Терор селянства голодом у праці має назву «сталінський геноцид». Вчений зазначив, що такі дії не підлягають жодному виправданню і мають бути засуджені світовою спільнотою. Не виправдовує Сталіна і те, що злочини проти селянства він трактував як «боротьбу проти класових ворогів та ворогів народу» [9, с. 72].

Окремо виокремимо працю Тімоті Девіда Снайдера «Криваві землі» [11]. Назву історик добрав досить влучну, оскільки під терміном «криваві» він мав на увазі землі, які зазнали найбільше людських втрат в першій половині ХХ століття на Європейському континенті. Територію України науковець називає найкривавішою, так як сталінський терор погубив людей більше, ніж де у світі [11, с. 25].

Перший розділ монографії присвячений проблемі голоду в Україні, який вчений вважає «найбільшим штучним голодом в історії людства» [11, с. 14]. Автор навів докази того, що вождь знав про становище в Україні й навіть визнавав це у приватній бесіді, проте ніяк не намагався цьому зарадити. Також ретельно аналізується ситуація, в якій опинилися тогочасне керівництво УРСР, адже з одного боку над ними навис «молот» в особі Сталіна, а з іншого «серп», яким смерть збирала страшні жнива. І самогубство дружини керівника радянського уряду стало лише каталізатором жорстокої політики щодо українського селянства. Одним із підтверджень того, що Голодомор мав

антиукраїнське спрямування є те, що до України завозили переселенців з Росії, що мали прибирати тіла загиблих і вимивати їхні домівки. Історик уникає термінів «Голодомор» та «геноцид», називаючи ці події «політичним голодом» та «масовим вбивством», однак автор визнає провину радянської влади у вчиненні страшного злочину [11, с. 30].

Кейт Скоу у роботі «Сталінська Росія та Голодомор 1932 року : розширення визначення геноциду» [10] доводить, що голод в Україні ніщо інше, як свідомий геноцид проти української нації. Причину цього вона вбачає у прагненні «більшовиків категоризувати націю і тривали під час усього правління Сталіна. Куркулів в Україні підозрювали в тому, що вони спеціально створювали основу для українського націоналізму, і, отже, радянська влада покарала їх, щоб усунути будь-які ідеї сепаратизму». Авторка вказує на те, що радянський уряд не поніс жодної відповідальності за свої вчинки і це має турбувати світовий соціум [10].

Одним з визначних науковців, що вивчає тему Голодомору є Павло Гаврилюк – американський історик українського походження. У своєму доробку «Великий голод 1932 – 33 рр. в Україні і ціна забуття» [4] на прикладі запису уродженки Київської області про смерть, він детально описує як радянська влада здійснювала масові фальсифікації на цю тему. Спочатку влада записувала, що дитина померла вдома від голоду, а згодом закреслювала на картці слово «голод» і писала «причина смерті невідома». Проводиться паралель і з сучасністю, адже автор влучно відзначає:, що «уряд Путіна є спадкоємцем радянського режиму. Він веде війну в Україні, спричиняючи смерть тисячі людей, а потім заперечує будь-яку відповідальність за свої злочини. Саме таке поховання отримують російські солдати, які воюють у цій війні, без імені, без дати, нічого, окрім номера». Описується і механізм злочинів радянської влади, спрямований на вилучення останнього зерна з українського населення, досить детально описується байдужість Заходу перед українськими проблемами. Відзначається, що «багато хто вірив радянській пропаганді, бо хотів вірити». Дослідник акцентує увагу на тому, як російський уряд намагається уникнути відповідальності за злочини радянської влади, відстоюючи тезу про сталінізм як «рятівника російської цивілізації». Науковець зазначає: «Нова Україна постала саме завдяки жертвам Голодомору та героям Євромайдану і ціна забуття надто висока» [4].

У 2017 році вийшла монографія Енн Епплбом: «Червоний голод: війна Сталіна проти України» [3]. В основу дослідження лягли численні свідчення свідків тих подій, матеріали з архівів, завдяки яким вона простежила рецепцію Сталіна на Голодомор 1932–1933 рр. і рішення вождя у цей непростий для України період. Вчена вважає, що Кремль своєю голодною політикою вчинив помсту у відповідь на зростання національної самосвідомості населення в період українізації, а також через те, що селяни активно чинили опір колективізації [3, с. 112] .

У праці зазначено, що «голод був доктринальною засадою політики більшовиків, що передбачала як винищення інтелігенції, так і послаблення селянського населення». Дослідниця наголошує, що «Сталін боявся того, що

селянські бунти мають реальний шанс повторитися через опір колективізації, саме тому це спонукало його виморити селянство голодним терором. А переселення росіян до українських сіл мало завершити культурний геноцид української нації» [3, с. 200].

Отже, зроблений нами аналіз зарубіжної історіографії проблем Голодомору 1933 року в Україні дають підстави стверджувати, що американські дослідники зробили вагомий внесок у вивченні досліджуваної теми. Ними проаналізовано причини і особливості процесу геноциду українського селянства у ХХ столітті. Важливе значення цих праць у тому, що, будучи перекладеними кількома мовами світу, вони привертають увагу світової громадськості до проблеми геноциду, сталінських репресій і демонструють репресивний характер путінського режиму, який по факту має усі ознаки неосталінізму.

Список використаних джерел та літератури:

5. Гудзь В. *Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні: монографія*. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019. 1153 с.
6. Конквест Р. *Жнива скорботи : колективізація і голодомор*. Київ: Либідь, 1993. 275 с.
7. Applebaum A. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine*. Allen Lane K., 2017 p. 440 p.
8. Gavrilyuk P. «The Great Ukrainian Famine of 1932–1933 and the Cost of Forgetting». University of St. Thomas. 2015. URL : https://www.academia.edu/es/19692707/The_Great_Ukrainian_Famine_of_1932_1933_and_the_Cost_of_Forgetting_a_public_address_given_at_the_Holodomor_Commemoration_at_the_Minnesota_History_Center_on_December_5_2015 (дата звернення 24.09.2023)
9. Graziosi A. *Letters de Kharkov. La Famine en Ukraine et Dans le Caucase du Nord la travers les rapports des diplomats italiens 1932–1934*. Cahiers du Monde russe et soviétique. 1989. V. 19 (1–2). P. 5–106.
10. Isajiw W. *Famine – Genocide in Ukraine, 1932–1933: Western Archives, Testimonies, and New Research*. Toronto: Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre. 2003. P. 96-97.
11. Klid B. *The Holodomor Reader: A Sourcebook on the Famine of 1932–1933 in Ukraine*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2012. 41 p.
12. Marples David R. *Holodomor: Causes of the 1932–1933 Famine in Ukraine*. Heritage Press, 2011. 104 p.
13. Naimark N. *Stalin's Genocides*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2010. 135 p.
14. Skow K. *Stalinist Russia and the Holodomor in 1932: widening the definition of genocide*. UC Davis, 2013. URL : https://www.academia.edu/9114892/Stalinist_Russia_and_the_Holodomor_in_1932_widening_the_definition_of_genocide (дата звернення 24.09.2023).

15. Snyder T. Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin. New York : Basic Books, 2010. 524 p.
16. Weiss – Wendt A. «Hostage of Politics: Raphael Lemkin on Soviet Genocide». Journal of Genocide Research. Bloomsbury, 2005. P. 551–559.
17. Weitz E. A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2003. 384 p.

Ілля Шамало
здобувач вищої освіти
II курсу Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ВІДОБРАЖЕННЯ АРЕШТІВ ПОЛЬСЬКИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У ГАЗЕТІ «ДІЛО»

Актуальність дослідження. У 1927 році українсько-польські відносини характеризувалися сильною напруженістю. Політика поляків на українських землях мала форми авторитаризму, що не влаштовувало українське населення. Спроби чинити опір з боку українців придушувалися польською владою.

Мета. Події, пов'язані з арештами українських депутатів польського уряду мають відображення у тогочасних періодичних виданнях, зокрема й в одній із найавторитетніших газет Галичині «Діло».

У запропонованій роботі розглянуто як арешти українських послів були відображені у статтях газети «Діло».

У номері за 29 січня 1927 р. йшла мова про засідання польського сейму стосовно бюджету міністерства внутрішніх справ і торгівлі та промислу. Посол до сейму Прагер зазначив що «зачинається мілітизація польського бюджету». У свою чергу депутат Косцилковський сказав що «за вісім літ польського правління східні землі зазнали багато кривди і що нічого не зроблено для піднесення добробуту окраїн». Натомість депутат від Волині Б. Козубський (член ЦК УНДО) наголосив, що «міністерство внутрішніх справ хоче багетами поневолити Українців до любові до польської держави. Що теперішній уряд, як і попередній веде таку саму екстерміційну політику «В арештах і даліше б'ють», а просвіту трактують як комуністичний клуб. Поліція, щоразу намножує більше непотрібних процесів. Українці голосуватимуть проти бюджету і ставлять на скреслення з диспоанпійкого фонду 2 мільйони і суми 35 744 зол. призначеної на уряд для національних меншостей» [1]

Також в цьому контексті важливою була промова депутата Сейму II Речі Посполитої П. Васильчука, якій присвячена стаття у номері за 3 лютого 1927р. Він зазначав, що становище «санаційного уряду у відношенні до українців нічим не різниться від становища попередніх, говориться про українську справу

та завдання цього «меншенствинного втратка», а на українських землях замінено воєвод, але не змінено систему управління . Органи влади не наважувалися провести вибори органів місцевого самоврядування та сейму бо розуміли, що українці на них отримають більшість. Українське населення зазнавало переслідувань в освіті та релігійному житті «Навіть православних дітей молитися з молитовників на польській мові... Польський уряд намагається всіми силами ставити колоди нашим змаганням між іншими, купуючи угодовців і запродавців» [2].

Очевидно, що польському уряду така промова не сподобалася, і вже в номері за 5 лютого 1927 р. констатовалося, що депутатів Сейму Васильчука, Козицького і Чумака було заарештовано [3].

Таким чином, ті українські депутати намагалися захищати права свого народу, напряду інформуючи органи влади про наявні проблеми та утиски українського населення зазнавали арештів та переслідувань незважаючи на наявність депутатського імунітету.

Список виклористаних джерел та літератури

1. З нарад польського сойму. *Діло*. № 21 29 січня 1927. С. 3.
2. За завтрішній день. *Діло*. № 25 3 лютого 1927. С. 1.
3. Нова розправа проти трьох українських послів. *Діло*. № 27 5 лютого 1927. С. 3.

Оксана Рязанова

здобувачка вищої освіти II курсу

магістратури історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету ім.

Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к. і. н., проф. **Ю. А Зінько**)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ВЕЛИКИЙ ТЕРОР В УКРАЇНІ

У даному дослідженні головна увага приділяється вивченню тематики історичної пам'яті про Великий терор в Україні, про що свідчить інтенсивність обговорення її в наукових працях, ЗМІ, мережі Інтернет. Особлива увага відводиться аналізу державної політики, уявлень про минуле як невіддільної складової групової, соціальної та національної ідентичності.

Мета роботи. Аналізувати державну політику історичної пам'яті Великого терору в Україні та простежити її послідовність у прийнятих постановах президентів незалежної України.

Матеріали та методи. При розв'язанні поставлених завдань застосовано методологію гуманітарно-наукового пізнання з використанням загальнонаукових принципів історизму та об'єктивності, конкретно-історичних методів, а саме: аналітичного, порівняльно-історичного, проблемно-хронологічного тощо.

Поставлені в дослідженні проблеми головним чином розглядалися за допомогою проблемно-хронологічного підходу, який дозволяє більш чітко визначити спеціальні історичні методи, які були використані при проведенні дослідження.

Результати та обговорення. Україна щороку у третю неділю травня урочисто вшановує пам'ять жертв політичних репресій, жертв великого і страшного терору - цієї цинічної та жорстокої машини знищення людського життя. Формування національної ідентичності від дня незалежності України до сьогодення характеризують періоди перебування при владі президентів.

Леонід Кравчук та створення атрибутів державності (грудень 1991 – липень 1994 рр.). Політика історичної пам'яті першого президента не була послідовною, спостерігається певна амбівалентність моделей пам'яті: національна, яка ще не сформована на ґрунті ідентичності, та радянська, яка ще існувала і впливала на подальшу розбудову суверенної держави.

Термін перебування при владі другого президента України Л. Д. Кучми (липень 1994 – січень 2004 рр.) названий курсом «багатовекторності», що стосується державної політики історичної пам'яті про Великий терор за розпорядженням Президента від 11 серпня 1994 р. «Про заходи щодо вшанування пам'яті жертв політичних репресій, похованих у селищі Биківня» створювався меморіальний комплекс на даній території [6]. 22 травня 2001 р. Кабінет Міністрів України, який очолював В. А. Ющенко, ухвалив Постанову «Про створення Державного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» і Ющенко будучи прем'єр-міністром одним з перших відвідав Биківню в той час, як Кучма жодного разу там не був [5], [8].

За президентства В. А. Ющенка (січень 2005 – лютий 2010 рр.) був взятий курс на національну версію політики пам'яті, значна увага приділялася вивченню української історії. Відповідно до Указу Президента від 17 травня 2006 р. Державному історико-меморіальному заповіднику «Биківнянські могили» наданий статус Національного, це було важливою подією даного періоду [4]. Згодом, указом В. А. Ющенка від 21 травня 2007 р. «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937–1938 років», починаючи з 2007 р. річниця початку Великого терору (5 серпня) [3].

Важливим є те, що в навчальних закладах були проведенні уроки-пам'яті, лекції, конференції з метою висвітлення теми масових політичних репресій 1937–1938 рр. Указ Президента від 23 січня 2009 р. «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні» став не мало важливою складовою у затвердженні політики історичної пам'яті. [2].

В. Ф. Янукович, четвертий президент України (лютий 2010 – лютий 2014 рр.) – започаткував період стагнації у формуванні та утвердженні української історичної пам'яті та ідентичності, змінивши погляди до російсько-центричної парадигми. Указ Президента від 9 грудня 2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», за яким УІНП став установою, що зосереджувалася на науково-дослідних процесах і цей же указ продемонстрував

прагнення влади ліквідувати вплив УІНП на виконавчий апарат. Зрештою, такі введення стали перешкодою для популяризації історії України [7]. Глава держави та значна частина політичних сил показали свою неприховану проросійську орієнтацію це свідчило про намір збереження радянсько-російської версії минулого і «небажання» дотримуватись проголошеного пошуку національної ідентичності.

В період перебування при владі П. О. Порошенка (червень 2014 – травень 2019 рр.) відбувалося послідовне засудження злочинів комуністичного режиму. Головною складовою в політиці історичної пам'яті п'ятого президента стала реформа, щодо декомунізації в якій містилися зміни комеморативних практик. За час президенства П. О. Порошенко говорив про репресії, як про масштабний злочин проти людства, реалізований комуністичним терором, а Биківнянський ліс назвав «українським некрополем» [1]. Період перебування при владі П. О. Порошенко характеризується значним зрушенням у питанні державної політики, яка засуджує злочинний комуністичний режим та відділяється від радянської спадщини і це зрушення формує українську ідентичність та розвиває історичну пам'ять. На новий рівень виведено дослідження проблеми масових репресій часів Великого терору 1937–1938 рр.

На долю шостого президента нашої країни Володимира Зеленського (травень 2019 – нині на посаді) випало чимало важких подій, всі вони беруть початок від першого дня існування незалежної України. Теперішній президент зазначає, що сучасні покоління не можуть змінити історію, але можуть гідно вшанувати пам'ять усіх загиблих.

Висновки. Як показали реалії, за 30 років існування незалежної України в державній політиці історичної пам'яті зберігається радянський наратив. До певного періоду держава не була зацікавлена до проведення досліджень в галузі історичної науки та відкритті архівів. Лише з набранням чинності законів про декомунізацію і пориванням з радянською традицією ситуація кардинально змінилась.

Список використаних джерел та літератури:

1. 17 травня – День пам'яті жертв політичних репресій в Україні. Посольство України в Канаді : сайт. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/36479-17-travnyadeny-pamjati-zhertv-politichnih-represij> (дата звернення: 20.07.2023).
2. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : закон України від 9 квітня 2015 р. № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19> (дата звернення: 22.07.2023).
3. Про заходи у зв'язку з 80-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937–1938 рр. : указ Президента України від 23 березня 2017 р. № 75/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/752017-21514> (дата звернення: 21.07.2023).
4. Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні : указ Президента України від 23 січня 2009 р. №

37/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37/2009> (дата звернення: 20.07.2023).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : закон України від 13 березня 2018 р. № 2325-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show//2325-19> (дата звернення: 20.07.2023).

6. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/10852010-12181> (дата звернення: 20.07.2023).

7. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917– 1991 років : закон України від 17 квітня 1991 р. № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12/ed20171215> (дата звернення: 20.07.2023).

8. Шаповал Ю. І. Биківня: матеріалізація історичної пам'яті. Дзеркало тижня : сайт. URL: https://dt.ua/SOCIETY/bikivnya_materializatsiya_istorichnoyi_pamyati.Html/ (дата звернення: 21.07.2023).

Дарина Бачманюк
здобувачка вищої освіти III курсу
Навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ У ПАРЛАМЕНТІ ПОЛЬЩІ НАПРИКІНЦІ 1938 – НА ПОЧАТКУ 1939 РР. НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ДІЛО»

Актуальність. Як відомо, після рішення Ради послів держав Антанти 1923 року, Польща отримала право окупувати Східну Галичину. Після прийняття нової дійсності і розпуску уряду ЗУНР політичні сили почали формувати нові партії. Через те, що польська влада вела недружню політику стосовно українців, це було складною задачею. У 1925 році Василь Мудрий заснував Українське національне демократичне об'єднання (УНДО) - найбільша та впливова партія українців у Польщі. Призначенням було поліпшення відносин з Польщею та представлення українських інтересів у польському Сеймі. Додатково існували менш впливові партії, наприклад, УСРП. Газета «Діло», діяла у Львові з 1880 до 1939 року, була органом УНДО та об'єднувала громадський актив Галичини. Цей часопис був ключовим джерелом політичної інформації та сприяв усвідомленню подій у регіоні, подібно до сучасних ЗМІ. [1].

«Діло» мало свою специфіку, що відрізняло його від офіційних партійних видань. На рубежі XIX-XX ст. його специфіка визначалася програмою національно-демократичної партії, яка апелювала до усіх українців, без огляду на їхнє соціальне становище. Характер матеріалів газети сприяв її широкій популярності і визначив унікальне місце «Діла» серед інших українських видань Галичини. Разом із формально безпартійним характером щоденника це дає підстави зарахувати його до категорії загальнополітичних часописів. Публікації "Діла" охоплюють широке коло тем та питань. Ми ж спробуємо акцентувати увагу на тих проблемах, які відзеркалюють ті чи інші грані українського національного питання, погляди авторів газети на проблему української державності [2].

Серед депутатів Сейму 4-го скликання було 19 українців (тобто у пропорційному відношенні більше, ніж попередньому, бо загальна кількість депутатів знизилася до 208 -для порівняння було обрано тільки 1 білоруса і 3 євреїв), зокрема пов'язані з УНДО Володимир Целевич і Василь Мудрий, а також голова Волинського українського об'єднання (ВУО) Петро Певний. Тринадцять депутатів УНДО утворили Українську Парламентарну Репрезентацію, яка в більшості випадків голосувала згідно з урядовими пропозиціями. Депутати ВУО заснували окремий гурток. Віце маршалком Сейму було обрано В. Мудрого, який обіймав цю посаду аж до початку війни. У Сенаті четвертого скликання засідали 6 українців (тоді як євреїв і німців було по двоє). На виборах 1938 в Сейм було обрано 14 українських депутатів, у тому числі Василя Мудрого від УНДО та Степана Скрипника від ВУО.

У газеті «Діло» за 8 листопада 1938 р. посол Войцеховський висловлював брутальні наклепи на митрополита Шептицького. В підтримку митрополиту виступив Василь Мудрий з українським народом. Шептицький показав свою стійкість у вірності рідному народу. Врешті-решт, кампанія Войцеховського не мала успіху у цьому питанні, і його кандидатура провалилася на виборах до сойму на очах польського громадянства. Ці події супроводжувалися розвитком неприязних шовіністичних суспільних течій проти української кооперації та інших установ у Львові. Незважаючи ні на які утиски і перепони наші представники у сеймі вели далі позитивну працю на всіх ділянках і розуміли, що і час іде, і за ним будь-яка політика, і варто сподіватися лише на власні сили. Вони зазначали : «Наша найважливіша політика – це доцільна і творча праця кожної української одиниці на всіх ділянках нашого життя, бо вона витворює у підсумках моральні цінності нашої нації, з якими числиться всяка політика. Щойно тоді зможемо казати, що час працює для нас!» [3].

Стаття «Напередодні нового сойму» висвітлює побоювання українців від засідань новообраного сейму, який не передбачає поліпшень порівняно з попередніми. Політики аналізують питання польсько-українських відносин, що залишається невирішеним. Обрано маршала та його заступників, у тому числі посла Василя Мудрого з 146 голосами. Українець Степан Біляк увійшов до 15-членної комісії [4].

У наступній публікації газети «Діло» повідомлено про прийняття на «авдієнції» прем'єром Славоу-Складовським представників Української

Парламентарної Репрезентації в особах голови Василя Мудрого та посла Володимира Целевича». У одній із своїх промов посол Мудрий висловив думку про автономію Закарпатської Русі, проте польська сторона признала її безглуздою [5].

У газеті «Діло» за січень 1939 рр описані українські дебати в сеймі. Посли Целевич та Скрипник виступили з промовами. Посол Целевич наголосив на політичній ситуації в українській справі. Він запропонував розглядати її як в межах, так і поза Польщею, де проживає 30 мільйонів українців. Посол Целевич виступив за включення української молоді до державної служби. Проте посол Вагнер обвинувати українців у поганих відносинах та вважав їх інструментами іноземних агентур. Целевич вимагав відкликати наклеп Вагнера на українців або надати докази його заяв. Виступив також український посол Скрипник, який звернув увагу на небезпечний момент русофільства [6].

УПР 9 грудня 1938 р. внесла на розгляд сейму "Проект конституційного закону Галицько-Волинської землі". Пропонувалося надати територіальну автономію західноукраїнським землям. Проте маршал сейму не прийняв законопроект до розгляду. Це підштовхнуло українських парламентарів до висновку про марність спроб порозуміння з правлячими колами Польщі.

Таким чином, Українці Волині на той час були в становищі завойованого народу і боролися або за свою рівноправність з поляками, або й повноправність території, на якій вони проживали. Заради справедливості потрібно зазначити і те, що українці Польщі у міжвоєнний період були в кращому становищі, ніж їх співвітчизники у Радянській Україні. Вони не зазнали штучних голодоморів, колективізацій і націоналізації, депортацій та сталінських репресій. Польська держава, незважаючи на її антиукраїнську політику, була все ж таки демократичною і гарантувала певні права й свободи своїм громадянам.

Отже, досвід боротьби українських партій у сеймі й сенаті Польщі показав неможливість вирішити проблему Західної України парламентським шляхом у той період. З одного боку, це були розчарування в парламентаризмі, а з іншого,— крах радянофільських ілюзій. Тому велику частину молодих українців поглинула ідеологія і практика ОУН. Проте парламентська діяльність відіграла важливу роль у пропаганді ідей державної самостійності й соборності України, в протистоянні політиці асиміляції українців, у збереженні традицій багатопартійної демократії у суспільстві.

Список використаних джерел та літератури

1. Черченко Ю.А. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) 2019. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainske_UNDO <http://resource.history.org.ua/cgibin/eiu/history.exe?> (дата звернення: 18.02.2023)
2. Діло. URL: https://www.wikiwand.com/uk/%D0%94%D1%96%D0%BB%D0%BE_%28%D0%B3%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%82%D0%B0%29 (дата звернення: 18.02.2023)

3. Політика йде скорим ходом». *Діло*. № 255. 17. 11.1938. С. 3. URL: <https://libraria.ua/issues/192/21328/> (дата звернення: 18.02.2023)
4. Перше засідання сойму й сенату. *Діло*. №266. 30. 11.1938. С. 7. URL: <https://libraria.ua/issues/192/21305/>(дата звернення: 19.02.2023)
5. Українська Парляментарна Репрезентація зголосила внесок у справі автономії для українських земель у Польщі. *Діло*. № 275. 10.12.1938. С. 9. URL: <https://libraria.ua/issues/192/21314/> (дата звернення: 19.02.2023)
6. Українська дебата в соймі. *Діло*. № 8 від 13.01.1939. С. 7. URL: <https://libraria.ua/issues/192/21475/> (дата звернення: 19.02.2023)

Ігор Обуховський
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: к. і. н., доц. **К. П. Двірня**)

УМАНСЬКИЙ КОТЕЛ 1941 РОКУ

Постановка проблеми. Битва під Уманню, що тривала з 1 по 7 серпня 1941 року, досі залишається однією з найбільш трагічних подій Другої світової війни. Величезні стратегічні прорахунки військового керівництва СРСР дозволили німецьким військам швидко вийти до Дніпра біля Кременчуга, оточивши й розгромивши угруповання Червоної армії під Уманню. Ця трагедія стала її першою катастрофічною поразкою другої половини літа – осені 1941 року, попередюючи значно вагоміші за масштабами та значенням оточення під Києвом та Вязьмою. За радянськими даними, в пастку німецьких військ потрапили близько 65 тисяч осіб, до 250 танків. Вирватися з котла вдалося майже 11 тисячам осіб. У зарубіжній літературі наводяться втрати значно більші. Західні дослідники заявляють про те, в полон було взято 100 тисяч військових. Втрати німців склали від 4-х до 7 тисяч осіб убитими і близько 15 тисяч пораненими [4, с. 132].

Історіографія проблеми. В історіографії питання подій Уманського оточення 1941 року слід виділити два періоди – радянський та сучасний (з початку 90-х років ХХ століття). Видання радянської доби мали науково-публіцистичний характер, в основу яких лягли спогади, усні свідчення очевидців, що носили ідеологічно-пропагандистський характер. У праці «Відображення Уманської битви 1941 року в радянській військовій мемуаристиці» [5] на це звертає увагу К. В. Москальчук. Німецький командувач Франц Гальдер у своєму військовому щоденнику залишив спогади про події під Уманню 1941 року, що лягли в основу його праці «The Halder War Diary 1939-1942» [3]. Також німецький журналіст та історик Крістіан Зентнер у своїй праці «Der Zweite Weltkrieg» [4] досліджував тему Уманського котла виходячи з майстерності німецьких генералів та недалекоглядності радянських.

Серед сучасних українських істориків, які вивчали зазначену проблему, слід виділити дослідження О. В. Чорного, який розвіює радянські міфи та дає більш чітку, правдиву картину подій [1] [2].

Мета: дослідити уманську трагедію 1941 року, виявити її причини та наслідки, масштаби та значення цієї події, яка неоднозначно представлена в радянській, а також в сучасній вітчизняній та зарубіжній історіографії.

30 червня 1941 року, після кровопролитних боїв у прикордонних районах СРСР, керівництво Південно-Західного фронту отримало наказ від Ставки відвести війська до "лінії Сталіна", організувати міцну оборону по лінії кордону 1939 року. У цей час Південний та Південно-Західний фронт були об'єднані під керівництвом Семена Будьонного. За які заслуги він отримав підвищення – невідомо. Ветеран Першої світової війни та революції мав застарілі уявлення про тактику ведення бою, а фундаментом війська вбачав кавалерійські загони. Основна увага керівництва Ставки головному, безумовно, була прикута до Києва, на оборону якого було вирішено залишити резерви Південно-Західного фронту. С. Будьонний наказав 6-й і 12-й арміям продовжувати вперто обороняти позиції, постійно контратакуючи противника. Ф. Гальдер у Військовому щоденнику писав: «Командування групи армій «Південь» вважає, що противник настільки ослаблений величезними втратами, що 11-а танкова дивізія може вже сьогодні перейти в наступ у східному напрямку» [3, с. 133]. Вже 15 липня німці захопили Бердичів, а 16 липня зайшли в Козятин, перекривши єдину залізну дорогу "Вінниця – Київ", після цього був прорваний Летичівський укріпрайон. Генеральний штаб і Ставка прийняли рішення передати армії генералів Понеделіна і Музиченка до складу Південного фронту, який очолював І. В. Тюленев. Була поставлена задача відступати на схід. У найважчий час для залишків військ армій розпочалися заходи щодо передачі командування з одного командного пункту до іншого, що в реальності означало втрату управління. Тюленев намагався в точності виконувати наказ Ставки та відходити, але 26-та армія Костенка з району Білої Церкви була виснажена та припинила контратакувати німців. 31 липня останній літак У-2 з офіцером зв'язку Південного фронту сів в Умані. Понеделін отримав наказ командувача переходити "у рішучий наступ". Проте, вже 2 серпня війська групи Клейста з'єдналися з 17-ю армією, замкнувши оточення. Німці використали шанс та оточили 6-ту та 12-ту армії біля Умані. Радянські частини відчайдушно намагалися вирватися з котла, але 8 серпня організований опір оточених частин припинився. На честь перемоги під Уманню Гітлер провів там єдиний на Східному фронті парад, на якому був присутній особисто разом з Муссоліні. Пізніше німці організували один із найвідоміших та найстрашніших таборів для військовополонених – неофіційна назва «Уманська яма». Тут розстрілювали військовополонених, євреїв, "зрадників". «Оцінки дій генерал-майора П. Г. Понеделіна Ставкою ВГК в основному базуються на даних генерала армії І. В. Тюленєва, який на нашу думку такими діями поспішав вигорудити себе від можливого трибуналу» [2, с. 59]. Оточення можна було уникнути, проте масивний бюрократичний апарат та недалекоглядність вищого командування стали на заваді цьому. «З поверненням в Союз генералів, які перебували в

полоні, з-поміж них призначили винуватців трагедій перших місяців війни. Серед 11 страчених генералів був і П. Г. Понеделін, якого розстріляли 25 серпня 1950 р. Реабілітований Павло Григорович був 1956 року за часів М. С. Хрущова» [2, с. 64].

Отже, Уманська трагедія 1941 року ретельно приховувалась радянським вищим керівництвом. Оборонні можливості фронтів, що на той момент захищали територію УРСР, були обмежені через недостатню взаємодію війська в цілому. Південний та Південно-Західний фронт були об'єднані під керівництвом Семена Будьонного, який був невдалим стратегом з мисленням часів Першої світової війни. І. Тюленев теж був ненайкращим командиром, а більшість його рішень корегувалися Ставкою. У цей період у військовому зіткненні проти досвідченого Рундштедта та енергійного Клейста вони не мали жодних шансів. Давалася взнаки відсутність досвідчених командирів, яких Сталін знищив як ворогів народу ще до початку Другої світової війни, адже ідеологічна прихильність до вождя ставилася вище за кваліфікацію чи професійні якості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Чорний О. В. Героїзм і трагедія 6-ї та 12-ї армій Південно-Західного фронту в оборонних боях літа 1941 року. *Наукові записки. Серія «Історичні науки»*. 2019. Вип. 24. С. 334–349.
2. Чорний О. В. Командарм Павло Григорович Понеделін у спогадах учасників трагічних подій літа 1941 року. *Зелена Брама: героїзм – трагедія – пам'ять* : матеріали наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 5 серпня 2011 р. Кропивницький, 2011. С. 54–66.
3. Halder F. *The Halder War Diary 1939-1942*. Greenhill, 1988. 716 s.
4. Zentner C. *Der Zweite Weltkrieg*. Stuttgart : Unipart-Verlag, 1986. 415 s.
5. Москальчук К. В. Відображення Уманської битви 1941 року в радянській військовій мемуаристиці. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки»*. 2021. Вип. 71. т. 32. С. 169–176. URL: http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/26.pdf (дата звернення: 29.09.2023).

Валентина Власюк
здобувачка вищої освіти II курсу
магістратури історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

РОЛЬ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ УКРАЇНЦІВ У ПІДТРИМЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 2022-2023 РР.

Дослідження ролі української діаспори у підтримці України в умовах агресії Російської Федерації є важливою та надзвичайно актуальною темою не лише з академічної точки зору, але й з практичної, оскільки дозволяє глибше зрозуміти вплив діаспори на процеси прийняття рішень в Україні.

Роль діаспорного активізму в політичній та економічній підтримці України є предметом дослідження міжнародних науковців. Глибокий аналіз проводили такі експерти, як Джудіт Т. Шуваль, Індіана Д. Мінто-Кой, Вільям Бартмієр, Фіона Адамсон, Марк Бойл та Роб Кітчен. Серед українських науковців, які цікавляться проблемою визначення української діаспори, виділяється праця Л. Мельника. Мельник зосереджує увагу на різних аспектах функціонування української діаспори в Німеччині, зокрема на тому, як вона намагається підтримати євроінтеграційні цілі України. Незважаючи на значну активізацію підтримки України з боку української діаспори під час війни, комплексного дослідження, яке б описувало всі складові цієї діяльності, поки що немає.

Сьогодні майже всі країни світу визнають діаспору потужним фактором розвитку як на рівні місцевого розвитку, так і на двосторонній та багатосторонній міжнародній арені. Такий підхід став одним з основних трендів у практиці країн світу. Україна не відійшла від цього підходу у своїй зовнішньополітичній діяльності.

Українська діаспора ініціювала активну підтримку в різних сферах, таких як фінансова допомога, гуманітарна допомога, антиросійська пропаганда, посилення міжнародної підтримки України та популяризація української культури. Фінансова, гуманітарна та медична допомога українців за кордоном зосереджена на створенні та співпраці з різними фондами та благодійними організаціями. Наприклад, Конгрес українців в Італії "Італія-Україна-Майдан" [2].

Іншою формою підтримки з боку української діаспори є тиск на уряди щодо надання військової допомоги. Наприклад, коли Канада надала Україні 95 мільйонів доларів США на економічну допомогу, заявила, що ці кошти не можуть бути використані на озброєння, і розглядала можливість надання ще 10 мільйонів доларів США на озброєння, українська діаспора інтерпретувала ці дії як небажання підтримувати Україну, і після повторних переговорів було прийнято рішення про виділення цих коштів [1].

У контексті продовження практики надання гуманітарної допомоги від української діаспори слід зазначити, що у квітні 2023 року група тернопільських волонтерів отримала допомогу від української діаспори в США. Ця допомога була зібрана у співпраці з об'єднаною фундацією підтримки України та відправлена до Волонтерського центру "Десантно-козацький рій". Представники української діаспори передали два автомобілі, медикаменти, медичне обладнання, засоби гігієни, одяг, матраци, ковдри та дитяче харчування. Машини та амуніцію волонтери відправляють до Бахмутського та Слов'янського напрямків, а медикаменти та медичне обладнання - до лікарень Донецької, Київської, Хмельницької та Тернопільської областей.

Протидія російській пропаганді щодо подій в Україні є одним з найважливіших напрямків підтримки, яку надає українська діаспора. Представники діаспори розуміють складність ситуації і намагаються поширювати достовірну інформацію через свої канали. Ця діяльність є дуже ефективною, адже це люди, яких поважають і яким довіряють, які тривалий час живуть у тій чи іншій країні. За кордоном українці мають свої газети, журнали та телеканали, мають можливість виступати на місцевих каналах, спілкуватися з іноземними журналістами та публікувати різноманітні інформаційні та аналітичні матеріали, щоб поширювати правду.

Діаспору підтримують впливові міжнародні українські неурядові організації: Світовий конгрес українців, Світовий конгрес вільних українців, Товариство "Відродження", Українська всевітня координаційна рада, Українсько-американський конгресовий комітет та ін. У кожній країні, де представлена українська діаспора, налічується від десятків до сотень таких організацій, кількість яких варіюється залежно від сили та масштабів українського впливу в країні.

Світовий Конгрес Українців закликає Міжнародний олімпійський комітет відмовити російським і білоруським спортсменам в участі в літніх Олімпійських іграх 2024 р. в Парижі. СКУ відзначає, що російська агресія в Україні призвела до загибелі 231 українського спортсмена і тренера, затримання 28 осіб та руйнування сотень будівель, а також пояснює, що були зруйновані спортивні об'єкти. Вони закликають відсторонити російських спортсменів від усіх міжнародних спортивних змагань і не використовувати Олімпійські ігри для прикриття російських злочинів. Якщо їхні вимоги не будуть виконані, Україна може бойкотувати Паризькі ігри.

Водночас українська діаспора відіграє важливу роль у підтримці економічного розвитку України в умовах російської агресії. Здебільшого економічна допомога надається через різноманітні фінансові перекази родичам, а також через розвиток торговельних відносин, інвестиції в країни-донори, заснування та утримання підприємств і передачу досвіду за кордон. Різниця між грошовими переказами та інвестиціями є важливою: грошові перекази дозволяють українцям впливати на зростання ВВП та інфляцію, тоді як заснування підприємств та купівля цінних паперів і великих державних облигацій (особливо військових) - це вже інвестиції в українську економіку.

10 лютого 2022 р. - Світовий Конгрес Українців (СКУ) та світова спільнота 20 мільйонів українців об'єдналися в солідарності, щоб захистити суверенітет і територіальну цілісність України. Зокрема, ми закликаємо міжнародну спільноту зміцнити суверенітет і територіальну цілісність України шляхом підтримки геополітичного курсу України до ЄС і НАТО надати Україні необхідну військову та економічну підтримку, в тому числі в рамках Плану дій щодо членства в НАТО та ЄС; і посилення санкцій проти Росії для стримування подальшої агресії проти України [5].

17 липня 2023 року делегація провідників Світового Конгресу Українців (СКУ) відвідала Україну. Відбулася зустріч з українськими урядовцями, політиками і громадськими діячами та відвідують українських захисників, навчальні заклади, лікарні і пам'ятні місця [3].

Зокрема, СКУ закликає до: Виведення всіх російських військ, найманців, зброї та техніки з території України; щоб українська сторона українсько-російського кордону була повністю під контролем України відновлення демократичних інститутів на окупованих територіях після розумного періоду нормалізації; створення сприятливих умов для мирного повернення переміщених осіб на Донбасі на батьківщину; Встановити повну відповідальність Росії за відновлення зруйнованої війною України та забезпечити компенсацію всім, хто постраждав внаслідок війни Росії проти України; негайно звільнити всіх політичних в'язнів і заручників, які незаконно утримуються Російською Федерацією в Росії та на окупованій території України [4].

Отже, протягом останніх років найбільш усталеними формами підтримки української економіки були військова допомога та фінансові кредити. Цьому продовжують сприяти спільні звернення до урядів, збір підписів та подання пропозицій на розгляд. Українці за кордоном активно підтримують українську економіку, вимагаючи від своєї країни зняття санкцій та відмовляючись від купівлі російських товарів, енергоносіїв та інших послуг. Метою цієї діяльності є зменшення впливу Російської Федерації та недопущення розв'язання нею війни проти України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Reshetchenko, D. (2023). Social and Political Life of Ukrainian Diaspora and its actions in support for Ukraine in November 2013-March 2014. Cairn.info. URL: <https://www.cairn.info/revue-cahiers-sens-public-2014-1-page-65.htm> (дата звернення: 25.09.2023)
2. Набока М. (2015). Як українська діаспора допомагає Україні. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27067230.html> (дата звернення: 26.09.2023)
3. Провід СКУ в Україні: назавжди вдячні за мужність і самовідданість ЗСУ. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/provid-sku-v-ukra%D1%97ni-nazavzhdi-vdyachni-za-muzhnist-i-samoviddanist-zsu/> (дата звернення: 25.09.2023)
4. Протидія російській агресії. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/end-russian-aggression/> (дата звернення: 25.09.2023)

Олена Смоліговець
здобувачка вищої освіти
II курсу магістратури історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. О. Сичевський**)

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА МУСУЛЬМАНСЬКІ ГРОМАДИ В УКРАЇНІ

Жорстока війна Росії проти України змінила життя всіх українців, та громадян інших національностей, що проживають на території України, а також населення різних віросповідань.

Важливим є питання вивчення впливу війни на діяльність саме мусульманських громад, так як вони є досить кількісними і становлять невід'ємну частину українського суспільства. З початком війни у 2014 році та повномасштабним вторгненням Росії у 2022 році мусульмани України беруть активну участь у боротьбі з ворогом та є жертвами його терору, як фізично так і емоційно, тому важливо ознайомитися з впливом війни на мусульманські громади, проблемами з якими вони стикаються та їхньою роллю у цій війні.

Мусульмани служать в армії та добровольчих батальйонах, займаються волонтерською діяльністю та проводять інформаційні кампанії з інформування мусульман за кордоном про факти російської війни проти України [2].

Російська агресія проти України наочно демонструє, що серед віруючих, об'єднаних навколо ДУМУ, релігійна (ісламська) ідентичність та особиста національна ідентичність дуже гармонійно поєднуються з почуттям відповідальності перед країною та її народом.

Ісламська релігійна спільнота, як частина цивільного населення також зазнала руйнувань унаслідок агресії Росії. У результаті цілеспрямованого знищення культурних та релігійних об'єктів ворогом, постраждали п'ять мечетей у Маріуполі, Бахмуті, Сєвєродонецьку, Костянтинівці та Харкові. Вони були або повністю зруйновані, або серйозно пошкоджені. Три з них належать громаді ДУМУ "Умма". Деякі громади були змушені призупинити свою діяльність, оскільки частина української території тимчасово окупована ворогом [1].

За словами Саїда Ісмагілова, муфтія Духовного управління мусульман України "Умма", зараз Україну від російської агресії захищають 2-3 тисячі мусульман. Ця цифра є приблизною, бо держава не збирає дані про релігійну приналежність військовослужбовців. "На жаль, в Збройних силах України не створюються підрозділи за етнічною чи релігійною ознакою. Такі підрозділи

були б дуже ефективними... У наших підрозділах не вживають алкоголь і дотримуються субординації", - розповів хаджі Мурад Путілін, голова управління мусульманських військових капеланів України.

За словами імама, у деяких бригадах армії мусульмани об'єднуються у власні підрозділи. Вони часто виконують диверсійні та розвідувальні завдання. Більшість солдатів-мусульман – кримські татари. Багато чеченців та українців. Є азербайджанці та дагестанці. Від початку широкомасштабної окупації щонайменше троє солдатів-мусульман віддали своє життя за Україну. Серед них – захисники "Азовсталі" [3].

Війна між Росією та Україною змусила багатьох мусульман покинути свої домівки. Деякі з них зазнали переслідувань, а інші тимчасово не змогли продовжувати жити на окупованих територіях. Після початку повномасштабної окупації велика кількість мусульман (переважно жінок і дітей) виїхала за кордон. Таким чином, мусульманська громада в Україні скоротилася [3].

До початку війни 2014 року в Україні було багато мечетей у багатьох містах і навіть селах. Більшість ісламських культових споруд розташовані в Криму та Донецькій області, тоді як на Західній Україні мечетей дуже мало. Наразі на тимчасово окупованих територіях є багато мечетей, деякі з них пошкоджені обстрілами [2].

Великою проблемою є підтримка мусульманськими країнами Росії, так як пропаганда ворога спрямована саме на ті регіони. Тому для України необхідна цілеспрямована інформаційна політика, яка б поширювала правду про цю війну та Україну. Кремлівська пропаганда фокусується на тому, що Росія виступає проти блоку НАТО, а він у свою чергу бере активні бойові дії у військових конфліктах мусульманського світу [3].

Варто зазначити, що підтримка мусульманськими країнами і окремими мусульманами Росії хоч і чисельна, однак не тотальна. Значна частина мусульман та їхніх країн підтримують боротьбу України і надають гуманітарну та військову допомогу: Саудівська Аравія, Пакистан, Об'єднані Арабські Емірати, Туреччина [5].

Ісмагілов додав, що в лютому 2014 року, коли закінчився Майдан, коли Україна і світ більше дізналися про мусульман в нашій країні, ставлення до них було досить толерантним, а обізнаність про іслам – високою [6, ст.126].

За словами Саїда, така комунікація діє як на рівні особистого спілкування, так і на рівні міждержавних відносин. Наприклад, послі Індонезії та інших мусульманських країн просили його записати відеозвернення, щоб поінформувати мусульман про війну в Україні. Мусульмани в збройних силах мають не лише громадянський, а й релігійний обов'язок захищати свою Батьківщину від загарбників. Мусульмани, які воюють проти України, перебуваючи під впливом російської пропаганди, діють проти норм ісламу. В очах мусульман у російській армії – це загарбницька війна проти ісламських норм. Для українців, навпаки, це визвольна війна. Що стосується релігійних обов'язків, таких як піст і молитва, то під час війни допускаються деякі відхилення, але навіть віруючі на фронті намагаються дотримуватися посту, наприклад, не пропускаючи молитви під час Рамадану (місяця посту) [4].

Отже, наслідок війни для мусульманських громад є трагічним. У результаті війни постраждали їхні духовні та культурні місця. Не лише війна впливає на них, а й вони на війну і їх внесок у боротьбу є значний та цінний. Їх громади відіграють велику роль у житті України, вони є частиною українського суспільства рівною з іншими громадянами. Вони ведуть боротьбу з ворогом на полі бою та інформаційно, захищають свій дім звільняючи окуповані території.

Список використаних джерел та літератури

1. Іслам та українські мусульмани — наші сусіди на українській землі. URL: <https://medium.com/@geroldhistory/іслам-та-українські-мусульмани-наші-сусіди-на-українській-землі-4f861c50d4> (дата звернення: 25.09.2023)
2. Мусульмани України. Рік війни. URL: <https://dessa.gov.ua/musulmany-ukrainy-rik-viyny/> (дата звернення: 27.09.2023)
3. Саїд Ісмагілов: «Мусульманам треба постійно пояснювати, що відбувається в Україні». URL: <https://ukrainer.net/said-ismahilov/> (дата звернення: 28.09.2023)
4. "Для українських мусульман ця війна є священною", - голова військового капеланства мусульман України. URL: https://risu.ua/dlya-ukrayinskih-musulman-sya-vijna-ye-svyashchennoyu----golova-vijskovogo-kapelantsva-musulman-ukrayini_n134363 (дата звернення: 29.09.2023)
5. Допомога українцям від мусульман. URL: <https://islam.in.ua/ua/gumanitarna-dopomoga> (дата звернення: 25.09.2023)
6. Здіорук С. Конфесійно-історичні аспекти поширення ісламу на теренах України і сучасне мусульманське середовище. *Українське релігієзнавство*. 2011. № 57. С. 122-131 (дата звернення: 25.09.2023)

Іван Лакуста

здобувач вищої освіти II курсу
другого (магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Вінницького державного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Мельничук**)

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ПАМ'ЯТІ ПАПИ ІВАНА ПАВЛА II В УКРАЇНІ

Дослідження аспекту вшанування пам'яті папи Івана Павла II є важливим конструктом у загальному вивченні життя й діяльності персоналії понтифіка, який водночас демонструє його історичну вагу та вплив, а також цінність для як для української, так й світової спільноти в цілому.

Метою статті є вивчення меморіалізації пам'яті папи Івана Павла II в Україні

У ракурсі історіографії варто зазначити, що дана проблематика знайшла своє актуальне відображення у праці відомої української дослідниці Ольги Гербст «Його святість і подорож його святості в Україну». Зокрема, в рамках

окремого підpunkту одного із розділів, який логічно завершує найбільш змістовну вітчизняну біографічну книгу про папу Івана Павла II, авторка у публіцистичному стилі ґрунтовно окреслює питання збереження пам'яті про першого папу слов'янина в Україні із зазначенням світового контексту проблеми, що безумовно є важливим в дослідженні [1].

Папа Іван Павло II безперечно є видатною епохальною особою, яка змогла вплинути на тодішні міжнародні та релігійні події другої половини ХХ – початку ХХІ століття, а також об'єднати людей різних конфесій, соціальних становищ чи національностей на основі загальнолюдських та християнських принципів, які ставив за основу світогляду власного життя. І виходячи з контексту масштабності непересічної персоналії та його значення в історії, меморіальна пам'ять про понтифіка є досить потужною й окреслюється в різноманітних іпостасях. І в даному аспекті, Україна виступає однією із ключових країн, де внаслідок особливого зв'язку з понтифіком, сформувалась основа для проявлення комплексного вшанування Івана Павла II.

Передусім варто зазначити, що український меморіал пам'яті про Івана Павла II в сучасному вимірі окреслюється через різноманітні площини (від проведення тематичних виставок та презентацій книг, до релігійного аспекту вшанування папи як глави церкви й святого), які фактично сповна підкреслюють історичну значимість й ціннісне ставлення з боку українського суспільства до постаті понтифіка . Зокрема, 16 жовтня 2010 року в рамках у місті Вінниця було відкрито на честь римського намісника єдиний в теренах Східної Європи Центр папи Івана II та освячений персональний пам'ятник, що свідчить про початок активного процесу вшанування постаті першого папи – слов'янина в українських теренах [1].

Також важливим в контексті пам'яті є наявність величезної наявності пам'ятників та вулиць, названих на честь папи Івана Павла II в різних регіонах країни . Ось наприклад, пам'ятник папі Івану Павлу II у селі Сокильники Львівської ТГ, який встановлений в рамках відзначення 20 – ліття з нагоди візитації глави Католицької Церкви в Україну й приурочений на честь проведення Літургії (за західним та східним обрядом) Папи Римського на іподромі у Львові 26 та 27 червня 2001 року. Понтифік зображений в іпостасі римського первосвященника в літургійному одязі та з хрестом в руці, наче благословляючи вірний народ Церкви на подальше буття [3]. Також в рамках цієї важливої історичної події, сесія Львівської міської ради від 24 червня 2021 року прийняла рішення про перейменування частини вулиці Хуторівки (від вул. Стрийської до просп. Червоної Калини) на проспект Святого Івана Павла II. А також – про присвоєння назви «площа Святої Софії Премудрості Божої» території у районі вул. Стрийської, вул. Козельницької та вулиці Проектованої [4]. Дані локації для перейменування були вибрані з огляду на те, що за цими адресами знаходиться Львівська духовна семінарія й Український католицький університет, тодішні місця будівництва яких понтифік персонально освятив. І безсумнівно, що дані заходи в рамках встановлення пам'ятників та іменування вулиць на честь римського архієрея

ставились на меті релокалізувати пам'ять про Івана Павла II на всеукраїнську площину, що зрештою й вийшло.

Наступним важливим аспектом пам'яті про понтифіка варто зазначити видання особистих праць папи та робіт, пов'язаних із життям й діяльністю Івана Павла II. Зокрема, до сторіччя з нагоди дня народження папи за сприянням Генерального Консульства Республіки Польщі у Львові, РКЦ та УГКЦ й місцевою владою була виданий ключовий філософський бестселер «Пам'ять та ідентичність». А у 2022 році, за сприянням Інституту родини та подружнього життя УКУ у світ вийшов український переклад книги папи «Чоловіком і жінкою сотворив їх: богослов'я тіла» [2]. Завдяки активному видавництву праць та робіт, дотичних до персоналії папи, пам'ять про епохальну людину набуває більш змістовного характеру й окреслюється у відповідних дослідженнях.

Не менш значним в контексті процесу вшанування пам'яті папи Івана Павла є проведення тематичних виставок, які візуально відображають усі аспекти життя й діяльності понтифіка й є явним окресленням значенням ваги персони в суспільстві. Зокрема, до 100 – річчя з нагоди дня народження понтифіка, за ініціативи Львівської міської ради перед головним входом до Львівської Митрополичої Базиліки Пресвятої Діви Марії, а також біля Ратуші відкрили відповідні фотовиставки, які репрезентують усю життєву стежину такої непересічної персони як Іван Павло II. [5].

Окрім суспільного контексту меморіалізації пам'яті папи, варто окреслити й релігійний фактор вшанування постаті, виходячи з того, що Іван Павло II має авторитет передусім як релігійний діяч, який визнаний РКЦ як святий. Наприклад, протягом травня – червня 2011 року, мощам папи в рамках святкування 10 – річчя пастирського візиту понтифіка в Україну віддало шану близько 50 тисяч католиків у 35 містах України [1].

Отже, меморіалізація пам'яті папи Івана Павла II в Україні у контексті загальносвітової є досить потужною та багатогранною, яка окреслюється у різноманітних площинах (починаючи від тематичних виставок, презентацій книг, завершуючи церковним вшануванням понтифіка), що показує особливу значимість та цінність першого папи – слов'янина для української спільноти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гербст О. Іван Павло II. Його святість і подорож його святості в Україну. Київ: Саміт Книга, 2015. 208 с.
2. Працю св. папи Івана Павла II про богослов'я тіла вперше переклав українською Інститут родини та подружнього життя УКУ. *Офіційний сайт Українського католицького університету*. URL: <https://ucu.edu.ua/news/pratsyu-sv-papy-ivana-pavla-ii-pro-bogoslov-ya-tila-vpershe-pereklav-ukrayinskoyu-institut-rodyny-ta-podruzhnogo-zhyttya-uku/> (дата звернення: 20.09.2023)
3. У Львові встановили пам'ятник святому Івану Павлу II. *Міський портал Львова* «Твоє місто». URL: <https://tvoemisto.tv/news/u-lvovi-vstanovyly-pamyatnyk-svyatomu-ivanu-pavlu-ii-121081.html> (дата звернення: 27.09.2023)

4. У Львові одну з вулиць перейменують на честь Івана Павла II. *Укрінформ*. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3249715-u-lvovi-odnu-z-vulic-perejmenuut-na-cest-ivana-pavla-ii.html> (дата звернення: 27.09.2023)

5. Львів вшановує 100-річчя від дня народження Папи Івана Павла II. *Офіційний YouTube-канал Львівської міської ради*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JbZ4iQBYCgA> (дата звернення: 27.09.2023)

Вікторія Хотинська
здобувачка вищої освіти
I курсу другого (магістерського) рівня
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

РОЛЬ УГКЦ У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В КАНАДІ (1991 – 2023 РР.)

Термін «українська діаспора» виник відносно нещодавно. Саме слово «діаспора» походить від грецького *διασπορά* – «розсіяння». Наприкінці XIX ст., починає формуватися українська спільнота в Канаді, і цей процес став ключовим етапом у становленні української присутності в цій країні. Українські іммігранти активно взяли участь у житті та розвитку Канади. УГКЦ стала центром для української спільноти за кордоном. Її важливу роль у формуванні та розвитку української діаспори важко переоцінити, оскільки ця Церква стала духовною основою і об'єднуючим чинником для українців у Канаді [7].

Метою дослідження є аналіз внеску УГКЦ у формування, збереження та розвиток української ідентичності серед української діаспори в Канаді.

Українська діаспора в Канаді – одна з найбільших та найважливіших іммігрантських спільнот у країні, яка має довгу та багату історію, що налічує понад століття. Початок цієї історії належить 1891 р., коли перші українські поселенці Василь Єленьяк та Іван Пилипів здійснили перші кроки на канадську землю в пошуках кращої долі для себе і своїх родин. Загалом за 120-літню історію поселення українців у Канаді було чотири основних періоди імміграції, які прийнято називати «хвилями». У період з 1896 р. по 1914 р. до Канади прибуло приблизно 200 тисяч українців [4, с. 150].

Перші емігранти стикалися з труднощами у матеріальному сенсі та не менш важливими в релігійних аспектах їхнього життя. Здебільшого, українськими емігрантами були українські католики із Галичини; близько 20 % були православними, переважно з Буковини. Вони долали труднощі, зберігаючи свої традиції та переконання, і з часом вони стали важливою частиною канадського суспільства, сприяючи розквіту своєї спільноти на новій батьківщині [4, с. 150].

В кінці 80-х років ХХ с. УГКЦ в Канаді мала 5 єпархій: митрополича Вінніпезька, Едмонтська, Торонтська, Саскатунська, Нью-Вестмінтерська. Ці єпархії були підпорядковані Митрополичій Архієпархії Української Католицької Церкви. У Монреалі діяла філія Українського Католицького Університету, і в інших містах існували 4 духовні семінарії. Місто Вінніпег відіграло ключову роль не лише в українській спільноті, але також стало центром релігійно-церковного розвитку в провінції Манітоба та в усій Канаді [5, с.324].

У 1989 р. відродження Української Греко-Католицької Церкви в Україні позначилося і на житті греко-католиків у діаспорі. Ця подія викликала новий інтерес до української культури та спільнот, які зберігали греко-католицькі коріння поза межами України.

У 1991–2001 рр. до Канади прибуло близько 18-20 тисяч українських громадян. Половина новоприбулих до Канади прибули з центральної або східної України, 41% з західної України (Галичина, Буковина), а 9% з південних та інших регіонів. Більшість з них сповідує греко-католицизм. Присутність греко-католицьких вірян у Канаді є важливим фактором для збереження та популяризації української культури і спільної ідентичності. Це сприяє збереженню зв'язків між діаспорою та Україною, а також дозволяє обмін духовними цінностями та культурними традиціями між різними частинами народу [3, с.324].

За статистичними даними на 2014 р., Вінніпезька архієпархія налічує 24 500 вірних, здійснюють душпастирське служіння 37 священників, серед яких 26 єпархіальних та 11 ієромонахів. Парафіяльне життя активно розвивається в 127 парафіяльних центрах. Крім того, важливо відзначити присутність богопосвячених осіб у архієпархії – 11 ченців і 24 черниці [1].

На сьогодні в Торонто існують три цілоденні українські школи, засновані при греко-католицьких парафіях. Вони є релігійними закладами та функціонують під егідою «Toronto Catholic District School Board». Важливо відзначити, що спочатку вони були релігійними, а потім стали українськими, оскільки етноцентрична освіта не є загальнопоширеною практикою в канадській освітній системі. Католицьке просвітництво за східним обрядом стало основою для створення цих шкіл у ХХ ст., а вже навколо церкви і школи зібралася громада саме українців [6].

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, УГКЦ в Канаді активно надає допомогу жертвам війни та підтримує українців, які нині прибувають до Канади. Розповідаючи про ситуацію з українцями, які прибули до Канади після 24 лютого, владика УГКЦ Браян Байда вказав, що вони не отримують статусу біженців; натомість, їхнє прибуття та перебування в країні регулюється спеціальною програмою, відомою як «Канадсько-український дозвіл на екстрені поїздки» (Canada-Ukraine authorization for emergency travel, CUAET). Ця програма надає українцям та членам їхніх сімей можливість отримати подовжений статус тимчасового резидента в Канаді, це допомагає в працювати, навчатися та перебувати в країні, доки вони не зможуть повернутися на Батьківщину.

Канадці готові надавати допомогу Україні, особливо тим, хто потребує найнеобхідніших ресурсів, таких як вода, їжа, електроенергія і тепло. УГКЦ активно працює, щоб забезпечити комфорт та підтримку для всіх постраждалих. Спільна праця та підтримка показують, як важливо в єднанні зусиль реагувати на невідкладні потреби та сприяти відновленню та підтримці України в цей важливий час [2].

Станом на сьогодні українські греко-католики справді присутні на всіх континентах нашої планети. Саме завдяки Церкві в Канаді українці залишилися собою. УГКЦ в Канаді відіграє важливу роль у збереженні української ідентичності та допомагає українцям за кордоном підтримувати свою спадщину і віру. Українська Греко-Католицька Церква в Канаді є важливим місцем для зустрічей та об'єднання українців, люди створюють сприятливу атмосферу для спільної молитви, святкувань, обміну досвідом та взаємної підтримки, що допомагає українцям відчувати себе частиною великої української громади. Українська Греко-Католицька Церква в Канаді є не тільки місцем релігійної практики, але і важливим центром для збереження та розвитку української культури, ідентичності та спільноти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вінніпезька архієпархія. *Українська Греко-Католицька Церква*. URL: <https://synod.ugcc.ua/church-structure/vinnipezka-arhyparhiya-30/> (дата звернення: 25.09.2023)
2. Владика Браян Байда: Підтримуючи одні одних, ми свідчимо, що Бог серед нас. *Українська Греко-Католицька Церква*. 20 грудня 2022. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-brayan-bayda-pidtrymuyuchy-odni-odnyh-my-svidchymo-shcho-bog-sered-nas-10938/> (дата звернення: 27.09.2023)
3. Гринчишин М. Димид М. Українська діаспора – католицька і православна. *Наукові записки УКУ*. 2015. Ч. 5 : Богослов'я. Вип. 2. С. 343-374.
4. Майборода О. М. Українські канадці в історичних зв'язках з землею батьків: до 100-річчя перших українців. Збірник. Київ : Дніпро, 1990. 230 с.
5. Савчук С., Мулик Ю. Історія Української Греко-православної Церкви в Канаді. Т.2. Період відродження ідеї існування українських греко-православних церков в Канаді. Вінніпег: Еллезія, 1985. 784 с.
6. Українські школи Торонто та GTA (Great Toronto Area). *Ukrainians in Toronto*. 1 вересня 2021. URL: https://www.ukrtocommunity.ca/ukrainians/ukie_schools (дата звернення: 27.09.2023)
7. Українці за океаном: від іммігрантів до діаспори. *Локальна історія*. 26 липня 2021. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ukrayintsi-za-okeanom-vid-immigrantiv-do-diaspori/> (дата звернення: 27.09.2023)

Аліна Конончук
здобувачка вищої освіти
II курсу магістратури історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка.
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

СУЧАСНИЙ СТАН ЕМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Зростання еміграції, яке формується впродовж історичного розвитку України, спричиняє необхідність конкретизації наслідків міграційних процесів. Виявлення їх позитивних та негативних наслідків в Україні дозволить здійснити розрахунки рівня забезпечення кваліфікованими кадрами, що є важливим під час формування довгострокових стратегій розвитку економіки.

Метою дослідження є аналіз сучасних еміграційних тенденцій в Україні з огляду на їхні причини, масштаби, вплив та наслідки.

З проголошенням незалежності України 1991 року, розпочалася нова хвиля масової української еміграції, яку можна поділити на три основні групи:

- Трудова міграція, яка включає різні міграційні моделі та форми міграції.
- Нелегальна міграція.
- «Етнічна» міграція та репатріація.

Після розпаду СРСР, українське суспільство відзначалося значним обсягом зовнішньої міграції. У 2005-2008 роках основними напрямками для українських трудових мігрантів були Росія, Італія та Чехія, тоді як у 2010-2012 роках основними напрямками стали Росія і Польща.

Дослідження причин української трудової міграції вказують на кілька ключових мотиваторів. Основним стимулом для роботи за кордоном для багатьох українських мігрантів є бажання підвищити життєвий рівень своїх сімей. Низька заробітна плата в Україні й можливість отримання вищого доходу за кордоном стають важливими факторами, що впливають на їхні рішення. Безробіття, на відміну від цього, рідко виступає в якості головної мотивації для міграції.

Важливо відзначити, що більшість українських трудових мігрантів, які вирушають за кордон з метою швидкого заробітку й досягнення конкретних фінансових цілей (поліпшення житлових умов, оплати навчання дітей або придбання довгострокових благ), зазвичай надають менший пріоритет професійному розвитку та накопиченню навичок за кордоном, порівняно із суто економічними міркуваннями.

Під час вибору країни для міграції, українські емігранти враховують не лише потенційну економічну вигоду, але й культурний аспект (мова, традиції, освіта) і соціальні фактори (зв'язки з людьми та інституціями, що сприяють пошуку роботи та житла за кордоном). Крім того, доступність віз, дозволів на роботу та проживання до країни призначення також має велике значення.

До іншого важливого аспекту української міграції належить гендерний склад мігрантів. Міжнародна організація з міграції зафіксувала, що довгострокові трудові мігранти переважно чоловіки віком 30-44 роки, в той час як жінки переважають у віковій групі 45-65 років. За останніми прогнозами, кількість жінок, що вирушають на довгострокову трудову міграцію, може зрости з 34% до 42%.

Сільське населення становить більш як половину українських трудових мігрантів, особливо в західних регіонах України. Однак варто зазначити, що економічний спад, спричинений подіями в Криму та на сході України у 2014 році, викликав значне погіршення життя громадян та зростання безробіття, що призвело до більш інтенсивного міграційного руху з України. Усе це призвело до перетворення України на великого постачальника трудових мігрантів на світовому ринку праці.

Зростання освітньої міграції пояснюється не лише бажанням отримати якісну освіту, але й можливістю майбутнього працевлаштування та проживання за кордоном. Деякі країни створили програми для українських студентів та сприяють їхньому виходу на міжнародний ринок праці [1, с. 18].

Зростаюча інтелектуальна міграція стала об'єктом уваги суспільства, що призвело до удосконалення міграційного регулювання та законодавства України. Проте, управління міграційними процесами залишається фрагментарним, в Україні відсутня комплексна державна міграційна політика, яка б враховувала соціально-економічні аспекти міграції [2, с. 71].

Українська міграція до конкретних європейських країн може бути інтенсивною. Наприклад, Польща вже давно є привабливим напрямком для українських мігрантів. Українці становлять значну частину міграційного потоку до цієї країни [3, с. 118-119]. Чехія також зазнала значного збільшення кількості українців, які проживають там [3, с. 135-136]. Італія і Португалія також приваблюють українських мігрантів [3, с. 166-167].

Загалом, міграція стала важливим явищем для України, і українці активно вирушають за кордон, як для отримання освіти, так і для працевлаштування та покращення життя.

Початкова мобільність (головним чином між 2000 і 2002 рр.) пов'язана із попитом на робочу силу в будівельному секторі. Однак з 2004 по 2007 рр. кількість українців, які легально проживали в країні, зменшилася з 66,2 тис. осіб в 2004 р. до 39,4 тис. осіб в 2007 р. З'явилися нові міграційні тенденції, включаючи возз'єднання сімей [3, с. 180].

Спровокована агресією Росії проти України у 2014 р., міграція збільшилася, створивши одну з найбільших криз переміщення населення в Європі. Почалася змушена міграція, включаючи великий приплив внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [4, с. 25].

Після 2014 р. міграційні потоки переорієнтувалися на країни ЄС. Збільшилася міграція молодих фахівців, підприємців та жінок [3, с. 38].

Анексія Криму та конфлікт на сході України вплинули на демографічний потенціал країни. Міграція стала однією з основних причин демографічних змін [5, с. 38].

Зменшення кількості можливостей для бізнесу та погіршення економічної ситуації внаслідок військового конфлікту також вплинули на міграційні процеси [4, с. 30]. Кожен місяць перебування українських біженців за кордоном зменшує ймовірність їхнього повернення в Україну через знищення інфраструктури та зменшення робочих можливостей. За даними Порталу Агентства ООН у справах біженців на 25 липня 2023 р., в Європі перебуває 5 861 300 біженців з України, а за її межами (Америка, Австралія, Африка, Азія) – 356 тис. Отже, загальна кількість українських біженців у світі становить 6 217 800 осіб. [6].

Повернення українських громадян залежить від розвитку бойових дій, економічної ситуації в Україні, збереження зв'язків з родичами та політики країн-реципієнтів, а також ставлення місцевого населення [5, с. 43]. Еміграція українців продовжує залишатися важливим явищем, спричиненим економічною нестабільністю, низькою зарплатнею та воєнними діями в Україні [5, с. 43].

Отже, сучасна еміграція українців є значущою проблемою. Інтенсивність еміграційних процесів в Україні має тенденцію до стійкого зростання. Основними центрами міграції українських громадян є Німеччина, Польща, США, Канада, Чехія.

Список використаних джерел та літератури:

1. Пікулик О. Причини, особливості та наслідки трудової міграції в Україні. *Економіка та суспільство*. 2020. № 21. С. 16-20.
2. Циватий В. Типологія третьої хвилі української еміграції та історичні паралелі міграційної сучасності. *Народна творчість та етнологія*. 2020. Т. 1. № 383. С. 66-75.
3. Fedyuk O., Kindler M. *Ukrainian Migration to the European Union*. Glasgow, 2016. 232 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-41776-9> (дата звернення: 11.07.2023).
4. Українська міграція у часи кризи: вимушена і трудова мобільність / ред.: Д. Дрбохлава, М. Ярошевич. Прага, 2017. 169 с.
5. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. Т. 48. № 2. С. 37-57.
6. Ukraine refugee situation. The Operational Data Portal. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (date of access: (дата звернення: 27.07.2023)).

Богдана Васевич
здобувачка вищої освіти III курсу
Навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту
Національного університету водного господарства
та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

РОЛЬ АРХІВІВ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ У XXI СТ.: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Актуальність дослідження. Архіви є скарбницями історико-культурної спадщини народу, що охороняється законом. Це також інформаційні системи, де застосовуються новітні інформаційні технології для опрацювання, класифікації, зберігання та використання документів.

Мета дослідження. Архіви – це ще й установи державного управління і тому тісно пов'язані з різними сферами державного життя.

Архівна справа в Україні сягає глибокої давнини. Перші сховища документів та інших пам'яток були засновані в Київській Русі в IX–X ст. Великий вплив на архівну справу в Україні справили архівні системи тих держав, до складу яких входили українські землі, насамперед, Литви, Польщі, Австро-Угорщини та Росії. Незважаючи на заборони, переслідування і репресії, архівознавча робота не припинялася.

З XIX ст. започатковане наукове осмислення діяльності архівних установ, джерелознавчої та археографічної практики. Новий поштовх інтенсивному розвитку архівістики дали відновлення української державності, утворення Української Народної республіки, «українізація» 1920-х років, поживлення історико-архівних досліджень у період хрущовської «відлиги» [1].

Здобувши незалежність, Україна отримала від попередніх історичних епох багатий пласт своєї документальної історії, зосереджений у кількох величезних архівних масивах. Це республіканська доля колишнього Державного архівного фонду СРСР, переважна частина якої зберігається у системі державних архівів, а решта - в академічних та відомчих спеціалізованих установах. Друга частина, менша за обсягом - це українська доля Архівного фонду КНРС. До їх об'єднання кожна із зазначених документальних частин мала власні інфраструктури, керувалася своїми нормативними документами щодо порядку комплектування та доступу до першоджерел [2].

Архів є джерелом первинної інформації про події та факти минулого. Це оригінальні документи, які створювалися під час подій або невдовзі після них, і вони мають безцінне історичне значення. Архівні матеріали можуть бути листами, офіційними документами, фотографіями, картами, газетами, рукописами та іншими записами. За допомогою цих документів історії можна відтворити події минулого з більшою точністю і об'єктивністю.

Проблема повторюваності інформації в статистичних документах при комплектуванні ними державних архівних установ постала ще в 1920-х роках,

коли в архівах було започатковано роботу з експертизи цінності документів, що надходили на постійне зберігання від установ, підприємств та організацій, а також підготовку перших переліків документів із зазначенням строків зберігання. Складність цієї роботи вимагала розроблення методичних рекомендацій, в яких були б виявленні найбільш характерні риси повторюваності документної інформації, встановлені закономірності її створення, визначені критерії та загальна методика відбору. Особливо це було актуальним при надходженні статистичної документації у складі фондів, які є джерелами комплектування одного державного архіву. Але, на жаль, у розроблених у різні часи нормативних документах та рекомендаціях існували розходження, що не сприяло усуненню повторюваності статистичної звітності, яка надходила до державних архівів, а, навпаки, породжувало значні труднощі при її упорядкуванні та відбиранні на постійне зберігання [3].

Крім того, архіви надають можливість розкрити різні аспекти історії, такі як соціокультурний, політичний, економічний та особистісний. Проте робота з архівами також пов'язана з низкою проблем. Одна з них – це архівні матеріали у неналежному стані збереження. Час, вплив навколишнього середовища та несприятливі умови зберігання, можуть призвести до пошкодження документів. Тому важливо розробляти та слідувати сучасні методи збереження архівних фондів.

Ще однією проблемою є доступність архівних матеріалів. Деякі архіви можуть бути закритими або обмеженими для загального доступу з огляду на конфіденційність чи безпеку інформації. Це може ускладнити роботу істориків і дослідників.

Проте не можна недооцінювати важливість архівів у вивченні історії. З розвитком технологій і цифрової обробки документів, архіви набувають нових можливостей і перспектив. Вони можуть стати більш доступними через Інтернет, що розширить коло дослідників, які мають можливість працювати з архівними матеріалами. Також важливо вдосконалювати методи збереження та реставрації архівів, щоб забезпечити їхню довгострокову доступність.

Слід відмітити те, що у складі статистичної документації, яка передається на зберігання до архівних установ, 75% складають первинні звіти респондентів. При цьому дуже гостро стоїть питання з дотриманням архівними установами строків приймання документів від органів державної статистики, через брак місць у архівосховищах [3].

Таким чином, вважаємо, що архіви є джерелом первинних даних, які допомагають розкрити та зрозуміти минуле. Також вимагають уваги та догляду задля їхнього збереження та доступності для наступних поколінь дослідників та істориків.

Сучасні технології, такі як цифрові архіви, можуть полегшити збереження та доступ до інформації, але також створюють нові виклики щодо кібербезпеки та конфіденційності. Важливо забезпечити архіви відповідними ресурсами та законодавством, щоб зберегти історичну спадщину для майбутніх поколінь та підтримати дослідження історії.

Усе ж, роль архівів у вивченні історії залишається надзвичайно важливою і необхідною, і їх перспективи включають у себе постійне вдосконалення технологій та методів архівної роботи, розширення відкритості та доступності архівних матеріалів, а також підвищення свідомості суспільства про цінність історичних джерел. Використання архівів сприяє глибокому розумінню минулого, формуванню кращого майбутнього та підтримці культурної спадщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії. місце українського архівознавства в системі наук: історичний аспект. URL: <http://surl.li/lhykb> (дата звернення: 20.09.2023).

2. Архіви та їх роль у розвитку українського суспільства. URL: <http://surl.li/lhxku> (дата звернення: 20.09.2023).

3. Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії. Проблеми комплектування архівних установ України статистичною документацією: правовий аспект. URL: <http://surl.li/lhykb> (дата звернення: 20.09.2023).

Людмила Бровко
здобувачка вищої освіти
VI курсу історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: д. і. н., проф. П. М. Чернега)

ЕТНОПЕДАГОГІКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ

Постановка проблеми. Відродження народної педагогіки в Україні беззаперечно є нагальною потребою сучасності, адже розвиток національної системи освіти та виховання потребують науково обґрунтованого розв'язання виховних завдань відповідно до принципів та методів етнопедагогіки. Таким чином, дослідження національної культури та окреслення національних традицій українського народу становлять один із пріоритетних напрямів новітньої історії та етнології. А особливий інтерес до народної педагогіки окреслює невід'ємність даної складової від національної культури, ретранслюючи її як один із дієвих чинників формування й збереження української нації. Тож *метою дослідження* є висвітлити роль народної педагогіки в етноформуючому процесі.

Історіографія. Дослідження актуальних проблем української етнопедагогіки займало чільне місце у вітчизняній історичній науковій школі та привертало увагу багатьох українських вчених-істориків, етнологів й педагогів. Зокрема, педагогом К. Ушинським [3] було вперше запропоновано концепцію народного виховання, а М. Стельмахович [2], на базі етнографічного та фольклорного матеріалу, дослідив основні досягнення народної педагогіки.

Розвиток традицій звичаєво-правової культури українців у своїх працях детально висвітлила О. Івановська [1]. Питання української етнопедагогіки як науки, її місце в системі українознавства розкрили П. Чернега та В. Лушай [5].

Виклад основного матеріалу. Український етнос впродовж багатьох сторіч невпинно творив свою унікальну та самобутню культуру. Попри складний суспільно-культурний розвиток, українці завжди дбали про свій родовід, накопичували цінні психолого-педагогічні знання про дитину та систему виховних засобів підростаючого покоління. Таким чином було сформовано унікальний пласт народних знань про навчально-виховну практику українського народу. Зміст, форми, педагогічний досвід, теоретичне та практичне підґрунтя народної педагогіки її взаємодію з педагогічною наукою вивчає *українська етнопедагогіка* [5, с. 442].

Багаторічні народні спостереження підтверджують, що основним чинником формування особистості є сім'я, адже від спадковості та середовища, в якому зростає дитина, залежить її виховання. У народній педагогіці слово «виховання» означає вирощувати, навчати правилам поведінки, систематично впливати на культурний розвиток, світогляд, моральні принципи, розвивати певні почуття та риси характеру [2, с. 40].

Етнопедагогіка пройшла тривалий шлях формування основних традицій родинного виховання. Сімейне виховання здебільшого орієнтувалося на громадську думку, відповідно, в цій сфері активно діяв інститут звичаєвого права. Впродовж історичного розвитку українського етносу змінювалися виховні ідеали, формувалася ментальність та національна самосвідомість. Зокрема, для ХХ ст. в народній педагогіці сформувався ідеал борця за самостійність та незалежність (Січовий стрілець), що тісно пов'язувався з ідеалом козака [4, с.196–197]. Сьогодні ми можемо констатувати, що виховний ідеал борця за свободу та державність нашої країни не втратив своєї актуальності, зважаючи на повномасштабну російську агресію та супротив українців в боротьбі за незалежність. Тож питання необхідності виховання підростаючого покоління в рамках традиційно-побутової культури, поваги й любові до рідної мови та усвідомленні себе громадянами України є вкрай важливим.

Характеристика впливу звичаєвого права на родинну педагогіку в контексті етнокультури українців дає змогу з'ясувати, що фізіологічні, соціальні та моральні чинники; принципи національної та етнічної ендогамії; уявлення про допустиме й заборонене щодо укладання шлюбу; розвиток гендерних стосунків у системах «чоловік-жінка», «батько-мати» сприяли появі системи етнічних стереотипів, збереженню звичаїв та традицій, які забезпечували етнічну консолідацію та ідентифікацію, тобто були складовими етноформуючого процесу.

Дитина, як об'єкт та суб'єкт народного виховання, є образом трансформованого тотемного предка, який забезпечував інтегруючу функцію міжпоколінних зв'язків в етноформуючому процесі. Підтвердженням цього є низка соціальних явищ, зокрема багатодітність, заборона і грішність переривання вагітності, засудження позашлюбно народжених дітей, опікунство

та усиновлення тощо. Ці процеси культивувалися нормами звичаєвого права в системі ціннісних орієнтацій українського народу [2, с. 97].

Звичаєво-правова система забезпечувала не лише формування уявлень про людські цінності та ідеали, коригувала етнічну модель поведінки, але й була прийомом передачі ціннісно-орієнтаційного досвіду етнофору. Як форма народної самосвідомості, система звичаєвого права є однією з підвалин етноформуючого процесу. Звичаєве право, ґрунтуючись на моральній основі народних звичаїв, було основним чинником регулювання взаємовідносин в сім'ї та громаді й примноження культурно-духовного потенціалу народу [1, с. 205].

В процесі виховання та соціалізації особистості важливу роль відігравали громадські соціальні інститути. Вони виробили ефективну систему форм, засобів, методів та прийомів народного виховання, які забезпечували збереження звичаєво-обрядової культури та сприяли формуванню етносу. Інститут ініціації формує позитивну соціальну ідентичність і таким чином підтримує цілісність громади, що є необхідною умовою ефективного етноформуючого процесу. Цілісність сприяє формуванню стійкої громадянської позиції відповідно до швидкого акумулятивного контакту особистості з етнічним та загальнолюдським культурно-правовим досвідом.

Народна педагогіка виробила низку методів засвоєння народного етикету, які диктували відповідний стиль поведінки й систему покарань в разі його недотримання. Це сприяло виникненню етнічного імперативу поведінки, тобто ідеального принципу ставлення етнічного колективу до індивіда, що став одним із визначальних векторів виховання і суттєво позначився на етнічних процесах [5, с. 50].

Висновки. Отже, народна педагогіка, як засіб етноінтеграції та етноконсолідації, сприяла розвитку важливих етноформуючих компонентів. Зокрема, інкультурації – входження людини в культуру й оволодіння етнокультурним досвідом; збереженню історичної пам'яті народу – безперервності етнічної еволюції шляхом передачі молодим поколінням; механізму етноцентризму – властивість етнічної самосвідомості сприймати й оцінювати оточуючий світ крізь призму традицій і цінностей. Все це є наслідком закономірностей народного виховання та визначає загальне спрямування, основні вимоги, зміст, методику та організацію навчально-виховного процесу молодого покоління.

Список використаних джерел та літератури:

1. Івановська О. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: Навч. посіб. Київ: ЕксОб, 2002. 263 с.
2. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. Київ: ІЗМН, 1997. 232 с. URL: <https://cutt.ly/8wv0USIm>. (дата звернення 26.09.2023)
3. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні. Вибр. пед. твори: У 2-х т. Київ, 1983. С. 43-103.

4. Українське народознавство: Навчальний посібник / ред.: С. Павлюк, Г.Горинь, Р.Кирчів. Львів: Фенікс, 1994. 608 с. URL: <https://cutt.ly/Wwv0PS5m> (дата звернення: 26.09.2023).

5. Чернега П., Луцкай В. Народна педагогіка українців як об'єкт дослідження української етнопедагогіки. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*: Збірник наукових праць. 2013. № 31. С. 439-444. URL: <https://cutt.ly/Wwv0SDCc> (дата звернення: 26.09.2023)

СЕКЦІЯ 4 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Яна Башманівська
здобувачка вищої освіти
II курсу другого (магістерського) рівня
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н., доц. *Л. В. Гуцало*)

НАВЧАННЯ У СПІВРОБІТНИЦТВІ ЯК СПОСІБ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАД ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Актуальність. В умовах реформування української системи освіти (НУШ) нагальним стає цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до очікуваних результатів. Тому, **метою** нашого дослідження є аналіз педагогічних технологій, що базуються на гуманістичних засадах та активній взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

Інноваційні технології навчання в сучасній українській системі освіти передбачають, насамперед, орієнтацію на інтегрований процес навчання, заохочення особистісних досягнень учнів, чітке визначення мети та завдань уроку, використання активних та інтерактивних методів навчання, добір операційних дій педагога з дітьми, у результаті яких суттєво покращується їх мотивація до навчального процесу, формування в учнів автономності та відповідальності, вміння самостійно здобувати знання і застосовувати їх на практиці.

На наш погляд, ефективне викладання та якісне засвоєння навчального матеріалу на уроках історії передбачає, перш за все, застосування педагогічних технологій на основі особистісної орієнтації педагогічного процесу, тобто використання педагогічної технології «Навчання у співробітництві». Технології навчання у співробітництві в найбільш широкому розумінні є практикою психолого-педагогічного впливу, основною особливістю якої є відтворення одночасно предметного і соціального змісту пізнавальної діяльності. Філософською основою цієї технології є гуманістична філософія.

Суттєві особливості технології «Навчання у співробітництві» – спільна мета навчального колективу, індивідуальна відповідальність і рівні можливості успіху кожного суб'єкта навчально-виховного процесу. Індивідуальна відповідальність означає, що успіх усієї команди (групи) залежить від внеску кожного учасника, що передбачає допомогу членів команди один одному. Рівні можливості передбачають, що кожен учасник має удосконалювати свої власні досягнення. Психологічні дослідження підтверджують, що коли оцінюються

зусилля учнів у групі для досягнення загального результату, то їх мотивація стає набагато вищою. Педагогічне спілкування, є багаторівневою конструкцією і ці рівні спілкування диференціюються за ступенем особистої залученості та відкритості кожного учасника навчально-виховного процесу. Практично навчання проходить у спілкуванні учнів між собою і з педагогом, у результаті якого й виникає необхідний контакт. Таке спілкування є особливим в соціально-психологічному контексті, оскільки учні по черзі виконують різні соціальні ролі: лідера, виконавця, організатора, доповідача, експерта, дослідника тощо. Відмінності варіантів реалізації технології «Навчання у співробітництві» не є досить істотними. Для організації ефективного навчання учнів, цілісного розвитку їх особистості шляхом застосування зазначеної технології необхідна досить чітка і детальна продуманість та тривала організаційно-методична підготовка. Безперечно, педагог докладає великих зусиль.

Застосування педагогічної технології «Навчання у співробітництві» під час вивчення історії дає змогу реалізувати особистісний підхід у різних педагогічних ситуаціях. Здобувачам освіти доводиться систематично вести дискусії, обговорювати різні варіанти рішення проблеми, вибудовувати логіку дослідження. Діяльність малих груп за технологією співробітництва дає можливість підготувати учнів чи студентів саме в цьому напрямі, сформувати необхідні проєктувальні і комунікативні уміння. Використання технології «Навчання у співробітництві» з учнями може запобігти формуванню пасивної поведінки, сприяти зниженню розчарування у професії і допомагає долати перешкоди, що закономірно виникатимуть у процесі діяльності.

Сучасна дослідниця О. Федоренко зазначає, що в рамках технології «Навчання у співробітництві» ключовими є такі принципи та ідеї: навчання без примусу, ідея складної мети, ідея опори, ідея вільного вибору, ідея випередження та ідея самоаналізу [3, с. 494–495]. Проаналізуємо детально кожен з них.

Навчання без примусу. Згідно цього принципу педагоги виключають із своєї методики примушення до навчання. Навчально-виховний процес базується на розвитку та підтримці інтересу здобувача освіти до формування нових компетентностей. А саме – історична предметна компетентність учнів. До компонентів історичної предметної компетентності належать: хронологічна, просторова, інформаційно-мовленнева, логічна, аксіологічна компетентності [2, с. 27–31].

Ідея складної мети виховує у здобувачів освіти з одного боку, наполегливість, витримку та силу волі, а з другого – формує почуття впевненості та переконує їх у можливості долати труднощі.

Ідея опори, передбачає те, що здобувач освіти при відтворенні навчального матеріалу може використовувати опорний конспект, опорну схему або набір ключових понять та категорій. Це сприяє тому, що кожен учень має змогу відповідати достатньо впевнено і підтримувати певний темп навчального заняття. Крім того, учитель викладаючи навчальний матеріал з історії, може зводити його у певні логічні блоки, що з одного боку, краще сприятиме його

засвоєнню, а з іншого – такі блоки слугуватимуть їй опорою при зрізі знань. Слабкі учні можуть користуватися опорою більш тривалий час, ніж сильні, але натомість засвоюють матеріал добре та відповідають впевнено, заслуговуючи позитивної оцінки.

Ідея вільного вибору впроваджується з тою метою, щоб дати здобувачам освіти можливість приймати рішення й відчувати себе активними суб'єктами навчально-виховного процесу. Свобода вибору навчальної задачі – це водночас крок до креативності та самостійності.

Ідея випередження. Фактично цей підхід бере свій початок з ідеї Л. Виготського про зону найближчого розвитку. Коли вища психічна функція формується в спільній діяльності з дорослим, вона знаходиться в зоні найближчого розвитку. Це сфера ще недозрілих, а тільки дозріваючих психічних процесів. Вона визначається змістом тих завдань, які дитина не може вирішити самостійно, але вже вирішує за допомогою дорослого. Водночас навчання, опираючись на досягнутий дитиною рівень розвитку, повинно йти попереду його [1, с. 115]. Тільки те навчання буде правильним, яке знаходиться попереду розвитку. Отже, не будь-яке навчання, а лише правильно організоване, веде за собою розвиток. Педагогіка, за словами Л. Виготського, повинна орієнтуватися не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку. Тільки тоді вона зуміє в процесі навчання викликати до життя ті процеси розвитку, які зараз лежать у зоні найближчого розвитку. Таким чином, вчений висуває положення про провідну роль навчання в психічному розвитку дітей, а отже – це створює перспективи для використання ідеї випередження в освітньому процесі закладів освіти.

Ідея самоаналізу передбачає освоєння здобувачами освіти навиків рефлексії, тобто здатності подивитися на себе ніби зі сторони: на свої емоції, почуття, думки, дії та результати навчальної діяльності. Такий прийом можна використовувати при вивченні багатьох навчальних дисциплін, а особливо на уроках історії, коли необхідно об'єктивно оцінювати історичні події та проводити логічні паралелі між минулим та сьогоденням.

Отже, ефективність педагогіки співробітництва, як інноваційної навчальної технології, підтверджують сучасні нейропсихологи. Члени української асоціації нейропсихологів України звертають увагу, що найбільш висока синхронність роботи мозку викладача (учителя) і студента (учня) позитивно корелює з діалогами, діалогічною формою навчання, де здобувач освіти на рівних спілкуючись викладачем (вчителем) одночасно отримують та передають набуті знання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вірна Ж., Гаврилюк І. Феномен особистісного простору: позиції вивчення в культурно-історичній теорії Л. Виготського. *Психологія людини: Л. Виготський та сучасна наука*. 2020. С. 106–120.

2. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 208 с.

3. Федоренко О. І. Особливості педагогіки співробітництва як інноваційні технології навчання в закладах вищої освіти. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)*. 2020. С. 494–497.

Ганна Миколук
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

Зміни в освіті, що виникли останнім часом призводять до перегляду раніше існуючих технологій навчання, змушують вітчизняних та зарубіжних вчених шукати шляхи їх подальшого вдосконалення або ж пошуку чогось нового. Особливо це стосується технології проблемного навчання, яка є чи не найбільш сприятливою для розкриття та реалізації мисленнєвого потенціалу учнів як середньої, так і старшої школи. Досить важливою ця технологія є на заняттях з історії, оскільки учень повинен не лише знати перелік термінів та дат та в подальшому їх відтворити, а й вміти аналізувати ту чи іншу історичну подію, робити певні висновки, порівняння. Необхідність застосування проблемного навчання на уроках історії все більше актуалізується, оскільки серед завдань Нової української школи закладено вироблення в учнів уміння мислити та не боятися висловлювати власну думку. Саме тому це спонукає педагогів та методистів ширше застосування проблемне навчання на заняттях з історії.

Досліджувана нами проблема висвітлюється у низці наукових праць вітчизняних вчених – методистів, серед яких варто відзначити В. Ягупова [5], І. Дичківську [1], В. Павленко [3], Н. Ігнатенко [2], Л. Павлюк [4] та ін.

Метою роботи є аналіз особливостей застосування технології проблемного навчання при вивченні історії в школі.

Провідні педагоги світу тривалий час шукали таку модель навчання, яка б дозволила вчителю навчити учнів критичному мисленню. Врешті-решт наукові пошуки призвели до створення системи проблемного навчання, в основу якого покладено застосування методів евристики. Проблемне навчання має на меті розвивати евристичні уміння шляхом вирішення проблемних ситуацій, що може мати і практичний, і теоретико – пізнавальний характер. Пошуковий процес призводить до активізації в учнів знань та аналітичних умінь. Автором проблемного навчання вважають американського психолога, філософа і педагога Дж. Дьюї, який у своїй праці «Як ми мислимо» (1909) відкинув традиційне догматичне навчання і протиставив йому самостійну діяльність учнів з вирішенням задач, ключем до розвитку яких є мислення [5, с. 112].

Технологія проблемного навчання завжди розпочинається зі створення проблемної ситуації, яка є певним психологічним станом, що виникає при мисленнєвій взаємодії учня та навчального матеріалу (тобто суб'єкта з об'єктом). Як правило, це виникає тоді, коли учень отримує завдання, але при цьому має певний брак знань. Такі обставини викликають в учня пізнавальну потребу, а та в свою чергу змушує його розкривати суть суперечливих процесів та явищ. Для того, щоб вийти з проблемної ситуації учень має знайти відповіді на проблемні запитання чи задачі [1, с. 31].

Під проблемним мається на увазі запитання, на яке не має готової відповіді і саме учень її знайти. В процесі роботи над завданнями, школяр застосовує методичні прийоми аналізу, порівняння, синтезу та узагальнення. Правильно сформульоване проблемне запитання опосередковано розкриває глибинний зміст проблеми і містить собі дослідницьке начало. Воно може мати об'єктивний (коли не існує єдиного наукового підходу до відповіді на нього) та суб'єктивний (коли відповідь є, проте учень не вміє застосовувати методику наукового аналізу) характер. Таке запитання спонукає учня до аналітичної діяльності і дозволяє залучити школяра до активної пошуково – дослідницької діяльності. Наприклад, при вивченні теми «Політична роздробленість у Франції» учням можна запропонувати запитання такого типу : «Чим ситуація у цій країні відрізнялася від роздробленості Київської Русі у другій половині XI-першій половині XIII ст.?» або ж назвати учням відомі їм причини розпаду великих феодальних держав у період Середньовіччя [3, с. 76].

Шляхом ускладнення та набуттям рис дослідницького характеру проблемне запитання трансформується у проблемне завдання. Його ціль - поетапне розв'язання низки навчальних проблем з метою засвоєння нових знань, формування умінь та навичок.

Навчальна проблема має кілька етапів формування, зокрема, вона включає в себе :

- аналіз проблемної ситуації;
- усвідомлення суті проблеми;
- формулювання проблеми та її вирішення [2, с. 82].

Наприклад, при вивченні причин та передумов Першої світової війни школярам можна представити історичні документи та дати змогу їх проаналізувати. Доречно буде поставити низку запитань, а також дозволити учням записати свої міркування, які виникли у них в процесі роботи з історичним документом. Таким чином, учні зможуть проаналізувати ситуацію, що склалася, усвідомити її суть і знайти можливі шляхи вирішення запитань, що постали перед учнем [2, с. 81].

Одним із різновидів проблемного завдання є проблемна задача, яка є формою подачі навчального матеріалу з наперед визначеними умовами і певними даними, які є невідомими. Такий варіант застосовується не лише на уроках математики, але й на заняттях з історії. Проблемна задача обов'язково має мати певні дані, вимогу до учня та те, що йому поки що невідоме, але воно обов'язково стане явним при її розв'язанні. Оформлення вирішення задачі може мати вигляд словесного міркування, написання есе або навчального проекту.

Без сумніву, такі завдання варто давати лише тоді, коли учень уже має певний рівень практичної та теоретичної підготовки. Тому що учень повинен побачити запропоновану вчителем проблему, уміти правильно її виділити, шукати ефективні шляхи вирішення проблемної ситуації, скориставшись ефективними прийомами [4, с. 169].

Таким чином, проблемне навчання є важливим методом розвитку в учнів пошуково – дослідницького потенціалу. На відміну від звичайного навчання, застосування проблемних технологій дозволяє учню не лише пізнати історичні факти та події, а й розкрити причинно – наслідкові зв'язки їх появи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дичківська І. *Інноваційні педагогічні технології*. Київ : Академвидав, 2015. 352 с.
2. Ігнатенко Н. Методика застосування технології проблемного навчання при вивченні історії в школі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. Вип. 2. С. 81–83.
3. Павленко В. Методи проблемного навчання. *Нові технології навчання : наук. – пед. зб. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Київ, 2014. Вип.81 (спецвипуск). С. 75–79.
4. Павлюк Л. Проблемне навчання як засіб формування пізнавальних умінь. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки*. 2012. Вип. 31. С. 167–174.
5. Ягупов В. *Педагогіка: Навчальний посібник*. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

Ярослав Гусаківський

здобувач вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ВИКОРИСТАННЯ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ТА МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Сучасне суспільство має свої особливості. Технології, які люди використовують у повсякденному житті, допомагають змінити спосіб сприйняття та модифікувати реальність. Ми живемо в час сильних трансформацій, які відображаються в сучасних способах бачення та відчуття.

Школа має адаптуватися до нових очікувань. Сучасні школярі можуть використовувати такі технології, як Інтернет, щоб проводити дослідження вдома або під час уроку простим дотиком смартфона. Так само телебачення, крім розваги, функціонує як засіб передачі новин. Нові технології створюють

організаційні виклики для шкіл, але вони також створюють ширші інституційні виклики для освітньої системи в цілому.

З новими інформаційними технологіями школа не може бути просто передавачем інформації своїм учням, оскільки інші засоби передають їх у більш ефективний і навіть привабливіший спосіб. Таким чином, школа повинна прагнути розвивати зміст, який є значущим для суб'єктів, залучених до навчального процесу, для людства та життя в цілому.

Досліджувана нами проблема висвітлюється у низці наукових праць, серед яких варто відзначити дослідження І. Смільської [1], О.Братини [2], В.Молоткіної і Л.Хмельницької [3] та ін.

Метою роботи є аналіз особливостей ТНЗ при використанні аудіовізуальних та мультимедійних засобів на уроках історії.

О. Братина вважає, що «викладання історії в сучасних школах вимагає від вчителя творчого підходу, особливо у виборі методичних прийомів і засобів, наочного матеріалу та використання аудіовізуальних засобів» [1, с.2-3]. В. Молоткіна та Л. Хмельницька притримуються схожої думки, наголошуючи, що «викладання історії у навчальних закладах вимагає від учителя творчого підходу, особливо у виборі методичних прийомів і засобів, наочного матеріалу та використання аудіовізуальних засобів. При цьому одним із найбільш вагомих пріоритетів стає формування творчого і критичного мислення учнів, орієнтування не стільки на знання, скільки на засвоєння учнями досвіду самостійної роботи за рахунок активізації пізнавальної мотивації учня внаслідок навчально-дослідницької діяльності, яка має включати в себе постановку творчих, дослідницьких завдань і наукове, поетапне їх вирішення. Формування дослідницьких вмінь на уроках історії можливе у процесі поєднання інтерактивних, аудіовізуальних і мультимедійних засобів, які відносимо до інноваційних технологій» [2, с.108].

Аудіовізуальні елементи завжди мають бути короткими, щоб їх можна було інтегрувати в дискурс класу та разом із пов'язаними з ними діями зосереджувати увагу учнів на найбільш актуальній інформації.

Цілком справедливо зазначають В. Молоткіна та Л. Хмельницька, що «у сучасний час впровадження діджиталізація освітнього процесу, широкого застосування мультимедійних технологій, з'явилася можливість всебічного використання візуальних джерел, причому у великій їх різноманітності. Крім того, змінилася сама мета використання візуальних джерел. Якщо раніше вони доповнювали і закріплювали текст параграфа підручника, то тепер учні повинні навчитися самостійно видобувати з них інформацію, адже візуальні джерела можуть передавати інформацію так само, як і текстові, але вони більш зрозумілі, виразніші та легші для сприйняття. Тож учням з такими джерелами інформації працювати набагато цікавіше, ніж з текстовими. Тому у своїй практичній діяльності вчитель повинен однаково використовувати як текстові, так і візуальні джерела інформації» [3, с.231-232].

За допомогою мультимедійних презентацій учням можна продемонструвати історичні тексти, записи виступів чи інтерв'ю, аудіовізуальні записи більш чи менш недавніх історичних подій, фотографії, археологічні

об'єкти чи твори мистецтва. Тобто, вивчення історії може бути побудовано з підбору матеріалів, які поєднують історичні джерела різного характеру, надають інформацію з різними кодифікаціями (речові, письмові, усні), які передаються учням через різні канали. Отже, мультимедійний характер кожного складного набору історичних джерел, який використовується як документальна основа для навчального процесу, робить мультимедійні засоби незамінними інструментами на уроці історії. Принаймні в методологіях, які мають на меті розвивати у школярів історичне мислення, що означає перехід від акцентування уваги на «добре розказаній історії» до якісного аналізу джерел.

Мультимедійна презентація значно полегшує завдання вчителя на уроці, оскільки учні краще розуміють та запам'ятовують навчальний матеріал. Учні краще розуміють, наприклад, історичну карту, фази якої представлені в динамічній послідовності, ніж ту саму карту, коли вона пояснюється на настінній історичній карті, або в атласі чи підручнику. Коли спроектована історична карта одночасно пояснюється вчителем, очевидно, що інформація базується не лише на словах, а й на графічних зображеннях, що дозволяє учневі встановлювати зв'язки між словами та картинкою. Використання історичних карт є більш ефективними в динамічному зображенні, адже це дозволяє побачити часову еволюцію через анімацію, і є одним із найменш цінних, коли проектується нерухоме зображення.

Інтерес до вивчення впливу інформаційно-технічних засобів на освітні процеси поступово зростає в останні роки, паралельно зі зростаючим впровадженням цих технологій на всіх рівнях освіти. Смільська Ірина зазначає, що «можливість досягнення високого рівня проведення мультимедійних уроків з історії вимагає дотримання умови, що такі заняття будуть містити чітку планованість навчальних цілей та завдань, орієнтованих на конкретні результати пізнавальної діяльності учнів. Такі уроки будуть характеризуватися розумним поєднанням інформаційної та дидактичної частин заняття» [4, с.146].

Отже, мультимедійні засоби навчання дуже корисні для уроків історії. З одного боку, вони дозволяють працювати з широким розмаїттям історичних джерел і тим самим розвивають у школярів історичне мислення. З іншого боку, вони полегшують розуміння та запам'ятовування інформації, принаймні, якщо вони розроблені відповідно до основних принципів мультимедійного навчання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Смільська І. Використання ІКТ на уроках історії, як необхідний компонент сучасного уроку. 2016. URL: <http://elar.ippo.edu.te.ua:8080/bitstream/123456789/3894/1/Smilka.pdf> (дата звернення: 20.09.23)
2. Братина О. Використання інноваційних технологій на уроках новітньої історії в ПТНЗ. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 2. Львів, 2014 С. 108-114. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21RE

[F=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pippo_2014_2_13](http://ephseir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/7125) (дата звернення:20.09.23)

3. Молоткіна В. та Хмельницька Л. Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів, 2023. URL: <http://ephseir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/7125> (дата звернення: 20.09.23)

4. Ткаченко Т., Соловійова Т. та Ткаченко О. Мультимедійні презентації та їх використання при вивченні шкільних курсів історії. *Society. Document. Communication* . 2022. №14. С.139-157.

URL: <http://ephseir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/6257> (дата звернення: 20.09.23)

Богдан Оніщук
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ВИКОРИСТАННЯ ІНОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО УРОКУ ІСТОРІЇ

Одним з викликів для сучасного педагога стає питання оволодіння ним сучасними технологіями, та вміння використання їх з користю на уроках. В епоху цифровізації ці вміння стають одними з ключових які ставить перед собою система освіти взагалі та кожен вчитель зокрема.

Метою даного дослідження є з'ясування того як користуватись та застосовувати на практиці сучасні технології, як ці технології включити в процес навчання. Щоб дати відповідь на поставлену мету я використовував праці Л. Богдановської, О. Підліняєвої, Ю.Тараосвої

У сучасних умовах головним завданням освіти є не лише отримання учнями сукупності знань, але й формування в них умінь і навичок, самостійного їх пошуку. Досвід показує, що в учнів, які активно працюють із комп'ютером, формується більш високий рівень самоосвітніх навичок, умінь орієнтуватися в жвавому потоці інформації, виділяти головне, узагальнювати, робити висновки. Тому особливо важливою стає роль учителя в розкритті можливостей нових комп'ютерних технологій під час викладання, зокрема, суспільно-гуманітарних дисциплін. При цьому можна використовувати різні методи досягнення результатів: презентації, відеофрагменти документальних і художніх фільмів, ілюстративний ряд (таблиці, карти, схеми, порівняльні таблиці, портрети та ін.) [2, с. 1].

Включення інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ) у навчально-виховний процес школи передбачає застосування інноваційних методів, які спрямовані на підтримку та заохочення учнів до навчання і самостійного набуття необхідних знань. Використання ІКТ мотивує учнів до подальшого навчання, освіти впродовж життя, сприяє переходу від пасивного слухання

вчителя до інтерактивного процесу отримання знань (учень не тільки отримує вже готові відповіді на поставлені запитання, але й сам займається пошуком їх).

Такий навчальний процес надає школярам багато можливостей: використовувати різноманітні джерела інформації; гнучко планувати свій навчальний час; досить вільно обирати стратегію власного навчання; використовувати різні форми та методи набуття знань; розробляти міждисциплінарні проекти; розвивати критичне і творче мислення [1, с. 62-63].

На уроках історії часто використовуються такі форми роботи, як підготовка учнями доповідей і рефератів, складання проектів. На жаль, поява Інтернету й наявність у ньому численної різнопланової текстової та іншої інформації дозволяє учням користуватися готовими роботами для виступу на уроці. Однак при виконанні завдань щодо створення тематичної презентації в програмі Power Point подібний плагіат стає неможливим. Для підготовки презентації учень повинен провести певну науково-дослідну роботу, використовувати велику кількість джерел інформації, що дозволяє уникнути шаблонів і перетворити кожен продукт індивідуальної творчості. Використання комп'ютерних технологій учнями під час самостійної роботи реалізує такі завдання як:

- створення розвивального середовища навчання;
- ефективне засвоєння учнями програмного матеріалу;
- розвиток психічних процесів: уваги, пам'яті, мислення, уяви, просторового орієнтування та ін. [2, с. 2]

Важливим завданням підготовки учнів є створення умов для формування самостійності в інформаційній діяльності. Ці уміння, безперечно, стануть у пригоді під час навчання у вищих навчальних закладах та для саморозвитку. Інакше кажучи, йдеться про становлення особистості, яка здатна активно й системно організувати власний інформаційний простір, бути адекватним членом суспільства [1, с. 64].

Виходячи з загальних засад методики викладання історії, комп'ютер використовується з метою: демонстрування й розкриті особливостей і закономірностей розвитку історичних явищ і процесів; показу певної території, на якій відбуваються ті чи інші історичні події; демонстрування різних схем, карт, графіків, таблиць тощо; контролю знань, умінь і навичок учнів; проведення історичних ігор, турнірів.

Використання комп'ютера має свої особливості на різних етапах уроку, а саме:

1. Актуалізації опорних знань учнів;
2. Формування нових понять і способів дій;
3. Використання знань, формування умінь.

Другий етап переважно проводиться за допомогою мовлення, а третій та перший піддаються комп'ютеризації. На першому етапі комп'ютер допоможе заповнити прогалини у знаннях учнів незалежно від того, з якої причини вони відсутні, допоможе пригадати необхідні опорні знання і способи дій. Вчитель в свою чергу може отримати інформацію про рівень актуалізації знань всіх учнів. На етапі актуалізації можна застосувати бесіди за запитаннями, історичний

диктант тощо, помістивши запитання у слайд презентації чи комп'ютерне тестування [3, 230].

Сприймання навчального матеріалу здійснюється не лише через розповідь учителя чи демонстрування, а й шляхом візуалізації, графічного зображення, акустичного (відео- та аудіо-) доповнення, що дає змогу учневі йти від конкретного до загального і робить його знання системними, а навички й уміння міцними, якісними.

Досить часто при підготовці до уроку як вчитель так і учень використовують матеріали мережі Інтернет, а саме картографічні та ілюстративні матеріали, фотографії, схеми тощо. Відповідно учасники навчально-виховного процесу опрацьовують матеріал та використовують для створення, історичних портфоліо, комп'ютерних презентацій чи проектів [3, с. 230].

Комп'ютерна презентація педагогу допомагає проілюструвати кожен етап уроку, учневі – може слугувати підказкою при розповіді про історичні події чи процеси, діяльність історичних діячів.

Висновки. Використання інноваційних технологій під час підготовки до заняття, допоможе вчителю наочними засобами (презентаціями, використанням карт, ілюстрацій, фото тощо.) не тільки підкріпити саму розповідь, але й допоможе поновити та актуалізувати знання учнів, а даючи учням завдання наприклад створити презентацію про окремого історичного персонажа, період часу, подію тощо, допоможе учню отримати вміння з пошуку та вмінню опрацювання знайденої в мережі Інтернет інформації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богдановська Л. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках. *Рідна школа*. 2013. №3. С. 62-65.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_3_13 (дата звернення:18.09.2023)
2. Подліняєва, О. О. Методичні умови ефективного використання ІКТ на уроках історії. 6 с. URL: <http://academy.ks.ua/wp-content/uploads/2014/05/117.pdf> (дата звернення:18.09.2023)
3. Тарасова, Ю. В. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках історії. *Studia Slobozhanica: Матеріали міжнародної науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2014»* (Харків, ХНТУСГ, 31 жовтня 2014 р.), Харків, 2015. С. 160-165.
URL: <https://www.kpi.kharkov.ua/archive/articles/ponomarev/sloboj.pdf#page=228> (дата звернення:18.09.2023)

Андрій Ткачук
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
Імені Івана Франка
(науковий керівник: д.і.н., проф. *Г.М. Стародубець*)

КЛАСИФІКАЦІЯ, ВИДИ ТА ТИПИ ЗАСОБІВ НАОЧНОСТІ ПРИ НАВЧАННІ ІСТОРІЇ

В умовах активного розвитку інформаційних технологій засоби наочності на уроках історії відіграють одну з провідних ролей у підготовці до уроку. Першочерговим завданням вчителя історії є виховання свідомої, освіченої особистості, яка є патріотом своєї держави та знає історію свого народу, тому для досягнення цієї цілі вкрай важливо застосовувати усі доступні методи.

Аналіз науково-педагогічних джерел показав, що проблема не нова, питання значення наочності для легшого засвоєння навчального матеріалу було поставлено вже давно. Основоположником наочного навчання по праву вважається А.Я. Коменський, який ще у XVII ст. сприяв зародженню і розвитку даного напрямку [3].

На сучасному етапі дослідниками проблеми є Д.О. Десятов [2], В. І. Забашта [3], В. П. Сергієнко, А. П. Гриценко [5], О.І. Пометун [4]. та ін.

Метою статті є аналіз видів та типів засобів наочності в процесі навчання історії та їх класифікація.

Перш за все, окреслимо суть поняття наочності. Як писав А.В. Берліменко, «наочність - це засіб навчання і виховання, який завдяки своїй універсальності відображає різноманіття конкретних явищ та предметів навколишнього світу. З його допомогою в учнів організовується сприйняття і спостереження реальної дійсності. Наочність значно впливає на сенсорну сферу учнів, розвиває їх спостережливість, уяву, мислення, підвищує якість засвоєння» [1 с. 281].

Засоби наочності займають важливе місце в навчальному середовищі та мають свою ієрархію: навчальне середовище - система засобів навчання - наочні засоби навчання - традиційні й інформаційні засоби наочності [3, с. 90]. Наочність на уроках історії виконує допоміжну функцію образної демонстрації історичних фактів, наприклад, для створення яскравого враження в учнів від тих чи інших історичних подій, або тих самих історичних образів. Для цього сучасні педагоги активно використовують документальні відеофільми, нерідко і художні з історичним підтекстом. Вчитель може демонструвати безпосередньо перед вивченням певної теми фільм, наприклад про життя давніх греків чи Древній Китай, а потім, вже у процесі вивчення теми посилатися на певні його уривки [2, с. 76].

Принцип наочності сформував ще А. Я. Коменський, чеський педагог, теолог і мислитель – «... все, що тільки можна представляти для сприйняття

почуттями, а саме: запахи - нюхом, чутне - слухом, видиме - зором, доступне дотику - дотиком. Якщо деякі предмети можна охоплювати декількома почуттями, то нехай вони відразу охоплюються ними всіма» [1 с. 281]. Цей принцип актуальний і донині.

Підходів щодо систематизації і класифікації засобів наочності існує досить багато і всі вони різноманітні. Можна виокремити декілька з них:

За критерієм взаємодії учня з об'єктом:

□ **Споглядальна** - учні під безпосереднім керівництвом вчителя спостерігають об'єкти натурально або в зображеннях;

□ **Дієва** - коли учні пізнають об'єкти шляхом певних дій (виготовляючи моделі, карти, макети, таблиці, діаграми), приймають участь у реконструкціях (міні-реконструкціях) історичних подій, спостерігають і виготовляють певні предмети або матеріали (як приклад можна використати побудову макету в мініатюрі середньовічного замку тощо) [1, с. 281].

За критерієм відображення виокремлюють такі види:

• **Натуральні об'єкти** - знаряддя і продукти праці, тварини рослини, мінерали, предмети вжитку. На нашу думку цей вид наочних засобів є найбільш впливовим, адже багатогранність і повноту натуральних об'єктів, наприклад, зображення передати не можуть.

• **Зображальні засоби** - навчальні картини або їх репродукції, муляжі або макети тощо. Головна особливість даного виду наочних засобів полягає у тому, що вони дозволяють за допомогою яскравої образної форми відобразити складні для розуміння предмети та явища.

• **Схематичні засоби** - топографічні або географічні карти, схеми, таблиці, діаграми, графіки, малюнки тощо. Ці навчальні матеріали відображають дійсність в умовних, схематичних або символічних формах і чітко демонструють просторові відношення між окремими елементами відображених явищ, взаємозв'язок між різними сторонами об'єкта.

Наочні засоби також поділяються на дві групи: образотворчі і предметні. В ролі предметної наочності виступають натуральні об'єкти, або ж їх замітники, які можуть створити певні якісні враження і уявлення про конкретний предмет. Зі словесної, символічної і образної наочності складається образотворча наочність. Вчитель може створити якісні образи як за допомогою малюнків (видимі предмети), так і за допомогою словесної розповіді. До образних засобів належать муляжі, моделі, макети, ілюстрації, малюнки та ін. До схематичних - карти, символи, креслення і схеми відповідно.

Окремою невід'ємною складовою навчального процесу наразі виступають електронні засоби навчання (ЕЗН). А.П. Сергієнко і В.П. Гриценко об'єднують ЕЗН з історії у 3 групи: 1) Електронні підручники, портрети, біографії історичних діячів, ілюстрації, відеоматеріали, тести. 2) Електронні атласи та тестові програми. 3) Презентації з анімаціями та голосовим викладом навчального матеріалу [5, с.185]

Цілком погоджуємося з думкою О.Пометун, що «застосування технічних засобів навчання є перспективною віхою розвитку сучасної педагогічної науки,

крім того застосування ТЗН (або ЕЗН) обумовлене інтенсифікацією сучасного процесу вивчення історії, при цьому використання електронних ресурсів дозволяє подати учням матеріал у найбільш компактному та згрупованому вигляді. На її думку також використання ТЗН дозволяє повною мірою активізувати увагу учнів та інтерес до історичної інформації, створити умови для розвитку як розумової, так і чуттєвої сфери особистості» [4, с.193].

Висновок. Отже, при навчанні історії засоби наочності відіграють одну з ключових ролей у навчальному процесі. Це зумовлено тим, що технічні засоби наразі стали більш доступними і майже кожен вчитель може користуватися перевагами ТЗН. Сучасний інформаційний простір зараз став тотально цифровізованим і учням набагато комфортніше сприймати інформацію в електронному вигляді, за допомогою різних інтерактивних засобів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Берліменко А. В., Дворова К. В. Використання різних видів наочності у навчанні лексичного матеріалу. *Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка–2018»*.: XX Всеукраїнська наукова конференція молодих учених, 2018. С.281-282. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/id/eprint/3835> (дата звернення: 30.09.2023).
2. Десятов, Д. М. Основні напрямки розвитку використання методики наочності на уроках історії стародавнього світу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2009. №30. С. 75-83.
3. Забашта, О. В. Роль засобів наочності у формуванні сучасного навчального середовища. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2006. №43. С.89-93.
4. Пометун О. І., Фрейман Г. О. *Методика навчання історії в школі*. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
5. Сергієнко В. П., Гриценко А. П. Особливості класифікації мультимедійних засобів навчання у процесі вивчення історії *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2020. С. 183-191.

Віктор Дереча

здобувач вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ЗНАЧЕННЯ ГРУПОВОЇ ФОРМИ РОБОТИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ДЛЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні виникло питання про те, як повернути назад учнів до школи після важкого

періоду дистанційного навчання і допомогти їм соціалізуватися після важкого періоду перебування вдома, спричиненим карантинном та військовими діями. До того ж сучасні діти звикли жити у віртуальній реальності, проводячи у мережі Інтернет години свого часу, майже уникаючи живого спілкування з однолітками. Саме тому перед педагогами постало питання: як повернути дитину не лише до школи, але й в учнівський колектив? Це важливо не лише для класного керівника, але й для вчителя – предметника. Саме тому тема застосування групової форми роботи стає все більш актуальною і змушує методистів все частіше звертатися до неї. До того ж серед основних завдань школи є виховання громадянина, який відіграє певну роль у суспільстві. Усе це лише підкреслює значимість даної теми дослідження.

Дану тему активно вивчали у різний період такі українські методисти як К. Баханов [1], М. Близнюк [2], С. Мойсеєв [4] та О. Надольська [3].

Метою статті є дослідження ролі групової форми роботи на уроках історії як одного з можливих шляхів соціалізації школярів.

Чи не найбільше значення для розвитку дитини має соціум і його дитина освоює поступово. З часом соціалізація дитини починає відбуватися під впливом ряду різних суспільних структур та інституцій. Кожна з них здійснює свою виховну роль на різних стадіях даного процесу. Однак найбільше відбувається становлення особистості у її найближчому середовищі – родині, шкільному колективі, компанії друзів [3, с. 145].

Якою ж є роль історії у процесі соціалізації? На перший погляд може здатися, що історія не сприяє соціалізації школярів. Проте саме цей предмет має на меті розвивати в учасника навчального процесу емоційно – ціннісне ставлення до життя та формувати активну життєву позицію. Вивчення історії як навчального предмету покликане посприяти набуттю учнями досвіду громадянських дій, сприяє прищепленню демократичних цінностей, ініціативності. Хоча на уроках з історії учні здебільшого працюють самостійно, проте досить важливим є формування навичок колективної роботи, що особливо простежується при проведенні групової роботи на заняттях з історії [2, с. 2].

Групова робота дозволяє учням співпрацювати зі своїми однокласниками, дає змогу реалізувати прагнення дитини до спілкування, сприяє досягненню учнями кращого засвоєння навчального матеріалу. До того ж групову роботу досить легко поєднати із традиційними формами та методами навчання на уроках історії. Проте вчителю слід враховувати те, що якщо він просто поділить учнів на групи і дасть їм завдання працювати разом, то це не завжди буде ефективно, адже не усі малі групи є групами співробітництва і вчителю слід уміти прогнозувати те, що інколи подібні речі можуть призвести до конфліктів та відкритої конкуренції між дітьми [4, с. 30].

Для того, щоб групова робота дала результат, вчитель повинен розуміти, які ж саме компоненти супроводжують механізм співробітництва й ретельно проаналізувати зміст та подання групами результатів діяльності колективу. Доречно правильно здійснити поділ на групи з урахуванням розумових здібностей учнів. Створивши групу, де будуть лише сильні або ж лише слабкі

учні вчитель не отримає жодного результату. Вчитель має розподілити так, щоб у групі були як учні з високим рівнем навчальних досягнень, так і середні та слабші школярі. Доречно також ділити учнів не лише певного класу, а й створювати групи з інших класів. Так, це буде досить влучно при проведенні брейн – рингів з історії, проєктної роботи, командному пошуку інформації за планом поданим учителем. Це лише згуртуватиме учнівський колектив та сприятиме не лише соціалізації кожного учня окремо, а й зростанню інтересу до предмету. Та й загалом співробітництво між учнями школи призводить до підвищення навчальних досягнень та продуктивності праці дітей, сприятиме утворенню сприятливого мікроклімату у групі, формуванню соціальної компетентності, поваги до кожного члена колективу, а також дозволяє учням відволіктися від інтернет – залежності та сприяє згуртуванню учнівського колективу [1, с. 56] .

Таким чином, групове навчання дозволяє активізувати роботу учнів, сприяє пошуку місця дитини у своєму колективі. Досить важливе значення мають уроки історії, що дозволяють учням краще співпрацювати в колективі та вирішувати важливі питання, які ставить перед ними вчитель. Співпраця сприяє укріпленню колективу та його згуртуванню. Тому вчителю досить важливо застосовувати групові форми роботи при проведенні навчальних занять.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: Монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 160 с.
2. Близнюк М. І. Соціалізація учнів у процесі вивчення правознавства. *Історія та правознавство*. 2011. № 1. С. 2-3.
3. Надольська О. А. Групова робота на уроках історії як засіб соціалізації учнівської молоді. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 1(1). С. 144 -151.
4. Соціалізація дітей та учнівської молоді в сучасному освітньому просторі: методичні рекомендації / укл. Мойсеєв С. О., Назаренко Л. М. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. 48 с.

Ольга Кулін
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

НОРМАТИВНО- ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ ЩОДО ВІЙСЬКОВО – ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Одним з найвагоміших та найнеобхідніших компонентів національно-патріотичного учіння в системі державотворення є військово-патріотичне виховання. Адже саме за своєю суттю воно вміщує в собі цільну систему, яка

націлена на формування в соціуму почуття патріотизму, плекання високих морально-вольових якостей та формування громадянина-патріота, котрий буде діяти згідно європейських цінностей та віддано боронити свою Батьківщину і робити все можливе для її процвітання. Внаслідок здобуття незалежності України, виникла потреба в створенні системи національного та військово – патріотичного виховання підростаючого покоління, особливо ж загострила ситуацію російсько- українська війна, що триває з 2014 року. Тому аналіз нормативно – правових документів є вкрай актуальною темою, за допомогою якої можна прослідкувати те, як держава дбає про своїх майбутніх захисників.

В даній роботі здійснено аналіз Концепції національно-патріотичного виховання молоді [2], Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді [1] та розпорядження КМУ «Деякі питання військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів» [3].

Метою роботи є аналіз нормативно-правової документації щодо військово-патріотичного виховання.

Всі ці документи мають важливу роль у вихованні свідомого громадянина- патріота своєї держави, майбутнього її захисника.

Одним з найважливіших нормативно – правових актів є «Концепція національно – патріотичного виховання молоді». В ній не лише висвітлено сутність національно – патріотичного виховання, а й військово – патріотичного. Так, згідно концепції військовий патріотизм ґрунтується на ідеях гуманізму, мілітаризму, соціального добробуту, демократії, свободі, толерантності, відповідальності. Крім того, в ній зазначається, що виховання повинно виконуватись комплексно та в ньому мають бути задіяні навчальні заклади, сім'я, органи державної влади та місцевого самоврядування, різноманітні громадські об'єднання, благодійні організації, безпосередньо Збройні Сили України та ряд інших силових структур, це потрібно для цілісного формування в молоді відчуття патріотизму, самосвідомості, вірності, любові та турботи до Батьківщини і народу. Загалом даний документ висвітлює величезну когорту аспектів цього процесу, а саме: мету, завдання, принципи та шляхи реалізації військово – патріотичного виховання в системі освіти України, його впровадження та отримання як очікуваних, тай і непередбачених результатів. Також цей державний документ, в певній мірі, можна вважати своєрідною методичкою щодо впровадження цього типу виховання в навчальних закладах [2].

Зокрема доволі важливою у вихованні громадянина-патріота є «Концепція допризовної підготовки і військово – патріотичного виховання молоді». Вона ставить ряд завдань, а саме: формування національної самосвідомості, любові до своєї нації, історії, культурних та історичних надбань; пошані до Конституції та законів держави, громадської активності та відповідальності за призначені державні та громадські справи та їхню діяльність; сформувані зацікавленість у молоді до військової звитяги власного народу та у вивченні і отриманні військової підготовки, знань; популяризації здорового способу життя, здобуванні військових професій, військовими

професіями, формування психологічної та фізичної стійкості та готовності до виконання громадянського обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності держави [1].

Окрім вище згаданих нормативних документів, слід виокремити вагомий вклад у військово – патріотичне виховання Розпорядження КМУ «Деякі питання військово – патріотичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів». Перед цим нормативним документом також ставиться ряд завдань. Передусім він допомагає визначити основні напрями модернізації військово-патріотичного виховання в позакласній роботі, виробити найефективніші засоби для зацікавлення учнів шкіл до позакласної роботи з військово-патріотичного виховання, формувати у юнаків і юнок високі морально-психологічні якості [3].

Таким чином, можна стверджувати, що військово-патріотичне виховання, як процес створення свідомого захисника Батьківщини, набуває особливого значення як у системі освіти, так і в державотворчому процесі. Уміння вдало застосовувати дане виховання та своєчасне коригування форми і методи впливу на формування військово-патріотичної свідомості, допоможе нам у створенні відданих громадян країни, які будуть ладні покласти своє життя заради кращого майбутнього Батьківщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#Text> (дата звернення: 20.09.2023)
2. Концепція національно-патріотичного виховання молоді. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> (дата звернення: 25.09.2023)
3. Розпорядження КМУ «Деякі питання військово – патріотичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1718-2010-p#Text> (дата звернення: 25.09.2023)

Віталій Гарячий

здобувач вищої освіти І курсу
магістратури історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ

Використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій у навчанні є унікальною можливістю перетворити традиційну систему освіти, зробивши її більш ефективною та доступною для всіх учнів. Інформатизація

суттєво змінює підхід до здобуття знань, дозволяючи швидше та ефективніше сприймати та розуміти велику кількість інформації. Використання новітніх ІКТ в навчанні підсилює активність учнів, розвиває їхні творчі та аналітичні навички, сприяє самостійному пошуку та оцінці інформації. Це також забезпечує інтерактивність уроків, сприяючи взаємодії між вчителем та учнями, а також між самими учнями. Використання ІКТ в навчальному процесі відкриває можливості для індивідуалізації навчання, адаптації до потреб кожного учня та підвищення якості освіти. Сучасні ІКТ стають необхідним інструментом для успішної підготовки молодого покоління до вимог сучасного світу.

Відомий науковець, професор В. Ситник, у своїх дослідженнях підкреслює, що інформаційно-комунікативні технології дозволяють поєднувати процеси вивчення, закріплення та контролю засвоєння навчального матеріалу, які у традиційному навчанні зазвичай відбуваються окремо. Завдяки інформаційним технологіям стає можливим більш повно індивідуалізувати процес навчання, зменшуючи роль фронтальних форм роботи й збільшуючи значення індивідуально-групових методів та форм навчання. Крім того, використання інформаційних технологій сприяє підвищенню мотивації до навчання, розвитку креативного мислення й дозволяє ефективніше використовувати час під час навчання. Інтерактивність та мультимедійність інформаційних технологій сприяють кращому представленню навчального матеріалу і, відповідно, полегшують його засвоєння [4, с.242].

Використання інформаційно-комунікативних технологій сприяє розвитку проблемного мислення учнів, оскільки вони стикаються з різноманітними історичними ситуаціями, які потребують формулювання та розв'язання проблем. Групова робота над проектами дозволяє учням співпрацювати, обмінюватися ідеями та виробляти спільні рішення, що сприяє розвитку комунікативних та соціальних навичок.

В результаті використання ІКТ на уроках історії учні оволодівають не лише знаннями, але й прийомами навчальної діяльності, що стимулює їхній розумовий розвиток. Вони навчаються аналізувати та відбирати інформацію з різних джерел, обирати відповідні технології для пошуку та обробки інформації. Ці компетенції відіграють важливу роль у формуванні особистості учня і відповідають потребам сучасного освітнього середовища [3].

Використання ІКТ перетворює учнів з пасивних слухачів в активних учасників навчального процесу, що сприяє їхньому залученню та зацікавленості у вивченні історії.

ІКТ сприяють залученню учнів до творчої активності. Учень стає активним суб'єктом навчання, здатним самостійно здобувати необхідну інформацію та застосовувати власні методи і стратегії дій. Він набуває навичок самостійного пошуку, оцінки та використання інформації, що сприяє його творчому розвитку та здатності до інноваційного мислення.

ІКТ на уроках історії не лише забезпечують передачу знань, а й сприяють розвитку учнівської активності, самостійності, критичного та творчого

мислення, формують компетенції, необхідні для успішного функціонування в сучасному інформаційному суспільстві [1, с.92].

Використання нових інформаційних можливостей забезпечує суттєве поглиблення змісту історичного матеріалу, а застосування нетрадиційних методик навчання допомагає процесу формування практичних умінь і навичок учнів у засвоєнні знань, підвищує зацікавленість предметом.

Інформаційно-комунікативні технології в повсякденній практиці сучасного вчителя історії здатні не лише стимулювати пізнавальний інтерес учнів до знань, але й надати навчальній роботі проблемного, творчого, дослідницького характеру, розвивати самостійну діяльність школярів, що визначає результативність освітнього процесу сучасної школи.

Застосування комп'ютера та телекомунікацій значно розширює можливості подання навчальної інформації, підвищує індивідуалізацію навчання, дає можливість учням проявити оригінальність, ставлячи цікаве завдання, ставити різноманітні запитання та пропонувати будь-які рішення, сприяє формуванню навичок в учнів рефлексувати над своєю діяльністю [2, с. 199-200].

Особливі переваги використання ІКТ в навчанні історії включають:

- представлення історичних фактів, подій, документів, коментарів та інтерпретацій взаємозв'язано з використанням різних медіа елементів;
- створення контексту, який включає не лише коментарі, а й різноманітні матеріали (малюнки, звукові елементи, анімацію, портрети і т.д.), що дозволяє надати більше інформації та розширити смисловий потенціал;
- залучення різних каналів сприйняття для формування, інтерпретації та засвоєння історичних знань;
- використання не лише когнітивного, але й споглядального способу сприйняття та розуміння історичних подій;
- використання віртуальних реконструкцій для сприяння реконструкції історичних подій, що стимулює інтелектуальну діяльність учнів.

Зазначимо також, що існує ряд недоліків і невирішених питань у використанні інформаційно-комунікативних технологій у викладанні історії.

Методика їх використання ще не є повністю розробленою. Це може створити реальну загрозу перетворення уроків на механічне відтворення фактів за допомогою відеоряду без належного аналізу та розуміння. Часто зайняття з великою кількістю ілюстративного матеріалу з Інтернету може призвести до необґрунтованого зростання його обсягу, що може негативно вплинути на інші форми роботи. Уроки такого типу можуть перетворитися на монолог вчителя, втрачаючи важливий зворотний зв'язок з учнями. Підготовлюючи урок з використанням ІКТ, вчителю варто пам'ятати, що це все ж таки урок, і потрібен чіткий план, який відповідає його цілям та завданням. При виборі навчального матеріалу, вчитель повинен дотримуватись основних дидактичних принципів, таких як системність, сталість, доступність та диференційований підхід. Комп'ютер не може повністю замінити вчителя, він лише слугує доповненням до його ролі та функцій у навчальному процесі.

Використання інформаційно-комунікативних технологій у навчанні вимагає від учителя додаткового часу на підготовку до уроку, високого рівня комп'ютерної грамотності та інформаційної культури, а також розуміння принципів роботи та можливостей інформаційних технологій.

Проте недоліків у комп'ютерному навчанні менше, ніж переваг. Відмовлятися від використання комп'ютерів в навчанні неможливо, але важливо уникати надмірної комп'ютеризації. Для цього необхідно встановити чіткі критерії корисності використання ІКТ на уроці для кожної вікової групи та окремих тем, а також розробити критерії оцінювання програмних засобів.

Враховуючи ці складнощі та необхідність балансу між використанням ІКТ та традиційними методами, вчителі мають велику відповідальність у розробці та використанні належних підходів до інтеграції інформаційних технологій у навчальний процес. Постійне вдосконалення своїх знань і навичок у сфері ІКТ дозволить вчителям краще використовувати ці технології для досягнення позитивних результатів у навчанні та розвитку учнів.

Отож, інформаційно-комунікативні технології дають змогу створити нове навчальне середовище, що значно підвищує якість історичної освіти. Використання ІКТ дозволяє організовувати урок історії так, що взаємодія між суб'єктами процесу навчання стає невід'ємною рисою пізнавального процесу на уроці.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дементієвська Н. П., Морзе Н. В. Комп'ютерні технології для розвитку учнів та вчителі. *Інформаційні технології і засоби навчання* : зб. наук. праць / За ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука. Київ : Атака, 2005. С. 76–95.
2. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ, Генеза, 2006. 328 с.
3. Чикальська О. Використання інформаційно-комунікативних технологій на уроках історії. URL: <http://www.pto.uzhgorod.ua/files/tschykalska.pdf> (дата звернення: 25.09.2023).
4. Ситник В.Ф. Основи інформаційних систем: Навчальний посібник. К. : КНЕУ, 2001. 420 с.

Ілона Зав'язун
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Постановка проблеми. Вивчення історії є одним з найважливіших елементів формування національної свідомості. Питання, яке ми вважаємо вартим обговорення, стає очевидним, коли гортаємо сторінки підручників з

історії. На жаль, питання перегляду навчальних матеріалів на предмет упереджень та хибних стереотипів сьогодні не завжди розглядається фахово. Історичні міфи та стереотипи часто стають підставою для звинувачень авторів підручників в упередженості до певної політичної позиції. Однак природа спотворення історичного минулого є більш складною та багатогранною, ніж здається на перший погляд. Відомий український історик С. Кульчицький зазначає, що історія – це передусім інтерпретація, і що, з огляду на це, «на історії завжди будуть спекулювати» [3, с. 48]. Тому важливо навчити учнів працювати з інтерпретаціями минулого.

Історіографія проблеми. Проблема інтерпретації навчальних текстів на уроках історії передусім, досліджувалася досить детально в працях В. Власова, Л. Задорожної, П. Мороза, О. Пометун.

Метою статті є аналіз, узагальнення і осмислення проблем інтерпретації навчальних текстів на уроках історії.

Виклад основного матеріалу. Зрозуміло, що історія як наука не відноситься до числа абсолютно точних, раціональних, безпристрасно об'єктивних. Не випадково Рада Європи присвятила цьому питанню широку дослідницьку програму та міжнародні конференції [4, с. 160].

Проблема інтерпретації навчальних текстів на уроках історії може виникати з різних причин і бути пов'язана з особливостями самого предмету, підходами до викладання та особливостями учнів. Одним із аспектів цієї проблеми є питання впливу на учнів різних інтерпретацій, трактувань історичних подій та процесів, які учні бачать у газетах, фільмах, на телебаченні, в комп'ютерних іграх тощо. Наприклад, останнім часом інформація про цікаві та яскраві події минулого, в центрі яких завжди були відважні, цікаві та інтригуючі герої та героїні, надходить до школярів через історичні фільми та особливо комп'ютерні ігри. Зрозуміло, що така інформація часто не має відношення до історичної правди. Історичний образ, який таким чином закріплюється у свідомості школярів, не тільки дуже далекий від історичної реальності, але й упереджений [1].

Єдиний спосіб протистояти цьому впливу – дати учням можливість розвивати вміння аналізувати та оцінювати різні інтерпретації історичного процесу та критично ставитися до них. Така робота є передумовою і основою для розвитку критичного мислення. Вона дає їм можливість сформулювати власну позицію, визнаючи, що історія не завжди об'єктивна і що не існує єдиної істини про минуле.

Історичні тексти можуть бути складними за мовною конструкцією, вживанням специфічної термінології або архаїчних слів. Учні можуть мати труднощі з розумінням змісту через це. Рекомендується використовувати педагогічні методи, які допоможуть учням розібратися з важкими термінами та фразами, наприклад, введення словникової роботи перед аналізом тексту.

Різні історичні тексти можуть бути інтерпретовані по-різному в залежності від поглядів та підходів. Вирішенням цієї проблеми є виховання критичного мислення та аналітичних навичок, обговорення різних точок зору та аргументація власних думок. Працюючи з будь-яким текстом чи матеріалом,

вчитель має пояснити й продемонструвати цю суб'єктивність учням, які потім мають її знайти, ідентифікувати й зрозуміти [2].

Основними принципами щодо методики роботи над інтерпретаціями, є такі положення:

– Історична інтерпретація завжди є неповною (тобто автори зосереджуються лише на тому, що їх цікавить, а все інше опускають або замовчують);

– Історична інтерпретація – це завжди поєднання доказів (доведених фактів) та авторської уяви;

– На інтерпретації минулого завжди впливає власний досвід, знання, погляди, пристрасті та упередження автора [4, с. 162].

Працюючи з учнями, над навичками аналізу та оцінки інтерпретацій треба пам'ятати:

– Інтерпретації історії мають цінність лише тоді, коли вони ґрунтуються на доказах і фактах;

– Відмінності в інтерпретації, тлумаченні та поясненні однієї і тієї ж події, періоду, процесу тощо різними авторами можуть бути пояснені метою викладу, цільовою аудиторією та/або особистістю автора;

– Академічна історія є не більш об'єктивною, ніж популярна [4, с. 163].

Учні можуть виконати творчу роботу з аналізу інтерпретації минулого у вигляді есе. Але учні можуть лише аналізувати та оцінювати інтерпретацію, наскільки вони відповідають фактам та іншим джерелам знань. Проте вчителі не повинні нав'язувати учням висновки або певну думку чи точку зору.

Висновки. Інтерпретації минулого відрізняються одна від одної з різних причин: мета, доступність доказів і фактів для автора, конкретна цільова аудиторія, відповідність поглядам і симпатіям автора, соціальному – «замовленню» певної країни, епохи, соціальної групи тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Власов В. Завдання для перевірки умінь розпізнавати факти (події, явища, процеси) за візуальними історичними джерелами. *Історія і суспільствознавство в школах України. Теорія та методика навчання*. 2018. № 5. С. 75–85.

2. Задорожна Л. Навчити працювати самостійно (інтеграційний метод роботи з історичними документами) *Історія в школах України*. 2004. №5. С 7-11.

3. Мороз П. В., Мороз І. В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

4. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.

5. Пометун О.І. Навчання історії без пристрастей і пересудів *Історія в школах України*. 2002. № 4. С 7-11.

Артем Семененко
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ПРОБЛЕМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У наш час активно відбуваються зміни в освіті, що спонукають вчених працювати над пошуком нових форм навчання. Саме таким у наш час стає дистанційне навчання. Пандемія зробила навчальний процес неможливим в офлайн – умовах, тому задля безпеки учасників навчального процесу і щоб не відставати від навчальної програми всі школи були змушені перейти на дистанційне навчання. Російсько – українська війна також зробила процес навчання небезпечним для життя більшості учнів. Тому застосування технології дистанційного навчання має важливе значення, особливо в сучасних умовах. Це зумовлює актуальність обраної теми роботи та змушує вчителів удосконалювати цей процес.

Методистів ця проблема цікавить досить недавно, однак уже є напрацьованими ті доробки, що стали досить важливими. Серед провідних дослідників даної теми варто виділити І. Адамова [1], В. Бикова [2], О. Гнатюк [3; 4], В. Толочко [5], В. Хассон [6] та ін.

Метою роботи є аналіз проблем дистанційного навчання та пошук шляхів їх вирішення у сучасних умовах.

Війна в Україні, яка продовжується і у наш час призвела до того, що більшість школярів не отримують освіти в тому обсязі, в якому повинні. Довгий період бойових дій, особливо на територіях Київщини, Чернігівщини, Сумщини, Донеччини, Херсонщини призвів до того, що ряд навчальних закладів було зруйновано і не підлягають відновленню. Тому сьогодні дистанційне навчання залишається чи не найголовнішим елементом передачі та набуття знань.

Даний вид навчання у сучасному світі здійснюється з використанням різноманітних технологій, що відрізняються між собою формою подання навчального матеріалу, а також наявністю посередника у навчальній системі та ступенем впровадження звичайних методів ведення освітнього процесу [6, с. 93].

Проте варто зазначити, що хоча дистанційне навчання має ряд переваг, але є і проблеми, на які вчителю варто звернути особливу увагу при проведенні заняття з того чи іншого навчального предмету.

Чи не найпершою проблемою можна відзначити відсутність мотивації у школярів. Сьогодні вони стикаються з тим, що знайти її для виконання завдань учителя може бути досить важко. Крім того, педагоги нерідко ігнорують відстеження процесу отримання знань в режимі реального часу. Якщо ж не

вирішити дані проблеми, то вони можуть згодом негативно позначитися на здобувачах знань. Для цього учителю необхідно використовувати такі методи як складання таблиць лідерів, виставлення заохочувальних балів та ін. Важливо сприяти заохоченню учнів до наукової роботи, шляхом написання тез, невеликих статей, участі у МАН [1, с. 6].

Другою вагомою проблемою є різні стилі та темп, за яким здійснюється навчання. Стилi цього процесу є досить різноманітними і учневі краще адаптуватися до них тоді, коли вони знаходяться у класі і досить часто ті, хто вчився раніше добре, починають мати ряд проблем з засвоєнням навчального матеріалу. Адже під час навчання удома учень почуває себе досить самотнім, йому не вистачає спілкування з однолітками, а це досить негативно впливає на його морально-психологічний стан, що може завершитися погіршенням рівня засвоєння навчального матеріалу, а також падінням рівня досягнень учнів. Інколи дистанційне заняття відбувається досить швидко, оскільки не завжди школярі встигають підключитися до заняття. Через брак часу деякі здобувачі знань не встигають повторити домашнього завдання, оскільки педагог може спішити. Досить часто учителі не враховують того чи швидко вони повідомляють матеріал, чи повільно, чи встигають учні сприймати та аналізувати інформацію. Не звертається увага і на те, який стан в учня, чи готовий він до сприйняття та обробки інформації [2, с. 100].

Для того, щоби уникнути цих проблем учителю буде доречно робити онлайн – обговорення у класі по частинах. Важливим також є заохочення учнів до коментування відповідей, запитань та різноманітних дискусій. Для того, щоби школяр не почував себе самотнім, доречним є застосування групових форм роботи під час дистанційного навчання. Це дозволить здобувачам освіти відчувати себе частиною колективу, зміцнить дружність класу, покращить морально – психологічний стан учнів [4].

Досить проблематичним є обмежений зміст навчання. Хоча дистанційне навчання має досить багато можливостей, матеріал, який доступний для учнів все ж таки, може бути недостатнім або обмеженим. До прикладу, навчальні матеріали можуть бути доступні лише в одному форматі, проте деякі дисципліни можуть мати різні формати, щоби ефективно донести інформацію до учасників навчального процесу [3].

Ще одним суттєвим недоліком методисти вважають відсутність миттєвого спілкування та зворотного зв'язку. Більшість учнів, особливо тих, що навчаються у середній школі вимагають додаткових пояснень. Проте дистанційне навчання не передбачає миттєвості зворотного зв'язку. Це суттєво шкодить учасникам навчального процесу при отриманні знань [1, с. 5].

До того ж, система дистанційного навчання розрахована здебільшого на свідомих людей, що не потребують постійного контролю з боку вчителя. Дистанційну освіту краще впроваджувати у старших класах, оскільки молодші школярі ще не достатньо самоорганізовані та мають недостатній рівень мотивації. Тому досить важливо створювати практичні ситуації, що дадуть змогу учням проявити себе та самореалізуватися [5].

Існує ряд навчальних платформ, що підтримують опитування школярів,

різноманітні анкети, різного роду повідомлення та практичні звіти, що дозволяють учителям спілкуватися зі своїми школярами. Їх можна використовувати також для надсилання відгуків, нагадувань, коментарів [4].

Таким чином, по мірі зростання практичної значимості дистанційного навчання, перед учителем постає проблема: як перетворити перераховані недоліки в ідеали. Саме над цією проблемою він і має ефективно працювати, придумуючи захоплюючі, мотивуючі, інноваційні уроки, застосовувати при цьому як групові форми роботи, так і звертатися до індивідуальності кожного школяра. Необхідно створити почуття спільності у шкільному колективі, відстежувати проблеми, що виникають в учнів під час вивчення предмету та допомагати у їх вирішенні. Саме це забезпечить покращення ситуації із дистанційним навчанням і наблизить процес навчання до умов офлайн.

Список використаних джерел та літератури:

1. Адамова І. Дистанційне навчання: сучасний погляд на переваги та проблеми. *Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки*. 2012. Вип. 10. С. 3-6.
2. Биков В. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. Київ: Атіка, 2008. 684 с.
3. Гнатюк О. Дистанційна освіта в умовах воєнного стану. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732418/1/Текст.pdf> (дата звернення: 25.09.2023).
4. Гнатюк О. Проблеми дистанційного навчання учасників освітнього процесу в сучасних умовах. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728327/1/Текст.pdf> (дата звернення: 25.09.2023).
5. Толочко В. Проблемні аспекти дистанційної форми освіти та можливості її використання в Україні: URL: http://www.provisor.com.ua/archive/2009/N11/padfo_119.php (дата звернення: 25.09.2023).
6. Хассон В. Критерії якості дистанційної освіти. *Вища освіта*. 2004. № 1. С. 92-99.

Ярослав Гнатюк
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: ст. викл. *М. В. Хададова*)

УРОК ЯК ЕЛЕМЕНТ ТА ОСНОВНА ФОРМА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Дослідження уроку залишається актуальним і важливим завданням для педагогів та освітніх дослідників, оскільки воно допомагає адаптувати освітній процес до сучасних викликів і потреб учнів, робить навчання більш ефективним

і цікавим, а також сприяє покращенню якості освіти в цілому. З часів Я. Коменського та подальших педагогічних досліджень, навчання розглядається як взаємодія між вчителем і учнем. Я. Коменський, а згодом і К. Ушинський, який фактично розробив теорію уроку у вітчизняній педагогіці, вважали, що навчання - це процес здобуття різноманітних знань та навичок, необхідних для вирішення різних завдань і виконання різних дій з використанням цих знань [2, с. 263].

У сучасній освіті класно-урочна система є основним елементом, і її ключовою складовою є урок. Незважаючи на обмежений час, уроки включають різні структурні елементи, які визначають загальний процес навчання. Серед них можна виділити наступні: визначення цілей, мотивація та стимуляція учнів, визначення змісту, впровадження практичних завдань, контроль і регулювання процесу, а також оцінка результатів [3, с. 60].

Важливо відзначити, що ефективність уроків має прямий вплив на успішність навчального процесу загалом. Зазвичай уроки розробляються на основі принципів навчання та виховання, і вони поєднують і реалізують всі дидактичні принципи та методи, створюючи умови для продуктивної навчальної діяльності учнів, враховуючи їхні інтереси і потреби. Такі уроки вважаються стандартними і охоплюють основні етапи навчання: підготовку до вивчення теми, засвоєння матеріалу, закріплення через різноманітні вправи, перевірку знань та їх оцінку, а також узагальнення і систематизацію отриманих знань [3, с. 60].

Тому урок є ключовим елементом системи навчання і має наступні особливості:

- завершена та обмежена в часі частина навчального процесу, під час якої вирішуються певні навчально-виховні завдання.
- включається в розклад і регламентується в часі та за обсягом навчального матеріалу;
- є постійною формою навчання, що допомагає учням систематично засвоювати знання, уміння і навички.
- обов'язковість відвідування для всіх учнів, тому матеріал поділяється поурочно і має логічну послідовність.
- гнучка форма організації, яка дозволяє використовувати різні методи, організовувати фронтальну, групову та індивідуальну навчальну діяльність учнів.
- сприяє формуванню пізнавальних якостей (активності, самостійності та інтересу до знань учнів) та розумовому розвитку.

В дидактиці урок розглядається як основна одиницю освітнього процесу, яка чітко обмежена часовими рамками (зазвичай 45 хвилин), має план роботи та орієнтується на склад учнів (клас). Урок виконує інтегруючу роль у навчанні, оскільки він об'єднує такі складові навчального процесу, як мета, зміст, методи, засоби навчання та взаємодію між вчителем і учнями [2, с. 263-264].

Незважаючи на широке визнання в світі, класно-урочна система має багато недоліків. Найбільш суттєвими з них є: орієнтованість на середнього учня; висока складність навчання для слабких учнів як за рахунок темпу, так і

змісту навчання; неможливість реалізації індивідуальних особливостей учнів в навчальному процесі. Тому у ХХ столітті були спроби вдосконалити систему освіти, додавши до класно-урочної системи інші форми навчання, які більше враховують різноманітність потреб і здібностей учнів. Це консультації, заліки, семінари, практичні заняття, які дозволяють більше індивідуалізувати навчання та підходити до потреб кожного учня. Це може сприяти кращому розвитку обдарованих учнів та підтримці тих, хто потребує додаткової уваги та підтримки. [4, с. 208]

Історія педагогіки свідчить про неперервні зусилля вдосконалити форму організації навчально-виховного процесу, включаючи саму класно-урочну систему. Це призвело до розробки та апробації різних варіантів організації уроків і навчальних програм: белл-ланкастерська система, мангеймська система, батавська система, лабораторна система (Дальтон-план). У радянські часи в Україні велика увага приділялась розробці нових типів уроку, вдосконаленню його структури та основних елементів [1, с. 18].

Белл-ланкастерська система навчання була розроблена в 1798 році А. Беллом та Дж. Ланкастером і широко застосовувалась у школах Англії та Індії для навчання великої кількості учнів одним учителем. Передбачала організацію уроку так, щоб старші учні вчили молодших. Система не набула поширення через низьку якість навчання [6].

Батавська система навчання полягала в поєднанні групової та індивідуальної форм навчання. Використовувалась вона в американських школах у кінці ХІХ ст. Окрім звичайних уроків, учитель та його помічник проводили індивідуальні заняття як з найбільш сильними, так і з відстаючими учнями [4, с. 209].

В кінці ХІХ ст. в Європі створено мангеймську систему, її засновник Й. Зіккенгер пропонував створити чотири різних класи в залежності від здібностей дітей: класи іноземних мов для найбільш здібних, основні класи для дітей з середніми здібностями і класи для слабких та розумово відсталих учнів. Відбір у такі класи мав відбуватись на основі психометричних замірів, характеристик учителів та екзаменів. Передбачалось, що якщо учень навчається успішно, то він матиме змогу перейти з більш слабкого в більш сильний клас. Але на практиці навчальна програма та занижені вимоги назавжди прив'язували учня до класу, в який він потрапив [1, с. 18].

В 1905 році в США виникла Лабораторна система (Дальтон-план). Метою цієї форми організації навчання було пристосування темпів навчання до можливостей і здібностей кожного учня. Діти працювали індивідуально, за отриманим від учителя завданням на рік. Модифікація Дальтон-плану в Україні мала назву «бригадно-лабораторний метод». [6]

В уроці відображені всі компоненти навчально-виховного процесу: мета, зміст, засоби, методи, діяльність з організування й управління й всі інші дидактичні елементи. Суть уроку, розглядаючи його як цілісну динамічну систему, полягає в взаємодії між вчителем і учнями. Ця взаємодія спрямована на засвоєння знань, умінь і навичок, а також на розвиток досвіду діяльності, спілкування і взаємодії, а також на розвиток здібностей учнів і удосконалення

педагогічної майстерності вчителя. Така характеристика уроку дозволяє розглядати його як основну форму навчання загалом і форму організації навчання, яка визначається закономірностями і принципами, а також основними дидактичними вимогами [5].

Отже, урок є організаційною формою навчання, яка сприяє освоєнню конкретної теми однаковим способом для всіх учнів протягом визначеного проміжку часу, а також включає в себе виховний і розвивальний аспекти для сталого складу учнів. Уроки допомагають учням засвоювати нові знання та вміння, розвивати критичне мислення і аналітичні навички. Вони також сприяють вихованню особистості, формуванню моральних цінностей і навичок соціальної взаємодії. В цілому, урок – це ключовий елемент у системі освіти, який допомагає учням засвоювати знання і розвивати навички, а також формує їх як особистостей. Правильна організація уроку має важливе значення для якісної освіти та виховання молодого покоління.

Список використаних джерел та літератури:

1. Горохівський П. І. Методика викладання історії. Умань: ПП Жовтий О.О, 2013. 294 с.
2. Малафійк І.В. Дидактика. Київ: Кондор, 2005. 397 с
3. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Київ: 2001. 608 с.
4. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
5. Фіцула М. М. Педагогіка. Київ: Академвидав, 2007. 560 с.
6. Чайка В.М. Основи дидактики. Київ: Академвидав, 2011. 240 с.

Оксана Тимченко
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: ст. викл. **М. В. Хададова**)

ВИМОГИ ДО СУЧАСНОГО УРОКУ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

У сучасних умовах модернізації освіти великий акцент приділяється уроку. Урок є ключовою формою організації навчально-виховної діяльності та складним психолого-педагогічним процесом під час навчання, що базується на власних методиках та психологічних принципах. Правильно спланований урок має не тільки освітнє значення, але й виховний вплив, сприяє не лише засвоєнню знань, але й розвитку організованості та дисципліни серед учнів. Саме тому важливо, щоб урок відповідав організаційним, дидактичним, психологічним, етичним і санітарно-гігієнічним стандартам, які взаємодіють і доповнюють один одного [5, с. 152].

Актуальність дослідження уроку, розробка вимог до його проведення залишається важливим завданням для працівників освітньої галузі та мають велике значення для підготовки молодого покоління до життя в сучасному світі, допомагаючи їм розвивати необхідні навички і знання для успішного функціонування у суспільстві. Це допомагає адаптувати освітній процес до сучасних викликів і потреб учнів, робить навчання більш ефективним і цікавим, а також сприяє покращенню якості освіти в цілому.

Метою роботи є детальний аналіз вимог до сучасного уроку всесвітньої історії. Простежити основні проблеми й завдання, що стосуються даної теми.

Досліджувана нами тема висвітлюється у працях відомих методистів, педагогів - Н.Є. Мойсеюк], О.І. Пометун , Г.Г. Яковенко, В.О. Мисана та ін.

Організаційні вимоги до уроку передбачають чітке визначення його мети і завдань, створення раціональної структури, забезпечення високої працездатності та дисципліни, а також оптимальне використання доступного часу [0, с. 393].

Дидактичні вимоги покладають акцент на чіткість формулювання навчальних завдань, визначення освітніх та виховних цілей, використання оптимального змісту, раціональних методів та дотримання принципів навчання [2].

Психологічні вимоги спрямовані на стимулювання навчально-пізнавальної активності, з метою формування позитивного ставлення учнів до навчання. Тому в процесі навчання вчитель повинен бути уважним не лише до якості своєї власної діяльності (викладання), але й до активності учнів (учіння). Невід'ємною частиною кожного уроку є стимулювання мотивації навчальної діяльності [0, с. 393].

Етичні вимоги відображають одну зі сторін педагогічної моралі, а саме характер взаємин між вчителем і учнями під час уроку. Серед цих вимог важливі такі аспекти, як вимогливість, принциповість, справедливість і тактовність. Якщо взаємини між ними не відповідають існуючим моральним нормам або є формальними, то страждають обидві сторони, і в кінцевому результаті - суспільство в цілому [4].

Важливим елементом педагогічної моралі є співвідношення вимогливості та поваги до особистості учня. Повага не може суперечити принципу захисту гідності особи, і вимогливість є одним із способів виявлення поваги вчителя до учня. Вимогливий вчитель проявляє зацікавленість у розвитку своїх учнів та результатів їхньої праці, що стимулює їхню активність та віру в себе. З іншого боку, невимогливість може призвести до байдужості учителя до учнів та результатів навчання [0, с. 393].

Оцінювання навчальної діяльності учнів має важливе етичне значення. Необ'єктивність при оцінюванні може завдати шкоди психіці учня, спричиняючи відчуття несправедливості та розчарування у навчанні. Об'єктивність та справедливість в оцінці допомагають створити довіру між учителем і учнем. Педагогічна етика також передбачає, що учитель повинен керувати своїми емоціями, мати самовимогу, покладати любов до свого

предмета і творчий підхід до роботи, дотримуватися добросовісності у своїй діяльності та виявляти захоплення навчанням [2].

Санітарно-гігієнічні вимоги до уроку покладають особливий акцент на відповідальність вчителя не лише за розширення знань учнів, але й за їхнє психофізіологічне самопочуття [0, с. 393]. Частина санітарно-гігієнічних вимог стосується аспектів, які вчитель не може контролювати безпосередньо, таких як забезпечення відповідного обсягу простору, освітлення класу, розклад уроків і шкільний режим. Проте, вчитель повинен бути уважним до будь-яких порушень норм гігієни у школі та сповіщати відповідні владні органи про них.

Під час уроку, вчитель також повинен слідкувати за рівнем втомленості учнів. Втомленість може мати дві фази: початкову, коли учні стають незосередженими, рухливими та відволікатися, і більш глибоку, коли вони стають в'ялими, апатичними та розсіяними. Щоб запобігти другій фазі втомленості, важливо забезпечити короткочасний відпочинок або змінити вид діяльності учнів, щоб відновити їхню активність та увагу [0, с. 394].

На працездатність учнів впливають і меблі, за якими вони сидять. Невідповідність висоти парт може викликати психологічний дискомфорт і призводити до проблем з поставою та зором дітей. Також важливо враховувати, що погана вентиляція класу, тіснота, висока вологість та низький рівень якості повітря можуть спричинити втомленість учнів. Наприклад, наявність надмірної кількості вуглекислого газу в повітрі може негативно вплинути на комфорт та здоров'я людей. Тому провітрювання класу є обов'язковою санітарно-гігієнічною вимогою для організації навчального процесу [0, с. 394].

Учні також стомлюються внаслідок одноманітності та відсутності творчості під час навчальної діяльності. Фізіологи встановили, що в 90% випадків втомленість у дітей виникає не через нестачу енергії, а через надлишок. Вони відчують більше втоми на нудних уроках, порівняно з тими, які мають цікавий та напружений зміст. Тому важливо, щоб вчителі вміло використовували інтонаційні засоби мови, регулювали гучність та інтенсивність мовлення, різноманітні методи навчання, включали елементи гри, створювали ситуації активності та емоційного занурення в навчання. Гігієна розумової праці також рекомендує поєднувати логічні роздуми з науковими образами, постійно переходити від простого до складнішого матеріалу, що сприяє нормальному функціонуванню кори головного мозку та запобігає проявам втоми [2].

Справді, санітарно-гігієнічні вимоги до використання технічних засобів навчання та наочних засобів є дуже важливими. Вони включають в себе використання контрастних екранів, належне затемнення приміщення при перегляді кінофільмів, а також забезпечення чіткості зображення на екрані та використання світлових указівок та кольорової крейди для полегшення зорового сприйняття учнів [0, с. 394].

Порушення санітарно-гігієнічних вимог на уроці, такі як затримання учнів у класі після дзвінка, байдужість вчителя до здоров'я учнів і нехтування правилами техніки безпеки, може мати серйозні наслідки. Ставлення вчителя

до цих вимог свідчить не лише про його професійну компетентність, але і про його моральність та етичні якості [5].

Отже, дотримання даних вимог є ключовим для успішного і ефективного проведення уроку всесвітньої історії. Вони сприяють зростанню мотивації, підвищенню якості навчання та забезпечують найкращі умови для навчання і розвитку учнів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Волкова Н. П. Педагогіка .Київ: Академвидав, 2007. 616 с.
2. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Київ, 2001. 608 с.
3. Мисан В. О. Сучасний урок історії: навчально-методичний посібник. Київ: Шк. світ, 2010. 118 с.
4. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
5. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Валерія Колосович

здобувачка ІV курсу

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

УРОК-ЗМАГАННЯ ЯК ОДНА З НЕТРАДИЦІЙНИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ УЧНІВ

Актуальність дослідження: одним з ключових показників ефективної організації навчального процесу є зацікавленість учнів у ході навчання. Аби домогтись цього результату вчитель має використовувати у своїй роботі як стандартні так і нестандартні форми організації навчання, що дасть змогу використати 45 хвилин уроку набагато цікавіше та ефективніше як для учнів так і для нього самого. Однією з нетрадиційних форм навчання є урок-змагання.

Аналіз науково-педагогічної літератури показав, що проблема використання нетрадиційних форм навчання (зокрема і уроку-змагання) має певну популярність серед науковців. Проблему задіяння нетрадиційних уроків у навчальному процесі піднімають такі дослідники: Калашнікова Л., Козюра Я.[2]; Пономарьова К.[5]; Дубровська Л., Дубровський В, Самойленко О. [4]. Питання використання нетрадиційних форм навчання на уроках історії підіймав науковець Олексін Ю. [3]

Виклад основного матеріалу: На сьогоднішній день, нетрадиційні форми проведення уроків використовуються як один із засобів активізації пізнавальної діяльності в учнів різного віку. Розробляючи нестандартні форми організації навчання, необхідно враховувати вікові особливості школярів, специфіку предмета, дидактичні цілі конкретного заняття в системі уроків

певного розділу, наявність умов і засобів для проведення нетрадиційного заняття [5, с. 5].

Нетрадиційні уроки краще проводити як підсумкові при узагальненні та закріпленні знань, умінь, навичок учнів. Як правило, вони присвячені якійсь конкретній темі, і для її розкриття вже потрібно володіти певним набором знань, фундаментом, на якому базується особистісне сприйняття і розуміння досліджуваної проблеми [4, с. 48].

Нетрадиційною формою організації контролю знань учнів є урок-змагання. Плюсом даної форми нетрадиційного уроку є те, що для його проведення не обов'язкова наявність певних технічних засобів, що дає змогу використати його в будь-якому навчальному закладі, та в будь-який час не залежачи від наявності світла чи Інтернету (що є дуже актуально в умовах російсько-української війни, в зв'язку з відключеннями світла) Також серед плюсів даної форми навчання для педагога є те, що її можна адаптувати під будь-який вік учнів (в той час як наприклад урок-лекція більше підходить для учнів 10-12 класів). Також дана форма перевірки знань буде набагато цікавішою для самих учнів, ніж звичайна контрольна чи самостійна робота до якої ми всі звикли.

Також серед плюсів уроку-змагання як форми контролю навчальних досягнень можна виділити і психологічний аспект: а саме те, що впродовж таких уроків учні вчаться правильно приймати свій програш, аналізувати свої помилки та шукати шляхи щоб не допустити їх в подальшому. Якщо ж говорити про виграш у даному змаганні, то дана подія може підняти її самооцінку та впевненість у собі, допомогти їй знайти свої сильні сторони. Також даний тип уроку може навчити учнів роботі у команді, що є доволі таки важливо у ХХІ ст.

Ці уроки мають різноманітні назви: конкурс винахідливих і кмітливих (КВК) вікторина, «Поле чудес» тощо. Усі вони ґрунтуються на змаганні команд під час почергового виконання певних завдань. В організації та проведенні уроку-змагання виділяють три основних етапи: підготовчий, ігровий і підведення підсумків. Для кожного уроку ця структура конкретизується залежно від змісту дидактичного матеріалу та особливостей сюжету змагань [5, с. 7].

Готуючись до уроку-змагання, вчитель проводить таку роботу:

- 1) Спостереження за учнями;
- 2) Проведення різноманітних тестувань, індивідуальних бесід з метою виявлення лідерів класу;
- 3) Підготовка декількох школярів до роботи у ролі консультантів команд і асистентів учителя для запису отриманих балів на дошці;
- 4) Опрацювання на звичайних уроках окремих ігрових ситуацій;
- 5) Роз'яснення критеріїв оцінки журі
- 6) Визначення кількості балів, одержаних за правильну відповідь чи обґрунтоване доповнення;
- 7) Виготовлення наочності, дидактичного матеріалу, добір ТНЗ та музичних творів;

8) Розподіл учнів класу на команди [1, с. 29].

Хотілось би звернути увагу на декілька пунктів даного переліку. Наприклад, варто зазначити, що під час даного виду уроку надзвичайно важливим його елементом є підбір дидактичного та іншого матеріалу, який допоможе цікавіше провести заняття. Якщо ж говорити про урок історії, то педагогу варто пам'ятати, що під час проведення даного виду активності на уроці варто ставити не лише прості запитання, а й застосовувати аудіо, фото, відеоматеріали; історичні документи. Це допоможе зробити урок ще більш цікавим та пізнавальним.

Також варто звернути увагу на етап розподілу учнів на команди. Даний процес у підготовці до уроку є найвідповідальнішим, адже при виконанні цього пункту варто дотримуватись деяких правил. По-перше, вчитель перед розподілом на команди має дослідити мікроклімат у класі та стосунки між дітьми (наприклад двом лідерам у одній команді краще не знаходитись, адже вони навряд-чи знайдуть спільну мову та командний дух у змаганні буде втрачено; перебування у одній команді двох однокласників-ворогів, які не приховують неприязні один до одного точно такий результат, а налагоджувати стосунки між ними варто точно не такими методами) По-друге, дуже бажано щоб у складі команд були учні різної статі, відмінними темпераментами та успішністю. Це варто робити для того, аби діти та підлітки вчилися працювати у команді з різними людьми.

Як вже було зазначено раніше, уроки-змагання мають різні назви, і варто пам'ятати, що кожен з них має свої окремі особливості. Наприклад, для заняття, що проводиться у формі КВК, притаманними є такі особливості:

1) клас потрібно поділити, як мінімум, на дві команди, які мають придумати собі назви та обрати капітанів;

2) на такому уроці необхідна наявність журі, до складу якого можуть входити педагог і учні, що виявляють найкращі результати навчальних досягнень з української мови;

3) зміст уроку-КВК мають формувати такі конкурси і завдання, які б виконували навчальну, розвивальну і виховну функції, оскільки це не виховний захід, а навчальне заняття;

4) логічним завершенням уроку-КВК має бути оголошення переможців та оцінювання навчальної діяльності учнів [5. с.8]

Отже, як висновок можна сказати, що нетрадиційний урок є однією з необхідних частин сучасної української школи, адже за допомогою нього можна розвинути не мало необхідних у житті якостей та умінь. Урок-змагання є цікавим та нестандартним способом провести контроль знань учнів. Такі нестандартні уроки допомагають розвинути пізнавальний інтерес та цікавість до певного предмета.

Список використаних джерел та літератури:

1. Данищук М. Нетрадиційні форми навчання як засіб творчої діяльності дітей з особливими потребами. Кам'янець-Подільський, 2008. 54 с. URL: <http://bnrc->

kam-pod.at.ua/Pedagogu/Z_DOSVIDY/dosvid_danishhuk.pdf (дата звернення: 20.09.2023)

2. Калашнікова Л., Козюра Я. Нетрадиційні форми навчання. *Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя: Збірник наукових праць*. Харків, 2016. С. 115-119. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4c2f4e8d-88f4-458b-9e67-884f9f026430/content#page=115> (дата звернення: 20.09.2023)

3. Олексін Ю. Традиційні та нетрадиційні форми навчання історії в старшій школі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2013. С. 178-187. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2013/2013_1_23.pdf (дата звернення: 20.09.2023)

4. Дубровська Л., Дубровський В., Самойленко О Педагогічні отобливості використання нетрадиційних уроків у початковій школі. *Наукові записки: Серія «Психолого-педагогічні науки»* Ніжин, 2019. С. 45-50. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1668/1/8.pdf> (дата звернення: 20.09.2023)

5. Пономарьова К. Нестандартні форми організації навчання української мови в початкових класах. *Початкова школа*. 2015. № 12. С. 1-6. [url: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psh_2015_12_3 (дата звернення: 20.09.2023)

Анастасія Семененко
здобувачка вищої освіти
II курсу магістратури
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: д. і. н., проф. **І. А. Коляда**)

ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ ДЛЯ УЧНІВ 8-Х КЛАСІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Сучасний урок – це сучасні методи навчання, нові прийоми організації занять, серед яких технічні засоби відіграють важливу роль. Використання засобів інформаційно технологій (ІТ) на заняттях служить активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, а також є інструментом, який сприяє досягненню цілей і вирішенню дидактичних завдань уроків [3].

В умовах військового стану сучасні вчителі зіштовхнулись з тим, що здобувачі освіти які за кордоном, прагнуть навчатися в українських школах і роблять вони це через платформи Zoom або Google meet. Нині перспективною є інтерактивна взаємодія з учнем за допомогою інформаційних комунікаційних мереж, з яких масово виділяється середовище інтернет-користувачів. Контакт з учнями в дистанційному навчанні – це найважливіше. Необхідно постійно

контролювати, чи зрозуміла поставлена задача, чи забезпечений повноцінний доступ до матеріалів навчання і т.д.

Висвітлю питання видів інформаційних технологій та їх використання [4]. Передусім, електронні підручники можуть бути використані для надання студентам доступу до інформації, яку було б складно отримати в іншому випадку. Ці матеріали можуть містити відео-уроки, зображення та інші інтерактивні елементи, що роблять процес навчання більш цікавим та зрозумілим. Більш того, ці матеріали можуть бути доступні з будь-якого місця та в будь-який час, що забезпечує здобувачу освіти більшу гнучкість та свободу в навчанні.

Другим способом використання ІТ в викладанні історії є використання інтерактивних презентацій та відеоматеріалів. Ці матеріали можуть містити анімацію, зображення та інші візуальні елементи, що допомагають зрозуміти складні історичні концепції та події [2]. Крім того, використання інтерактивних елементів, таких як вікторини та графічні ігри, може зробити процес навчання більш цікавим та зрозумілим для здобувачів освіти.

Третім способом використання ІТ є використання відеоконференцій які можуть бути використані для забезпечення зв'язку між вчителем та здобувачем освіти.

Інформаційні технології можуть бути використані для створення власних проектів та досліджень здобувачів освіти. Наприклад, презентацій, лепбуків, колажів, історичних портретів.

Отже, використання інформаційних технологій в викладанні історії є дуже важливим та корисним. Вони допомагають здобувачам освіти зрозуміти складні історичні концепції та події, зробити процес навчання більш цікавим та зрозумілим, а також розвивають їх технічні та творчі навички. Для успішного впровадження ІТ у процес викладання історії в школі необхідно бути ознайомленим і вчителю з сучасними інформаційними технологіями, знати їх особливості та можливості, а також розуміти, як їх правильно застосовувати для досягнення найкращих результатів. Для цього важливо постійно вдосконалювати свої знання та навички в галузі ІТ, вивчати нові методи та засоби навчання, а також обмінюватися досвідом з колегами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти. 2010. 18 с.
6. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/25> (дата звернення: 25.09.2023)
2. Інформаційні технології в навчанні. Київ: Видавнича група ВНУ, 2006. 240 с.
3. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ: Видавництво. А.С.К., 2004. 192 с.
4. Кузьмінський В. В. Інтерактивні технології в навчанні історії. Київ, 2013. 290 с.

Альона Талько
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: ст. викл. **М. В. Хададова**)

ВИМОГИ ДО ПІДРУЧНИКА З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Навіть незважаючи на прогрес інноваційних технологій підручник залишається основним помічником, як вчителя, так і учня у навчальному процесі. Тому і на сьогоднішній день він залишається актуальною темою для дискусій та обговорення. Отже розглянемо низку вимог до сучасного підручника з всесвітньої історії.

Вказане питання неодноразово піднімалося у педагогічній літературі. Так у своїх працях Н. Гупан зазначає, що підручник з історії повинен забезпечувати розвиток здобувачів, бути сучасним та перспективним. Окрім основного набору фактів, дат та понять він має містити додаткові матеріали і пропонувати різні шляхи їх використання [1, с. 3].

Вимоги до змісту сучасного підручника з всесвітньої історії подає у своїх роботах і дослідниця О. Пометун. Вона зазначає, що зміст підручника з історії можна представити у двох наступних компонентах – текстовому та позатекстовому. Кожен з даних складників у свою чергу складається ще з трьох елементів. Текстовий поділяється на: основний, додатковий та пояснювальний. До позатекстового відносять апарат орієнтування, ілюстрації та методичний апарат [5].

О. Пометун наголосила, що для сучасної української школи більше підходять підручники поліконцептуального характеру, які дають не одне, а два чи більше тлумачень одного факту чи події. Поліконцептуальна модель підручника дає змогу вчителям реально застосовувати в освітньому процесі проблемно-викладну, пошуково-дослідницьку роботу, інтерактивні технології [3, с. 14].

Загалом Н. Гупан та О. Пометун стверджують, що підручники мають містити не лише історичну інформацію, а й інші методичні елементи, що створить умови для набуття дітьми всіх елементів пізнавального досвіду. Лише за таких умов підручники можуть по-справжньому функціонувати як носії історичного змісту, засобу реалізації та навчання учнів [4, с. 19].

У своїй дисертації, кандидат педагогічних наук П. Мороз, сформулював основні принципи побудови підручника з історії:

- наявність у структурі та змісті підручників засобів організації продуктивної діяльності учнів;
- у текстах і навчальних матеріалах мають враховуватися особливості психологічних процесів школярів;
- дотримуватись основних принципів відбору змісту підручників історії: науковості, системності, цілісності, гуманізації, багатоаспектності,

альтернативності, рефлексивності, полікультурності, інтегрованості, доступності та комплексності, соціальної ефективності;

- збільшення в підручниках частки позатекстових компонентів, котрі забезпечують діяльнісний аспект навчання [2].

Варто зазначити, що Р. Страдлінг – відомий фахівець з історичної дидактики, розробив наступну класифікацію вимог до підручника з історії:

1. Вимоги до відбору змісту (структурна та хронологічна організація матеріалу, баланс у висвітленні питань економічної, політичної, культурної та соціальної історії, відповідність встановленій програмі та стандартам, тощо);

2. Педагогічні вимоги до матеріалу підручника (посилання на інші інформаційні джерела, опора на попередньо здобуті знання та навички, представлення вибору та альтернативи, тощо).

Й. Ван дер Леу Роорд, нідерландський методист та Президент Європейської асоціації "Єврокліо", зазначав, що якісним підручником вважає той, який є академічно та педагогічно сучасний, розвиваючий і творчий, написаний доступною мовою, привабливий, укладений відповідно до програми, адресований певній віковій групі. На його думку якісний підручник має містити посилання на художню літературу, пресу, документальні джерела та надає можливість для позапрограмної роботи [3, с. 16].

Втім найкращий та самий об'єктивний експерт це вчитель історії. Так за підсумками опитування серед вчителів України, котре проводили члени Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін "Нова доба" були визначені наступні критерії:

- 1) Доступність матеріалу;
- 2) Багатоаспектність та змістовність;
- 3) Високий рівень методичного забезпечення;
- 4) Науковість та проблемність;
- 5) Документальне підкріплення інформації;
- 6) Зовнішня привабливість та наявність різноманітних джерел;
- 7) Орієнтування на виховання загальнолюдських цінностей та громадянських якостей;
- 8) Відповідність програмі;
- 9) Об'єктивний та неупереджений виклад матеріалу [6].

Таким чином, варто зазначити, що існує велика кількість робіт в котрих висвітлені основні вимоги до сучасного підручника з всесвітньої історії. Дана проблема завжди залишатиметься актуальною в зв'язку з розвитком історичної науки та постійної актуалізації знань, які потрібно по новому укладати та подавати не лише в школах та і на громадськість в цілому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гупан Н. Нові підходи до відбору і структурування змісту підручника з історії України. *Історія в школах України*. 2008. № 9. С. 3-4.
2. Мороз П. І. Методичні засади шкільного підручника історії стародавнього світу. Дис. канд. пед. наук. Спеціальність 13.00.02 – теорія і методика навчання історії. Київ. 2006. 243 с.

3. Пометун О. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії. *Історія в школах України*. 2002. № 6. С. 13-17.
4. Пометун О. Підручник як засіб виховання громадянина (З практики реалізації основних принципів створення, на прикладі підручника з новітньої історії України для 11 класу. *Історія в школах України*. 2005. № 4. С. 19-24.
5. Пометун О. Як раціонально використати на уроці методичні можливості підручника нового покоління. *Історія в школах України*. 2004. № 3. С. 2-7.
6. Удод О. Нові підходи до підготовки підручників із всесвітньої історії для основної та старшої школи в Україні (Матеріали Міжнародного семінару). *Історія в школах України*. 2003. № 6. С. 3-5.

Богдана Єрмоленко
здобувачка вищої освіти
ІІІ курсу історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: д. і. н., проф. ,
\заслужений працівник освіти України **І. А. Коляда**)

ІНТЕРАКТИВНІСТЬ НАВЧАННЯ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ КАРТ У 8 КЛАСІ

Сучасний стан історичної освіти прагне визначити та виробити оптимальні стратегії для підвищення рівня інтерактивності освітнього процесу здобувачів освіти при вивченні історії України у 8 класі. У цьому контексті є важливим використання інтелектуальних карт як інструмент підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу та розвитку критичного мислення на уроках історії України у 8 класі.

Теорія та практичне використання інтерактивних технологій навчання історії широко представлено у наукових працях українських вчених дидактив-методистів (К. Баханов, Г. Волошина, Н. Коломієць, О. Комар, І. Луцик, О. Пехота, Л. Пироженко, Н. Побірченко, О. Пометун, Т. Сердюк, П. Шевчук).

Використання інтелектуальних карт у навчальному процесі розглядається в дослідженнях закордонних вчених, таких як Т. Б'юзен, Б. Санто, В. Хартман, Б. Твісс, Р. Фостер, Й. Шумпетер і інші.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі та оцінці ефективності використання інтерактивних методів навчання, зокрема умовно-графічних інтелектуальних карт, у системі історичної освіти для здобувачів освіти 8 класу з метою визначення їхнього потенціалу для підвищення розуміння та запам'ятовування історичних матеріалів та розвитку критичного мислення.

Сучасне освітнє середовище вимагає постійного вдосконалення методів і підходів до навчання історії України. Одним із шляхів вирішення цього

завдання є використання технологій інтерактивного навчання, яке передбачає активну взаємодію учасників освітнього процесу та забезпечення розвитку критичного мислення у здобувачів освіти.

Застосування інтерактивних технологій, на думку сучасного дидакта-методиста О. Пометун, вимагає дотримання певних вимог до структури уроку. Зазвичай, структура уроку з історії України у 8 класі включає такі елементи: мотивація, оголошення теми та очікуваних навчальних результатів, надання необхідної інформації, інтерактивна вправа (яка є центральною частиною заняття) та підбиття підсумків і оцінювання результатів уроку [4, с. 62]

Універсальним інструментом для інтерактивного навчання та візуалізації інформації на уроках історії України у 8 класі є використання вчителем ментальних карт або інтелектуальних карт, які запропонував Тоні Б'юзен.

Інтелектуальна карта – це інструмент, що дозволяє наочно відобразити цілісну картину знань про предмет вивчення або розгляду. Вона ґрунтується на використанні зрозумілих символів, образів, об'єктів та асоціацій, які є зрозумілими для мислення людини. Цей підхід створює зручний спосіб відображення процесу мислення та структуризації інформації у візуальній формі [6].

Технологія створення інтелектуальних карт, за рекомендаціями Т. Б'юзена, передбачає такий алгоритм дій вчителя історії: по-перше, важливо розміщувати слова на гілках, а не в ромбах чи паралелепіпедах; по-друге, має бути одне ключове слово на лінії; по- третє, довжина лінії має дорівнювати довжині слова, рекомендується використовувати друковані літери для чіткості та ясності, різні розміри літер та товщина ліній, використання кольорів, малюнків і символів, має бути організація простору [6].

Дотримання цього алгоритму дій, запропонованого Т. Б'юзеном, забезпечить створення ефективного інструменту візуалізації навчального матеріалу на уроках історії України, особливо це важливо у роботі зі здобувачами освіти у 8 класі, вікові особливості яких потребують образності та яскравості у висвітленні навчального матеріалу.

Мета створення інтелектуальної карти полягає в тому, щоб візуально відобразити повний обсяг знань про предмет вивчення чи обговорення, використовуючи понятливі символи, образи, об'єкти та асоціації, які є зрозумілими для людини. Інтелектуальні карти є важливим інструментом для використання у 8-му класі з кількох причин: здобувачі освіти на цьому етапі навчання можуть зустрічати більш складну та об'ємну інформацію в історії. Інтелектуальні карти допомагають їм візуалізувати цю інформацію, що сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню, вивченню та запам'ятовуванню більше історичних подій, фактів, явищ, персоналій; організувати ці знання в структурований та логічний спосіб, що сприяє кращій систематизації історичної інформації, допомагають здобувачам освіти аналізувати та встановлювати зв'язки між різними історичними подіями та фактами. Це дозволяє розвивати аналітичні та критичні навички у здобувачів освіти середнього шкільного віку. Здобувачі освіти покоління «зеро» та «альфа» краще сприймають інформацію візуально.

Так використання інтелектуальних карт при вивченні теми: «Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття» можна дозволяє систематизувати та візуалізувати важливі історичної події, факти та явища, узагальнивши історичний матеріал. Використання інтелектуальних карт можливе при аналізі причин війни, зокрема, інтелектуальні карти дозволяють виділити та згрупувати такі причини національно-визвольної війни, як соціально-економічні, національно-релігійні, політичні та зовнішньо-політичні. Здобувачі освіти можуть використовувати ці карти для визначення взаємозв'язків між причинами війни та становищем українських земель у складі Речі Посполитої, співставити ці причини з аналогічними подіями всесвітньої історії, наприклад Англійської революції XVII ст.

Інтерактивні карти при вивченні цієї теми забезпечують візуалізацію ходу військових кампаній, битв, що відбувалися у ході Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Ця візуалізація допомагає здобувачем освіти усвідомлено розуміти характер бойових дій та їхній вплив на подальший перебіг подій, їхні результати та наслідки.

Інтелектуальні карти допомагають вчителю історії відобразити головні групи та соціальні верстви, які брали участь у війні, участь іноземних союзників. Аналіз цих рушійних сил допомагає виявити ключових учасників та визначити їхню роль у важливих подіях цієї війни.

Інтелектуальні карти допоможуть вчителю історії визначити історичне значення Національно-визвольної війни середини XVII ст., її місце в історії України та подальший розвиток подій, як наслідків цієї війни. Здобувачі освіти, користуючись інтелектуальними картами, можуть з'ясувати важливість подій війни у формуванні національної ідентичності українців, вплив знань про неї на формування історичної пам'яті сучасної генерації юних українців.

Отже, використання інтелектуальних карт при вивченні теми: «Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття» має посприяти: покращенню пам'яті при відтворенні фактів, явищ, подій, персоналій; генерації креативних ідей, стимулювання пошуку рішень, візуалізації подій, фактів, персоналій, структуруванню навчального матеріалу та організації інформації, навігації по навчальному матеріалу, взаємодії між здобувачами освіти у груповій роботі або рольових іграх.

Список використаних джерел та літератури:

1. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 142 с.
2. Шахіна І., Медведєв Р. Використання ментальних карт у навчальному процесі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти.* 2015. Вип. 8(3). С. 73-78. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_8\(3\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_8(3)_15) (дата звернення: 23.09.2023).
3. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / За ред. О. І. Пометун. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 136 с.

4. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2003.

5. Луцик І. Г. Дидактичні умови інтерактивного навчання предметів суспільно-гуманітарного циклу в педагогічних коледжах: автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання». Кривий Ріг, 2011. 20 с.

6. Озерян О. Поради Тоні Б'юзена з техніки створення ментальних карт. URL: http://sonyah.blogspot.com/2011/11/blog-post_6964.html (дата звернення: 23.09.2023).

7. Хачатрян С. Карти знань, їх призначення, редактор карт знань. URL: <http://www.kievoit.ippo.kubg.edu.ua/kievoit/2013/37/37.html> (дата звернення: 23.09.2023).

8. Власов В. С. Історія України : Підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2002. 256 с.

Софія Іжук

здобувачка вищої освіти І курсу магістратури
історичного факультету

Українського державного університету

імені Михайла Драгоманова

(науковий керівник: д. і. н., проф.,

заслужений працівник освіти України **І. А. Коляда**)

ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У 5 КЛАСІ: ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

З історією як навчальним предметом здобувачі освіти знайомлять у 5 класі. Головними завданнями курсу є формування уявлень та початкових знань здобувачів про історію як науку, що дозволяє вчителю не тільки розвивати у школярів інтерес до предмету і мотивувати до його вивчення, а і розпочати процес формування історичної пам'яті як базового елементу ключових компетентностей.

Проблема формування національно-історичної свідомості та виховання патріотизму є особливо актуальною в сучасних умовах російсько-української війни (2014-2023 рр.).

Освітня політика сучасної України наголошує на необхідності переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання молоді і формування свідомих громадян, що діють у дусі національних та європейських цінностей [2, с. 6].

Постає нагальна потреба вдосконалення та надання системності процесу формування національно-історичної свідомості у школярів. Основна мета, напрями та шляхи реформування української системи національного виховання розкриваються в Законах України «Про загальну середню освіту», «Про освіту», Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр., Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді,

методичних рекомендаціях щодо національно-патріотичного виховання в школі.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді є одним із базових документів учителя історії. Закладені у ній принципи мають стати базою для формування й ефективної реалізації виховних освітніх завдань і набуття здобувачами освіти предметно-історичних компетентностей. У процесі формування національно-історичної свідомості школярів вагоме місце відіграють принципи національної спрямованості та історичної пам'яті, що передбачають формування національної самосвідомості, здатності зберігати свою національну ідентичність і брати участь у розбудові та захисті своєї держави, а також шанобливого ставлення і збереження культурно-історичної спадщини рідного народу [3].

Особливого значення набуває ознайомлення з історією героїчної боротьби українського народу за державну незалежність у минулому столітті, зокрема прикладів національно-визвольної боротьби УПА й історичних діячів, котрі очолювали цей героїчний спротив загарбникам. Зокрема, висвітлюючи питання України та українців у Другій світовій війні, у боротьбі за Українську державність у ХХ ст. авторами ряду підручників подано навчальний матеріал присвячений героїчній боротьбі вояків Української повстанської армії, висвітлюючи який вчитель не може оминати і постать її командира Романа Шухевича (Тараса Чупринки).

Формуючи уявленнь у здобувачів освіти про бойові звитяги Української повстанської армії, вчитель може використати методичний прийом розповіді: «Під час війни Німеччини проти Радянського Союзу за ініціативи Організації українських націоналістів була створена Українська повстанська армія. Офіційною датою її заснування вважається 14 жовтня 1942 р. Вона боролася за незалежну Українську державу проти нацистів і більшовиків. Проти загонів УПА, котрі вели партизанську війну і мали криївки у лісах, радянська влада посилала війська та спецслужби, переслідувала тих людей, які мали зв'язки з повстанцями, поширювала неправдиву інформацію про них. Ця боротьба тривала ще понад десять років після закінчення Другої світової війни. Однак сили були нерівними; у боях загинули тисячі повстанців, в тому числі і головний командир УПА Роман Шухевич. Більшість патріотів згодом були ув'язнені та засуджені радянською владою».

З метою активізації пізнавальної діяльності, формування образності та аналітичного мислення у ході цієї діяльності вчитель може запропонувати рольову гру «Підпільник-шифрувальник», поділивши клас на групи і запропонувавши здобувачам освіти виконання такого завдання: «Складіть ребус на ім'я Роман Шухевич», та назву «Українська повстанська армія». Команди згідно регламенту гри виконують завдання методом мозкового штурму, а потім колективно обговорюють і обирають найбільш креативний варіант.

Формування уявлення у 5-класників про самого командира УПА Романа Шухевича вчитель здійснює за допомогою прийому картинного опису з використанням портрету. Цей методичний прийом сприяє створенню

конкретних образних уявлень про історичного діяча, відображає риси його особистості, передає особливості епохи (через костюм, зачіску, обстановку тощо). Так, на уроці вчитель може використати один з найвідоміших портретів Р. Шухевича, виконаний повстанським художником Нілом Хасевичем. Із використанням можливостей мультимедійної дошки і смартфонів п'ятикласникам пропонується розглянути графічний портрет, демонстрацію якого вчитель супроводжує прийомом картинного опису: «На портреті зображено чоловіка середніх років у військовій формі. У нього довгасте обличчя, високо піднята голова та зосереджене обличчя. Однією рукою за ременем він тримає пістоль, а іншою – бінокль, що є одним з атрибутів військового командира. Позаду нього розміщено українські національні символи. А так описував Романа Шухевича його охоронець: «красивий, горда постава, відкрите приємне обличчя, обрамлене хвилястим русявим волоссям. Ретельно виголений і акуратно зачесаний, він усім своїм виглядом справляв враження надзвичайного педанта...» [1, с. 444]. З метою закріплення уявлень про командира УПА вчитель організовує дидактичну гру: за допомогою піктограми зафіксує основні риси і характеру Р. Шухевича.

Формування уявлення про історичну персоналію Романа Шухевича дозволяє вчителю використати такий засіб навчання історії як драматизація та театралізація, направлені на формування креативного мислення, підвищення образності навчального матеріалу, наближення історичного минулого до сьогодення. З цією метою вчитель організовує зі здобувачам освіти рольову ситуацію «Моя випадкова зустріч із Шухевичем» та пропонує перегляд фрагменту фільму «Нескорений» (копродукційний українсько-американський художній фільм 2000-го року кінорежисера Олесь Янчука). Завдання формулює так: варіант А. «Скористуємося машиною часу. Ви – агент радянської розвідки і зустрілися із Романом Шухевичем»; варіант Б. «Ви – український патріот-підпільник, що знав Романа Шухевича гімназійного періоду»; варіант В. «Ви – іноземний журналіст, що прибув у Львів, в який щойно увійшли радянські війська»; підготуйте відповіді на такі запитання та виконайте такі завдання: «Яким у Вашій уяві постає провідник українських повстанців? Опишіть його риси обличчя, одяг, зброю, емоції, поведінку. Наскільки портретний образ Р. Шухевича відповідав Вашому уявленню про командира УПА?».

Розвитку практичних компетентностей та творчого мислення у п'ятикласників сприятиме рольова ситуація «Прес-конференція з командиром УПА». Клас, котрий поділено на команди: західні іноземні журналісти, радянські журналісти, командир УПА, вояки УПА, лідери ОУН, отримує завдання: «Уявіть, що Ви – журналісти. Складіть варіанти запитань для інтерв'ю з головнокомандувачем УПА Романом Шухевичем та учасниками прес-конференції». Учасники готують відповідні спічі. Таку гру вчитель готує і організовує задалегідь.

Використати тему «УПА» на уроці історії у 5 класі вчитель може також при вивченні таких тем, як: «Чому у світі та Україні зберігають пам'ять про війну», «Історична пам'ять. Формування історичної пам'яті. Культура пам'яті», «Історична пам'ять та історичні пам'ятки» тощо. Учитель у ході прийому

пояснення зазначає здобувачам освіти, що історична пам'ять як уявлення про спільне минуле народу включає також сприйняття певних історичних постатей, героїв. Вагоме місце в історичній пам'яті українців займають воїни УПА та зокрема їхній відважний командир – Роман Шухевич.

Прагнучи підвищити емоційне сприйняття навчального матеріалу, забезпечити його зв'язок з повсякденням, вчитель пропонує п'ятикласникам звернутися до творів усної народної творчості, в яких передано пам'ять про українських героїв і ставлення до них простого люду. Зазначаючи в ході своєї розповіді, що український народ, прагнучи зберегти для прийдешніх поколінь, в умовах жорстокого терору і заборон на саму згадку про УПА чи її командира, склав численні легенди, перекази, пісні про Романа Шухевича (псевдонім Тарас Чупринка). Часто ім'я Р. Шухевича фіксувалося у повстанських колядках, які дійшли й до нашого часу. Так, наприклад: «Нова радість стала, яка не бувала, Бо УПА на командира Чупринку дістала...». До цього ж твору запитання для школярів: «Поміркуйте, чому таким було ставлення народу до Шухевича та повстанців?».

Історична пам'ять зафіксована також у пам'ятниках, меморіалах, у поштових марках, пам'ятних монетах, сувенірах тощо. Вчитель може запропонувати школярам розглянути поштову марку, присвячену 100-ій річниці від дня народження Романа Шухевича (випущену Укрпоштою у 2007 році). Можливий такий варіант практичного завдання у формі рольової гри «Експерт-філателіст»: «Знайдіть на поштовій марці національні символи. Поясніть значення кожного з них. Поміркуйте, чому в історичній пам'яті українців і до сьогодні зберіглася символіка, якою користувалась УПА?».

Таким чином, поєднання різноманітних традиційних та інноваційних підходів, методів та прийомів роботи у 5 класі у світлі концептуальної парадигми Нової української школи при вивченні тем з історії України і громадянської освіти, присвячених національно-визвольній боротьбі українського народу за свою державність, збереженню історичної пам'яті, особливо у нинішній ситуації – самовідданого протистояння відкритій агресії путінського рашистського режиму проти України, дозволять вчителю підвищити пізнавальний інтерес у здобувачів освіти сприятимуть формування національно-історичної свідомості, національно-патріотичному вихованню, формуючи активних і патріотично налаштованих громадян нашої держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Генерал Роман Шухевич – "Тарас Чупринка" Головний Командир УПА / ред. П. Потічний, М. Посівнич. Львів; Торонто: Літопис УПА, 2007. 576 с.
2. Концепція національно-патріотичного виховання молоді. *Директор школи*. №15-16 (759-760). 2015. С. 7-12.
3. Сирота М.В. Теоретичні аспекти методичної проблеми педагога «Формування національно-історичної свідомості та виховання патріотизму під час освітнього процесу з історії». *Шкільне життя*. 2020. URL: <https://www.schoollife.org.ua/281-2020/> (дата звернення: 7.12.2022)

Ганна Ясельна
здобувачка вищої освіти
ІІІ курсу історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: д. і. н., проф.,
заслужений працівник освіти України **І. А. Коляда**)

ВПЛИВ ЕПІДЕМІЇ COVID-19 ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ВИКЛИКИ

У ХХІ столітті відбуваються значні зміни у свідомості нового покоління, що визначаються технологічними та соціальними впливами. Разом з цим, наше суспільство постало перед викликами, які принесли за собою такі масштабні події, як всесвітньовідома епідемія та повномасштабне вторгнення.

Розвиток технологій забезпечив можливість ще у 2019 р. організувати та розвинути дистанційну форму навчання, що стало важливим кроком та має далекосяжні наслідки для освітнього процесу. Дистанційна освіта має безліч переваг, які пізнала більша частина нашого соціуму. Більше того, всесвітні тенденції вказують на те, що цифровізована система комунікації розвиватиметься надалі і стане основною формою як навчального, так і робочого процесу.

Питання розвитку освітніх трендів присвячено праці таких авторів, як В. Биркович, І. Даньків, Л. Давидова, Л. Зайко [1], Р. Мойсюк, М. М'ястковська [5], М. Карпенко [2], О. Юрик, Р. Шаран [10], О. Пометун [8].

Розглядаючи сучасні тенденції видозміненнь освітнього процесу та виклики, науковці відзначають, що перед методикою навчання історії постають нові завдання удосконалення або видозмінення існуючих методів та прийомів навчання. Актуальними для освітньої галузі України є вивчення сучасного світового досвіду дистанційного навчання, об'єднання зусиль, кооперація НЗ, створення альтернативи аналогічним зарубіжним проектам.

Метою дослідження є висвітлення вплив соціальних викликів на розвиток дистанційної освіти та засади функціональності такої форми навчання історії.

Наприкінці 2022 р. під час засідання уряду, тогочасний міністр освіти і науки України С. Шкарлет оголосив про нову програму, яка спрямована на вдосконалення та оновлення вже існуючої системи - «Освіта 4.0: український світанок». Автори – розробники програми зазначали, що українська система освіти має потенціал стати сучасною, гармонізуватися з європейськими стандартами і відповідати вимогам сучасності. Як зазначає А. Мірошнікова, потенційний приріст світового ВВП від інвестицій тільки однієї з навичок, що формує Освіта 4.0, оцінюється в 2,5 трлн. доларів [4].

Отже, необхідність оновлення стратегій розвитку освітньої галузі в Україні є вимогу часу та глобалізаційних викликів, які постають перед Україною.

Перед освітнім процесом в українських навчальних закладах, як зазначає сучасний український вчений філософ М. Карпенко, постали такі виклики: 1) зростання ролі людського капіталу; 2) прискорення темпів оновлення професійних знань; 3) утвердження в освітній політиці розвинених країн концепції «освіта протягом життя»; 4) перехід освітніх систем розвинених країн до широкого використання інформаційних технологій, що приводить до зростання конкуренції на міжнародному ринку освіти; 5) стрімкі темпи розвитку проектів дистанційного навчання найближчими роками можуть витіснити з ринку освіти значну частину традиційних навчальних закладів багатьох країн; 6) стрімке зростання ролі інформаційних технологій; 7) зниження народжуваності та старіння населення викликає потребу у створенні умов для навчання людей зрілого і старшого віку, які здебільшого через різні життєві обставини не можуть навчатися стаціонарно. Це зумовлює актуальність розвитку різноманітних форм дистанційної освіти; 8) З огляду на нинішнє скрутне фінансово-економічне становище України та перспективу скорочення бюджетних видатків, розвиток дистанційної освіти набуває особливої актуальності, оскільки дистанційне навчання дає змогу заощаджувати кошти, не скорочуючи загальний обсяг надання освітніх послуг, а пропонуючи їх в іншому форматі [2].

Досвід дистанційного навчання засвідчив, як переваги, так і недоліки освітніх нововведень. Поза очевидними позитивами для учасників освітнього процесу, які включають економію часу та збільшення вільного часу, є ще одна надзвичайно важлива перевага такого формату навчання – це можливість розвиватись одночасно в декількох напрямках. І хоча у початковий період карантину можна було помітити тенденцію закликів повернутись до очного формату навчання, після розвитку подій, зокрема з розгортанням активної фази російсько-української війни (з лютого 2022 р.), ситуація кардинально змінилася.

Викладачі, у свою чергу, нині мають більше можливостей для застосування нових методик навчання, які сприяють оптимізації освітнього процесу, його технологізації, врахування особливостей здобувачів освіти покоління «зеро» та «альфа». Зокрема, стає доступною інтеграція нових технологічних ресурсів для багатьох викладачів. Крім того, викладачі здобули можливість отримати доступ до онлайн-платформ із навчальними курсами, що посприяло урізноманітненню форм організації освітнього процесу, наповнення його сучасним змістом.

Проте, дистанційна форма навчання, особливо здобувачів закладів загальної середньої освіти, має і певні недоліки. Перехід до дистанційного навчання, як зазначає сучасна дослідниця О. Пошетун, посилив у системі української освіти так звані «освітні розриви», під якими розуміють певне розшарування в якості здобутої освіти, зумовлене тим, що здобувачі освіти знаходяться у різних умовах для здобуття освіти. Проблема освітніх розривів

дуже актуалізована в умовах російсько-української війни із її масштабними міграційними рухами сімей з дітьми як всередині країни, так за кордон. Наслідком освітніх розривів є освітні втрати – прогалини у знаннях і навичках (відставання в результатах навчання), які виникають у здобувачів освіти під час освітнього процесу у порівнянні із освітніми стандартами та очікуваними результатами навчання [8].

Отже, процес модернізації української освіти передбачає активне використання інноваційних технологій та новітніх інформаційних засобів організації освітнього процесу, до яких належать технології онлайн-навчання. Активне впровадження їх у практику освітнього процесу стали такі події, як епідемія коронавірусу, а згодом повномасштабне вторгнення РФ в Україну і породжені ними освітні розриви. Державні інституції, наукові установи, інноваційні заклади освіти займаються активною розробкою методичних новацій функціонування освітніх закладів у цифровому просторі, але ціла низка проблем як у соціальних, так і в економічних сферах стримують ці пошуки. Формування шляхів подолання викликів, що повстали перед українським суспільством, нерозривно пов'язано з розробкою інформаційних технологій навчання, пошуком тих методів та прийомів навчання, які орієнтуються на особливості сприймання навчального матеріалу поколінням здобувачів освіти «зеро» та «альфа».

Список використаних джерел та літератури:

1. Давидова Л., Зайко Л. Освітні тренди в умовах російсько-української війни та сучасних геополітичних викликів. EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society / EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczeństwo. Issue 4, 2002. (Poland – Ukraine). С. 65–77.
2. Карпенко М. Розвиток дистанційного навчання як відповідь на сучасні виклики для України. Стратегічні пріоритети. Нац. ін-т стратегічних досліджень. 2014. № 4 (33). С. 102-108.
3. Міністерство освіти та науки України. Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. Київ, 2021. 71 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 20.09.2023)
4. Мірошнікова А. На українські школи очікує велика трансформація. Освіторія. URL: https://osvitoria.media/experience/na-ukrayinski-shkoly-ochikuyevelykatransformatsiya/?fbclid=IwAR24nhWMactYNE_aT8HOBRY8rSj_zs_j1Ngu4YyCpuEJbSg4xuJKyoH-_2TM (дата звернення: 23.09.2023)
5. М'ястковська М. О. Світові тенденції розвитку дистанційної освіти та перспективи для України. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Педагогічна.* 2015. Вип. 21. С. 256-258.
6. Освітні тренди професійного розвитку педагогічних працівників в умовах неформальної освіти: збірник навчально-методичних матеріалів для

педагогічних працівників. Кн. 1 / під ред. І. З.Даньків. Ужгород : ЦПРПП, 2021. 207 с.

7. Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, (м. Одеса, 3 травня–13 червня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 504 с.

8. Пометун О. І. Ефективне функціонування освітнього середовища в умовах дистанційного навчання – шлях запобігти освітніх втрат. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/735017/> (дата звернення: 23.09.2023)

9. Про вдосконалення вищої освіти в Україні: Указ Президента України №210/2020. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2102020-34045> (дата звернення: 23.09.2023)

10. Шаран Р. В. Провідні тенденції розвитку дистанційної освіти в Україні. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 5. С. 220-224.

Вікторія Невмержицька

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ГРУПОВІ ФОРМИ РОБОТИ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Компетентнісні освітні моделі, спрямовані на особистісний, соціальний та інтелектуальний розвиток кожного учня, сьогодні є пріоритетними в сучасній шкільній освіті. Передумовою впровадження такого підходу до організації навчального процесу є впровадження нових освітніх технологій, які не лише підвищують якість навчання та виховання, а й активізують пізнавальну діяльність учнів, розвивають їхні навички самоосвіти та самореалізації. Як одна з найефективніших форм розвитку предметних компетентностей, учнівська групова робота має потужний потенціал для ефективного та результативного вирішення завдань, що стоять перед вчителем сьогодні. Активне використання групової роботи в шкільній практиці, створення позитивної мотиваційної атмосфери для навчання та залучення інноваційних методів у колективну пізнавальну діяльність учнів сприяють успішності всього навчально-виховного процесу та сучасному реформуванню освітнього середовища.

Використання групового навчання в школі перебуває в центрі уваги багатьох дослідників і педагогів. Ця тема була предметом досліджень П.П. Горностая [3], О.П. Мокрогуза [5], О.І. Пометун, Л.В. Пироженко [7], Л.М. Шевчук [8], О.Г. Ярошенко [10] та інші. У їхніх працях розглянуто різні аспекти групової роботи учнів та особливості групової роботи в сучасній

шкільній практиці. Незважаючи на значну кількість публікацій, ця тема дослідження залишається актуальною і сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Високий рівень ефективності навчальної діяльності студентів зумовлений організаційною формою навчального процесу та використанням сучасних технологій навчання. Групова робота учнів на уроках історії є однією з найефективніших форм засвоєння знань та створює умови для розвитку творчих здібностей студентів. Вона забезпечує вирішення сучасних освітніх завдань, що стоять перед викладачами, а також "сприяє формуванню в учнів позитивного ставлення до навчання, розвиває їхню здатність адаптуватися до умов роботи в групах і забезпечує загальну високу активність учнівської групи" [8, с.55-57]. З цієї причини групова робота є невід'ємною частиною структури всіх занять.

На думку дослідниці Г. Яковенко, робота в групах "гарантує активізацію навчального процесу та досягнення високого рівня засвоєння змісту і виступає потужним стимулюючим фактором у процесі розвитку дитини" [10, с.124]. Групова робота, як і будь-який інший вид навчальної діяльності, має відповідати дидактичним вимогам до її проведення. Їх дотримання є обов'язковою умовою і гарантує ефективність включення такої пізнавальної діяльності в процес навчання учнів на уроці. Водночас сучасні вчителі намагаються розробити власні нові підходи до організації групової діяльності, які розширюють і підвищують рівень пізнавального розвитку учнів. Групова робота передбачає, перш за все, створення окремих учнівських груп. Існують різні способи об'єднання в групи. Вчитель може поділити групи за власним баченням, а може врахувати побажання самих учнів. Ще один спосіб формування робочих груп - це ініціатива самих учнів. У цьому випадку вчитель повинен контролювати процес об'єднання в групи, щоб не допустити, щоб до складу груп входили лише сильні або слабкі учні. Склад груп повинен регулярно змінюватися. Слід приділити увагу максимальному розкриттю індивідуальних особливостей і здібностей учнів у конкретній групі, щоб кожен член групи міг реалізувати свій потенціал з максимальною ефективністю для групи в цілому. Це тривалий і складний процес, оскільки вчителям доводиться враховувати багато факторів і обставин. Вчителі часто припускаються значних помилок при формуванні учнівських груп для спільної роботи з історії. Такі групи створюються вчителями з учнів, які сидять за однією або сусідніми партами. У цьому випадку вчитель, очевидно, намагається уникнути необхідності витрачати час на переміщення учнів по класу для того, щоб організувати робоче місце в групі відповідно до більш доцільного розподілу. Учнівські групи, створені шляхом простого поділу класу, не досягнуть тих самих цілей чи результатів, якби кожна група була збалансованою. Однією з головних причин формування учнівських груп є однорідність темпу навчання, рівня засвоєння матеріалу, психологічна сумісність, рівень навичок і компетенцій, необхідних для даного виду роботи, а також наявність навичок спільної та групової навчальної діяльності. Для викладачів рівень підготовки учнів часто є вирішальним фактором при формуванні робочих груп [4, с.37-39].

Групова робота в класі має бути чітко організована, а учні мають бути ознайомлені з умовами, за яких вона проводиться. Тільки за таких умов робота в групах може бути успішною. Кожен етап групової роботи завжди повинен бути чітко спланований. Деяке відхилення від загальних дидактичних принципів групової роботи допустиме, але воно повинно бути скоріше винятком, ніж нормою. Під час спільного обговорення питань учні повинні мати можливість не тільки висловлювати свої думки одиному, але й ділитися своїми знаннями, пропонувати власні варіанти вирішення поставленого завдання [1, с.45] .

Важливою складовою групової роботи учнів на уроках історії є індивідуальна підтримка кожного учня, який потребує допомоги, як з боку вчителя, так і безпосередньо з боку однокласників, залучених до виконання спільного навчального завдання. Як зазначає дослідниця Г.Яковенко, "допомагаючи однокласникам засвоїти матеріал, вони підтверджують і закріплюють свої знання. Їм потрібно систематично вивчати теоретичний матеріал, шукати додаткову інформацію і знати більше, ніж інші члени групи" [9, с.145-146]. Під час групової роботи члени групи вчать один в одного. Вони вчать взаємодіяти в команді. Під керівництвом викладача вони опановують принципи роботи в групах і мають змогу сформувати в собі риси колективізму та взаємопідтримки. Кожна групова робота повинна починатися з підготовчого етапу. На цьому етапі учні мають бути ознайомлені із завданням, а викладач має коротко пояснити специфіку його виконання, наприклад, чітко вказати час на розв'язання завдання. Якісний рівень цього етапу групової роботи є важливою умовою кінцевого результату. Нехтування навіть незначним моментом у підготовці організації групової діяльності учнів ризикує звести нанівець усі зусилля як вчителя, так і учнів.

Вибір учителем завдань визначається особливостями теми уроку, рівнем розвитку навичок учнів у цій формі діяльності, їхніми віковими особливостями та навчальними можливостями конкретного класу. У зв'язку з цим вчителю необхідно обирати різні підходи до організації групової роботи для різних класів учнів. Поставлені завдання мають спонукати групу до обговорення та пошуку шляхів їх вирішення, а також до розподілу індивідуальних мікрозавдань між учнями в групі [2, с.125-126] .

Вчителі координують цей процес, надаючи необхідну підтримку як групі в цілому, так і окремим її членам. При цьому вчитель має чітко стежити за часом і, за необхідності, наголошувати учням на необхідності бути пунктуальними. Групова робота учнів, як і будь-який інший вид навчальної діяльності, має відповідати їхній власній підготовленості. Постійне використання цієї форми роботи в навчальному процесі є запорукою його ефективності. Групову роботу слід включати в навчальну діяльність, коли пари учнів працюють разом на уроці та організовують взаємне опитування. У подальшому використання різних дидактичних матеріалів може ускладнити такі завдання, коли один з учнів по черзі розв'язує завдання, а інший стежить за його виконанням. На уроках історії учні можуть знаходити дати історичних подій. Один учень показує картку з датою, а інший знаходить

картку з відповідною історичною подією. На уроках історії, окрім хронологічних завдань, картки можна використовувати для визначення місця історичних подій, їх учасників, правдивості чи неправдивості тверджень історичного минулого, дат, а також понять чи термінів, пропущених у тексті.

Використання групової роботи з учнями також варто розпочинати з уроку узагальнення та систематизації навчального матеріалу, який є посильним для кожного учня. Повторення матеріалу з історії не становить таких труднощів для групової роботи учнів, як під час розв'язування задач з нових тем. На уроках узагальнення та систематизації знань групова робота стає основною частиною навчальної діяльності учнів і має більший потенціал для досягнення успіху. На уроках узагальнення та систематизації знань групова робота учнів відбувається у формі розв'язування історичних задач, історичних кросвордів, ребусів, тестових завдань [8, с.59] .

Робота з текстами підручника є ще одним компонентом розвитку навичок групової роботи учнів. Це може включати в себе складання конспекту підручника, створення опорної схеми, анотування та написання короткої доповіді по темі. Важливо, щоб учні залишалися активними у своїх групах, щоб вчитель міг поступово збільшувати кількість учнів у групі та ускладнювати навчальне завдання. Учнівські пари поступово перетворюються на менші групи, і з часом до них можуть додаватися нові учасники. Від самого початку групової роботи учні повинні чітко розуміти, що загальний результат групової роботи залежить виключно від результатів роботи та обов'язків кожного члена групи. Важливими складовими завдань для групової роботи є активізація пізнавальної діяльності учнів, розвиток навичок самостійного навчання, вироблення вмінь успішно вирішувати спільні проблеми та покращення міжособистісного спілкування в класі [7, с.98-99].

Таким чином, підготовка та організація групової роботи учнів не лише забезпечує вирішення пізнавальних завдань на уроках історії, а й сприяє підвищенню ефективності навчання, формуванню характеру учнів та згуртованості учнівського колективу. Робота в команді, тобто здатність до самореалізації, співпраці та узгодженості спільних дій, є ключовою компетенцією, яку вимагає сучасна шкільна освіта. Поєднання різних форм навчальної діяльності учнів на уроках історії та основ правознавства дозволяє досягти високого рівня розвитку пізнавальної активності школярів. Освітні процеси, засновані на колективних формах навчання, мають потужний потенціал для створення атмосфери творчого навчання серед учнів, стимулювання їхньої активності у вивченні історії та розвитку навичок самостійного і творчого підходу до здобуття знань.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баханов К.О. *Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: монографія*. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 160 с.
2. Бучма В.В. *Діяльнісна самореалізація особистості в освітньому просторі*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. 262 с.

3. Горностай П.П. *Методи групової роботи в системі освіти*. Київ: Міленіум, 2017. 64 с.
4. Мальований Ю.І. *Форми навчання в школі: Кн. для вчителя*. Київ: Освіта, 1992. 160 с.
5. Мокрогуз О.П. *Інноваційні технології на уроках історії*. Харків: Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2007. 192 с.
6. Онуфрієнко О.Г. Групова форма навчальної діяльності як засіб підвищення ефективності сучасного уроку: за системою розвивального навчання Д.Б. Ельконіна. *Початкове навчання та виховання*. 2009. № 16-18. С. 25-30.
7. Пометун О.І., Пироженко Л.В. *Сучасний урок: Інтерактивні технології навчання*. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.
8. Шевчук Л.М. Форми й види групової роботи учнів. *Педагогіка і психологія*. Вісник АПН України: наук.-теорет. та інформ. журн. Нац. акад. пед. наук України. 2011. № 2. С. 54-62.
9. Яковенко Г.Г. *Методика навчання історії: навчально-методичний посібник*. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
10. Ярошенко О.Г. *Групова навчальна діяльність школярів: Теорія і методика*. Київ: Партнер, 1997. 193 с.

Наукове видання

Матеріали Всеукраїнської наукової онлайн конференції

здобувачів вищої освіти та молодих вчених

«Актуальні проблеми всесвітньої історії»

(м. Житомир, 5 жовтня 2023 р.)

Збірник наукових праць

Відповідальний за випуск Ігор Власюк